B. P. HASDEU

STUDII DE LINGVISTICĂ ȘI FILOLOGIE

B. P. HASDEU

STUDII DE LINGVISTICĂ ȘI FILOLOGIE

Coperta și supracoperta: *Ioana Dragomirescu Mardare*

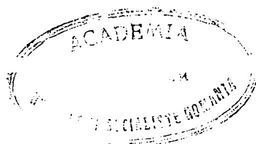
B. P. HASDEU

STUDII DE LINGVISTICĂ ȘI FILOLOGIE

1

Ediție îngrijită, studiu introductiv
și note de

GRIGORE BRÂNCUȘ

EDITURA MINERVA
București — 1988

710201

1. Aproape întreaga operă a lui B. P. Hasdeu a fost publicată mai întîi în periodice. *Istoria critică a românilor*, *Cuvente den bătrîni*, *Din istoria limbei române* și numeroase capitole din *Etymologicum* — ne referim numai la volumele de lingvistică și filologie — au văzut lumina tiparului în „Columna lui Traian", cea mai importantă dintre revistele întemeiate și conduse de Hasdeu însuși. În bună parte însă, opera publicistică a marelui învățat a rămas în paginile revistelor. Tematica acestor studii și articole este extrem de diversă, căci pe Hasdeu îl interesau toate ramurile lingvisticii. Într-un anume fel, lucrările de lingvistică și filologie din periodice au conținut asemănător cu materia cărților sale fundamentale, *Cuvente* și *Etymologicum*, în care s-ar putea chiar include. Unele, după cum se va vedea, sînt o „continuare" a *Istoriei critice*. În fiecare dintre aceste studii și articole, cititorul avizat este întîmpinat de o mare bogăție de idei, de o mulțime de procedee și soluții originale privind explicarea faptelor de limbă, de asocieri dintre cele mai neașteptate, de un material faptic imens. S-a arătat de atîtea ori că există multe erori în lucrările lui Hasdeu, multe explicații fanteziste, reconstrucții șubrede. Dar toate „greșelile" lui sînt nu numai fermecătoare, ci și incitante, provoacă spiritul la efort pentru restabilirea adevărului. De cele mai multe ori însă, eroarea geniului te zdrobește în neputința de a aduce contraargumente.

Pe la 1860, cînd Hasdeu începe să se afirme prin cercetări de lingvistică, această știință era la noi dominată de curentul latinist, iar în plan european, de neogramatici și de curentul indo-europenist. El combate cu vehemență latinismul. „Limba trebuie purificată, însă nu schimbată", scria el în 1862, condamnînd exagerările filologilor ardeleni în legătură cu căile de dezvoltare a limbii culturii. „Excesul" — zice el — a determinat „căderea"

Școlii ardelene, o mișcare culturală a cărei naștere fusese justificată de împrejurările sociale și politice ale Transilvaniei de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Deși l-a nemulțumit „direcțiunea unilaterală în sens latin" a Școlii ardelene, în general a latiniștilor, Hasdeu a profitat mult de cercetările acestor învățați. Șincai, Micu, Maior, apoi Cipariu, Laurian sînt nume la care face mereu apel. Cipariu este pentru el, în multe privințe, un model, o mare autoritate.

Hasdeu își orientează cercetările, încă de la început, în direcțiile și cu metodele preconizate de indo-europeniști și de neogramatici. Prin metoda istorico-comparativă, aplicată mai întîi în indo-europenistică, prin descoperirea legilor fonetice de către neogramatici, el intenționa să investigheze zonele îndepărtate, necunoscute din istoria limbii române și, prin aceasta, originea adevărată a poporului român.

Vom examina, în cele ce urmează, mai întîi problemele de lingvistică teoretică desprinse din opera marelui învățat, apoi pe cele care se referă direct la studiul istoric al limbii române. Restrîngem observațiile la materia pe care o oferă publicistica; în cazurile necesare (pentru referiri, comparații, clarificări, continuări etc.), vom recurge însă și la operele fundamentale publicate în volume, adică la *Istoria critică a românilor*, *Cuvente den bătrîni* și *Etymologicum Magnum Romaniae*.

Precizăm de la început că unele probleme de lingvistică teoretică vor fi examinate în capitolele consacrate substratului și dialectologiei.

2. Pentru explicarea fenomenelor românești, Hasdeu apelează la comparația, în plan istoric, cu un mare număr de limbi, moderne sau clasice, europene sau orientale, reconstruiește arhetipuri, stabilește relații și asocieri dintre cele mai diverse între cuvintele studiate; de aci, la nivel teoretic, formularea de idei, reguli și principii cu valabilitate lingvistică generală.

El a gîndit lingvistica în relație directă cu celelalte științe sociale: istoria, sociologia, psihologia populară, istoria religiei și a miturilor etc. și, din perspectivă strict metodologică, în relație și cu științele naturale: biologia, chimia, fizica etc. Așadar, nu ne surprinde faptul că el a avut întotdeauna o viziune filozofică asupra problemelor limbii.

După Hasdeu, ca și după alți mari gînditori europeni ai timpului, limba este „instrumentul social al cugetării", deci o formă de reflectare a gîndirii. În finalul studiului introductiv la vol. al II-lea din EMR, el se exprimă și mai clar: „Orice cuvînt oglindește un lucru, o ființă, o idee, o datină". Discutînd raportul dintre scriere — vorbire — gîndire, el afirmă că „scrierea cea mai nemerită este anume aceea care corespunde mai bine vorbirii, precum și perfecțiunea relativă a vorbirii consistă iarăși în cea mai justă expresiune a cugetării" (*Cîteva întrebări d-lui T. Maiorescu*,

p. 258). Deci, claritatea limbii e dată de corectitudinea gîndirii. Criticîndu-l pe Maiorescu pentru unele fraze greşit construite, Hasdeu arată că limbajul filozofic „trebui să fie un model de preciziune".

E adevărat că multe dintre ideile de lingvistică teoretică, răspîndite cu generozitate în publicistica lui, circulau în lingvistica europeană a vremii, dar nu puține sînt și cele care îi aparțin în exclusivitate sau la care a ajuns independent de alți învățați. Din trimiterile bibliografice pe care le face în studiile sale din periodice, se constată că Hasdeu era la curent cu operele celor mai mari lingviști ai epocii, romaniști, slaviști, indo-europeniști, teoreticieni ai limbii, clasiciști, neogramatici, pozitiviști. Cităm aici numele celor mai importanți: G. J. Ascoli, Fr. Bopp, M. Bréal, K. Brugmann, W. Corssen, J. A. Baudouin de Courtenay, G. Curtius, B. Delbrück, Fr. Diez, Fr. D'Ovidio, J. Grimm, W. von Humboldt, N. S. Kruševski, Aug. Leskien, G. Meyer, Fr. Miklosich, Max Müller, A. F. Pott, A. A. Potebnea, F. de Saussure, A. H. Sayce, W. Scherer, Aug. Schleicher, Joh. Schmidt, H. Schuchardt, Ed. Sievers, H. Steinthal, W. D. Whitney, I. C. Zeuss și alții. Hasdeu a purtat corespondență cu mulți dintre ei, cu unii (Ascoli, Baudouin de Courtenay, Schuchardt) fiind chiar în raporturi de bună amiciție.

Se știe că din plănuita *Istorie a limbei române*, concepută în continuarea *Cuventelor den bătrîni*, Hasdeu a redactat numai partea I, introducerea, intitulată *Principii de linguistică* (București, 1881, 160 pag.), o sinteză excepțională a problemelor de bază ale lingvisticii, întemeiată pe tot ce se publicase mai valoros în lingvistica europeană a vremii. Această carte, plină de idei originale, apare independent de cunoscuta operă a germanistului Hermann Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte* (ed. I, 1880), pe care a urmat-o, cu multă fidelitate, Al. Philippide, în *Principii de istoria limbii* (Iași, 1894). Nu vom analiza aici volumul lui Hasdeu, scopul nostru fiind acela de a comenta mai ales studiile cuprinse în această ediție.

Două dintre ele sînt strict teoretice. E vorba de lucrările privitoare la „ramificațiunile gramaticei comparative" și „fiziologia sonurilor", ambele publicate în 1882. Precizări teoretice foarte importante se găsesc însă și în *Principii de filologie comparativă ario-europee* (în continuare va fi citată: *Principii*), cele patru lecții care conțin materia predată de Hasdeu la Universitate în toamna anului 1874.

El consideră, împreună cu J. Grimm, Sayce, Whitney ș.a., că lingvistica este o știință socială, „cea mai socială din complexul științelor sociologice, căci nemic mai social ca limba, « creatorul și oglinda societății », fără care nu se pot asocia doi indivizi și s-ar spulbera într-o clipă orice comunitate umană" (*Principii*, 2, p. 15). Lingvistica nu este, deci, o știință naturală, pentru că obiectul ei are caracter social. Hasdeu a arătat de nenumărate

ori că lingvistica, deși împrumută metode de cercetare proprii altor științe (metoda comparativă provine din științele biologice), nu-și pierde caracterul de știință socială.

Hasdeu a început să se ocupe de problemele limbii determinat de nevoile cercetărilor de istorie. El a văzut întotdeauna o strînsă legătură între lingvistică și istoria socială. Epocile îndepărtate din evoluția societății nu pot fi bine luminate decît prin studiul istoriei limbii. „Limpezind perioadele cele mai obscure din istoria română — scria în 1874 — mi s-a întîmplat adesea a da peste unele intervaluri atît de sterpe, încît nici o diplomă, nici un text, nici o rămășiță plastică nu putea să satisfacă frămîntările minții mele. Atunci am recurs cu desperare la limbă, consultînd-o după metoda comparativă, și pe dată se spărgea întunerecul" (*Principii*, 2, p. 16).

Faptele de limbă, la rîndul lor, trebuie explicate prin raportare la datele istoriei. În prefața la *Istoria filologiei române*, din 1892, de Lazăr Șăineanu, el formula clar pentru elevii săi recomandarea de „a studia fenomenele linguistice în legătură cu istoria". Multe dintre cercetările lui sînt adevărate modele de aplicare a acestui principiu fundamental al investigației lingvistice. (Asupra acestei chestiuni vom reveni cu analize concrete.)

În concepția lui Hasdeu lingvistica (numită de el, inițial, *linguistică comparativă* sau *filologie comparativă*) se deosebește de filologia propriu-zisă. Lingvistica se ocupă cu limba în general (γλῶσσα), pe cînd filologia, cu cuvîntul (λόγος), cu cuvîntul scris, deci cu critica textului, cu limba textelor, „care are trebuință și posedă aptitudinea de a fi limpezită prin critică" (*Principii*, 2, p. 34). „Sfera filologului este cultura literară antică", se exprimă el cu toată claritatea. În înțeles restrîns, și astăzi filologia este considerată ca știință a interpretării textelor cu dificultăți, a textelor vechi, indiferent de natura lor. Hasdeu vorbește de filologie clasică, orientală, greacă, latină, sanscrită, ebraică etc., toate implicînd studiul textelor în care s-au conservat limbile antice respective. Înainte de a se fi creat filologia comparativă, care presupunea, la acea epocă, compararea sanscritei cu greaca, latina și gotica, se făcuseră studii intense de filologie propriu-zisă privind literaturile acestor limbi antice. Dacă gramaticii și filozofii indieni și greci nu au comparat limbile între ele, adică nu au făcut filologie comparată, știința modernă a limbii le datorează mult — zice Hasdeu — pentru că „ei ne-au transmis gata generalități gramaticale, distincțiunea între diferitele părți ale cuvîntului, o ingenioasă clasificare a funcțiunilor graiului și mai cîte altele" (*Principii*, 2, p. 46).

În istoricul filologiei comparate, pe care îl întreprinde în cursul expus în 1874, Hasdeu se oprește cu precădere asupra lui M. Terentius Varro (116—27 î.e.n.), care, în *De lingua latina*, compară, pentru prima oară, elemente latinești și grecești, explicînd originea (oscă, etruscă, greacă)

multor cuvinte din latină. Pe Verrius Flaccus, cu *De verborum significatione*, îl consideră superior lui Varro în privința comparației etimologice latino-grecești, căci el „se silește la fiecare pas a-și da seamă despre tranzițiunea normală a sunetelor, atît în limba latină după diverse epoce, precum și-n comparațiune cu greaca" (*Principii*, 2, p. 56).

Din evul mediu, menționează, în treacăt, numele lui Dante, criticînd cu ironie criteriul adverbului de comparație după care marele florentin clasifica limbile în opera sa *De vulgari eloquentia*. După ce dovedește apoi că religia creștină nu a contribuit în nici un fel la dezvoltarea studiilor comparative, Hasdeu amintește de așa-zisa „școală ebraizantă", care considera, în acord cu legendele biblice ale genezei, că prima limbă a omenirii ar fi fost ebraica și că din aceasta ar descinde celelalte. El citează totodată pe scriitorul evreu Levi Ben Gerson (sec. al XIII-lea), care, în plin ev mediu, afirma că „limbile sînt un product al voinței umane", concluzie regăsită în epoca modernă în gîndirea unui mare lingvist, a lui J. Grimm.

După cum se știe, Hasdeu este adeptul teoriei că o limbă se naște din amestecul a două limbi. Această teorie, expusă pe larg în introducerea la vol. I al *Etymologicului*, este formulată, în liniile ei generale, încă din 1876: „Franceza nu este numai fiica latinei, dar și a celticei. Spanioala nu este numai fiica latinei, dar și a ibericei. Româna nu este numai fiica latinei, dar și a dialectului dacic al limbii tracice" (*Principii*, 2, p. 104). Deja în *Istoria critică* afirmase că limba dacă este rezultatul amestecului limbii trace cu celta. Hasdeu precizează însă că una din cele două limbi domină în structura limbii-fiice; în cazul românei, de exemplu, elementul latin este de departe dominant față de cel traco-dac. Cu această foarte utilă precizare, teoria lui este pe deplin valabilă. Hasdeu distinge între amestecul primar și amestecul secundar; primul este consecința procesului de bilingvism și privește geneza limbii, constituția ei primară (ambele ingrediente intră în structura organică de bază a limbii), iar al doilea reprezintă adausurile ulterioare, influențele externe tîrzii, de după epoca de formare a limbii. Dacă amestecul secundar este superficial și afectează numai vocabularul, cel primar este profund, creează modificări la nivelul gramaticii, prin copierea formei interne a limbii care dispare, mai exact a substratului.

În structura limbii, considerată din perspectiva metodologică a cercetării comparative, el distinge trei mari „sfere": *antropologică* (cuvinte și forme care apar în mod independent în mai multe limbi diferite sau chiar în totalitatea limbilor; e vorba de ceea ce numim astăzi „universalii lingvistice"), *genealogică* (elementele moștenite, caracteristice unei singure limbi sau unui grup de limbi înrudite) și *mesologică* (împrumuturile din diverse limbi).

Termenii folosiți de Hasdeu nu au rămas, dar distincțiile pe care le face apar și astăzi, în cazul cercetărilor concepute din perspectivă istorică.

În studiul *Un nou punct de vedere asupra ramificațiunilor gramaticei comparative*, din 1882, Hasdeu discută mai întîi, urmîndu-l îndeaproape pe Baudouin de Courtenay, deosebirea dintre *lingvistica pură* și *lingvistica aplicată*. Cei doi termeni exprimă o distincție care stă în legătură cu scopul propriu-zis al cercetării. Prin lingvistică aplicată el înțelege studierea limbii în raport cu realitatea reflectată, cercetarea limbajelor funcționale, onomasiologia etc., în general studiul limbii ca expresie a formelor de cultură și de civilizație ale unui popor. „Linguistica [...] poate fi medicală sau agricolă, dacă se apucă cineva a trage din analiza cuvintelor concluziuni relative la istoria medicinei sau a agriculturei. Cît de interesante sînt, de exemplu, studiile medico-linguistice ale lui Pictet! Cît de instructivă poate fi, ca să dăm un alt exemplu, urmărirea termenilor plugărești sau păstorești în limba română, cei dentîi în mare parte postromani, ceilalți aproape toți romani și chiar anteromani! Oricum însă, asemeni cercetări, pe cît de prețioase, nu aparțin linguisticei în sine, ci numai linguisticei în aplicațiune" (2, p. 260).

Hasdeu are o concepție cuprinzătoare și în legătură cu domeniile lingvisticii definite după compartimentele mari ale limbii. La cele patru subdiviziuni stabilite de Aug. Schleicher: *fonologia*, *morfologia*, *ideologia* și *sintaxa*, el adaugă *lexiologia* „doctrina cuvîntului", *noèmatologia* „doctrina subînțelegerii", a ideilor „latente" (cuvînt format de la gr. νόημα „cugetare intenționată"; în filozofia germană circulau termenii *Noema* „Gedanke" și *Noetik* „Erkenntnistheorie") și *onomatologia* „studiul numelor proprii". *Ideologia* e numită de el *semasiologie* (termenul *semantică* s-a impus ceva mai tîrziu, prin lucrările lui M. Bréal). Din cele șapte ramuri ale lingvisticii (numită de Hasdeu și *glotică*), fonologia, morfologia, lexiologia și onomatologia reprezintă *fizioglotica*, iar celelalte trei, semasiologia, sintaxa și noematologia, aparțin *psicogloticii*. Se constată ușor de aici că învățatul român e influențat de psihologismul lingvistic promovat de școala de la Cazan, întemeiată de Baudouin de Courtenay.

Dintre toate componentele limbii, el a dat atenție specială foneticii, ca toți neogramaticii, intenționînd chiar să întocmească un tratat în care să îmbrățișeze varietatea de probleme pe care le pune cercetarea sunetelor articulate. A realizat însă numai un lung studiu de fonetică teoretică *(Laletica sau fiziologia sonurilor*, 1882*)*. În concepția sa, obiectul foneticii îl reprezintă descrierea și evoluția sunetelor, scrierea (ca sursă unică de descoperire a sistemelor fonetice din limbile antice) și accentul (ca mijloc de distincții morfologice). El acceptă la început termenul *laletică* pentru denu-

mirea acelei fonetici care se ocupă de fiziologia sunetelor și termenul *alfabetică* pentru interpretarea fonetică a scrierii.

Hasdeu era la curent cu cercetările de fonetică experimentală care se făceau în acea vreme și, în mod special, cu cercetările de anatomie și fiziologie a organelor vorbirii. Înregistrarea vibrațiilor laringale, a mișcărilor mușchiului lingual, ascultarea în ordine inversă a sunetelor din complexul sonor al cuvîntului (pentru a distinge componentele sunetelor africate) sînt procedee experimentale care îi rețin atenția. El consideră că patologia organelor vorbirii (teratologia) trebuie să intre în preocupările foneticianului ca o cale bună de studiere a mecanismului fiziologic de producere a sunetelor articulate. Hasdeu e sceptic în privința valorii rezultatelor obținute prin senzațiile de pipăit (cu limba pe zonele palatale etc.), de văz și de auz, toate avînd caracter subiectiv, individual; de aceea e nevoie de o cercetare experimentală obiectivă, prin care să se verifice și să se controleze datele senzațiilor. Descriind calitățile sunetelor, el se ocupă de deosebirea dintre vocale și consoane, de timbru (sunete muzicale și sunete nemuzicale), de sunetele șoptite· Distinge așa-numitele consono-vocale (de fapt, consoane continue, de felul lui *s*, *z*, *f*, *v*), fără să accepte însă și categoria semiconsoanelor *i̯* și *u̯*, care, după concepția lui, nu s-ar deosebi „prin nemic de o consoană propriu-zisă" (*Laletica*, 2, p. 289). Observă perechile consonantice caracterizate prin prezența, respectiv absența sonorității. După modelul triunghiului vocalic, construiește două triunghiuri pentru consoane: unul cu perechile de oclusive *p—b*, *t—d*, *k—g*, altul cu perechile *f—v*, *r—l*, *s—z*, ignorînd faptul că *r* și *l* nu se opun prin sonoritate. Pentru vocala *ă*, căreia nu-i găsește loc în triunghiul vocalic, ca și pentru consoanele *h* și *n* (*m* e considerat ca variantă a lui *n*), prevede un triunghi aparte. Construiește apoi o figură geometrică bizară (un triunghi în care se înscriu alte figuri) și la urmă un triunghi triplicat, cu scopul de a reuși să înscrie toate varietățile de sunete din orice fel de limbă. „Nu există nici un son intermediar — zice el — care să nu-și găsească cu înlesnire locul său obiectiv în treunghiul nostru" (*Laletica*, 2, p. 298), indicînd unde s-ar înscrie *î* din română și rusă, sau vocalele nazalizate, spirantele interdentale din engleză și neogreacă, *rz* din poloneză etc.; chiar „sonurile cele inspirate ale hotentoților și ale boșimanilor se pot clasifica la margine, afară de treunghi, fiind și ele sub raportul organic guturale, palatale, linguale și dentale" (*Laletica*, 2, p. 299). Se știe că și pe unii foneticieni din zilele noastre i-a preocupat ideea de a găsi figura geometrică ideală pentru încadrarea tuturor varietăților de sunete ale vorbirii, exprimîndu-se în felul acesta afinitățile articulatorii dintre ele, trecerea graduală de la un sunet la altul prin mișcările fiziologice ale organelor vorbirii în cursul emisiunii sonore. De altfel, Hasdeu avea o predilecție anume pentru reprezentarea fenomenelor

de limbă prin figuri geometrice, prin formule matematice, date statistice etc., în general prin elemente de formalizare a limbii.

Dintre chestiunile fonetice de detaliu, reținem observația că sub influența lui „*i (y)* aproape toate consoanele se moaie ...: *l'* = *lĭ*, *m'* = *mĭ*, *n'* = *nĭ*..." Hasdeu nu era deci departe de a explica fenomenul palatalizării labialelor. Africatele *ț*, *d̦*, *č*, *ğ* sînt la origine sunete compuse determinate de acțiunae unui *y*; ele au devenit simple: „Un son compus, devenind un *son*, prin însăși aceasta poate să-și găsească un loc de tranzițiune între sonurile cele simple dintr-o clasificațiune generală" *(Laletica,* 2, p. 302*)*.

Hasdeu a remarcat că unele varietăți de sunete se explică prin coarticulație, fenomen pe care îl vor cerceta în amănunțime lingviștii de mai tîrziu (la noi, mai cu seamă, S. Pușcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, 1959, p. 79 ș.u.). De asemenea, el a întrevăzut, în mod surprinzător, teoria corelației de timbru a consoanelor: „În grupul *ku* și-n grupul *ki*, de exemplu, consoana guturală *k* trece la două nuanțe organice diverse: o nuanță labială și o nuanță palatală..." *(Laletica,* 2, p. 301*)*. Corelațiile de timbru din fonetica românei au fost studiate în vremea noastră de Emil Petrovici.

Deși nu s-a ocupat în amănunțime de problemele scrierii, Hasdeu a făcut totuși o deosebire netă între literă și sunet, considerînd că scrierea reproduce numai cu aproximație realitatea fonetică. Pentru limbile antice „moarte", cunoscute numai din documentele scrise, „studiul literei trebui necontenit controlat prin studiul sonului care poate să demonstreze o imposibilitate fiziologică acolo unde este o posibilitate grafică, sau — mai cu deosebire — poate să restituie o realitate fonică lăsată fără semn în alfabet" *(Laletica,* 2, p. 274*)*.

Lăsînd deoparte unele erori ori interpretări depășite, acest studiu de fonetică generală este de importanță excepțională. Hasdeu a intuit unele procedee experimentale din fonetica secolului nostru, a propus modalități de descriere originale, a întrevăzut soluții privind interpretarea unor fenomene particulare etc., toate acestea intrînd în preocupările foneticienilor mult mai tîrziu.

Legile fonetice — susține Hasdeu, ca toți neogramaticii — și corespondențele de sunete de la o limbă la alta sînt „în filologia comparativă ca o temelie, ca o piatră fundamentală care susține întregul edificiu" *(Principii,* 2, p. 64*)*.

Abaterile de la regulile de evoluție fonetică sînt explicate de neogramatici prin apelul la analogie. La fel se procedează și pentru etimonurile reconstruite. Opera lui Hasdeu ne oferă exemple numeroase pentru ilustrarea acestui procedeu. Dacă, de exemplu, nu ar fi atestat etimonul latin al cuvîntului *părinte* — zice Hasdeu — el s-ar reconstrui ușor pe baza analogiei cu *dens: dinte*, *fervens: fierbinte*, *lens: linte*, *mens: minte*.

Între compartimentele limbii există diverse legături, pe care le implică ideea însăşi de sistem. Hasdeu intuieşte lucrul acesta, încercînd să arate că, de exemplu, unele categorii specifice unui anumit domeniu al limbii se pot regăsi şi în alt domeniu. Există fapte de natură sintactică, spune el, similare accidentelor fonetice. În fraza următoare, extrasă din *Pravila* lui Vasile Lupu: „Cela ce va fi vrut să fure bou din cireadă şi va fi gonit pre văcar şi, fiind cireada fără păstor, *vor fi date nescare gadine* de vor fi stricat şi alte vite, acestuia ca *să-i scoață ochii*", pluralul *date* ar fi un fel de „asimilație" regresivă cu substantivul *gadine*; nominativul *cela*, în loc de dativul *celuia*, se explică prin influența lui *ce* următor, şi ar fi tot o „asimilație". Anacolutul *cela* ... *acestuia* se identifică cu o „disimilație", iar repetiția dativului obiect indirect *acestuia* ... (să-)*i* corespunde, în plan sintactic, propagării sunetelor din evoluția fonetică.

Aceste idei, pe care Hasdeu le împrumută din opera lui J. Grimm, sînt proprii lingvisticii neogramatice, care, după cum se ştie, acordă întîietate faptelor fonetice.

În cursul universitar liber din 1874 sînt multe pagini interesante privind teoretizarea metodei istorico-comparative. Reținem mai întîi ideea că pot fi comparate direct numai limbile cu descendență comună, de exemplu, limbile romanice între ele; de asemenea se poate compara cu latina fiecare limbă romanică în parte.

Hasdeu admite însă şi comparația unei limbi cu alta de nivel diferit, în cazuri speciale, ca cel al ingredientului traco-dac al românei, raportat la unele idiomuri indo-europene: „Dialectul dacic al limbei tracice fiind conservat numai în limba română, consecința este că limba română, deşi de formațiune secundară, se consideră totuşi ca primară prin elementele sale dacice, cari se compară apoi d-a dreptul cu sanscrita, cu zendica, cu elina, cu celtica, cu litvana etc., ceea ce nu s-ar permite dacă graiul dacilor, din nenorocire, n-ar fi pentru noi un N." (*Principii*, 2, p. 107). Această teză este ilustrată printr-o detaliată analiză etimologică a cuvîntului *melc*.

S-a remarcat de multă vreme că metoda istorico-comparativă se aplică greu în sintaxă. Şi Hasdeu a arătat dificultățile mari privitoare la crearea unei sintaxe comparate, citînd, în acest sens, afirmația lui Schleicher că „o sintaxă comparativă ştiințifică a limbilor ario-europee este deocamdată peste putință". Hasdeu face chiar un exercițiu de confruntare a sintaxei româneşti cu cea germană: traduce în română *ad litteram* o frază din limba germană, obținînd un text ininteligibil; traduce a doua oară aceeaşi frază în sintaxa proprie românei şi retraduce apoi *ad litteram* în germană fraza nou obținută, versiunea rezultată fiind de neînțeles, ca şi în cazul primei traduceri, din germană în română. Concluzia este că cele două limbi diferă foarte mult din punct de vedere sintactic.

Cele mai multe dintre ideile analizate pînă aici sînt reluate de Hasdeu, într-o formă mai sintetizată, în *Principii de linguistică*, din 1881: definirea filologiei comparative, a metodei istorico-comparative, locul filologiei în ansamblul științelor sociale, lingvistica aplicată, raportul dintre limbă și gîndire, amestecul limbilor etc.

3. Etimologia, ca aspect al aplicării metodei istorico-comparative, l-a preocupat întotdeauna pe Hasdeu. Dacă la început a avut unele rezerve privind valabilitatea concluziilor istorice care derivă din rezultatele cercetării etimologice, mai tîrziu nu numai că a făcut intens uz de etimologie, dar a și expus în mod magistral principiile științifice ale acestei ramuri a lingvisticii istorice. Astfel, în 1876, în *Post-scriptum despre d. Cihac*, care reprezintă cap. 8 al studiului *Fragmente pentru istoria limbei române. Ghiuj*, el precizează șase „condițiuni de metodă" obligatorii pentru cercetările etimologice: 1. *bibliografia cuvîntului* (analiza critică a tuturor opiniilor în legătură cu originea cuvîntului respectiv); 2. *literatura cuvîntului* (sensul și forma cuvîntului trebuie urmărite în texte cu conținut variat și aparținînd diverselor epoci); 3. *cronologia cuvîntului* (înainte de raportarea la un radical indo-european, trebuie stabilită, prin comparația interdialectală și a limbilor înrudite, cea mai veche variantă fonetică și semantică); 4. *fonetica cuvîntului* (respectarea cu strictețe a legilor fonetice și corespondența lor în limbile luate în comparație); 5. *paralelismul cuvîntului* (abaterile de la legile fonetice și de evoluție semantică să fie susținute prin cazuri analogice, din aceeași limbă pentru modificările fonetice și din oricare altă limbă pentru cele de natură semantică); 6. *migrațiunile cuvîntului* (apelul la datele istoriei, deci la factori externi, cînd trebuie stabilită direcția împrumutului în cazul unui cuvînt care există în două sau mai multe limbi eterogene).

Aceste recomandări teoretice sînt ilustrate „negativ" cu etimologii propuse de Cihac în dicționarul său: *pururе* este explicat de acesta din lat. *perpetualis*, *noian* din *oceanus*, *urdă* din magh. *hordó* „putină", *strugure* din sl. *strugati* „a rade" etc. Critica extrem de aspră pe care o face etimologiilor adversarului său de la „Convorbiri literare" este, cu unele excepții, întru totul îndreptățită.

Hasdeu reia, sub altă formă, aceste recomandări teoretice într-un articol îndreptat tot împotriva etimologiilor lui Cihac: *Iarăși d. Cihac! Cîteva precepte pentru începători în linguistică*, publicat în „Columna" din aprilie 1876. El insistă asupra necesității de a se compara formele cuvîntului în toate limbile în care există, de a nu se ignora, în cercetarea etimologică, nici un cuvînt din vechile monumente ale limbii, de a se respecta cu strictețe legile evoluției fonetice specifice fiecărei limbi în parte. O bună

etimologie, spune Hasdeu, trebuie să explice, fără nici o abatere, toate elementele cuvîntului (structura fonetică, semantica etc.). Un principiu nou, de valoare excepțională, privind împrumuturile, este formulat astfel: „Trecerea unui cuvînt dintr-o limbă în alta p r i n î m p r u m u t este supusă unor regule de altă natură decît acea p r i n m o ș t e n i r e, dar aproape tot atît de precise, excepțiunile în ambele cazuri trebuind a fi justificate" (2, p. 205). Mai bine precizată este, de astă-dată, și problema analogiei, care „trebui să fie exactă, adecă să aibe în vedere aceleași sonuri din aceleași limbi" (2, p. 205).

În legătură cu „semnificațiunile" unui cuvînt, trebuie „să căutăm cu stăruință a stabili mai întîi genealogia lor, ferindu-ne a lua o semnificațiune derivată drept semnificațiune fundamentală" (2, p. 208).

Și în aceste pagini exemplificările principiilor enunțate sînt făcute, cum era de așteptat, cu etimologii greșite date de Cihac.

Cele două studii consacrate problemelor teoretice ale cercetării etimologice au ținuta unor lecții universitare. Era vremea în care Hasdeu devenea profesor titular de filologie comparativă.

Mai tîrziu, aspectele teoretice ale etimologiei sînt tratate de el la un nivel cu mult superior celui din studiile publicate în 1876. E vorba de comunicarea prezentată în 1886 la Congresul orientaliștilor de la Viena, pe care o vom analiza în cadrul chestiunii împrumuturilor, și de primul capitol, intitulat *Ce este etimologia?* din introducerea la volumul întîi al *Etymologicului*. El dă acum etimologiei un înțeles foarte larg. Obiectul acesteia îl formează toate compartimentele limbii. „Prin etimologie, scrie el, se înțelege în linguistică orice d e r i v a ț i u n e, fie fonetică, fie morfologică, fie lexică, sintactică, ideologică [= semantică, n.n.]" (EMR, I, p. 24). Ca indo-europenist, el insistă în mod special asupra reconstrucției, ca procedeu de lucru în studiul etimologic: „Etimologia, în generalitatea operațiunilor sale, tinde a se servi mai cu seamă de r e c o n s t r u c ț i u n e a u n u i p r o t o t i p pentru fiecare grup omogen de fenomene, întru cît condițiunile particulare ale fenomenelor n-o silesc a recurge la alte procedimente" *(ibid)*. Am comentat aceste idei în studiul introductiv la ediția din 1972 a *Etymologicului*, deci nu e necesar să mai stăruim asupra lor.

Hasdeu a criticat sever etimologiile greșite date nu numai de Cihac, ci și de autori mai vechi. În *Lexiconul de la Buda* (1825), observă cu ironie că *slab* este explicat prin lat. *debilis*, iar *băcan* prin span. *buhonero*. Pe George Baronzi îl execută pentru etimologia numelui *Slatina* (slav. *slatina* „apă sărată"), din lat. *saltus*, care ar fi căpătat sensul de „loc de săltare dintr-o Românie în alta" *(Principii*, 2, p. 58*)*, iar pe autorii *Dicționarului* academic pentru *ciubuc*, care ar fi romanic, pentru *dulap*, care s-ar lega, prin origine, de lat. *dolus (ibid.*, 2, p. 59*)* etc.

Criticînd felul de a face etimologie al latiniştilor, Hasdeu nu pierde prilejul de a atrage atenţia asupra unor principii serioase care se impun în cercetarea originii cuvintelor: „Ceea ce caracteriză lucrarea lexicografică a Societăţii Academice, de la un capăt pînă la altul, este: 1. extrema puţinătate a limbilor puse în comparaţiune, reduse în mai totalitatea cazurilor la latina şi greaca; 2. perpetua nesocotire a legilor fonologice, baza linguisticii actuale; 3. desăvîrşita lipsă de element istoric" *(ibid.*, 2, p. 59). El critică sever pe Laurian şi Massim că nu ilustrează sensurile cuvintelor cu citate de limbă veche: „Societatea Academică [...] nu aduce o singură dată măcar un pasagiu din Coresi, Dosoftei, Varlaam, Cantemir şi ceilalţi scriitori români pînă la 1700, ba nici după 1700!" *(ibid.*, 2, p. 59). După cum se ştie, cantitatea enormă de citate din cele trei tomuri ale *Etymologicului* său este excerptată mai cu seamă din textele vechi.

Pentru cercetarea originii unui cuvînt, Hasdeu urmăreşte prezenţa acestuia în cele mai diverse aspecte ale limbii. În mod deosebit, el e atras de fondul popular al limbii şi de cel arhaic. E necruţător cu etimologiştii care trăgeau concluzii pripite. Printre aceştia e şi Al. Lambrior, care, reproşîndu-i lui Hasdeu că confundă „neologisme" ca *agru* şi *tărîm* cu elemente populare, îi oferea de fapt prilejul favorabil aşteptat de marele savant de a arăta tînărului convorbirist că *agru* se află în *Psaltirea* lui Coresi din 1577, în *Palia de la Orăştie* din 1582 şi în *Noul Testament* de la 1648 etc., iar *tărîm* e bine cunoscut în limba poveştilor lui Ispirescu. Încheierea că Lambrior „nu e iniţiat în vechile tipăriture române şi nici măcar în basmele de la şezătoare" este cu atît mai dură cu cit se referea la un învăţat ale cărui cercetări de folcloristică şi mai ales de limbă veche sînt întru totul remarcabile.

Hasdeu nu l-a iertat nici pe Alecsandri, care scrisese că *vergură*, destul de răspîndit în textele vechi, e neologism.

Hasdeu atrage atenţia asupra faptului că în cercetarea etimologică legile fonetice (el le numea „schimbări substanţiale") nu trebuie confundate cu accidentele fonetice (asimilaţia, disimilaţia, acomodarea). În *Principii de filologie comparativă ario-europee* se află o lungă digresiune privind discutarea accidentelor fonetice şi ilustrarea lor cu exemple din română şi din alte limbi (lat. *ululare* > rom. *urla*, lat. *communicare* > **comminicare* > rom. *cuminеca*, *apă botează* > *bobotează*, lat. *vidua* > sp. dial. *vilva*, lat. *cubitus* > sp. *coldo* etc.).

În studiul *Un dublet greco-latin în limba română* (1882) Hasdeu pune o problemă teoretică interesantă: un cuvînt poate proveni dintr-o sursă dată, în mod direct, ori prin intermediul altei surse sau de două ori din aceeaşi sursă la epoci diferite. De exemplu, lat. *silvaticus* a fost moştenit în italiană cu forma *salvaggio* şi împrumutat mai tîrziu, pe cale cultă, cu

forma *salvatico*. La fel, v. sl. врьста fost împrumutat în română ca *vîrstă*, într-o epocă veche și, mai tîrziu, din rusă, sub forma *verstă*, denumind o măsură de distanță. *Ghioc*, de la care a derivat *ghiocel*, ar fi lat. *glaucus* — după părerea lui Hasdeu — iar *zglăvoc*, un nume de plantă, ar fi intrat în română direct din greacă (γλαυκός, care stă și la baza lat. *glaucus*). În ultimă analiză, ambele cuvinte, *ghioc* și *zglăvoc*, au același etimon grecesc. Chiar dacă ultimul exemplu românesc nu e bine ales, recunoaștem că ideea în sine este valoroasă. Conceptul de *dublet etimologic* este menținut în lingvistica actuală.

Hasdeu acordă importanță cuvenită așa-zisei etimologii interne, adică nu se grăbește a explica totul prin latină, ori prin limbile de contact ale limbii noastre.

Româna este ea însăși generatoare de cuvinte prin mijloacele (mai ales de derivare cu sufixe și prefixe) moștenite din latină. Hasdeu a recunoscut o mare cantitate de elemente derivate în vocabularul românesc. *Etymologicul* său stă mărturie în acest sens; ne oprim însă aici la *ghiocel*, amintit mai sus, pe care îl consideră derivat pe teren românesc din *ghioc* cu sufixul *-el*, aceasta pentru că e greu de dovedit „cum că un *glaucellus* va fi existat vreodată în limba latină" (2, p. 309).

Hasdeu s-a ocupat și de problema etimologiei populare, ilustrînd acest fenomen cu cuvintele *creștet* și *urzică*.

Pentru primul dintre acestea, el crede că la un presupus etimon latin ar fi intervenit și verbul *a crește*, iar pentru celălalt, dacicul δύν „urzică" și lat. *ordiri* (> *a urzi*), explicîndu-se astfel modificarea lui *t* în *d* la lat. *urtica*.

4. Idei remarcabile, întru totul valabile astăzi, a susținut Hasdeu și în privința împrumuturilor dintr-o limbă în alta, care reprezintă, de fapt, tot un aspect al etimologiei. Comunicarea pe care a făcut-o la al VII-lea Congres al orientaliștilor, ținut la Viena în 1886, este exemplară din acest punct de vedere, de o valoare teoretică mereu actuală. Comentăm aici ideile din această expunere.

Autorul observă mai întîi că influențele externe (slavă, maghiară, turcă, neogreacă) nu au afectat deloc gramatica limbii române, ci numai vocabularul (inclusiv elementele de derivare). Fondul lexical împrumutat trebuie studiat după criterii întrucîtva diferite de cele care privesc vocabularul moștenit.

El critică defectele de metodă din lucrările lui Roesler, Cihac, Miklosich și Șăineanu consacrate elementelor turcești din română. Împrumuturile dintr-o limbă într-alta — spune el — trebuie considerate în planul larg al motivarii lor din perspectiva general istorică: „Dans toute langue l'éty-

mologie d'un mot emprunté à l'étranger est instructive surtout au point de vue de l'histoire politique ou culturelle et de la psychologie du peuple auquel le mot est prêté" (2, p. 454).

Hasdeu recomandă ca la studierea împrumuturilor să se țină seama de epoca și locul pătrunderii lor în limbă, de puterea de circulație, de frecvența lor, precum și de modificările semantice pe care le-au suferit: „Il en résulte le devoir impérieux de fixer d'une manière positive, d'un côté, la chronologie et la géographie d'un tel mot — c'est-à-dire l'époque et le lieu de son introduction — d'autre part, son degré de circulation pour savoir s'il est devenu d'un emploi général ou seulement provincial, sporadique ou strictement littéraire, et enfin les modifications de sens, les différentes nouvelles applications sémasiologiques qu'il a subi dans sa nouvelle patrie" (2, p. 454).

Cele patru principii de cercetare etimologică a împrumuturilor, sintetizate în fraza reprodusă mai sus, alcătuiesc o metodologie exactă pe care lingvistica n-o cunoscuse pînă atunci. Unele dintre aceste principii de metodă fuseseră expuse de Hasdeu cu mult înainte de Congresul din 1886 și aplicate deseori în cercetarea concretă a faptelor. El a căutat să precizeze mereu, pe baza atestărilor documentare, data pătrunderii cuvintelor străine în limbă. De asemenea, a urmărit răspîndirea geografică a cuvîntului împrumutat, criteriu pe care Hasdeu l-a susținut cu mult înainte de J. Gilliéron (chiar termenul *geografia cuvîntului* îi aparține). În *Etymologicum*, ca și în unele lucrări mai vechi, a încercat să stabilească, în dese cazuri, frecvența cuvintelor, puterea lor de circulație. După cum se știe, teoria circulației cuvintelor a fost formulată pentru prima oară de Hasdeu.

La aceste principii se adaugă cel semantic, pe care, de asemenea, Hasdeu nu l-a neglijat niciodată (vezi și Zamfira Mihail, *Quatre principes de l'étymologie énoncés par B. P. Hasdeu en 1866*, în „Revue roumaine de linguistique, XXX, 5, 1985, p. 469—474).

Hasdeu ilustrează aceste interesante idei metodologice cu cîteva observații făcute asupra cuvintelor românești de origine turcă. Astfel, el constată că marea majoritate a celor cca 1500 de cuvinte turcești din vocabularul românesc nu au devenit niciodată populare, au fost cuvinte restrînse ca întrebuințare și ca arie de răspîndire, cu o viață efemeră, proprie elementelor de jargon; altele au fost utilizate în exclusivitate în scrierile despre turci. Și unele și altele au ieșit repede din uz. În afara acestora însă, numeroase cuvinte de origine turcă au intrat în limba populară și se referă la aspecte foarte variate ale vieții materiale a societății noastre.

Cuvintele împrumutate își pot modifica sensul, cum este cazul lui *abraș* (și var. *iabraș*), care, pe lîngă înțelesul turcesc originar, a căpătat și pe cel de „ciudat, al dracului, rău, nărăvaș, violent" și, de aci, pe cel figurat de „piază rea, nenorocos, de rău augur", înțelesuri care nu existau în turcă.

Hasdeu observă cu dreptate că stocurile de cuvinte împrumutate în română din indiferent ce limbă se constituie în straturi cronologice diferite. Elementele slave, de exemplu, sînt, unele vechi, paleoslave, altele mai noi, bulgare, sîrbe, polone, ruse. La fel trebuie făcută diferenţa între stratul relativ nou de împrumuturi turceşti (din turca osmanlîie, sec. al XVII-lea — al XVIII-lea) şi între stratul mai vechi. *Cioban*, de exemplu, e considerat de el de origine persană, intrat în română prin tătarii nomazi; din română ar fi pătruns în limbile din sudul Dunării, după cum din tătară direct ar fi intrat şi în limbile slave de nord şi de est.

Trebuie făcută deosebirea şi între împrumuturile din cumană şi cele din pecenegă. Chestiunea aceasta fusese studiată, deşi materialul lingvistic era foarte sărac, de către Lazăr Şăineanu, elevul lui Hasdeu.

Cumana era mai bine cunoscută penru că, pe la 1882, Klaproth descoperise celebrul *Codex cumanicus*, editat apoi de G. Kuun. Elementele cumane din română sînt de o importanţă excepţională, pentru că prin ele se dovedeşte existenţa populaţiei româneşti în teritoriul de la nordul Dunării în secolele al XII-lea şi al XIII-lea, cînd s-a petrecut contactul cu populaţia cumană, populaţie care la mijlocul secolului al XIII-lea este împinsă de mongoli în stepele Panoniei şi în Bulgaria. Dintre cuvintele de provenienţă cumană, Hasdeu reţine pe *aslam* „camătă", atestat în *Psaltirea Scheiană*, la Arsenie din Bisericani, la Varlaam şi Dosoftei, cuvînt care a dispărut din româna contemporană. Concluzia istorică este foarte importantă: *aslam* denumeşte o noţiune juridică, de unde rezultă că existau în ţările noastre forme de legislaţie şi de administraţie prin care se justifica împrumutul unui astfel de termen. La fel se explică pătrunderea lat. medieval *usura* în maghiară, a gr. biz. κάματα la slavii meridionali (şi la români), a goticului *leihvan* la vechii slavi etc. În cercetările ulterioare (începînd cu *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*, Bucureşti, 1900, a lui L. Şăineanu), etimologia cumană a lui *aslam* a fost respinsă, dar din cercetarea lui Hasdeu rămîne valabil principiul metodologic foarte important privind studierea cuvintelor împrumutate în relaţie directă cu organizarea socială, politică, economică, culturală a poporului, deci cu istoria în sensul ei foarte larg.

În cercetările lui Hasdeu revine adesea şi ideea împrumutului invers, din română în limbile vecine. Se ştie că de obicei s-a ignorat aportul pe care l-a avut româna la îmbogăţirea vocabularului altor limbi. Hasdeu arată, uneori cu lux de amănunte, că termeni păstoreşti ca *baci*, *brînză*, *urdă* etc. au pătruns prin păstorii români în sîrbocroată, bulgară, maghiară, slovacă, ucraineană, polonă etc. Lui îi datorăm observaţia (făcută mai întîi în *Cuvente den bătrîni*, I, 1879, p. 289—290) că în documentele maghiare din sec. al XIII-lea — al XIV-lea există numeroase nume topice compuse cu

rom. *mal*, folosit pe atunci, după toate probabilitățile, cu sensul primitiv de „munte, deal" (comp. alb. *mal* „munte"): *Buch-mal, mons Barcs-mal, Hurus-mal, Nyr-mal, Uj-mal, Zeg-mal* etc. Toate acestea sînt denumiri ale unor localități de munte, în care rom. *mal* e folosit ca un apendice toponimic de felul germ. *-berg*, sl. *-gora* etc. (v. și N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933, p. 111—128). Această funcție importantă a rom. *mal* în vechea toponimie maghiară dovedește prezența românească în aria Transilvaniei la venirea ungurilor.

5. Hasdeu concepe studiul organizat al vocabularului pornind de la grupuri terminologice legate de diferite domenii ale realității, mai exact, de aspecte ale vieții materiale a poporului.

În *Istoria critică*, se ocupase de cuvintele românești care denumesc locuința, vestmîntul, armele. În același an cu apariția volumului al II-lea al acestei opere (volumul cuprinde, de fapt, o singură fasciculă, de 67 de pagini), el publică în „Columna" trei studii întinse privind termenii referitori la agricultură, păstorit și viticultură. Prin tematica și materia lor, aceste studii sînt o continuare a *Istorici critice*.

Grupul terminologic pe care autorul îl are în vedere nu este epuizat din punct de vedere cantitativ. El alege numai termenii care, prin originea lor, îi servesc pentru susținerea unei ipoteze cu caracter istoric sau de psihologie populară. De exemplu, mulțimea de elemente de origine preromană în terminologia noastră pastorală e o dovadă că în Dacia „colonii latini au găsit o poporațiune indigenă ocupată mai cu seamă cu creșterea vitelor" (p. 224). Această foarte prețioasă constatare privitoare la păstorit ca îndeletnicire de bază a populației băștinașe a Daciei a fost făcută pentru prima oară de Hasdeu, prin analiza etimologică riguroasă a vocabularului autohton din română. Facem această precizare pentru că, la începutul secolului nostru, Ovid Densusianu și unii elevi ai săi se vor dedica stăruitor studierii păstoritului și terminologiei legate de această străveche ocupație a românilor. Cuvinte ca *baci, brînză, stînă, traistă, urdă* etc., aparținînd vocabularului de origine traco-dacă, sînt cercetate de el în amănunțime. Argumentele aduse de Hasdeu că *stînă* e autohton nu diferă în esență de cele pe care le invocă astăzi cei care contestă originea slavă a acestui cuvînt. Etimologia pe care o stabilește el pentru *brînză* e mult mai acceptabilă decît toate supozițiile făcute în secolul nostru.

Alături de cuvintele din substrat, terminologia pastorală cuprinde și un bogat stoc de termeni de origine latină. Hasdeu amintește de *ariete, berbece, capră, caș, cheag, păcurar, păstor, staul, turmă, unt, zer* etc. Lista elementelor date de el, ca autohtone sau latine, poate fi mult lungită. Carac-

terul preponderent latin și traco-dac al terminologiei românești privind creșterea animalelor, pus în lumină de Hasdeu, a fost temeinic aprofundat în numeroasele cercetări lingvistice care s-au făcut ulterior.

În legătură cu terminologia agriculturii, Hasdeu constată că, în bună parte, și aceasta e moștenită. Sînt de origine latină numele de cereale: *grîu*, *secară*, *mei*, *orz* (dar *ovăz* e slav), cele legate de morărit: *moară*, *făină*, numele de animale domestice: *bou*, *vacă*, *vițel*, *junc*, cele de acțiune și de unelte agricole: *a ara*, *a semăna*, *a treiera; jug*, *furcă*, *secere*, numele care se referă la solul agricol: *agru*, *arie* etc. Se adaugă la acestea o mulțime de expresii constituite pe baza termenilor agricoli. Exemplele date de Hasdeu pot fi înmulțite și, la fel, sferele semantice care compun acest domeniu terminologic.

Cu toate că lingvistului de azi chiar și numai argumentele aduse de Hasdeu îi sînt suficiente pentru a susține că românii au practicat agricultura în evul mediu ca o îndeletnicire moștenită, transmisă de la daci și de la romani, totuși marele nostru învățat, consecvent cu teoria sa că românii s-au închegat ca popor mai ales în munții din nordul Olteniei și din Hațeg, deci într-o zonă improprie agriculturii, consideră că ei au deprins această ocupație de la sîrbi, după secolul al VIII-lea. Ipoteza sa se sprijină pe faptul că „aproape totalitatea terminologiei agricole a românilor este curat slavică": *plug*, *cobilă*, *grindei*, *cormană*, *plaz*, *raliță*, *brazdă*, *răzor*, *a îmblăti*, *țelină*, *ogor*, *tîrnăcop*, *polog*, *greblă*, *stog*, *snop*, *claie*, *lopată*, *coasă*. „În limba plugăriei române — zice Hasdeu — slavismele cele mai necontestabile sînt în proporțiune de cel puțin opt la zece către toți ceilalți termeni de orice altă origine" (p. 155). Concluzia că de la sîrbi, și nu de la alți slavi, și-ar fi însușit românii agricultura s-ar sprijini pe faptul că numai prin sîrbocroată se pot explica în română cuvinte ca *raliță*, *cormană*, *grindei*, *ogor*, *răzor*, *plaz*, *stejer*, *claie*, *țarină* etc.

Hasdeu recunoaște însă că înainte de contactul cu slavii românii cultivau *mei*, o cereală care se aclimatizează ușor în zonele muntoase. Ei au menținut cuvintele latinești pentru celelalte cereale, fiindcă, zice el, „românii chiar în creierii Carpaților și le aduceau prin importațiune" din Occident. Agricultura propriu-zisă ar fi început să se dezvolte foarte tîrziu la noi, dovadă că din Țara Românească nu se exportau aproape deloc grîu sau alte cereale.

Dincolo de exagerările și erorile din teoria lui privind terminologia agricolă din vocabularul românesc și concluziile sale de istorie socială și economică, trebuie arătat că și în zilele noastre există unii lingviști și istorici care susțin că românii ar fi deprins agricultura de la slavi. E adevărat că ocupația de bază a românilor în evul mediu era păstoritul și că slavii excelau în practicarea agriculturii. S-a arătat de atîtea ori însă că păstoritul nu

exclude, ci implică agricultura, că, altfel spus, românii, pe lîngă creșterea vitelor, s-au ocupat permanent și de agricultură, o agricultură legată și impusă de păstorit. Îndelungata conviețuire cu slavii, urmată de romanizarea celor stabiliți la nordul Dunării, a avut ca rezultat îmbogățirea vocabularului românesc cu noi termeni care exprimau o tehnică mai nouă și mai bună în lucrarea pămîntului. Noi credem însă că în cele mai multe cazuri s-au produs simple substituiri de termeni vechi prin termeni noi, de origine slavă, ca, de exemplu, *plug*, prin care s-a înlocuit vechiul *aratru* (din lat. *aratrum*). Influența slavă a afectat aspectul formal, expresia cuvîntului, nu conținutul lui, care a rămas neschimbat. Înțeleasă în felul acesta, influența slavă, ca orice influență externă, apare de proporții reduse.

Cercetările istorice, pe lîngă cele strict lingvistice, au dovedit că în Dacia, încă din perioada preromană, se practica o agricultură dezvoltată. Terminologia fundamentală legată de agricultură fiind de origine latină reprezintă dovada cea mai sigură că românii cunoșteau această îndeletnicire cu mult înainte de contactul lor cu slavii. Dintre toate culturile de cereale, predominantă a fost la noi aceea a grîului; așa se explică de ce pluralul lui *grîu*, sub forma *grîne*, s-a impus cu un sens generic, de „cereale", „bucate" și chiar „pîine" (v. DA, s. *grîu*). Această întrebuințare a pl. *grîne* are paralele în unele limbi balcanice (și chiar în latină, pl. *frumenta* „grîne, bucate"), ceea ce nu înseamnă însă că grîul n-ar fi fost cultivat la noi în epocile vechi. La fel trebuie considerat și faptul că *grăunte* (cu var. *grăunță*), însemnînd inițial numai fructul copt al grîului, a devenit termen generic pentru denumirea boabelor de cereale. Se zice *grăunte de grîu*, dar și *grăunte de secară, de mei, de porumb* etc. și, prin asemănare, *grăunte de mac*, și chiar *grăunte de nisip, de sare, de praf* etc., fără a mai vorbi de întrebuințările figurate care pornesc de la faptul că bobul de grîu este nu numai de dimensiuni mici, ci și esențial in structura plantei respective: *un grăunte de adevăr, un grăunte de minte* etc. Sensuri de acest fel avea și latinul *granum* „grăunte de cereale, grăunte de sare, boabă de strugure" etc. și, la fel, echivalentele lui *granum* din diferite limbi indo-europene. E important să arătăm că româna a moștenit din latină pentru denumirea acestei plante cuvîntul *granum*, care însemna „grăunte", nu pe *frumentum*, numele propriu-zis al grîului ca plantă. Modificarea semantică prin metonimie (numele fructului pentru numele plantei) a lui *granum* trebuie să se fi petrecut pe terenul latinei balcanice, pentru că ne întîmpină și în albaneză *(grurë, grunë)*. Din punct de vedere fonetic, *granum* (rom. *grîu*) a pierdut pe *n* în condiții greu de explicat. La fel s-a întîmplat și cu *frenum* (rom. *frîu*) și cu două cuvinte de origine traco-dacă, **brenu-* și **perenu-*, care au devenit *brîu*, respectiv *pîrîu*. La primele trei cuvinte din serie, *n* reapare la plural: *grîne, frîne, brîne,* forme care coexistă cu cele fără *n: grîie, frîie, brîie.* Am făcut

această digresiune de fonetică istorică pentru a arăta că reflexul românesc al lui *granum* intră, ca structură sonoră, în grup cu alte cuvinte străvechi, de origine latină sau traco-dacă, a căror particularitate de evoluție s-ar putea datora acțiunii substratului.

Prin urmare, vechimea culturii grîului în Dacia nu poate fi contestată. Studiul lui Hasdeu își păstrează însă valoarea metodologică.

Prin examinarea etimologică a termenilor legați de vinicultură, Hasdeu demonstrează că aceasta era o îndeletnicire străveche a românilor, transmisă de la daci și de la romani. El constată că terminologia „viței de vie" și a „vinului" este latină și traco-dacă în esența ei, cu adausuri grecești și slave.

Păstrarea cuvîntului *vie* (dial. *viñe*), din lat. *vinea*, e o dovadă că în Dacia cultura viței de vie nu a fost întreruptă deloc după colonizarea romană. Sînt de origine latină: *vie, viță (vitis), aud (uva), poamă (pomum), vin* și *must;* despre *strugure* ni se spune că ar fi intrat în latină din greacă. De la traco-daci ar proveni *gordin* „o varietate de struguri dulci" și *ravac* „mustul care curge întîi" (la acesta din urmă autorul va renunța curînd să-l mai atribuie substratului). Grecești ar fi *(h)arag, aguridă; bute* și *putină* ar proveni mai degrabă din greacă decît din germană. De origine italiană ar fi *butaș*, iar din germană, *liurcă* „vin stricat". Tîrziu, au pătruns din limbile slave moderne *teasc, poloboc, podgorie.*

Hasdeu amintește și mărturiile anticilor privitoare la cultura viței de vie in Dacia: Strabon zice că Burebista, „pentru a stîrpi beția în popor, s-a văzut silit a tăia vițele"(p. 182). Traian aduce din expediția sa din Dacia o „admibrabilă cupă aurită din corn de zimbru" *(ibid).*

Deși unele etimologii propuse de Hasdeu nu sînt convingătoare (vezi observațiile noastre în note), concluziile generale sînt întru totul valabile. „Originile directe ale viniculturei noastre naționale, conservate în documente și mai ales în limba română, sînt latine și dacice, pe lîngă cari, dintre elementele posterioare, principalul rol se cuvine ingredientului bizantin din primii secoli ai creștinismului" (p. 187).

Cu cele trei studii asupra terminologiei păstoritului, agriculturii și viniculturii, la care se adaugă cele din *Istoria critică*, despre care am amintit mai sus, Hasdeu apare ca precursor al teoriei moderne a cîmpurilor semantice. Bineînțeles, în cazul lui și al altor învățați contemporani cu el, această teorie trebuie considerată din perspectiva intuițiilor foarte generale pe care le permitea stadiul atins de lingvistica secolului trecut. El a ajuns la această modalitate de studiere a vocabularului, prin gruparea cuvintelor după criteriul referinței la diversele aspecte ale realității, pornind de la concepția că lingvistica trebuie pusă în slujba cercetărilor de istorie a civilizației și culturii.

6. Hasdeu a avut întotdeauna un mare interes pentru scrierile noastre vechi. „Numai prin studiul vechilor cărți națiunea română își va putea forma o limbă cultă", scria el în 1870, în acord cu concepția celor mai mulți cărturari români din acea perioadă. Hasdeu era conștient de faptul că nici istoria națională, nici istoria limbii nu se pot elabora fără cunoașterea temeinică a monumentelor de limbă veche. A descoperit multe texte, în țară și în străinătate, a întocmit ediții remarcabile, a făcut studii de mare valoare asupra unora dintre scrierile noastre din sec. al XVI-lea — al XVIII-lea, a valorificat materialul de limbă veche atît în *Etymologicum*, cît și în celelalte lucrări ale sale și, în sfîrșit, a întemeiat reviste cu conținut filologic. Între 1864—1868 publică cele patru tomuri din *Arhiva istorică a României*, o impresionantă colecție de documente însoțite de comentarii istorice și filologice. El a continuat publicarea de documente în reviste, în special în „Columna lui Traian". În *Cuvente den bătrîni* sînt reunite texte de limbă vorbită din secolul al XVI-lea, cu comentarii filologice, lingvistice și un glosar de valoare excepțională; în cadrul acestei culegeri e reprodusă și *Cronica lui Moxa* (1620), apoi vechile texte populare (*Textele măhăcene* și *Textele bogomilice*). Sistemul de editare folosit de Hasdeu în *Cuvente* este, după părerea noastră, ireproșabil.

În 1881, editează *Psaltirea* lui Coresi din 1577, un an mai tîrziu, publică în „Columna" *Cronica* lui Zilot Românul, în 1882—1883 redă „extracte" din *Manuscriptul românesc din 1574 aflător la London în British Museum* (este vorba de *Evangheliarul* copiat de Radu din Mănicești), iar în 1883, tot în „Columna", *Anonymus Lugoshiensis. Cel mai vechi dicționar al limbii române, după manuscriptul din Biblioteca Universității din Pesta.*

Se poate spune că Hasdeu este întemeietorul filologiei științifice românești. Din punct de vedere filologic, textele publicate de el sînt net superioare celor care apăruseră în „Arhiva românească" a lui Kogălniceanu, în „Magazinul istoric pentru Dacia" editat de Nicolae Bălcescu și August Treboniu-Laurian, în „Tezaurul de monumente istorice pentru România" al lui Papiu-Ilarian, în „Uricariul" lui T. Codrescu. Doar *Analectele literare* ale lui Timotei Cipariu rezistă în alăturare cu impunătoarea operă filologică a lui B. P. Hasdeu.

În aceeași ordine se înscriu și studiile filologice pe care le reproducem în această ediție.

În 1862 (și din nou în 1864) publică *„Rugăciunea Domnului" scrisă românește cu litere latine în 1593 de către vel-logofătul moldovean Luca Stroici.* Boierul moldovean scrisese rugăciunea domnească la cererea polonezului Stanislav Sarnicki, care o publică în 1597, în corpul unui volum de istorie, unde o descoperă Hasdeu, cu ocazia „unei călătorii în părțile Galiției". Rugăciunea *Tatăl nostru* era, la acea dată, primul text românesc scris cu

litere latine. Mai tîrziu, Hasdeu a descoperit alte variante cu caractere latine ale orației dominicale, dar nici una de valoarea celei care aparține lui Stroici (vezi *Principii*, lecțiunea a III-a). Analizînd amănunțit textul rugăciunii, Hasdeu arată că Stroici a dat literelor latinești valorile pe care acestea le aveau în ortografia italiană și polonă. Scopul publicării acestui text cu litere latine era de a se oferi învățaților străini o mostră de limbă română, de a se dovedi că această limbă e de origine latină.

S-a discutat mult în privința datei primelor texte românești cu litere latine. Se presupune că s-a scris astfel chiar înainte de impunerea chirilismului la noi, dar documentul concret de primă scriere românească cu litere latine de care dispunem astăzi este *Cartea de cîntece*, apărută în 1571—1575 la Cluj, în tipografia lui Gáspár Heltai, foarte probabil sub influența calvinismului. În sec. al XVII-lea, cărțile românești cu litere latine se înmulțesc (cf. Gheție, Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, p. 165—168, 214—218). Cu toate acestea, *Luca Stroici, părintele filologiei latino-române*, scrisă cu romantică ardoare patriotică, rămîne una dintre cele mai izbutite cercetări închinate istoriei culturii noastre. E semnificativ faptul că acest studiu apare la puțină vreme după ce scrierea cu alfabetul latin se oficializase în toate cele trei principate române.

Sub titlul *Spice pentru limba română*, Hasdeu publică în „Columna lui Traian" din cursul anului 1870 peste cinci sute de excerpte (propoziții, fraze și chiar texte mai lungi) din *Acatistul* lui Dosoftei, *Cazania* lui Varlaam și *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, subliniind forme rare de limbă specifice textelor noastre vechi (fapte de fonetică, morfologie, sintaxă, formarea cuvintelor, vocabular, stil). Editorul nu analizează elementele subliniate, considerînd că cititorul are cultura necesară înțelegerii și explicării lor. Acestea sînt atît de numeroase și de importante, încît pot constitui o amplă descriere a limbii române din sec. al XVII-lea, așa cum am încercat să arătăm în notele noastre, explicînd o bună parte din faptele subliniate. Acest material imens, împreună cu celebrele *notanda* din *Cuvente den bătrîni*, reprezintă materia unui capitol important al operei de sinteză asupra istoriei limbii noastre. În operele elaborate de Ovid Densusianu și de Al. Rosetti aproape că nu există fapte de limbă proprii românei din secolele al XVI-lea-al XVII-lea care să nu fi fost remarcate mai întîi de Hasdeu.

Descendența latină a limbii române e bine pusă în lumină prin analiza etimologică a materialului din textele vechi. Hasdeu a comparat psalmul 77 din *Psaltirea* lui Coresi de la 1577 cu versiunea corespunzătoare din *Vulgata*, descoperind coincidențe surprinzătoare, ceea ce dovedește că, în ciuda modelului slav după care s-a făcut traducerea tipărită de diaconul de la Brașov, româna își păstrează neclintit caracterul latin. Abaterile de la modelul slavon ale traducerii s-au făcut în spiritul latin al limbii. Din acest arti-

col răzbate și ideea că latinitatea limbii noastre e cu atît mai bine pusă în lumină cu cît monumentele de limbă la care ne adresăm sînt mai vechi: „Dacă limba noastră era atît de pură pe la 1577, cu cît și mai latinească trebuie să fi fost ea cu o sută de ani și mai sus? Oricum să fie, cine se îndoiește despre originile noastre, citească pe Coresi. De acolo, sau mai bine zicînd din totalitatea literaturei străbune de prin secolii XVI și XVII, românul de astăzi poate soarbe cu lăcomie și cu profuziune conștiința latinității sale" (p. 139).

Hasdeu este primul filolog român care susține că textele vechi trebuie publicate integral, adică textul de bază laolaltă cu variantele existente și însoțite de comentarii filologice și lingvistice. El își exprimă nemulțumirea față de felul în care Kogălniceanu a conceput editarea vechilor cronici moldovenești. Dorința lui, ca și a filologilor de mai tîrziu, era „de a vedea publicate toate cronicele române nu numai după textul socotit ca cel mai bun, ci încă cu variantele diferitelor manuscripte" *(„Cronicele României" de Kogălniceanu*, p. 147*)*.

Hasdeu s-a preocupat încontinuu de problemele grafiei textelor vechi pe care le reproducea, intenționînd să elaboreze chiar un „tractat" de paleografie slavo-română. Documentele pe care le-a tipărit abundă în observații, unele de mare finețe, privind particularitățile de grafie, interpretarea valorii diverselor litere (unele cu duble valori, altele fără valoare fonetică) și a unor semne grafice speciale, cum este cazul paiericului etc. Constatări prețioase face în legătură cu felul hîrtiei și al semnelor de fabrică, cu calitatea cernelii, forma pecetilor etc. Asocierile cu particularități paleografice latinești, grecești, orientale etc. dovedesc o erudiție extraordinară în domeniul filologiei a marelui nostru învățat. Aproape că nu există text publicat de el pe care să nu-l fi însoțit de un riguros examen al aspectului exterior.

S-a spus mereu că partea filologică a operei lui Hasdeu este și cea mai rezistentă. Criticii cei mai severi (Densusianu, Iorga) au recunoscut în Hasdeu pe cel mai de seamă filolog al nostru.

7. Cele mai multe lucrări publicate de Hasedu în periodice sînt în legătură cu istoria limbii române. Întocmirea unei opere de sinteză privind evoluția românei de la origini pînă în vremea sa era de mult în intențiile marelui învățat, încă din anii grandioaselor proiecte ale *Istoriei critice*. Volumul al III-lea al *Cuventelor den bătrîni*, remarcabilele *Principii de linguistică*, se intitulează chiar *Istoria limbei române* (1881). Volumul nu conține însă decît introducerea, cu chestiuni de lingvistică teoretică. După un an, în 1882, Hasdeu reunește într-un volumaș cu titlul *Din istoria limbei române* zece studii publicate mai întîi în „Columna lui Traian", reproducînd în prefață, cu anume mîndrie, cuvintele de laudă pe care i le adresase T. Maio-

rescu într-un studiu din „Convorbiri literare": „Fie ca d-l Hasdeu, ajuns astăzi la înălțimea științei și văzînd luarea aminte și laudele Europei culte cu drept cuvînt atrase asupră-și, [...] să ne dea în sfîrșit [...] opera cea adevărat însemnată și adevărat națională ce dintre toți românii de astăzi numai d-sa ne-o poate da: Istoria limbei române". Maiorescu îi cerea, măgulitor, să continue, de fapt, volumul al III-lea din *Cuvente*, „să se descurce mai curînd din principiile generale de linguistică" și să treacă la elaborarea *Istoriei*.

În scurta prefață la acest mic volum sînt schițate temele fundamentale pe care trebuie să le cuprindă o sinteză a istoriei limbii naționale, teme pe care Hasdeu le-a dezbătut mereu în opera sa. Mai întîi el amintește de teoria lui R. Roesler, lăsînd să se înțeleagă că nu pot fi evitate probleme ca: leagănul de formare a limbii și a poporului român, raporturile dintre română și albaneză, continuitatea românească la nordul Dunării în tot cursul evului mediu, relațiile dintre români și neamurile migratoare (goți, gepizi, avari etc.) în măsura în care acestea au lăsat urme în limbă etc. După Hasdeu, dezvoltarea latinei dunărene trebuie studiată în mod paralel cu dezvoltarea celei occidentale, deci el considera că nu se poate pune bine în lumină caracterul romanic al limbii române decît prin studiul comparat al întregii romanități lingvistice. Era epoca în care metoda comparativ-istorică se impusese trainic în lingvistică, aplicată la studiul limbilor romanice pentru prima oară de Friedrich Diez. Hasdeu acordă un rol important substratului în determinarea fizionomiei fiecărei limbi romanice în parte.

În lingvistica europeană, teoria acțiunii substraturilor indigene, susținută de Ascoli, căpătase numeroși adepți. Cît privește româna, încă din 1829 slavistul Kopitar atribuia particularitățile limbii române influenței substratului, iar în 1862 Franz Miklosich publica celebra sa lucrare *Die slavischen Elemente im Rumänischen*, în care sînt prezentate asemănările dintre română și albaneză, rezultate din acțiunea substratului. În 1868, Hugo Schuchardt tipărește volumul al III-lea al cunoscutei sale opere *Vokalismus des Vulgärlateins*, în care discută problema reminiscențelor autohtone asimilate de limbile romanice. Pentru Hasdeu exista, prin urmare, o atmosferă științifică propice investigațiilor în domeniul atît de enigmatic al urmelor traco-dace din limba română.

În preocupările istoricului limbii trebuie să intre și raporturile dintre cele trei dialecte românești: dacoromâna, macedoromâna și istroromâna (la 1880 meglenoromâna nu era cunoscută încă), toate considerate prin referire la latină.

În sfîrșit, alt mare capitol al excursului istoric trebuie consacrat influențelor care au acționat asupra românei, în mod special influenței slave.

Prin urmare, istoria limbii române trebuie să se ocupe de latină și de substratul traco-dac ca elemente care intră în constituția primară a limbii române, să dovedească romanitatea acestei limbi prin comparația istorică cu celelalte idiomuri romanice, să cerceteze unitatea românei prin comparația variantelor dialectale, să urmărească acțiunea factorilor externi în evoluția limbii. Istoria limbii noastre era concepută de Hasdeu în strînsă legătură cu istoria socială a poporului român. Mai mult chiar, cercetarea lingvistică era, potrivit concepției sale, determinată de necesitatea de a se elucida fenomene ale istoriei sociale; lingvistica trebuie pusă în slujba istoriei. Se știe, de altfel, că Hasdeu a devenit filolog și lingvist determinat de interesul special al cercetării istorice (publicarea și interpretarea documentelor vechi). De fapt, realitățile sociale și politice ale României din a doua jumătate a secolului al XIX-lea impuneau acest mod de înțelegere a raporturilor dintre lingvistică și istorie. Continuitatea românească la nordul Dunării după anul 275 e.n. era vehement contestată (*Rumänische Studien* a lui Roesler apare în 1871), romanitatea limbii române, deși recunoscută în principiu (româna este inclusă printre celelalte limbi romanice în celebra operă a lui Friedrich Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, I—III, Bonn, 1836—1843), nu era încă pe depin dovedită prin studii temeinice și, în sfîrșit, aportul slav era mult exagerat.

Din cele arătate mai sus, rezultă că problemele fundamentale pe care le pune istoria limbii române, așa cum o concepea Hasdeu, nu diferă, în esență, de cele din gîndirea lingviștilor noștri de mai tîrziu.

După cum se știe, el nu a realizat o istorie a limbii române; a încercat, cu volumul al III-lea din *Cuvente*, elaborarea unei astfel de opere, dar totul s-a terminat cu „introducerea" sau, mai exact, partea I a cărții: *Principii de linguistică*. Soarta acestei cărți a fost aceeași cu a *Istoriei critice* și a *Etymologicului*, opere foarte departe de a fi fost încheiate. După părerea noastră, întocmirea unei istorii a limbii române la 1880 nici nu era posibilă. Numai cercetările lui Hasdeu și ale lui Cipariu, la care s-ar adăuga Cihac, Lambrior și unii învățați latiniști, precum și cîțiva savanți străini, ca Miklosich, Ascoli, Schuchardt, Gabelenz ș.a., nu erau suficiente pentru o operă de sinteză asupra istoriei limbii noastre. După 1884, forțele de cercetare ale lui Hasdeu erau concentrate spre realizarea *Etymologicului*. La 1901, cînd apare primul volum din *Histoire de la langue roumaine* de Ovid Densusianu, situația în lingvistica romanică (și românească) era sensibil schimbată: se publicaseră mai multe texte vechi, se întocmiseră unele dicționare, gramatici, apăruseră numeroase studii de detaliu, lingvistica romanică luase un mare avînt în Germania și în Franța.

Aportul lui Hasdeu la crearea condițiilor favorabile elaborării unei istorii a limbii române după 1900 este covîrșitor. El a adunat și a comentat

texte de limbă vorbită din secolul al XVI-lea, a editat *Psaltirea* lui Coresi, a studiat *Cazania* lui Varlaam și *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, *Evangheliarul* lui Radu de la Mănicești, *Anonymus Caransebensiensis*, *Cronica* lui Zilot Românul, a inițiat ancheta dialectală prin corespondență pentru a aduna fapte de română vorbită, a publicat în „Columna" *Vocabularul istriano-român* al lui Ioan Maiorescu, cu o introducere semnată de Hasdeu însuși în care pune problema originii istroromânilor în termeni nu lipsiți de interes. În același scop, el a studiat numeroase probleme de limbă veche, de dialectologie, de romanistică, ori balcanistică. S-a ocupat în profunzime de influența slavă (în vocabularul comun și în toponimie), de elementele maghiare, turcești, neogrecești din română. A urmărit trăsăturile de limbă română (fonetice, gramaticale, lexicale) cuprinse în elementele românești din documentele slave anterioare primelor noastre scrieri și din regestele sîrbești privitoare la vlahii medievali din nord-vestul Peninsulei Balcanice. Hasdeu a aprofundat ca nimeni altul cercetările asupra substratului traco-dac, a elaborat un mare număr de studii de fonetică și de gramatică istorică, a descoperit cîteva sute de etimologii, a studiat problemele derivării și ale compunerii lexicale, terminologiile îndeletnicirilor țărănești, în general a depus o muncă uriașă de ale cărei roade a avut de profitat generația imediat următoare de lingviști care au realizat opere de sinteză asupra istoriei limbii noastre: Ovid Densusianu și Al. Philippide.

Trebuie observat însă că specializarea din ce în ce mai profundă din secolul nostru a determinat o restrîngere a studiilor de istorie a limbii la problemele strict lingvistice. Spre deosebire de marii lingviști din secolul nostru, Hasdeu concepea istoria limbii în strînsă legătură cu istoria culturii și a civilizației. El a cercetat aspecte din istoria multor instituții vechi românești: organizarea în cnezate și obști, dreptul comercial, forme ale justiției noastre medievale, începuturile învățămîntului, organizarea mînăstirească, chestiunea mînăstirilor închinate etc., recurgînd, în măsura în care era necesar, și la elemente de limbă. Pentru Hasdeu studiul limbii a fost întotdeauna calea cea mai sigură în cercetarea aspectelor istoriei.

Studiul consacrat formulei Iω din titulatura voievozilor români este un adevărat model de cercetare a unui fapt de limbă în strînsă legătură cu istoria, în cazul de față cu istoria instituției domniei la români. După Hasdeu, Iω este o abreviere din *Ioan, Ioniță*, numele celui mai însemnat dintre conducătorii statului medieval româno-bulgar. Numele propriu în discuție, cu noua lui valoare, ar fi paralel cu *August, Caesar, Flavius* din titulatura unor împărați romani. Această interpretare a semnificației lui Iω, din *Ioniță*, se întemeiază pe o diplomă apostolică din 1202 a papei Inocențiu III prin care se recunoaște titlul de „rege" „marelui Ioniță". Cît privește adaosul *gospodar* și *voievod*, Hasdeu crede că acestea „sînt două expresiuni unite

prin care se amintește în specie autoritatea administrativă și acea militară a domnitorului român" (p. 70). Această formulă, prin care se exprimă funcția domnitorului atît în timp de pace cît și de război, ar reprezenta o traducere în termeni slavi a celei latinești: *Senatus princeps et imperator.* Chiar dacă explicația lui Hasdeu privind originea lui Iω nu s-a impus (v. bibliografia în notele noastre), modul de cercetare a problemei este exemplar.

În „notița lingvistică" *Cochii-vechi*, Hasdeu dovedește că acest termen nu denumea consiliul domnesc, divanul, „adunarea oamenilor cu minte și experienți", după cum se credea, ci însemna „pur și simplu *mezat* sau *licitațiune*". Termenul este, după Hasdeu, de origine sîrbă, intrat în română prin filieră maghiară: scr. *ko-tïe — vetïe* „cine mai vrea", magh. *kotyavetye* „vînzare publică".

Originea lui *șugubină* pune în lumină un aspect al influenței juridice a slavilor în epoca veche: *deșugubină* (din *dușegubină*), devenit *șugubină* prin suprimarea lui *de-*, confundat cu o prepoziție, însemna în limba veche „relație nelegitimă între un bărbat și o femeie, pe care statul o pedepsea printr-o amendă"; *șugubăț* însemna „ucigaș", dar astăzi are înțelesul de „mauvais plaisant", căpătat prin etimologie populară cu verbul *a șugui* „a glumi".

Terminologia populară ostășească (în special terminologia armelor folosite de români în războaiele lor de apărare) este de origine latină. Aceasta este ideea care rezultă din studiul *Ghioagă. O pagină din istoria armaturei române.* Sînt amintiți aci, în cadrul analizei etimologiei „latinești" a lui *ghioagă*, și termeni ca: *arc, săgeată, bucium, scut*, la care s-ar putea adăuga multe altele.

Expresia *Nu e în toate zilele Paștile*, examinată într-un studiu cu același titlu, e pusă în legătură cu originea creștinismului la români și ar fi o traducere, în termeni creștini, a lat. *Non semper Saturnalia erunt* (cu pluralul *Saturnalia*, după care s-a orientat și *Pascha*, păstrat în română și franceză cu formă de plural: *Paști*, fr. *Pâques*). Hasdeu susține teza introducerii creștinismului în Dacia chiar din primele momente ale romanizării, căci terminologia fundamentală legată de religia creștină este în română de origine latină. Slavii au propagat la noi ortodoxia, dar nu creștinismul în esența lui. Din slavă au pătruns în română numai termenii de cult propriu-zis (aceștia fiind, la origine, termeni grecești). Creștinismul, zice Hasdeu, „a străbătut la Dunăre o dată cu legiunile Romei, sub a căror acvilă se luptau braț la braț romani pagani și romani creștini, unii cu *Joe*, cu *Mercuriu*, cu *Venere*, cu *Saturnaliile* etc., ceilalți cu *Crist*, cu *îngeri*, cu *sînți*, cu *sîmbăta*, cu *duminica*, cu *Paștile* și așa mai încolo, pînă ce, după o seculară acțiune și reacțiune, ambele credințe s-au amalgamat într-un singur tot" (2, p. 369).

Hasdeu a combătut mereu purismul latinist, fără să înceteze însă de a se ocupa de fondul latin al limbii și culturii noastre. A arătat erorile din lucrările lui Cihac, exagerarea acestuia privind aportul slav în structura vocabularului românesc, el însuși fiind, în același timp, cel dintîi mare slavist al nostru. Hasdeu nu a înclinat spre nici una dintre extreme, păstrînd o poziție ponderată, cumpănită. Numai la o apreciere superficială „dacismul" lui pare o exaltare romantică; adevărul este că cercetările asupra substratului erau, în secolul trecut, o mare noutate, stînjenitoare pentru tradiția latinistă. De fapt, Hasdeu își îndrepta atenția în primul rînd spre domeniul latin al limbii. Prin studiile remarcabile pe care le-a făcut asupra textelor vechi, asupra diverselor terminologii și chestiuni de gramatică etc., el a dovedit cu prisosință latinitatea limbii române. Procedeele de cercetare a fondului latin al românei sînt ale unui romanist veritabil: comparația, în plan istoric, cu italiana, franceza, spaniola etc. Studiind, de exemplu, termenii păstorești și vinicoli din română, el atrage în discuție și coresndodentele romanice, constatînd că se poate degaja o cantitate apreciabilă de cuvinte latinești conservate numai în română. Cercetarea etimologiei lui *vergură*, cuvînt păstrat în textele vechi, îi dă prilejul să constate „cît de importantă este uneori limba română pentru limpezirea celor mai antice straturi ale latinității, în privința cărora se întîmplă a fi mute celelalte dialecte romanice" (2, p.255). Astăzi ideea că pentru romanistică limba română este „al patrulea picior al mesei" intră obligatoriu în metodologia cercetării oricărui specialist al domeniului romanic. Hasdeu a remarcat foarte devreme că elementul latin din română este mai arhaic și mai conservator decît în Romania occidentală, explicînd corect faptul acesta prin izolarea timpurie a latinității dunărene de restul Romaniei.

Totodată, el a observat că unele cuvinte latinești se află numai în română și italiană, intuind astfel existența ariei romanice orientale.

Într-un articolaș din tinerețe, Hasdeu a reținut din *Dicționarul* latinei medievale al lui Du Cange cîteva cuvinte la care ar putea fi raportate rom. *bulendre, coif, cucură, mămăligă* și *cărare.* Chiar dacă etimonurile stabilite de el nu sînt toate convingătoare, procedeul în sine e foarte necesar în romanistică; pentru prima dată se arată în lingvistica noastră că trebuie cercetată bine și latina medievală, care poate oferi oricînd surpriza atestării etimologice, pentru diverse cuvinte conservate în limbile romanice.

Dintre fenomenele particulare de origine latină studiate de Hasdeu în amănunțime, semnalăm, mai întîi, sufixul colectiv *-ame* (din lat. *-amen*), conservat în *mișelame, osame,* (de la *os*), *porcame, țărăname, vitame* (de la *vită*). La o epocă veche, sufixul acesta a fost productiv, căci s-a atașat și la teme neromanice: *voinicame.* El se află și în aromână: *domname, turcame,*

precum și în unele idiomuri romanice apusene. În dacoromână *-ame* a dispărut din cauza concurenței lui *-ime;* se menține, în schimb, în aromână.

Din domeniul sintaxei, Hasdeu se oprește, în studiul *Fost-ai ce-ai fost*, asupra *chiasmului*, fenomen pe care îl studiază pe baza unui foarte mare număr de exemple din textele vechi, din limba vorbită și din cea populară; de exemplu, *veselescu-mă și mă bucur; bată-te să te bată.* El consideră că acet fenomen de „eleganță sintactică" e moștenit din latină, fiind cunoscut și „latinității vulgare". Fenomenul există și în italiană, autorul ilustrîndu-l cu numeroase exemple din *Decameronul* lui Boccacio. Studiul nu e terminat, așadar nu știm la ce concluzie se va fi gîndit Hasdeu în urma acestei comparații.

8. Cercetările asupra teoriei substratului lingvistic și, în mod special, asupra substratului limbii române l-au pasionat toată viața pe Hasdeu. Este semnificativ că prima sa lucrare de seamă (1860) are ca temă soarta dacilor după cucerirea romană, iar ultima, scrisă după patruzeci de ani, se ocupă de originea albanezilor, cercetare indispensabilă pentru explicarea problemei leagănului de formare a limbii și poporului român.

Judecate din perspectiva lingvisticii actuale, contribuțiile sale la elucidarea urmelor traco-dace din română sînt fundamentale. Interesul lui Hasdeu pentru domeniul substratului este motivat, inițial, de necesitățile cercetărilor de istorie, de nevoia de a cunoaște începuturile poporului român. Iată ce declara el în 1876, în studiul *Post-scriptum despre d. Cihac*, 2, p. 146: „Departe de a mă făli, regret de a fi cel dentîi care am întreprins limpezirea elementului dacic al limbei române. Am fost împins la aceasta nu de ambițiunea de a deschide o cale nouă, ci de necesitatea de a împle o veche lacună, de care se izbeau pe rînd toți acei ce voiau să înțeleagă începuturile naționalității române. Aruncîndu-mă pe o cale atît de nestrăbătută, a trebuit să mă armez cu acea deciziune de a nu mă teme chiar să rătăcesc, pe care marele Grimm o numește *curajul erorii*". El voia să demonstreze, împotriva curentului care domina în știința românească din vremea lui, că dacii reprezintă o componentă reală în structura originară etnică a românilor. *Pierit-au dacii?* publicat în 1860, este o cercetare temeinică prezentată sub forma unui pamflet îndreptat împotriva învățaților ardeleni, care susțineau că dacii ar fi fost exterminați cu totul în timpul războaielor cu romanii și că, prin urmare, originea noastră ar fi exclusiv romană. Stilul folosit de Hasdeu este ironic, caustic și pe alocuri chiar violent. El înțelege însă că exclusivismul latinist derivă din patriotismul redeșteptării naționale, sortit să se manifeste în condițiile politice speciale ale Transilvaniei de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Față de concepțiile tendențioase privitoare la originea latină pură a poporului român, susținute de

cărturarii Școlii ardelene, Hasdeu face un mare pas înainte, demonstrînd că autohtonismul românesc în Transilvania, deci întîietatea noastră pe acest teritoriu (acesta era de fapt substratul teoriei Școlii ardelene), se poate dovedi mai temeinic apărînd teza „supraviețuirii" dacilor. El interpretează magistral afirmațiile referitoare la daci făcute de anticii Pausanias, Appianus, Dio Cassius și mai ales de Eutropius. Cercetările noastre de istorie au reținut valabilitatea lecțiunii pe care o propune Hasdeu la celebrele pasaje din *Breviarium* al lui Eutropius (sec. al IV-lea) privind „împuținarea" în bărbați a Daciei („Dacia exhausta") după războaiele cu romanii, apoi colonizarea ei cu oameni aduși din toată împărăția romană („ex toto orbe romano").

Studiul lui Hasdeu, intitulat retoric *Pierit-au dacii?* a fost întîmpinat cu ostilitate, după cum era și de așteptat, pentru că ideile Școlii ardelene intraseră în tradiția noastră culturală, erau adevăruri „sacre" pe care nimeni nu cuteza să le conteste.

Articolele semnate în „Steaua Dunării" (din august și septembrie 1860) de către Gheorghe Hrisoscoleo și arhimandritul Neofit Scriban sînt departe de a reprezenta întîmpinări polemice întocmite de pe poziții științifice serioase.

Insuficiența documentelor pentru perioadele istorice îndepărtate este adesea suplinită la Hasdeu de o logică a bunului simț. „Naționalitățile se pot extermina numai doară pe hîrtie", afirmă el la 1874 în studiul consacrat elementelor păstorești din limba română. Și tot acolo: „În cazul cel mai rău, cînd ar fi să piară bărbații pînă la unul, ceea ce nu se întîmplă niciodată, totuși se cruță femeile cele tinere, a căror unire cu învingătorii dă naștere unei nouă generațiuni".

Bineînțeles că ideile lui Hasdeu privind conviețuirea elementului dac alături de cel latin s-au impus cu vremea. Ele au fost reluate și adîncite de istorici (Tocilescu, Xenopol, Onciul, Iorga, Pârvan etc.). Încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, persistența elementului etnic dac era un fapt care nu mai putea fi negat. De altfel, unii autori străini întrevăzuseră cu mult înainte fenomenul continuității traco-ilirilor după cucerirea romană a Peninsulei Balcanice. Elementele comune limbilor română și albaneză, care încep să fie relevate încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea de J. Thunmann și mai tîrziu de J. B. Kopitar, Fr. Miklosich ș.a., sînt indicii sigure că populațiile antice din Balcani nu fuseseră exterminate în războaiele cu romanii și că tracii au participat, alături de coloniștii romani, la geneza poporului român. Prioritatea acestei idei revine însă, după cum se știe, lui Dimitrie Cantemir.

După Hasedu, dacii erau un popor de neam tracic, erau ramura de nord a tracilor, „amestecată" cu unele triburi celtice, ceea ce ar explica prezența unor cuvinte celtice în limba dacă, de unde s-au transmis romă-

nei. Ideea originii celtice a unor cuvinte românești reapare, după cum se știe, în unele cercetări recente; adjectivul *mare*, de exemplu, e considerat de unii învățați ca urmă celtică (pentru bibliografie, v. Brâncuș, VALR, p. 93).

Traco-daca face parte din familia limbilor „eranice", „persice", laolaltă cu zenda (numită în urmă, mai exact, avestică), neopersana, buharica, curda, afgana, armeana. Cercetările de indo-europenistică au evoluat mult din vremea lui Hasdeu pînă astăzi; studiul concordanțelor dintre diversele limbi indo-europene a dus la clasificarea acestora în familii constituite după criterii mai exacte. Armeana, de exemplu, este o limbă *satem*, dar nu din grupul iranian, fapt dovedit încă de la sfîrșitul secolului trecut; ea are însă asemănări foarte importante cu traco-daca, de unde și interesul tracologilor pentru armeană.

Despre albanezi, poporul a cărui limbă reprezintă pentru originea cuvintelor autohtone românești termenul de comparație cel mai important, Hasdeu a spus întotdeauna că sînt urmașii direcți ai tracilor. „Albanezii sînt o posteritate directă sudică a vechilor traci, iar dacii reprezentau o creangă nordică a tracilor", spunea el în 1883, în studiul *Bourel, melc, culbec*. Ipoteza originii trace a albanezilor circula deja în indo-europenistica de la sfîrșitul secolului trecut. O teorie mai rafinată și întru totul originală, elaborează Hasdeu în studiul *Cine sunt albanezii?* din 1900, arătînd că poporul de la litoralul Adriaticei este urmașul direct al unor triburi de daci liberi, al costobocilor, carpilor și besilor, care au trecut în Imperiu după retragerea lui Aurelian. Argumentele lui Hasdeu, mai ales cele lingvistice, nu au nici o valoare; ipoteza în sine este însă rodul unei admirabile intuiții. Concluzia lui că „între daci și străbunii albanezilor cată să fi fost o diferință numai de dialecte, nu de limbă" (*ibid.*, 2, p. 417) este întru totul valabilă; și astăzi, cei mai mulți cercetători susțin că daca era o variantă dialectală a limbii trace. În secolul nostru teoria lui Hasdeu a fost reținută, după cum se știe, de Pârvan, Pușcariu, I. I. Russu și mai ales de Vladimir Georgiev. Chiar și lingviștii albanezi acceptă ideea că în constituția primară a limbii albaneze există o componentă tracă, explicabilă printr-o străveche penetrație a populației trace în teritoriul ilir. După Norbert Jokl, albaneza ar fi rezultatul unei sinteze iliro-trace, înfăptuită în nord-vestul Peninsulei, prin Dardania.

Teoria lui Hasdeu despre descendența albanezilor din triburile de daci liberi e un răspuns, considerat de el „definitiv", la atacurile roeslerienilor. Asemănările mari dintre română și albaneză au reprezentat argumentul forte al teoriei imigraționiste, argument pe care Hasdeu s-a străduit să-l spulbere încă din 1871, cînd a început să publice, în fragmente, *Istoria critică*. El a reluat necontenit problema aceasta, cu o pasiune rar întîlnită.

S-ar putea spune, fără exagerare, că întreaga operă științifică a lui Hasdeu are acest scop bine determinat: dovedirea continuității românești la nordul Dunării în tot cursul evului mediu. Iată ce scria el la 1900, în studiul mai sus citat: „Cînd și de unde venit-au ei [= albanezii, n.n.] să se așeze în Epir? Iată singura cestiune care îmi mai lipsea mie pentru a putea demonstra pînă la ultima certitudine persistența elementului românesc în Dacia lui Traian" (2, p. 469).

Elementele comune românei și albanezei nu sînt de dată tîrzie, ele provin dintr-un substrat comun. „Numai printr-o comunitate de origine și printr-o intimă conlocuire totodată se poate explica natura cea organică primordială a legăturilor între limbile română și albaneză" (*ibid.*, 2, p. 469). Termenul „conlocuire" trebuie luat nu în sensul de „simbioză" româno-albaneză medievală în sudul Dunării, ci în cel de „conviețuire, după anul 275, la nordul Dunării, a ramurilor de daci liberi cu cei romanizați".

Dacă multe dintre elementele comune românei și albanezei sînt explicabile ca transmisiuni independente din tracă, nu trebuie să excludem nici ipoteza, care se întîlnește uneori în scrierile lui Hasdeu, că unele dintre aceste elemente presupun o înrudire originară între tracă și iliră; aceleași cuvinte, cum este cazul lui *mal*, *mînz*, *barz* (alb. *mal*, *mëz*, *bardhë*) etc., au putut exista atît în iliră, de unde le-a moștenit albaneza, cît și în tracă, de unde au intrat în latina dunăreană.

După patruzeci de ani de asidue cercetări asupra substratului lingvistic românesc, Hasdeu rămîne consecvent concluziei că studiul albanezei este indispensabil pentru cunoașterea temeinică a genezei limbii române. „Oricare filolog român, fie cît de serios, fie cît de metodic, va rătăci cu desăvîrșire, mai ales în privința gramaticei, dacă nu va studia mai întîi limba albaneză în toate dialectele sale, precum și folclorul albanez" (*ibid.*, 2, p. 479).

Părerea lui Hasdeu, pe care astăzi o acceptă puțini lingviști, este că substratul traco-dac al limbii române a lăsat urme adînci nu numai în vocabular, ci și în fonetică și gramatică; comparația cu albaneza se impune ca metodă sigură în cercetarea tuturor acestor tipuri de fapte. „Identitatea lexică albanezo-română e secundară, după mine, în comparațiune cu identitatea cea gramaticală. Caracteristice mai ales sînt întîlnirile între români și albanezi nu prin vocabular, ci prin particularitățile fonetice, morfologice și sintactice, care nici într-o ipoteză nu se pot împrumuta de la străini, nu se pot altoi în cursul timpului, ci datează de la însăși obîrșia limbii" (*ibid.*, 2, p. 470). Surprindem în acest citat și unele interesante idei de lingvistică teoretică: sunetele se preiau ușor din substrat, dar se împrumută greu din alte limbi; morfologia, domeniul cel mai rezistent al limbii, poate fi afectată numai de acțiunea substratului. Despre sintaxă, el a spus mereu că reprezintă „tiparul" limbii materne în care, în cursul bilingvismului,

se toarnă materia limbii care se va impune (în cazul nostru, materia limbii latine). „Sub raportul sintaxei se poate zice că românul, la formarea cea *ab ovo* a graiului național, s-a mărginit a așeza materia latină peste fondul albanez. Prin fond dară, prin fondul cel nealterabil și neînlăturabil, românul e albanez, după cum francezul e celt" *(ibid.*, 2, p. 471*)*.

Pentru depistarea elementelor autohtone din română, Hasdeu recomandă să se țină seamă de următoarele criterii: „1. cînd cuvîntul nu este latin; 2. cînd nu s-a putut împrumuta de la nemini dintre vecini; 3. cînd n-a existat nici într-o limbă de ale diverselor popoare cîte au fost cutreierat succesivamente România în veacul de mijloc" *(Originile viniculturei la români*, p. 172*)*. Descoperirea fondului traco-dac al limbii noastre prin „negarea" izvoarelor cunoscute (latin, slav, grecesc etc.) este un principiu care, expus în 1874, revine adesea în cercetările lui Hasdeu, fiind valabil și astăzi. El are aceeași viziune și asupra corespondentelor albaneze comparabile cu româna. În studiul asupra originii lui *ghiuj*, din 1876, este formulată clar această concepție, pe care Hasdeu o datorează, de fapt, lui Kopitar și lui Miklosich: „Particularitățile comune limbilor albaneză și română, întru cît nu se explică prin elemente latine, slavice sau altele, aparțin sorgintei tracice, din care albanezii s-au adăpat prin dialectul traco-epirotic, iar românii prin dialectul traco-dacic". Încă din 1874, cînd tipărea în „Columna" studiul asupra terminologiei păstorești din română, Hasdeu a arătat că se pot degaja două grupuri de cuvinte autohtone: 1. unele pe care româna le are în comun cu albaneza și care pot fi studiate și prin raportare la alte idiomuri indo-europene din aceeași familie cu traca; 2. altele care vin din daca propriu-zisă (nu există în traca de la sudul Dunării și, deci, nici în albaneză) și care se explică prin contactul dacilor cu alte popoare, în primul rînd cu celții. Pentru elucidarea etimologică a acestor cuvinte trebuie apelat la urmele celtice din Galia și Britania.

Rezultă de aici o concepție metodologică remarcabilă privind studierea elementelor de substrat din română. Comparația cu albaneza, deși e metoda cea mai sigură pentru etimologia acestor elemente, nu exclude raportarea la alte limbi indo-europene. De asemenea, Hasdeu consideră că în română există și cuvinte autohtone care nu au paralele în albaneză; acestea nu pot fi studiate decît prin comparație cu corespondentele din alte idiomuri indo-europene. Bineînțeles că el are în vedere în primul rînd reminiscențele din limba tracă. Pentru *ghiuj* de exemplu, el se sprijină în primul rînd pe trac. γύγης· πάππος „bunic" dintr-o glosă din Hesychius (sec. IV e.n.). Totodată, Hasdeu susține, pe bună dreptate, că un termen dintr-o limbă balcanică antică, la care s-ar raporta cel românesc autohton, presupune existența unui termen paralel și în tracă, deși în această limbă nu e atestat. Acesta este cazul lui *argea*, pe care Hasdeu îl raportează la v. maced. ἄργελλα

„locuință sub pămînt". Aceste principii, pe deplin valabile, n-au mai fost aplicate decît rareori în lingvistica românească de după Hasdeu, cei mai mulți cercetători limitîndu-se la comparația cu albaneza.

Elementele românești pe care Hasdeu le atribuie substratului sînt numeroase și fac parte din toate compartimentele limbii. Unele dintre ele au fost relevate de alți lingviști înaintea lui, mai cu seamă de Miklosich și de Schuchardt, dar și în cazul acestora Hasdeu are meritul unor studii de mare întindere și adîncime. Astfel, vocalei *ă*, considerată în raport cu corespondentele din albaneză și bulgară, îi consacră un lung și extrem de valoros articol în *Etymologicum*. Rotacismul lui *n* intervocalic și palatalizarea labialelor sînt tratate pe larg în cadrul unui curs universitar și, apoi, în *Cuvente den bătrîni*, respectiv *Etymologicum* (sub *b*). Ca și Hugo Schuchardt, el atribuie substratului și diftongii, specifici românei, *ea* și *oa*; aceeași ipoteză e susținută în anii noștri de învățatul bulgar Vladimir Georgiev. De la Schuchardt a reținut și ipoteza că laringala *h*, dispărută de timpuriu din latină, ar fi în română din substratul traco-dac, așa cum *h* din spaniolă provine din substratul iberic; originea autohtonă a lui *h* e susținută și în unele cercetări românești recente. În sfîrșit, autohton este, după Hasdeu, și *r* forte (notat *rr*) de la inițială de cuvînt sau de silabă în elemente de origine latină; un sunet similar, opus lui *r* simplu, există în albaneză și în armeană.

Din gramatică, Hasdeu atribuie substratului sincretismul genitivului cu dativul, formarea numeralului cardinal de la 11 la 19 cu prepoziția *super*, exprimarea viitorului cu *velle*, encliza articolului definit etc. Asupra acestor fenomene atrăsese deja atenția în *Istoria critică* (vezi studiul introductiv la ediția din 1984, p. XLV). Unele dintre ele sînt, mai tîrziu, cercetate în mod detaliat in studii speciale, de exemplu omonimia genitivului cu dativul și postpunerea articolului; în ambele studii sînt folosite, cu lux de amănunte, pentru comparație, structurile gramaticale echivalente din albaneză și din alte limbi balcanice. Postpunerea articolului este pentru prima oară raportată la situații paralele din limbile scandinave. Acest din urmă fenomen, remarcabil pentru română ca limbă romanică, a fost tratat și la cursul universitar pe 1899 (filele 104—125 din caietele de note ale studenților păstrate la Arhivele Statului din București sub cota 1473).

Din domeniul sintaxei, Hasdeu nu s-a ocupat de nici o particularitate care s-ar datora substratului (exceptînd encliza articolului, care se explică prin preferința pentru topica substantiv-adjectiv). A arătat însă mereu că în condițiile bilingvismului (amestecul primar, după teoria lui) reorganizarea enunțurilor este profund influențată de sintaxa idiomului matern, sortit dispariției.

Cît privește vocabularul de origine traco-dacă al românei, contribuțiile lui Hasdeu sînt de-a dreptul impresionante. În afară de faptul că a reluat multe dintre cuvintele etichetate ca autohtone de înaintașii săi, adăugînd elemente noi pentru precizarea lor etimologică, el a descoperit o mulțime de alte cuvinte de origine preromană pe care le-a supus unei minuțioase cercetări etimologice. Cele mai multe dintre cuvintele studiate de Hasdeu aparțin cu siguranță substratului; ele figurează și în repertoriile de astăzi ale elementelor de origine traco-dacă: *abur, argea, baci, balaur, barză, bască, brad, brînză, bunget, cioară, ciocîrlie, doină, ghiuj, mal, mazăre, melc, rață, rînză, șopîrlă, traistă, urdă, vatră*. Pentru alt grup de cuvinte nu avem certitudinea deplină că ar fi autohtone: *abeș, băl, bordei, codru, ghiob, gordin, gorun, mălai, mire, stăpîn, stejar, stînă, zimbru, zîrnă*. Dintre numele proprii studiate de el, amintim: *Abrud, Argeș, Carpați, Cerna, Dunăre, Gilort, Jaleș, Jiu, Mureș, Motru, Olt, Prut, Siret;* în treacăt, amintește și hidroimele *Criș, Someș, Timiș, Tisa* (pentru detalii, v. studiul introductiv la ediția din 1984 a *Istoriei critice a românilor*). E firesc ca unele explicații date de el să nu reziste criticii exigente de astăzi. Important este însă faptul că metoda folosită de el își păstrează valabilitatea. Cercetarea etimologiei lui *ghiuj* este, din acest punct de vedere, un model: sînt examinate și comparate variantele cuvîntului, formele lui din dialectele sud-dunărene, corespondentele din albaneză și din alte limbi balcanice vecine; se fac raportări la limbile indo-europene cu care traca are afinități, sînt luate în discuție glose antice, corespondente indo-iranice. Reconstrucția radicalului primitiv e întemeiată pe fonetica istorică și comparativă, pe semantica evolutivă. Etimologia dată de Hasdeu e convingătoare.

Adausul variantei *vîj*, care circulă numai în Transilvania *(ghiuj* este cunoscut mai ales în Moldova*)*, e un prilej pentru Hasdeu de a afirma că limba „dacilor avea subdialecte, diferind unele din ele într-un mod caracteristic de ale tracilor de peste Dunăre și din Asia-Mică" (2, p. 199). În treacăt fie zis, și rotacismul lui *n* intervocalic, cunoscut numai în aria de nord și de nord-vest a dacoromânei, ar proba că traco-daca avea dialecte.

Alt tip de etimologie îl reprezintă *doină*, cuvînt asupra căruia Hasdeu s-a oprit deseori, chiar și într-un curs universitar. *Doină* lipsește în dialectele din sudul Dunării, iar în albaneză nu are un corespondent identic sau asemănător; în schimb, se află în lituaniană și avestică. Hasdeu reține, pentru justificarea etimologiei, și varianta bănățenească *daină*. Semantica originară a termenului este de „cîntec" și „lege" (se dau, pentru exemplificare, paralele din alte limbi). Reprezentînd lirica populară în ansamblul ei, *doina* e o dovadă că românii continuă și spiritual lumea dacică. Poezia populară din țările neolatine — susține Hasdeu — poartă amprenta substraturilor indigene: celtic în apus, tracic în răsărit.

Cu explicarea prin substrat a cuvîntului *doină*, Hasdeu aduce o dovadă în plus privind ideea continuității dacoromânilor la nord de Dunăre (vezi *„Doina" răstoarnă pe Roesler*). El nu exagera deloc susținînd necontenit că prin studiul istoric al limbii continuitatea noastră pe teritoriul pe care ne aflăm poate fi probată cu prisosință. „Și totuși noi persistăm a crede — zice el în 1883 — că studiul metodic al limbei române, în toate fazele ei și după toate dialectele, limpezește și nu va înceta de a limpezi această cestiune mai bine decît orice text curat istoric..." (2, p. 325).

9. S-a spus de multe ori — pe drept cuvînt — că Hasdeu a fost primul nostru mare slavist, de fapt întemeietorul slavisticii la noi. El cunoștea bine toate limbile slave, inclusiv slava veche, și era la curent cu cercetările slaviștilor din alte țări: Šafařík, A. Veselovski, Jagić, Miklosich, Baudouin de Courtenay etc.

Se știe că, în polemica sa cu A. de Cihac, Hasdeu a stabilit locul exact pe care îl ocupă elementele slave, ca de altfel tot felul de împrumuturi, în ansamblul vocabularului românesc, sprijinindu-se pentru aceasta pe principiul circulației cuvintelor.

În revistele pe care le-a condus și în *Arhiva istorică a României*, el a publicat un număr imens de documente slave de pe teritoriul românesc, documente însoțite de traducere, de comentarii istorice și filologice, iar în multe cazuri și de relevarea particularităților remarcabile de limbă. Pentru prima oară sînt cercetate elemente românești (nume de persoane și de locuri, caracteristici fonetice și chiar gramaticale, felurite construcții de tip românesc) cuprinse în documentele slave anterioare cu mult celor dintîi monumente de limbă română. „Unicul mijloc autentic de a studia limba în formele sale pînă la jumătatea secolului al XVI-lea — scrie el — sînt crisoavele slave, în care străbunii noștri furișau totdeauna cîte un cuvînt român, mai cu seamă reproducînd numele proprii personale sau locale" (*Arhiva istorică a României*, I, nr. 1, din 8 august 1864, p. 2). Nu e lipsit de interes să menționăm că în aceeași introducere-program din *Arhiva* el întocmește și o suită de reguli privind tehnica editării documentelor (în special a variatelor tipuri de indici).

Un lung document reprodus în *Arhiva*, vol. III, 1867, p. 85—191, referitor la vlahii din nord-vestul Peninsulei Balcanice, emanat din cancelaria regelui Ștefan Dușan, de la jumătatea secolului al XV-lea, este însoțit de un excelent studiu asupra particularităților de limbă ale acestei populații românești asimilate cu vremea în masa sîrbilor. Aceasta este cea dintîi cercetare asupra urmelor de limbă de la vechea populație de „români apuseni" pe care Hasdeu îi confunda de fapt cu aromânii. El anticipează

cercetările întreprinse de Jireček, Erdeljanović, Šufflay, Petar Skok, Nicolae Drăganu, Silviu Dragomir și alții asupra acestei populații romanice.

Folosim prilejul să menționăm că în *Arhiva* Hasdeu a tipărit, între multe altele, traducerea românească a *Cronicii moldo-polone* a lui Miron Costin, apoi *Jurnalul* de călătorie prin Moldova și Muntenia al lui Paul de Alep, „cel mai prețios document asupra vieței domestice a românilor din sec. XVII" (manuscrisul e în arabă, traducerea lui Hasdeu urmează o versiune engleză), fragmente din *Învățăturile* lui Neagoe Basarab, *Divanul* lui Cantemir, *Cronica de la Putna* etc.

În *Limba slavică la români pînă la anul 1400* (cu subtitlul: *Fragment din „Istoria culturei în Dacia"*), un studiu amplu (de 148 de pagini dactilografiate), publicat în revista „Traian", I, numerele din sept.—dec. 1869 și nr. 2 din 1870, Hasdeu se ocupă, între altele, cu epoca și împrejurările introducerii limbii slave bisericești la români, cu originea alfabetului cirilic, cu așa-zisa *diplomă bîrlădeană din 1134* (considerată ulterior un fals), cu un *Evangheliar* scris în Moldova la 1143, cu așa-numitul *Text sacru de la Reims*, scris, după Hasdeu, tot în Moldova, prin sec. al XII-lea etc., urmărind permanent să stabilească rolul monumentelor slave de pe teritoriul țării noastre pentru cultura veche românească (v. pentru detalii P. P. Panaitescu, *Rolul lui B. P. Hasdeu în slavistica românească*, în „Romanoslavica", VI, 1962, p. 235 ș.u.). În cea mai mare parte, *Limba slavică la români* este o lucrare depășită; autorul ei nu a reeditat-o în volum separat și nici n-a mai făcut, decît foarte rar, referiri la ea.

Hasdeu a studiat un mare număr de cuvinte românești comune de origine slavă, acordînd o importanță deosebită toponimiei noastre constituite din elemente de proveniență slavă. Lui i se datorează constatarea că numeroase nume de locuri sînt, de fapt, date de români, deși apelativele de la baza toponimelor au origine slavă. Importantă este și teza, care de asemenea îi aparține, că nu puține sînt și cazurile în care printr-un cuvînt slav se traducea un mai vechi toponim românesc; de exemplu, *Topolnița* este o traducere a unui mai vechi nume topic *Plopi* (de origine latină); (v. pentru amănunte studiul nostru introductiv la *Istoria critică a românilor*, Ed. Minerva, 1984).

E locul potrivit să arătăm că Hasdeu a susținut și teza că unele cuvinte de origine latină s-au pierdut din română din cauza concurenței cu sinonimele slave; de exemplu, adjectivul *dragă* ar fi, după el, o traducere a lui *biea* (din lat. *bella*), conservat astăzi în zona de sud a țării: „Noi credem dară că în vocativul stereotip *dragă*, străin prin materie, dar curat românesc prin funcțiune, se conservă indirect anticul *biea*. Pretutindeni traducerea slavică a ucis originalul latin" (2, p. 397).

Hasdeu a arătat că în fonetică, morfologie, sintaxă nu există elemente slave, după cum nu există în aceste sectoare ale limbii române nici elemente maghiare, turcești sau neogrecești. Aceste influențe au afectat numai vocabularul românesc.

Hasdeu nu a renunțat niciodată la ideea că elementele slave din română, considerate în ansamblu, se explică exclusiv prin raporturi de vecinătate între populațiile română și slavă, nu și ca o consecință a procesului de asimilare etnică a slavilor stabiliți la nordul Dunării. În studiul *Cum s-au introdus slavismele în limba română?* (subtitlu la *Baudouin de Courtenay și dialectul slavo-turanic din Italia*, publicat în 1876), el reține din cercetarea marelui lingvist rus constatarea că graiul coloniei de „turani slavizați" de pe valea Resiei (în Lombardia) are armonie vocalică, întocmai ca limbile fino-ugrice (și, se pare, ca și celta), de unde concluzia că acest grai ar fi un „amestec" de limbă slavă și limbă turcică. Pentru română, importantă este mai ales observația rezultată din confruntarea elementelor italiene din acest grai cu cele slave din română, anume aceea că cuvintele de origine italiană din graiul resian „corespund mai toate p r i n s e n s cuvintelor slavice din limba română" (2, p. 237); de aci concluzia următoare: „Dacă italismele la resiani nu provin dintr-un amestec etnografic cu italianii, ci numai dintr-un contact de vecinătate, apoi c u a t î t m a i v î r t o s nu provin dintr-un amestec etnografic cu slavii, ci numai din contact de vecinătate, slavismele la români" (2, p. 241). Ideea aceasta o mai susținuse Hasdeu și în *Istoria critică*, dar știința nu i-a dat dreptate: se admite, îndeobște, că slavii de pe teritoriul României au fost asimilați în masa românească.

După părerea noastră, identitatea semantică a italienismelor din graiul resian cu a slavismelor din română se explică prin similitudini de cultură și civilizație la cele două populații; trebuințe materiale și spirituale asemănătoare reclamau împrumuturi lexicale identice din punct de vedere semantic (de exemplu, la resieni: *dișepul, fiesto, gloria, invidious, superbious, temp* etc., din italiană, iar în română: *ucenic, praznic, slavă, zavistie, mîndru, vreme* etc., din slavă). În acest fel trebuie explicat și faptul că influența turcă s-a exercitat aproape uniform asupra limbilor balcanice.

După Hasdeu, ca și după slaviștii de astăzi, influența slavă asupra limbii române nu s-a petrecut înainte de secolul al IX-lea.

În legătură cu geneza limbilor slave moderne, Hasdeu a susținut idei originale, extrem de interesante. (Pentru acestea, vezi mai ales studiul, devenit clasic, *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice*, publicat ca introducere la vol. III al *Etymologicului*).

Celelalte influențe, maghiară, turcă, neogreacă, sînt discutate mai puțin în opera lui Hasdeu, din cauză că interesul lui s-a îndreptat cu preca-

dere spre epocile străvechi ale evoluției limbii române, spre epocile pentru care trebuia dovedită continuitatea românească în spațiul nord-dunărean. Așa cum am mai arătat, întreaga operă lingvistică și istorică a acestui mare învățat este pusă în serviciul acestei cauze. Conștiința continuității, pe care a avut-o în toată istoria sa poporul român, trebuia susținută, în epoca modernă, cu argumentele și datele reale ale istoriei și lingvisticii.

10. În vasta operă lingvistică a lui B. P. Hasdeu, problemele dialectologiei, generale și românești, ocupă un loc foarte important. Preocupările pentru ramificațiile dialectale ale limbii derivă la Hasdeu din concepția, pe care el a exprimat-o de nenumărate ori, asupra caracterului social al limbii.

„Nemic mai social ca limba, nodul cel mai puternic, dacă nu chiar temelia societății", scrie el în „prefața" la *Principii de linguistică*, 1881, p. VII; în alt loc: „Graiul este un mijloc de înțelegere mutuală" (*Un nou punct de vedere asupra ramificațiunilor gramaticei comparative*, 2, p. 268).

După cum am arătat deja, încă de la prima lecție a cursului liber de filologie comparată din octombrie 1874, Hasdeu includea lingvistica, așa cum făceau și marii săi contemporani europeni J. Grimm, H. A. Sayce, D. W. Whitney, în complexul științelor sociale, considerînd-o „cea mai socială dintre toate", chiar dacă metodele ei de cercetare erau împrumutate din domeniul științelor naturale. Ca produs social, limba e legată direct de psihologia și istoria colectivității umane, de unde urmează că cercetarea limbii trebuie corelată cu a celorlalte științe sociale. Astfel de idei aveau să devină fundamentale în lingvistica sociologică promovată de Ferdinand de Saussure și Antoine Meillet.

Dialectele, ca și limbile, pot fi studiate din două puncte de vedere: „*peritetic*, cînd se compară graiurile sincronice unul altuia și punctul de vedere *anatetic*, cînd se compară perioadele succesive din ce în ce mai sus ale fiecărui grai în parte față cu ale celorlalte graiuri" (*Principii de linguistică*, p. 54). Recunoaștem aici, în germene, concepția privind dihotomia sincronie-diacronie din lingvistica saussuriană de mai tîrziu. În cercetarea propriu-zisă, el a aplicat ambele procedee. În studiile reproduse în această ediție se poate observa că graiurile dacoromâne sînt mereu comparate sincronic și diacronic.

În definirea dialectului, chestiune mult disputată în lingvistica europeană de pe la 1875—1880, Hasdeu are idei întru totul originale, pe care geografia lingvistică avea să le confirme mai tîrziu. El consideră că nu trebuie negată existența dialectelor, chiar dacă limitele dintre ele nu pot fi riguros determinate. Se știe că francezii Paul Meyer, Gaston Paris, Jules Gilliéron, la care se adaugă germanul Georg Wenker, care a publicat în 1881

o fasciculă din *Atlasul lingvistic al Germaniei de Nord și de Mijloc*, credeau că există numai „caractere dialectale", dar nu dialecte, că granițe între dialecte nu există.

Cu aproape un sfert de veac înainte de publicarea *Atlasului lingvistic al Franței*, Hasdeu afirma că „orice mapă geografică dialectală implică rezerva fluctuațiunilor terminale: *centrul fiecărui dialect e pronunțat, hotarele sînt echivoce*" (*Principii de linguistică*, p. 59, cu sublin. ns.); sau, în altă formulare: „Continuitatea, oricît de neîntreruptă, nu exclude existința unor centruri mai pronunțate. Culorile prismei trec pe nesimțite dintr-una într-alta, fiind anevoie a indica punctul unde *se sfîrșește* una și unde *se începe* cealaltă; dar la o distanță de la început și de la sfîrșit fiecare culoare înfățișează *un mijloc* foarte lămurit. În acest mod, se confundă capetele dialectelor, nu însă și porțiunile lor centrale" (*ibid.*, p. 58—59). Definiția dialectului dată de Hasdeu în 1881 este, cum spune Th. Capidan (*Limbă și cultură*, 1943, p. 341), „o adevărată divinație, rezultat al unei intuițiuni geniale, [care] ar putea figura și astăzi în orice tratat de lingvistică generală".

Remarcabile sînt și ideile lui Hasdeu cu privire la raportul dintre dialecte și limba literară (denumită de el „națională"). Deși limba literară se întemeiază pe un dialect dominant, ea implică, totodată, aportul, într-un grad mai mare sau mai mic, al tuturor unităților dialectale importante. „Limba națională ne înfățișează așa-zicînd congresul tuturor acelor dialecte sub președința acelui singur" (adică al celui dominant), scrie el în *Principii de linguistică*, p. 83. Sau, într-o formulare mai explicită: „Din dată însă ce s-a realizat o predomnire decisivă a unuia din dialecte asupra celorlalte se începe printr-însul, în care-și dau întîlnire toate, influința tuturora asupra tuturora, fie ele învecinate sau nu, și mai cu seamă influința dialectului celui de frunte asupra grupului întreg. Fiecare membru al națiunii, din orice regiune provincială, fiind silit, mai mult sau mai puțin, a întrebuința din cînd în cînd dialectul cel predomnitor, fără ca totdeauna să-l cunoască bine, îi altoiește acestuia vrînd-nevrînd o seamă de provincialisme, cari pot pieri fără urmă, dar e cu putință totuși să rămînă, prinzînd rădăcină. Dialectul cel predomnitor pe de altă parte, fiind limba tipică a națiunii întregi [...] toate celelalte dialecte, într-un grad mai mic sau mai mare, îl iau drept model de eleganță, drept țintă de imitațiune" (*ibid.*, p. 83—84). Ideea că la baza limbii literare se află un dialect privilegiat, influențat însă de toate celelalte dialecte, se regăsește formulată întocmai la F. de Saussure: „Une fois promu au rang de langue officielle et commune, le dialecte privilégié reste rarement tel qu'il était auparavant. Il s'y mêle des éléments dialectaux d'autres régions; il devient de plus en plus composite, sans cependant perdre tout à fait son caractère originel" (*Cours de linguistique générale*, Payot, Paris, 1968, p. 268).

Era de așteptat ca Hasdeu să vadă că dialectul care se impune ca limbă literară este susținut mai ales de literatura pe care acest dialect o dezvoltă. Cu vremea, limba literară nu se mai identifică decît parțial cu dialectul care a generat-o.

Aceste generalizări teoretice se întemeiază în primul rînd pe examinarea situației limbii literare românești. În lingvistica noastră actuală s-a impus opinia că „limba literară este, în același timp, expresia unui dialect acceptat drept bază a unificării și rezultatul colaborării tuturor dialectelor sau cel puțin a unora dintre ele" (Ion Gheție, *Istoria limbii române literare*, București, 1978, p. 21).

În cazul concret al românei literare, Hasdeu spusese că la baza ei se află graiul din Muntenia și sudul Transilvaniei, în care a tipărit Coresi: „S-ar putea afirma, în cunoștință de cauză, că pe la jumătatea secolului XVI limba română înfățișa diverse straturi, unele mai înapoiate, altele mai înaintate, între cari există deja stratul cel devenit astăzi, aproape fără nici o schimbare, limba *tipică* a românului" (*Cuvente den bătrîni*, II, 1879, p. 98, citat reprodus și de Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, 1975, p. 48). În 1870, Hasdeu publică studiul *Psalmul 77 din Coresi*, care începe cu propoziția: „*Psaltirea* diaconului Coresi din 1577 este cea dentii carte tipărită în limba noastră națională", din care rezultă cu claritate că el vedea în tipăriturile coresiene izvorul limbii noastre literare.

După părerea lui Hasdeu, curentă în dialectologia secolului al XX-lea, graiurile și dialectele se disting nu atît prin elemente de gramatică sau de vocabular, cît mai ales prin trăsături fonetice, care se repetă într-un mare număr de cazuri: „Fonetica poporană — afirmă el — [este] temelia dialectologiei" (EMR, I, p. 11). Aceeași idee e întîlnită și în *Laletica*, remarcabilul său studiu de fonetică teoretică. În chestionarul său, întocmit pentru culegerea de material de limbă vorbită dintr-o rețea de peste 700 de localități, din cele 206 de întrebări 46 sînt de fonetică, 3 de gramatică, 86 de lexic și 71 în legătură cu diferite obiceiuri, credințe populare etc. Din felul în care sînt formulate, se constată că Hasdeu cunoștea destul de bine înfățișarea dialectală a dacoromânei. Studiile pe care le-a publicat pînă la începerea lucrărilor pentru *Etymologicum* dovedesc acest lucru. Întrebările de fonetică se referă la posibilitatea conservării unor fonetisme vechi, ca rotacismul, *l* și *n* în poziție moale *(tal'u, cun'u)*, *i* silabic la pluralul masculinelor, diftongul *ea* în tipul *leage*, *-u* final în *omu, facu*, *en* în *cuvente*, africata *dz*, *rr* (forte), palatalizarea labialelor (fenomen străvechi, după Hasdeu), și altele. Se observă de aici că preferințele lui erau pentru elementele arhaice conservate în graiuri, elemente care individualizează româna în raport cu celelalte idiomuri romanice. Întrebările de gramatică privesc

construcțiile cu repetarea pronumelui-obiect *(l-am văzutu-l, i-am datu-i)*; omonimia de tipul *(el, ei) merge* și formele de plural ale lui *mînă*.

Întrebările de vocabular cer întocmirea unor liste de terminologie locală privind cele mai variate aspecte ale universului omului simplu. Aproape fiecare întrebare de lexic îmbrățișează larg un întreg domeniu terminologic, ca de exemplu: „Cum se numesc deosebitele unelte sau scule de plugărie?", ori „cari sînt pe acolo cuvintele în privința calului: felurile lui, vîrsta lui, culoarea și altele?" Așa cum am arătat și mai înainte, Hasdeu concepea vocabularul, din perspectiva cercetării lingvistice, ca o materie organizată în „sfere semantice", în grupuri terminologice. Prin chestionarul său, cu o tematică atît de vastă, el preconiza o explorare aproape radicală a limbajului popular, a graiurilor dacoromâne. Rezultatele acestei anchete, păstrate la Academia Română, au fost utilizate la redactarea *Etymologicului*. Materialul adunat poate fi, în bună parte, cartografiat, așa cum a încercat să dovedească Zamfira Mihail.

Cercetarea cu un chestionar tematic a graiurilor locale îl situează pe marele nostru învățat printre promotorii geografiei lingvistice, dicționarul său fiind prima operă lexicografică în care se valorifică din plin rezultatele unei investigații, științific organizate, în structura dialectală a limbii române.

Hasdeu a examinat îndeaproape graiurile dacoromânești. Celor din Banat și Crișana le-a consacrat chiar studii speciale *(Românii bănățeni din punctul de vedere al conservatismului dialectal și teritorial*, în „Analele Acad. Rom.", seria II, t. XVII, Memoriile secției literare, p. 1—69; și extras, 1896; v. și EMR, III, s. *Banat; „Versul Cotroanței" de Petru Furdui. Specimen de graiul român din munții Abrudului în Transilvania*, Col Tr, 1877, p. 184—187). În cuprinsul diverselor articole din *Dicționar*, în *Cuvente den bătrîni* și în multe studii rămase în periodice observațiile asupra particularităților graiurilor noastre sînt răspîndite cu dărnicie. Unele particularități dialectale, cum sînt rotacismul, *rr* (forte), palatalizarea labialelor, formează materia unui ciclu de prelegeri ținute de Hasdeu la Universitate.

Concepția lui asupra repartiției dialectale a dacoromânei corespunde în linii generale cu a dialectologilor de astăzi. El consideră că dacoromâna are cinci unități dialectale, pe care le numește „subdialecte". Iată un citat ilustrativ din *Românii bănățeni*, în EMR, III, Ed. „Minerva", 1976, p. 525, unde sesizează diferențierea dialectală pornind de la textele vechi: „După cum *Psaltirea Scheiană*, popa Grigorie din Măhaciu și *Codicele Voronețian* ne-au conservat cu scrupulozitate un subdialect transilvănean stins fără altă urmă, după cum mitropolitul Dosoftei fonografiază subdialectul moldovenesc, tot așa cea mai scrupuloasă conservare a subdialectului bănățean se datorește lui *Anonymus Logoshiensis* pe prima linie, de aci,

pe a doua linie lui Ion Viski, apoi întrucîtva lui Fogarasi și lui Haliciu". Se recunosc menționate aci subdialectele bănățean, moldovean și maramureșan. Despre cel din Muntenia a vorbit în repetate rînduri (chiar și de varianta oltenească a acestuia; v. articolul despre originea lui *bia*), relevînd numeroase particularități (v., de exemplu, studiul consacrat terminologiilor pastorale, agricole și vinicole), iar despre cel din Crișana, cu prilejul reproducerii versurilor lui Petru Furdui (pentru graiul bănățean, v. și articolul *Răspunsul meu d-lui Émile Picot*, 2, p. 161).

Hasdeu a relevat și asemănările mari dintre graiurile din Banat și Moldova: „Există alte puncturi, vocalice, consonantice și chiar morfologice, în cari graiul bănățenesc se întîlnește cu al moldovenilor, ca și cînd moldovenii, în specie cei de la nord, ar fi o veche migrațiune de la Timiș prin țara Crișului și prin Maramureș, contopită apoi în Moldova de mijloc cu un curent sudic oltenesc" (EMR, III, s. *Banat*).

În studiile sale etimologice, ca și în alte lucrări de istorie a limbii, Hasdeu face necontenit apel la material lingvistic din toate graiurile dacoromâne; el își culege informațiile nu numai din texte, ci și din comunicări orale. O examinare atentă a materialului dialectal folosit de el duce la concluzia că intuise foarte devreme existența celor cinci unități dialectale ale dacoromânei, că observase de timpuriu asemănările izbitoare dintre graiurile din Banat și cele din Moldova și că, de asemenea, văzuse, încă de pe la 1870, o mare unitate între graiurile noastre, absența unor contururi rigide între unitățile dialectale dacoromâne.

Considerată în ansamblu, româna apare ca o limbă foarte unitară în raport cu celelalte limbi europene, căci deosebirile de la un grai la altul nu sînt mari și nu creează dificultăți înțelegerii dintre locuitorii diverselor provincii românești. Caracterul unitar al limbii române, verificat de unii lingviști prin exerciții de confruntare a textelor dialectale și a materialului cartografiat cu trăsăturile limbii naționale, fusese remarcat pentru prima oară de B. P. Hasdeu. Sub pana sa retorică, unitatea limbii române, care reflectă contactul permanent dintre grupurile de români, de la origini pînă astăzi, capătă proporțiile unui adevărat miracol al istoriei: „Un exemplu fără păreche în analele lumii — scrie el în *Istoria critică a românilor*, ed. 1984, p. 459 — sînt zece milioane [de români] presărate în trei, patru și cinci provincii [...], totuși vorbind pretutindeni o singură limbă nedialectizată. Galia, Italia, Spania, Germania, Britania au giargoane preste giargoane. Antica Eladă, atît de mică, era toată numai dialecte. Dacia Traiană — nicidecum".

În studiile sale, Hasdeu s-a referit în repetate rînduri și la ramurile dialectale românești din sudul Dunării. În remarcabilul său studiu *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice*, în EMR, III, Ed. „Minerva", 1976,

p. 25, scrie următoarele: „Naşterea macedoromânilor, a istroromânilor şi a moravoromânilor datează deopotrivă din secolul X, nefiind ei toţi altceva decît neşte dacoromâni împinşi din Panonia spre sud şi spre apus prin năvălirea maghiară".

Aşadar, după opinia lui Hasdeu, leagănul primitiv românesc, aria românei comune a fost în exclusivitate regiunea nord-dunăreană (v. studiul *Doina răstoarnă pe Roesler*, 2, p. 321). Ruperea trunchiului român comun, prin separarea aromânilor şi istroromânilor, s-a produs în secolul al X-lea. Istoromâna, observă Hasdeu, prezintă trăsături în comun cu graiul din zona de vest a dacoromânei. El arată că strămoşii aromânilor sînt semnalaţi în 976 *(vlahi drumaşi*, probabil „cărvănari"*)* de cronicarul bizantin Kedrenos şi că la 1070 bizantinul Kekaumenos îi localizează în Elada, Epir, Macedonia.

Despre meglenoromâni Hasdeu vorbeşte tîrziu, după ce aceştia aveau să fie descoperiţi de Weigand (cf. opera acestuia *Wlacho-Meglen*, Leipzig, 1892). După Hasdeu, megleniţii vorbesc un subdialect al aromânei, ipoteză care circulă încă şi astăzi.

E necesar să arătăm că Hasdeu nu s-a gîndit niciodată că aromâna, meglenoromâna şi istroromâna ar fi limbi romanice aparte, iar nu dialecte ale românei. El s-a referit mereu la materialul de limbă din aromână, dialectul pe care îl cunoştea mai bine (v. mai ales studiile cuprinse în vol. *Din istoria limbei române*, 1883). Elementele pe care el le-a atribuit substratului, precum şi cele moştenite din latină, au fost amănunţit cercetate şi în variantele dialectale din sud. De exemplu, pentru etimologia cuvîntului *traistă*, el compară toate variantele dialectale care apar în română şi în albaneză. În „Columna lui Traian", el a publicat *Vocabularul istriano-român* al lui Ioan Maiorescu, iar în *Etymologicum* a tratat şi cîteva cuvinte aromâneşti.

Din configuraţia dialectală a limbii române, la nordul şi la sudul Dunării, Hasdeu trage şi unele concluzii cu caracter istoric. Astfel, în expunerea la al VII-lea Congres al orientaliştilor, din 1886, a arătat, împotriva teoriei roesleriene, agitate la Congres de maghiarul Hunfalvy, că păstorii români nu au urcat niciodată cu turmele lor de la sud la nord; direcţia mişcării pastorale în căutarea păşunilor a fost întotdeauna de la nord spre sud, niciodată invers: „tout au contraire, ils descendent systémathiquement du Nord au Sud à la recherche de meilleurs pâturages. C'est ainsi que depuis longtemps ils ont pénétré jusqu'au fond de la Grèce d'où ils ne remontent plus. C'est là une tendance naturelle aux bergers de tous les temps et de tous les lieux. Voilà un principe qui contrarie singulièrement la théorie de M. Hunfalvy" *(Sur les éléments turcs dans la langue roumaine*, 2, p. 453*)*.

El formulează, totodată, un principiu de teorie generală, de a cărui valabilitate nu ne dăm încă bine seama: cu cît o populaţie e mai puţin

sedentară, cu atît dialectul ei e mai arhaic și mai amestecat; invers, cu cît o populație e mai stabilă, cu atît dialectul ei are o dezvoltare mai normală, organică, într-un mediu constant. Iată citatul: „des deux dialectes, celui qui n'a jamais changé de place, fixé dans les mêmes conditions climatériques et de voisinage, se développe le mieux, tandis que le dialecte qui se déplace subit nécessairement des dérangements de toutes sortes. Or, le dialecte daco-roumain est de beaucoup plus normal, plus organiques, plus conséquent dans son développement, qui se produit parallèlement à l'italien, que le macédo-roumain qui nous apparaît, en tout, comme entravé et arrêté dans sa marche" *(ibid.*, 2, p. 453*)*.

O caracterizare a aromânei în termenii principiului expus mai sus făcuse încă din 1883, în studiul *Domname și turcame. Sufixul romanic -ăme la macedoromâni*, 2, p. 345: „Dialectul macedoromân, nu al nostru, resimte în toate particularitățile sale, mai cu seamă fonetice și morfologice, urmele unei puternice zguduiri".

Trebuie arătat, totuși, că ideea aceasta reapare într-un anume fel la Pușcariu, care a arătat că în graiurile din Transilvania există unele elemente de origine latină care lipsesc în graiurile din Muntenia, de unde concluzia că românii de peste Carpați nu și-au părăsit niciodată vatra strămoșească.

Am stăruit mai mult asupra concepțiilor lui Hasdeu privitoare la dialecte — cele mai multe și mai interesante idei fiind sintetizate în *Principii de linguistică* și în *Etymologicum* — pentru că acestea au fost mai puțin comentate de lingviști, iar tratarea lor într-o lucrare de sinteză nu există încă.

11. În anii 60 ai secolului trecut problemele ortografiei erau la ordinea zilei. În publicațiile din toate centrele culturale românești se scria enorm asupra modului cum trebuiau formulate mai judicios criteriile pentru stabilirea normelor ortografice ale scrierii cu caractere latine. În virtutea tradiției scrierii cu chirilice, scriitorii susțineau, în general, o ortografie întocmită pe principii fonetice. Filologii, în schimb, concepeau o ortografie care să reflecte originea și evoluția limbii, deci norme întemeiate pe principii etimologice. Titu Maiorescu elaborează o ortografie „fonologică", în care se reflectă opozițiile de sunete de la nivelul variațiilor flexionare ori derivative ale cuvintelor, motivate însă tot etimologic. E vorba, bineînțeles, de scrierea acelor sunete românești care nu existau în latină, dar erau rezultatul evoluției unor sunete latinești (*ș*, *ț*, *z*, *ă* etc.). Principiile lui Maiorescu stau la baza ortografiei actuale.

Intervențiile lui Hasdeu in problemele ortografiei reprezintă studii remarcabile de analiză fonetică și gramaticală, care derivă din concepția

că limba are caracter sistematic. El s-a ocupat de diftongul *oa*, de formele articulate de feminin la genitiv — dativ singular și de *-u* final.

Hasdeu susține ortografia fonetică, aceasta fiind imperios necesară răspîndirii culturii, a științei de carte: „Dacă literele n-ar reprezinta cuvintele cum ele sînt — scria în 1863 — vreau să zic dacă semnul n-ar corespunde întocmai cu sonul respectiv, apoi și citirea ar fi grea și lățirea culturei înceată, și literatura — ieroglifică și somnoroasă" *(O prentîmpinare*, p. 49*)*. Totodată, el precizează că „etimologia și ortografia sînt lucruri de tot diferite și adesea tot atît de contrazicătoare" *(ibid.)*. În acord cu ideea promovării principiului fonetic în ortografie, Hasdeu propune, încă din 1860, ca diftongul *oa* să se scrie *ua*, așa cum se și rostește în toate zonele românești, inclusiv în dialectele din sudul Dunării. Motivarea scrierii *ua* este deosebit de interesantă: diftongul se constituie în vorbire dintr-un sunet închis (în cazul dat, *u*) și altul foarte deschis *(a)*; există perechi minimale în care *ua* se opune lui *a* (nu lui *o*): *ruade — rade*, *duare — dare*. Închiderea lui *o* în *u* în cadrul diftongului *(oa — ua)* își găsește paralele în franceză, spaniolă, italiană, deci e un fapt romanic; de exemplu fr. *oi (roi, point, bois)* se rostește *ua*. Diftongul românesc *ua* corespunde sp. *ue* și it. *uo: muerte, suerte, puerta; scuola, suocera*, prin urmare scrierea *ua* se conformează nu numai rostirii reale, dar și evoluției diftongului în celelalte idiomuri romanice (de exemplu, lat. *porta* > sp. *puerta*, rom. *puartă*).

Pentru Hasdeu, faptul că diftongul poate intra în opoziție cu *o*, de exemplu *frumuasă — frumos*, *ruată — a roti* etc., nu e un motiv că trebuie să se scrie *oa*, aceasta pentru că și în spaniolă și italiană diftongii echivalenți, *ue*, *uo*, pot constitui perechi cu *o: muerte — mortal*, *buono — bontà* etc.

În concluzie, „legea fonetică, graiul viu și analogia limbilor surori neolatine" sînt dovezi suficiente pentru adoptarea scrierii *ua* a diftongului. Prin articolul *Cercări ortografice*. I. *Ua*, în care sînt expuse aceste idei, Hasdeu se apropie de înțelegerea rolului funcțional al sunetelor, intuiește deosebirea dintre fonetică și fonologie. Opoziția vocalică *ua (oa) — a (ruade — rade)*, care se bazează pe fapte de rostire, va fi interpretată, în epoca noastră, ca opoziție consonantică (rotunjit-nerotunjit), ceea ce presupune că diftongul *oa* nu există. Opoziția *oa — o* la cuvinte din aceeași familie sau la forme flexionare ale aceluiași cuvînt *(roată — a roti, frumoasă — frumos, floare — flori)*, pe care Hasdeu o ignoră cu bună știință, pentru că pornea de la rostirea reală și de la comparația cu limbile romanice, pune în lumină o relație derivativă, morfologică și etimologică, fapt relevat, puțin mai tîrziu, de T. Maiorescu.

În legătură cu scrierea și rostirea femininelor la genitiv-dativ singular articulat, Hasdeu formulează o regulă motivată gramatical: „Așadar, putem admite ca un ce bine dovedit cum că în graiul român e greșit a scrie

sau a rosti *babiĭ*, căci noi zicem *unei babe*, iar nu *babĭ;* e nu mai puţin greşit a rosti sau a scrie *femeieĭ*, căci noi zicem *unei femeĭ*, iar nu *femeieĭ* în fine, *cazul dativ-genitiv singurit nearticlat, către care se adauge ĭ, e criteriu formării cazului dativ-genitiv singurit articlat*" (*Rapsodii gramaticale*, p. 52). Pentru tipul de feminine în *-ie* (*filosofie, mîndrie*), propune să se scrie la genitiv-dativ singular articulat cu *-ii* (doi *i* silabici): *mîndrii*, pentru că la acelaşi caz forma nearticulată se scrie cu *-iĭ*. Cu dublu *-i* silabic recomandă să se scrie şi masculinele care au *i* în radical: *copii, fii* (la plural nearticulat: *copiĭ, fiĭ*). Regula dată de Hasdeu privind femininele în *-ie* este mai logică decît cea din ortografia actuală: *mîndrie — unei mîndriĭ — mîndrii* faţă de: *mîndrie — unei mîndrii — mîndriei.* Propunerea de a se face deosebirea între *i* silabic şi *ĭ* nesilabic, prin notarea cu semnul scurtimii a acestuia din urmă, s-a făcut şi cu ocazia discutării normelor ortografice stabilite în 1953.

În spiritul ortografiei aşezate pe principii fonetice, Hasdeu se pronunţă pentru eliminarea lui *-ŭ* final. Alecsandri şi Negruzzi admiteau scrierea cu *-ŭ* numai la pluralul verbelor, pentru evitarea omonimiei cu singularul: *eram* eu — *eramŭ* noi. Această excepţie, formulată de cei doi mari scriitori, e un pretext pentru Hasdeu de a întocmi un admirabil studiu asupra omonimiilor din gramatica românească, un tablou complet al situaţiilor în care s-ar impune scrierea cu *-ŭ* dacă s-ar aplica cu consecvenţă recomandarea lui Alecsandri şi Negruzzi.

Hasdeu s-a referit mereu la problemele ortografiei noastre; a făcut parte din unele comisii academice instituite pentru reglementarea ortografiei, a intervenit în cîteva rînduri în dezbaterile pe această temă de la Academie. În „Columna" el a încurajat publicarea studiilor privind ortografia, reproducînd chiar şi un remarcabil studiu al lui Schuchardt cu problemele ortografiei româneşti.

Cele trei mici studii pe care le-am reţinut în ediţia noastră depăşesc cu mult valoarea unor simple cercetări de ortografie.

În privinţa normelor de scriere pe care le-a aplicat Hasdeu însuşi de-a lungul întregii sale activităţi ştiinţifice şi literare, e foarte dificil de făcut o apreciere globală. El s-a entuziasmat, pe rînd, de teoriile lui Aron Pumnul, de recomandările lui Eliade Rădulescu, de latinismul ponderat al lui Cipariu, a acceptat, într-un fel, şi direcţia promovată la „Convorbiri literare" de către Titu Maiorescu. Se poate spune că pînă pe la 1880 Hasdeu este tributar mai tuturor orientărilor ortografice importante. Tendinţa generală este şi la el, ca la toţi marii noştri cărturari, de a se apropia, treptat, de o ortografie care să reflecte pronunţia reală a colectivităţii. Începînd cu *Etymologicum*, scrisul său nu diferă, ca ortografie, de acela al contemporanilor. Principiile lui Maiorescu se impuseseră prin Academie.

12. Ne-am oprit în acest studiu asupra domeniilor lingvistice mai importante din opera publicistică a lui Hasdeu. Cele mai multe lucrări sînt de lingvistică teoretică şi, mai ales, de istoria limbii române; nu lipsesc

însă nici cercetări care privesc celelalte ramuri în care s-a diversificat știința limbii în a doua jumătate a secolului trecut. Hasdeu nu a neglijat nici faptele de limbă actuală, considerînd româna contemporană ca o fază normală a evoluției generale a limbii.

Foarte adesea, cercetările de lingvistică se împletesc, la el, nu numai cu cele de istorie, după cum am arătat mai sus, ci și cu cele de folclor, mitologie, etnologie, în general cu cercetările de psihologie populară, în concepția lui lingvistica fiind inseparabilă de celelalte științe sociale (v., de exemplu, studiul asupra etimologiei cuvîntului *iele*, în *Principii*). Din acest punct de vedere, Hasdeu este unic în știința noastră. Nimeni nu a folosit ca el pretextul cuvîntului pentru a atrage în cîmpul cercetării un număr atît de mare de discipline. Totodată, pentru rigoarea demonstrației, el apelează și la posibilitățile metodologice ale altor științe. „În linguistică însă — afirmă în capitolul de concluzii la studiul despre *ghiob* — ca și în științele fizice, dintre cari ea face parte prin metodă, raționamentul nu devine rațiune pînă ce nu-l verifică mai întîi un șir de experimente".

El a acordat întotdeauna atenție specială descrierii obiectului desemnat prin cuvîntul a cărui etimologie o căuta (v., de exemplu, etimologiile cuvintelor *baci, brînză, melc, a scorni, zimbru* etc.). Acest mod de studiere a originii cuvintelor se identifică întru totul cu metoda „cuvinte și lucruri," teoretizată și impusă mai tîrziu în cercetarea etimologică.

Hasdeu nu e izolat în epocă; e legat strîns, prin opera sa, de Școala ardeleană, de curentul latinist, de spiritul „Daciei literare"; el ne apare ca un continuator al lui Cantemir, Petru Maior, Eliade, Cipariu. După părerea noastră, Hasdeu nu e cu nimic mai prejos de marii lingviști europeni ai epocii.

La grandioasele proiecte pe care le formula în *Istoria critică* nu a renunțat niciodată; el a avut mereu năzuința de a cuprinde totul despre istoria românilor. El însuși mărturisește că studiile asupra terminologiilor privitoare la îndeletnicirile străvechi ale românilor și, în general, toate cercetările sale sînt o continuare a *Istoriei critice:* „Aceasta este metoda ce m-a condus în partea linguistică din tomul întîi al *Istoriei critice a românilor* și în mai multe studii filologice publicate apoi în «Columna lui Traian» din 1873—74 cu menirea de a intra succesivamente în tomurile următoare ale operei cării am consacrat restul vieței" *(Post-scriptum despre d. Cihac*, 2, p. 147*)*.

Opera lui Hasdeu a avut, încă de la început, un țel patriotic constant, mărturisit de multe ori: dovedirea, prin cercetarea originilor și evoluției limbii, a continuității noastre în cursul evului mediu în teritoriul pe care ne aflăm astăzi.

Trecînd peste unele erori, inerente epocii în care a apărut, opera lingvistică și filologică a lui B. P. Hasdeu este, după părerea noastră, mereu actuală.

GRIGORE BRÂNCUȘ

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Opera publicistică a lui B. P. Hasdeu îmbrăţişează o mare diversitate de domenii: literatură (poezie, proză, teatru, critică, teorie şi istorie literară), filologie şi lingvistică, folcloristică, etnografie, istorie (inclusiv documente româneşti sau străine atingătoare de istoria românilor), drept, economie politică, filozofie, învăţămînt, politică. Contingenţele mari care există între ştiinţele sociale de care s-a ocupat Hasdeu se reflectă bine în opera sa: un studiu de lingvistică, de exemplu, poate fi, în acelaşi timp, şi de istorie, de folcloristică etc. Indiferent de materia pe care o tratează, marele învăţat face mereu apel la datele reale ale limbii. El creează întrepătrunderi mari şi în ramurile lingvisticii propriu-zise, încît un studiu cu o temă de lingvistică romanică, după modul în care e tratată aceasta, poate fi considerat tot atît de bine ca aparţinînd ortografiei româneşti, după cum un studiu de etimologie se poate înscrie în domeniul lingvisticii teoretice.

Am făcut aceste precizări ca să arătăm că există dificultăţi mari în orînduirea tematică a studiilor lui Hasdeu de lingvistică şi filologie adunate din periodice.

S-ar putea întocmi unele compartimentări ca: lingvistică teoretică, indo-europenistică, istoria limbii romane, slavistică (sau: influenţe), dialectologie, limbă română veche, ortografie etc., dar studiile prin care ar urma să fie reprezentate acestea s-ar încadra cu dificultate în limitele restrictive pe care le presupun aceste domenii. De aceea, am considerat că e mai potrivită organizarea cronologică a lucrărilor din periodice. În felul acesta, se pot urmări şi legăturile lor cu cele trei opere mari: *Istoria critică a românilor* (1873), *Cuvente den bătrîni* (1878—1881) şi *Etymologicum Magnum Romaniae* (1885—1898).

Am reţinut în ediţia noastră numai lucrările care nu au fost republicate în aceste trei cărţi fundamentale. Se ştie că *Istoria critică* şi *Cuvente*

au apărut pe fragmente în „Columna lui Traian". De asemenea, multe părți din *Etymologicum* au fost reproduse și în reviste. Prin urmare, nu figurează în ediția de față studii ca: *Zîna Filma. Goții și gepizii în Dacia. Studiu istorico-linguistic, Le type syntactique „homo — ille ille — homo" et sa parentèle, Anonymus Lugoshiensis. Cel mai vechi dicționar al limbei române, Rîul Argeș. Tîrgul Argeș. Biserica Argeș, Armenii în România, Morfolesc, Cei patru „aș" în limba română, Sturlubatic și zănatec, Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice, Un element femeiesc în limba română, Basarabii? Cine? De unde? De cînd?, Statu-palmă-barbă-cot, Românii bănățeni din punctul de vedere al conservatismului dialectal și teritorial* etc. Lista acestor studii, dintre care unele sînt remarcabile, poate fi prelungită. Ele se găsesc în *Cuvente* și în *Etymologicum*. Multe dintre aceste studii au fost expuse în ședințele de comunicări ale Academiei.

Din ediția noastră lipsesc și unele articolașe, note, recenzii, pe care le-am considerat prea puțin interesante pentru lingvistica actuală. E vorba de lucrări ca: *Studiul limbelor romane*, în rev. „România" (ortografiat „Romania"), nr. 3, 1859, p. 23, o pagină în care se recomandă ieșenilor să ia lecții de franceză, italiană, spaniolă și portugheză, limbi romanice utile pentru studiul românei; *Grecoaicele, româncele și bulgăroaicele. Cîntecul bulgar*, în „Foaia de storie română", Iași, an. I, nr. 2, 1859, p. 31—32, în care se arată că, dintre toate limbile slave, cea care se apropie cel mai mult de română este bulgara; *Bulgarismele limbei române*, în „Foița de istorie și literatură", nr. 2, mai 1860, col. 66—67, articolaș neimportant. Nu am reprodus nici recenzii ca: *Cestiunea acadiană (studiile acadiane de Schrader și Lenormand)*, în Col Tr, VII, noua serie, nr. 2, febr. 1876, p. 94—96; *Unele cuvinte din Rabelais (de A. de Cihac*, în „Convorbiri literare", 1 apr., 1876, p. 26—32*)*, *id.*, nr. 5, mai 1876, p. 235; *Limbile moderne ale Indiei, de J. Beames, id.*, nr. 5, mai 1876, p. 237—240; *Sufixul grec* τατο- *și formele* ἕβδομο *și* ὄγδοο-, *de J. G. Ascoli, id.*, nr. 10, oct. 1976, p. 470—472 etc.

Menționăm, de asemenea, că, dintre studiile de mare întindere, nu am reținut pentru ediția noastră *Limba slavică la români pînă la anul 1400 (Fragment pentru istoria culturei în Dacia)*, publicat în 32 de numere ale revistei „Traian", începînd cu an. I, nr. 42, din 3 aug. 1869 și terminînd cu an. II, nr. 2, din 6 ian. 1870. Cu excepția unor capitole, această lucrare nu mai corespunde nivelului actual al slavisticii. Hasdeu însuși s-a referit rareori la conținutul ei (v. prezentarea acestei lucrări, în liniile ei generale, pe care am făcut-o în studiul introductiv).

Trebuie să adăugăm că nu am considerat necesar să includem în ediția noastră nici cursurile universitare ținute de Hasdeu între 1876—1898. Am arătat amănunțit în note că aceste cursuri se află la Arhivele Statului

din București sub forma unor manuscrise studențești, întocmite, probabil după stenograme sau după note luate rapid în cursul expunerii. Nefiind, controlate de profesor, aceste note nu pot fi publicate sub numele lui Hasdeu. Am reprodus însă în note rezumatele la cursurile libere ținute în 1874, rezumate tipărite în „Românul" și în „Columna".

Hasdeu a publicat, după cum se știe, numeroase documente vechi, de felul celor din *Cuvente* sau în latină, slavă, greacă însoțindu-le de traducerea românească. *Arhiva istorică a României* este, de fapt, o colecție de o mare varietate de materiale de limbă veche, interesînd istoria socială și culturală a românilor. La multe dintre aceste materiale, autorul a făcut și comentarii filologice și lingvistice, în afara celor istorice propriu-zise. În revistele „Traian" și „Columna" din primii ani, numărul documentelor editate este impresionant. Acest foarte bogat sector al activității istorico-filologice a lui Hasdeu nu se reflectă în nici un fel în prezenta ediție. Comentariile filologice și lingvistice s-ar fi încadrat în specificul ediției, dar ele nu puteau fi separate de textele documentelor.

Prin urmare, am reunit în această carte acele cercetări din periodice care au rezistat timpului și pe care specialistul de astăzi le poate utiliza cu profit.

Am inclus și două studii care au apărut numai în volum: *Principii de filologie comparativă ario-europee* (1875), *Sur les éléments turcs dans la langue roumaine* (1886). Altele au reapărut în volum (sau în extras) după ce inițial se publicaseră în reviste. *Din istoria limbei române* (1883) reunește zece studii din „Columna" pe 1882; pentru prima oară e tipărită numai „prefața" la această carte. Studiile despre *ghiuj* și *ghiob*, din „Columna" pe 1876, tipărite sub titlul *Fragmente pentru istoria limbei române. Elemente dacice* (sub același titlu, *ghiuj* apăruse și în șase numere din decembrie 1875 ale publicației „Alegătorul liber"), au fost difuzate și sub formă de extrase. În același fel e cunoscută și lucrarea *Cum s-au introdus slavismele în limba română?* (cu supratitlul *Baudouin de Courtenay și dialectul slavo-turanic din Italia*), tipărită mai întîi în „Columna" pe 1876. *Luca Stroici, părintele filologiei latino-române* (1864) fusese publicată în „Buciumul" pe 1864 și, parțial, cu doi ani mai devreme, în „Din Moldova".

Textul de bază, pentru fiecare titlu în parte, este menționat în notele finale.

Următoarele titluri: *Pierit-au dacii? Cine sunt albanezii? Comentariul asupra titlului domnilor români: Iō, gospodar și voievodă, Cetatea Neamțul, Zimbrul în Dacia* și chiar cele trei studii privind originile agriculturii, păstoritului și viniculturii la români au un predominant caracter istoric. Le-am inclus în ediția noastră pentru că, prin temele pe care le tratează, ele sînt strîns legate de istoria limbii române. Primele două studii din lista de mai

sus sînt extrem de utile pentru o mai bună înțelegere a fondului traco-dac al limbii române; ele pun în lumină concepția lui Hasdeu că elementele comune românei și albanezei nu sînt rezultatul unui împrumut reciproc, ci moșteniri directe dintr-un substrat comun. Celelalte studii sînt interesante atît prin etimologiile propuse de Hasdeu, cît și prin metodele noi de cercetare a istoriei cuvintelor.

Un interes similar reprezintă și cele două recenzii la cărțile lui Obedenaru și, respectiv, S. Mangiucă.

Două titluri conțin material propriu-zis de limbă română veche. E vorba de *Spice pentru limba română* (1870), un mare număr de sintagme, propoziții și fraze excerptate dintr-un *Acatist* al lui Dosoftei, din *Cazania* lui Varlaam și din *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, la care Hasdeu a subliniat cuvinte și construcții caracteristice limbii veacului al XVII-lea. Sublinierile lui, pe care le-am explicat în note, ne dau o imagine a limbii literare din secolul lui Varlaam și Dosoftei. Am ținut să publicăm aceste eșantioane de limbă veche din considerentul că sublinierile făcute de marele învățat sînt, pentru un bun cunoscător al românei vechi, echivalente cu un studiu de analiză în toată regula.

În *„Psalmul 77" din Coresi* Hasdeu a reprodus în întregime psalmul respectiv din *Psaltirea* de la 1577 (editată de el în 1881), paralel cu versiunea din *Vulgata*. Am inclus în ediția noastră și acest lung text de limbă veche pentru că demonstrația făcută de Hasdeu privind latinitatea limbii române e mult prea interesantă ca retipărirea psalmului să fie ignorată de editorul de astăzi.

Secțiunea de „note" a ediției noastre conține toate datele filologice privind textele publicate. În numeroase cazuri ne-am străduit să interpretăm ideile lui Hasdeu prin prisma epocii în care a trăit el; de asemenea, am făcut, ori de cîte ori a fost necesar, raportări la lingvistica secolului al XX-lea, inclusiv la stadiul actual al acestei științe. Prin notele la ediție și prin studiul introductiv, se stabilește importanța studiilor republicate de noi, se precizează locul acestora în ansamblul operei hasdeene, se conturează, în linii generale, imaginea de lingvist și filolog a lui Hasdeu în istoria lingvisticii românești și europene.

Am trecut în note și unele materiale al căror conținut e dependent direct de studiile propriu-zise din ediție. Astfel, figurează în note rezumatele publicate în periodice la cursurile libere ținute de profesorul Hasdeu în toamna lui 1874. Precizăm că, nefiind semnate, aceste rezumate nu puteau fi incluse printre studiile propriu-zise. Ele sînt urmate de o expunere a noastră privind conținutul acelor cursuri predate de Hasdeu pentru care dispunem numai de caietele de note ale studenților săi. Tot în această

secțiune am reprodus și articolul *Știința și d. I. C. Massim* (1874), care, prin conținutul său de „polemică specială", se subordonează studiului *Originile agriculturei la români*. Motive de aceeași natură ne-au determinat să trecem în note și articolul *Ceva pentru d. dr. M. Gaster* (1881).

În privința transcrierii textelor, precizăm că, în general, am adoptat aceleași norme pe care le-am aplicat și la editarea *Etymologicului* și a *Istoriei critice*, norme pe care le-am expus, cu explicații detaliate, în notele care însoțesc aceste ediții. Am făcut însă unele mici derogări de la sistemul de norme folosit în cele două ediții: 1. Am redat pe *e* și *ea* după consoane labiale prin *ie*, respectiv *ia: perit: pierit, să peară: să piară, petre: pietre, peatră: piatră*, potrivit rostirii generale. E greu de acceptat ipoteza că atît Hasdeu cît și contemporanii săi, care scriau *e, ea*, se conformau unei pronunțări regionale (Moldova de nord, Oltenia); e vorba, mai degrabă, de o normă ortografică etimologică; 2. Față de edițiile precedente, am generalizat scrierea cu *h-* inițial la cuvinte neologice ca: *halucinație, hazard, heraldic* etc. (în text: *alucinație* etc.); 3. Am păstrat scrierea *sunt* (cu *u*) numai în textul studiului *Cine sunt albanezii?* (1901) unde apare constant; e foarte probabil că la începutul secolului nostru rostirea cu *u*, influențată de norma ortografică latinistă, se generalizase în limba culturii, așa cum s-a generalizat astăzi, tot sub influența ortografiei, rostirea cu *î* *(sînt)*.

Probleme grave de interpretare a ortografiei ne-au pus textele publicate pînă pe la 1872. Hasdeu nu adoptase pînă la acea dată un sistem ortografic precis: cînd urma principiile lui Aron Pumnul, cînd pe cele susținute de Eliade, de Cipariu, Maiorescu. Era de o inconsecvență rar întîlnită în epocă; abandona cu multă ușurință chiar propriile lui principii ortografice. În scrisul lui Hasdeu se pot întîlni mai toate orientările ortografice de la mijlocul veacului. Am arătat, uneori cu explicații amănunțite, în notele pe care le-am redactat la studiile din prima perioadă a activității sale științifice, toate interpretările și echivalările ortografice speciale pe care le-am aplicat în text.

La fel am procedat și în cazul fragmentelor de texte de limbă veche (din Coresi, Varlaam și Dosoftei).

Am refăcut punctuația potrivit normelor actuale. Am întocmit un indice de cuvinte comune din cuprinsul cărții pe care Hasdeu le discută din punct de vedere etimologic sau care prezintă un interes special pentru lingvistul de astăzi. În acest indice se include și cel lexical întocmit de Hasdeu însuși la *Fragmente pentru istoria limbei române. Elemente dacice*, I, *Ghiuj* (p. 38–40); II, *Ghiob* (p. 73–75).

GRIGORE BRÂNCUȘ

ABREVIERI *

ALR — *Atlasul lingvistic român:* partea I, de Sever Pop (vol. I, Cluj, 1938; vol. II, Sibiu—Leipzig, 1942); partea II, de Emil Petrovici (vol. I, Sibiu—Leipzig, 1940); seria nouă, sub direcţia acad. Emil Petrovici, I—V, Bucureşti, 1956—1966.

ALRM — *Micul atlas lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj; partea I, vol. I, de Sever Pop, Cluj, 1938; partea II, vol. I, de Emil Petrovici, Sibiu, 1940.

Barić, *Albanorum. St.* — Henrik Barić, *Albanorumänische Studien*, I Teil, Sarajevo, 1919.

BER — *Bălgarski etimologičen rečnik*, tom I (A—3), tom II (И-крепя). Redactor: V. I. Georgiev, Bălgarska Akademiia na naukite. Institut za bălgarski ezik, Sofia, 1971, 1979.

Brâncuş, VALR — Grigore Brâncuş, *Vocabularul autohton al limbii române*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983.

CADE — I.-A. Candrea şi Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*, Bucureşti, 1931.

CB — B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni. Limba română vorbită între* 1550—1600, tom I, Bucureşti, 1878; şi ed. Gh. Mihăilă, E.D.P., Bucureşti, 1983.

CDDE — I.-A. Candrea, Ovid Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine (a — putea)*, Socec, Bucureşti, 1907—1914.

Col Tr — *„Columna lui Traian", revistă pentru istorie, linguistică şi psicologie poporană*, dir. B. P. Hasdeu, Bucureşti, 1870 ş.u.

---

* Pentru lucrări de referinţă folosite de editor în note şi în studiul introductiv.

Conv. lit. — „Convorbiri literare", Iași—București, 1867 ș.u.

DA — Academia Română, *Dicționarul limbii române*, A—C, F—L *(lojniță)*. Socec și Sfetea, București, 1913 ș.u.

Densusianu, HLR — Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine, I: Les origines*, Leroux, Paris, 1901.

DEX — Academia R.S.R., Institutul de lingvistică, *Dicționarul explicativ al limbii române*, EA, București, 1975.

DLR — Academia R.S.R., *Dicționarul limbii române*, serie nouă (literele M, N, O, P, R, Ș, T), EA, București, 1965 ș.u.

DR — *„Dacoromania", buletinul Muzeului Limbei Române*, condus de Sextil Pușcariu, Cluj, 1920 ș.u.

EMR, I—III — B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, I—III, ed. Gr. Brâncuș, „Minerva", București, 1972—1976.

Georgiev, *Trakite* — Vladimir I. Georgiev, *Trakite i tehniat ezik*, Bălgarska Akademiia na naukite, Institut za bălgarski ezik, Sofia, 1977.

ILR, II — Academia R.S.R., *Istoria limbii române*, II, EA, București, 1969.

Jokl, LKU — Norbert Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin—Leipzig, 1923.

Laurian-Massim — A. T. Laurian și I. C. Massim, *Dicționarul limbei române*, I—II, Societatea Academică Română, București, 1871—1876.

LR — „Limba română", Academia R.S.R., București, 1952 ș.u.

Meyer, EWA — Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesisischen Sprache*, Strassburg, 1891.

Papahagi, DDA — Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân* (general și etimologic), ed. a II-a, EA, București, 1974.

Philippide, OR — Alexandru Philippide, *Originea românilor*, I—II, Iași 1923, 1927.

Pușcariu, EW — Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache, I. Lateinisches Element*, C. Winter, Heidelberg, 1905.

Reichenkron, *Dak.* — Günter Reichenkron, *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, Carl Winter, Universitätsverlag, Heidelberg, 1966.

REW — W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ed. a III-a, Heidelberg, 1935.

RIAF — „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", ed. de Gr. Tocilescu, București, 1882 ș.u.

„Romanoslavica" — „Romanoslavica", Asociația slaviștilor din Republica Socialistă România, București, 1958 ș.u.

Rosetti, ILR — Al. Rosetti, *Istoria limbii române*. I, *De la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1978.

RRL — „Revue roumaine de linguistique" (pînă în 1964: „Revue de linguistique"), Academia R.S.R., București, 1956 ș.u.

Russu, *Etn. rom.* — I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.

SCL — „Studii și cercetări lingvistice", Academia R.S.R., București, 1950 ș.u.

Șăineanu, DU — Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, ed. a II-a, Craiova, 1908.

TDRG — H. Tiktin, *Dicționar român-german*, București, 1903—1925; și Tiktin, DRG.

ZRPh — „Zeitschrift für romanische Philologie", hgg. v. Gustav Gröber, Halle, 1877 ș.u.

STUDII DE LINGVISTICĂ ȘI FILOLOGIE

CÎTEVA DEDUCERI DIN „GLOSARUL LĂTINIEI MIJLOCII" DE DU CANGE

Bulendre: balandrana „un feli de manta", în documintele franceze *balandras* sau *balandran. Statutele Ordinului S. Benedict,* din ținutul Narbonei, an. 1226, zic: „hainele numite îndeobşte *balandrava* şi *superloti...*" *Conciliul Albian* din 1254, cap. 53: „oprim cu desăvîrșire ca cei din tagma duhovnicească în *balandrana* sau *garmasia* sau alte haine de ale mirenilor" etc.

Coif: coifeta, coiffeta „chivără, coif"; în documintele franceze *coiffe,* de unde diminutivul *coiffette.* Manuscriptele crăiești din 1354 sau 1355 zic: „de laurica *casside,* vel *coifeta* vulgariter... *Coifeta* ferrea". În poema lui Vilielm Guiart, sub an. 1301, se zice, între alte:

„Armees de cotes a leur tailles,
Et de bons hauberjons a mailles,
De fors gans, de *coifes* ferrees,
De gorgieres et d'espees".

Cucură: cucurum „teacă pentru săgeți", de la cuvîntul nemțesc *koker. Capitularul de Villis,* cap. 64: „să aibă sulița, arc, *cucurum*" etc. La grecii din evul infim, la Costantin în *Tacticele,* la Cedren şi la alții citați de Rigalt și de Meurs, videm χούχουρον.

Mamaliga: melica sau *meliga* „popuşoi". Uricul papei Inocențiu IV, publicat de Ughelli, t. 2, p. 577: „fîn, grîu, ovăz, bobi, *melica,* și alte grăunțe și legumuri...". În docu-

mintele obştite de Muratori, t. 8, col. 1143, cetim: „a fost o aşa ploaie încît oamenii n-au putut să culeagă *melicas*..."

Cărare: carreria „drum îndeobşte şi mai ales acel prin care trec carăle sau vite". În un uric de la Iacob 2, rege Aragoniei, din 1299: „Prin orice drumuri [caminos] şi *cărări* [*carreria*]..." În un uric de la Vilielm, duce de Monteressulano, din 1188: „*Carreria* vadit de Camino...

PIERIT-AU DACII?

Pogorîndu-se de preste plaiuri împreună cu cărțile sau chiar cu persoanele lui Clain, Maior, Laurian, Papiu și ale atîtor alți doctori ardeleni, un vîrtej de îndărătnicie a fost buimăcit mințele noastre întru a ne socoti de romani curați, puind între alte temeiuri fără temei și acela cum că toți dacii ar fi pierit pînă la cel de pe urmă sub armele lui Traian. Apoi dă! Pentru popoare, precum și pentru inși, sînt timpuri de innebuneală, cu acea numai deosebire că pe un ins lepșit închid din dată cei sănătoși, carii sînt mai mulți, iar de innebunește un popor întreg, apoi vai și amar de cei puțintei cuminți ce se mai află în sînul său: precumpăniți de mărimea numărului, ei înșii cată că se vor trezi peste scurt băgați silnic în vro Golie. Vestitul Freret, capul arheologilor franțeji din suta trecută, bărbat ale cărui combinări istorice asupra întrebărilor celor mai grele și mai încurcate se tot adeveresc din zi în zi prin novele descoperiri — Freret fu trimis la Bastilia pentru a fi rostit un adevăr, ce azi nime nu mai îndrăznește a-l tăgădui, că frîncii erau nemți, iar nu gali!

Cine are neclintita bunăvoință de a da crezare și de acum înainte numai lucrurilor de necrezut crează cîtu-i va plăcea bîrfirilor *ex cathedra;* în cît despre mine, care sînt nu numai ne-ardelean, ci la o altă și ne-doctor, am o neînvinsă plecare de a mă încrede, întru orice privește istoria veche, nu în mantii lungi, diplome și mai lungi, și vorbe afară din cale lungi, ci în mărturisirile scriitorilor contimpureni cucerirei Daciei. Voi cumpăni fără oca mică cuvintele fieșicărui înde-

osebi și ale tuturor împreună, și apoi... și apoi cine știe dacă, în loc de Bastilia, cei nenumărați cu mantii, diplome și vorbe lungi și paralungi din cele șapte-cetăți ungaro-secuio-saso-austriaco-slavo-române, apărîndu-și purismul, nu mă vor chema, bunăoară, la K.K. agenție!

Un popor înjugat are tot dreptul de a se mîngîia prin trecuta-i falā, și de a și-o închipui cu atît și mai frumoasă cu cît jugul de față se face mai greu, iar timpul slobozeniei, cronologicește mai îndepărtat: astfel bătrînul, plecat sub nămolul anilor, aducîndu-și aminte tinerețea, o privește acum prin o minciunoasă prismă, ce mărește sau încolorează pînă și faptele cele mai de rînd. Dentre toate țările române, Ardealul mai de timpuriu și mai dureros tot geme în robie... și iată de ce sistemele cele mai răsturnate asupra începuturei românilor au trebuit născute anume la bieții ardeleni drept un *pendant* cu șerbia! Răsunetul ciudatelor teorii pătrunse și la românii dunăreni, cîtă vreme aceștia oftau încă sub deprădările Fanarei, strulubatecia Stambolului și amenințările Nordului... azi însă, văzîndu-se statorniciți în un popor neatîrnat și, oricari i-ar fi fost trecutul, de un viitor mare, nu respinge-vor ei deșertele băsnuiri ale sclăviei și, cercetîndu-și copilăria istorică cu nepărtinirea unui bărbat în toată floarea vîrstei, nu lucra-vor încît urmașii să le poată aplica cuvintele lui Napoleon: „c'est ici que commence notre généalogie?"

1. *Pausania.* Încep cu Pausania, pe carele nici unul dentre cîți scris-au ceva asupra întîietăților noastre n-a vrut să bage în seamă, din părerea, pesemne, că o carte intitulată *Descrierea Greciei* și coprinzătoare, în adevăr, numai tabloul țărilor grece, nu poate înfățișa nimic asupra istoriei române. Astfel pățesc cei deprinși a mocni cîte mai multe zile asupra unui *A*, spre a deduce apoi că *A* nu este *A*, și a muri în sfîrșit fără să fi avut în toată viața măcar un prepus, că afară de *A*, chiar alăturea cu el, mai este și un *B*, și că, prin urmare, pentru ca să poată fi *AB* trebuie *A* să fie tocmai *A*. (Mai mari dizvoltări, deși de alt soi, asupra literilor *AB* poți vedea în logica litografită a d. doctor Bărnuțiu, ardelean...)

N-am op a mă lăți aci asupra însemnătăței obștești a cărței lui Pausania: să nu fi fost ea, Barthelemy n-ar fi avut pînză pentru a zugrăvi minunata sa icoană a vechei Grecii, nici Heyne pentru a izvodi frumosul său studiu *Ueber den*

Casten des Cypselus. Fabricius numără 180 autori vechi, în cea mai mare parte pierduți, pe cari-i citează Pausania, iar toți filologii, Nibby, Ciampi și alți, se învoiesc a recunoaște că, afară de această întinsă erudițiune, el culese o mare seamă de izvoare și în călătoriile sale nu numai prin Grecia întreagă, ci și prin Italia, Ispania, Macedonia, Asia Mică, Palestina și Egiptul. Însă toate aceste sînt de o vajnicie secundară în cazul de față; ceea ce trebuiește bine însemnat este că Pausania trăia sub Traian, scria sub Adrian și se săvîrși în Roma sub Marc-Aureliu. Deci, de am pune în o cumpănă toate bulendrele doctorești din întregul Ardeal în alăturare cu o singură față scoasă din Pausania, cele dentîi s-ar părea încă prea ușoare, ba chiar nici s-ar ținea în cumpănă, ci ar zbura și s-ar răsîpi, asemenea pufului: *un puff*.

Pausania, vorbind despre daci, nu numai știa despre cine vorbește însuși, ci era în stare să îndrepte, în această privire, pînă și zisele greșite de ale altor: ce e dreptul, minciuna era încă, de nu mai puțin răspîndită, apoi încalte mult mai smerită, fiindcă nu se putea îmbrobodi în pompoasa haină a dizertațiunilor inaugurale, nu întrebuința un grai de pe ceea lume, nu era îndreptuită a opri pe tot îndrăznețul ce ar fi vrut oblici: „Stăi, profane! se poate să fii om cu minte, însă n-ai într-aceasta vro dovadă patentată, fie măcar *honoris gratia* sau *pro nationibus extranaeis*". Spre a videa gradul încunoașterei lui Pausania cu dacii, îl vom confrunta cu un alt scriitor și mai vestit, anume Diodor Sicul[(1)]. Această împrejurare n-are nici o legătură nemijlocită cu cestiunea pieirei dacilor; totuși ea poate să verse o lumină lăturalnică asupra obiectului și, pe deasupra, mă va scuti din capul locului de a face în urmă un articul deosebit, un articul în care n-aș putea să tot pomenesc pe ardeleni și, prin urmare, cetitorul n-ar avea prilej de a tot zîmbi de rîs; tare mi-s urîți cetitorii busumflați.

„Tracii, zice Diodor, după ce prinseră în război pe Agatocle [fiul craiului Lisimac], l-au trimis înapoi cu daruri la tatăl său, cu scop [zădarnic] de a-și agonisi prin acest chip un ajutor la împrejurări de nevoie, și totodată nădejduind că, drept răsplată, li se va înapoi ținutul, cuprins mai denainte" etc. Cu cîteva rînduri mai jos, Diodor întoarce în alt feli. „Dromicait, craiul tracilor, primi pe Lisimac [prins în război] cu mare cinste, îl îmbrățășă și, dîndu-i numele

de tată, l-a dus împreună cu copiii [de asemenea prinşi în război] la oraşul numit Helis..." Încă ceva mai la vale, descriind petrecerea lui Lisimac în robie, înturnarea-i şi alte, Diodor numeşte pe tracii lui Dromicait: daci.

Din aceste pasagiuri se vede că dacii ar fi avut două războaie deosebite cu macedonii, din carele în unul prinse rob numai pe fiul lui Lisimac, Agatocle, iar în celalt pe însuşi Lisimac şi cu copiii. Plutarc, Polien, Polibiu şi alţi, vorbind tot despre aceste întîmplări, pomenesc numai războiul cu Lisimac; însă tăcerea lor nu este de feli tăgăduire. Rămîne deci a se lămuri carele din două războaie fu cel întîi? Dacă, întemeindu-ne pe întîietatea pasagiului, protimisi-vom războiul cu Agatocle, apoi dea-mi-să voie de a nu prea pricepe noima războiului cu Lisimac: cei amăgiţi nu se arată de două ori galantomi în privirea celor amăgitori. Pe de altă parte, nici războiul cu Lisimac n-a putut fi cel întîi: deoarăce craiul macedon fu învins, prin ce minunăţie fost-a el la o altă şi învingător, cucerind un ţinut întreg de la daci, sau, de era cucerit de mai-nainte, neînapoindu-l biruitorilor?

În scurt, oricum suci-veţi zisa lui Diodor, a lui Plutarc, Polien, Polibiu şi a altor, lumina nu va ieşi la iveală pînă a nu se scoate ea din istorisirea lui Pausania *(Attica,* IX, 6*)*: „Lisimac, mişcînd război împrotiva vecinilor săi, după ce isprăvi cu odrizii zădări pe craiul dacilor Dromicait: dar avînd a face cu oameni nu numai numeroşi, ci şi foarte ispitiţi în meşteşugul ostăşesc, fu bătut, încît scăpă cu fuga, lăsînd prins rob în mînele dacilor pe fiul său Agatocle, ce de abie atunci începu a război sub părinteasca povăţuire. Astfeli, văzîndu-şi copilul în puterea duşmanului, ba mai fiind cercat şi prin alte bătălii nu mai puţin nenorocite, el fu silit a se astîmpăra pînă la o vreme mai priincioasă şi, dîndu-şi fia după Dromicait, iar drept zestre hărăzindu-i Tracia de pe ţărmul criveţean al Dunărei, încheie pace. Unii socotesc că dacii ar fi prins pe însuşi Lisimac" etc. Iată dar o povestire nu numai logică — căci nu se contrazice, nu numai critică — căci oboară anume părerile celorlalţi scriitori, ci chiar destul de amănunţită: ea vădeşte, spre pildă, că ţara ce macedonenii o au fost cuprins de la daci şi pe carea Diodor o numeşte fără lămurire „un ţinut" era tocmai Moldo-România de astăzi...

Ei bine! Pe acest Pausania, ce cunoştea atît de cumplit istoria trecutului dacilor, îl putea-vom învinovăţi de a nu le fi cunoscut prezintul? „Traian, zice el *(Eliaca*, 1, XII, 6*)*, război cu Osroe, fiul lui Arsace, craiul parsilor, şi *cuceri* pe *dacii*, ce *sînt* dincolo de traci: houtos prosektisato ho vasileus Getas tous [ontas] huper Thrakas". Deci, crăpa-ar toţi umbraticii doctores din Ardeal, dupre nimerita exprimere şagalnicului Petroniu — şi tot încă va rămînea vederat că *sînt* nu este *au fost*, că *a cuceri* nu seamănă cu *a stinge*, în sfîrşit că pe timpul împăraţilor Adrian, Antonin şi Marc-Aureliu, urmaşilor lui Traian, cînd Pausania îşi scria cartea, *învinşii daci trăiau pe ţărmii Dunărei*, deşi, poate, în o mai mică armonie cu romanii, decît ardelenii sînt acum cu austriacii.

Pierit-au dacii?

*

2. *Apian*. Fiind hotărît a înşira înainte de toate pe scriitorii mai puţin cunoscuţi doctorilor ardeleni, fiind literatura elină pentru aceşti den urmă mai-mai o *terra incognita*, întru carea numai arareori îndrăznesc ei a-şi rătăci paşii, cu ajutorul lui D-zeu şi al tălmăcirilor lătine, fiind Apian mai tot atît de străin erudiţiunei lor cum şi însuşi Pausania, pren urmare, nimic mă împiedecă de a hărăzi acest al doile după Pausania paragraf anume lui Apian, unul din fruntaşii literaturei eline, după ce ea pribegi de pe pămîntul strămoşesc spre a se răsădi în Alexandria şi pe carele, la o altă, deşi-l *cită* oarecînd arhidoctorul Petru Maior, ardelean, însă, să însemnaţi bine, îl *cită* fără să-l fi şi *citit*, căci *citindu-l* desigur nu l-ar fi *citat*, sau de l-ar şi fi *citat*, apoi numai doară pentru a arăta cît de fără de ruşine minţea pînă a nu-l *citi*.

Montesquieu, în tabloul ce nime nu-l mai laudă, oarice laude aflîndu-se a nu fi de ajuns întru a se apreţui o adevărată oglindă în carea — şi restrîns şi amănunţit totodată — se răzbate întreaga viaţă a urieşei Rome, fără să vorbească despre cărţile lui Apian, le înalţă totuşi la cea mai înaltă treaptă de slavă: spre a zugrăvi decăderea stăpînei lumei, el fură, fie-mi iertat cuvîntul, înseşi văpselele scriitorului alexandrean. Vertot, Gibbon şi cîţi alţi s-au arătat, poate, şi mai puţin scrupuloşi în această privire, încît mai multe den paginele lor cele mai frumoase ar lipsi de nu le-ar fi prăsit un adîncit studiu al operei lui Apian. Ce să mai zic, după

aceste pilde atît de elocinți, despre judecățile lui Schweighaeuser, Niebuhr, Schoell și ale altor? Cu cît mai mult lăuda-voi pe Apian, cu atît mai rău părea-mi-va de a-l opune — căci și opunere e un feli de însoțire — cu protivnicii mei.

Cea mai mare parte a producerilor lui Apian s-a pierdut, iar între altele și o istorie specială a dacilor, despre carea mărturisește patriarcul Fotiu, unul din cunoscătorii cei mai adînci ai vechei literaturi grece, și cărui pot să nu-i crează în acest report numai doară acei ce, făcîndu-se uniați, s-au făcut necesariemintre antifotiiști. Cu toate acestea, a scrie simplicemintre o istorie dacică n-ar fi fost încă de vro deosebită vajnicie: un doctor frunza-de-dafin, ardelean, de n-a făcut, apoi încalte s-a pus la cale nu numai de a face una asemine, ci și de a o videa încununată prin o cunună de trei sute de galbeni; cunună galbenă și, prin urmare, vestejită. Dar însă între viitoarea istorie dacică a doctorului frunza-de-dafin, ardelean, și cea trecută a lui Apian este o deosebire dentre un vis și un văz: Apian custa sub Traian și Adrian, doctorul frunza-de-dafin, ardelean, sub Franț I; Apian scria sub Antonin, doctorul frunza-de-dafin, ardelean, sub Franz-Iozef... În acest chip, oricine ar voi, negînd în genere certitudinea istorică, de a face minciunos în privirea dacilor pe Apian, va fi silit, în proporțiunea anilor, să facă pe un doctor frunza-de-dafin, de împreună cu asemenii săi, aproape de una mie șeapte sute de ori și mai mincinoși!

În acele din cărțile sale ce s-au păstrat pînă în zilele noastre, Apian pomenește în mai multe rînduri pe daci; oricît de scurte și lăturalnice ar fi astfeli de pomeniri, totuși ele nu pot a nu avea în cazul de față cea mai mare însemnătate, izvorînd, precum o am arătat, nu numai de la un contimpurean al împrejurărilor, ci totodată și de la un specialist în cestiunea cercetărilor noastre. Deci dar, cine oare fire-ar destul de obraznic întru a presupune nitam-nisam cum că procopsitul alexandrean, ucenicul gramatiștilor celor mai învățați ai epocei, ar fi întrebuințat pren neștiință, iar nu în cunoștința cauzei, timpul prezint în locul celui trecut, bunăoară, în următoarele pasagiuri: „Cezar precugeta război asupra dacilor și bastarnilor, *ce lăcuiesc dencolo de Dunăre*: hoi peran eisi tou Istrou" *(Illyrica*, XXII*)*, sau „Perseu ceru ajutorință de la daci, *ce sînt așezați dencolo de Dunăre*: *tous* huper Istron" *(Macedonica*, XV, 1*)* etc.?

Au istoricii moderni, vorbind despre popoarele ce nu mai sînt sau ce se socotesc îndeobște de pierite, întrebuințează vreodată niște așa fraze, zicînd, fie pildă: „Pelasgii, *ce lăcuiesc* în Arcadia..." sau: „Fenicii, *ce sînt așezați* spre apus de la Palestina"...? De nu mă înșeală ținerea-mi aminte, Esquiros, descriind spitalurile Parisului, zicea că nebunii iubesc a obicinui un astfeli de stil; antagoniștii mei, spre a obori înțelesul cuvintelor lui Apian prin singurul mijloc de oborîre ce le rămîne, n-ar fi gata oare de a-l întrebuința așișdere... din patriotism? Ce e dreptul, nime n-a dovedit încă, cel puțin pînă acum, vro neputință întru a fi doctor, ardelean și smintit în o vreme; mă mîngîi că nime nu o va dovedi nici de acum înainte.

Pasagiurile citate sînt numai un dejuniu; cît dar de greu fi-va de mistuit următorul prînz. Între toate operile lui Apian, cea mai importentă pentru a-și putea închipui starea geografică a Imperiului Roman, după moartea lui Traian, este, fără tăgadă, *Proemiul*. Însemnătatea sa, mai ales în cît se atinge de istoria dacilor, e cu atît mai mare că însuși auctorul, înainte de toate, se grăbește a ne oblici, în termini chiare, anume timpul cînd scria: anul al 900-le de la înființarea Romei. N-am avea trebuință de a întoarce acest număr în cifre mai de înțeles, de vreme ce sub inspectoratul general în Moldova și eforatul instrucțiunei publice în Valahia al d. doctor Trebonian Laurian, ardelean, pînă și găinele române s-au învățat a socoti pînă și ceasurile de la Romul și Rem, încît cine nu mai știe că zisul an al 900-le este al II-le al domniei lui Antonin, al 149-le de la nașterea Mîntuitorului și al 43-le încoace de la cucerirea Daciei.

În această cărtece, cuprinzătoare de vro 15 paragrafuri, Apian, după ce descrie hotarele împărăției despre Africa și Asia, adauge: „Despre uscatul Europei puterea Romei se întinde pînă la fluviile Rin, ce se varsă în Oceanul Nordic, și Dunăre, ce cade în Pontul Euxin; însă, în unele locuri și dencolo de aceste rîuri, romanii stăpînesc pe celții de preste Rin, *iar preste Dunăre pe geți, ce înșiși se cheamă daci:* Perasantes de pii kai tousde, Keltoon toon huper Rhiinon archousin enioon, kai Getoon, toon huper Istron, hous Dakous kalousin" *(Praef.,* IV*)*. Iată dar o mărturisire, împrotiva

cărei prealuminaţii purişti vor putea răspunde numai doară prin un energic „Sacrament!" de al caporalului austriac!

Pierit-au dacii?

*

3. *Dion Casiu.* Cu toată nerăbdarea din parte-mi de a ajunge cît mai în grabă la mărturisirile istoricilor romani, carii se rostesc, poate, şi mai lămurit în privirea cercetărilor mele; cu toată dorinţa din partea unor din cititorii mei (dorinţă în mai multe rînduri chiar împărtăşită mie) de a vedea cît mai curînd încheiarea *sintetică* a *analiticelor* mele izvodiri de pînă acum; cu toate aceste, pentru a fi lucrul deplin, sînt silit de a mai apesti ceva, adunînd încă cîţiva autori elini, căci, protivnicii mei fiind foarte bolnavi, m-aş socoti şi de rău doftor şi de spiţer şi mai rău, dacă, în medicamentul prescris, aş scăpa din vedere pînă şi cea mai mică parte de amestecat pînă şi în cea mai mică doză. Nu mă îndoiesc că, pentru unii, nici o astfeli de doftorie poate nu va folosi, din pricina unui temperament prea ţeapăn: în aşa caz se va avea recurs la gheaţă.

Pausania a fost grec, trăitor la Roma, contimpuriu lui Traian şi cunoscător istoriei dacilor; Apian a fost grec, cetăţean roman, trăitor la Roma, contimpuriu lui Traian, şi chiar autor al unei istorii dacice. Pe Pausania dragii mei ardeleni nici l-au citit; pe Apian ei l-au citat, fără să-l fi citit... Să trecem acum la un al treile grec, şi citit, şi citat, însă neînţeles. Îndeobşte, pedanţii de peste munţi seamănă cu şoaricele mîncînd slănina în capcană: pentru a-şi putea susţinea sistemul, ei nu se tem nici de un feli de cursă; a minţi, a născoci, a răstălmăci, a gîci, a trece pe deasupra, nimic nu-i sparie, nici opreşte.

Doctorul Petru Maior, doctorul Laurian, şi alţi doctori ardeleni îşi razem hojma zisele pe credinţa lui Dion Casiu, scoţînd din el lungi bucăţi în elineşte şi în lătineşte, şi fiind gata de a le scoate chiar în turceşte, dacă literatura turcească le-ar fi cunoscută şi dacă s-ar afla un Dion Casiu, tradus în limba osmanliilor. Pentru mine, precum şi pentru mai mulţi filologi foarte socotiţi, bunăoară Lipsius, Vossius, Sallier şi, mai cu seamă, Dodwell, Dion Casiu, cu toată vrednicia, ce nu i se poate tăgădui, nu face, în oarecari privinţi, cît un Apian sau chiar cît un Pausania. Însă, astfeli socotesc domniile

doctorale din Ardeal, şi cu atît mai bine, dacă nu pentru dînşii, cel puţin pentru mine, îndreptuindu-mă una ca aceastǎ de a le adresa următoarea dilemă: credeţi lui Dion Casiu, au nu-i credeţi? De nu-i credeţi, de ce dar vă sprijiniţi necontenit pe zisele sale? De-i credeţi, apoi trebui să recunoaşteţi, precum vom vedea îndată, împrotiva dorinţei voastre, cum că dacii n-au pierit; în ambele cazuri sînteţi şarlatani.

Biografia lui Dion Casiu se poate scurta în cîteva cuvinte, dupre izvoarele lăsate de el însuşi. Tatăl său, Casiu Apronian, deşi grec, totuşi fu senator roman şi cîrmuitor, mai-nainte, al Dalmaţiei şi, pe urmă, al Ciliciei. Mumă-sa fu fata vestitului Dion Crisostom. Locul naşterei şi al morţei sale fu Niceea, în Asia Mică. Născut sub domnia lui Adrian (Fabricius socoteşte că chiar sub a lui Traian), el ocupă treptat cele mai mari posturi ale Imperiului Roman: senator sub Comod, pretor sub Pertinace, gubernatorul Smirnei şi al Pergamului, mai apoi al Africei, al Dalmaţiei şi al Panoniei, în două rînduri consul, pînă ce, în fine, retrăgîndu-se cu totul din viaţa publică, se săvîrşi, în vrîstă peste o sută de ani. Această însemnătate a lui Dion Casiu în istoria politică a Romei făcu ca înşişi grecii, uitîndu-i originea elină, să-l fi numit Dion Romanul, Diôn ho Rhômaios, precum Zonara şi Cedren.

În privirea literară, din cărţile scrise de Dion Casiu s-a păstrat numai *Istoria romană*, de la Enea şi pînă la Alexandru Sever, ba încă bucăţită, încît din optzeci capitule, în cari se împărţea întreaga operă, treizeci şi cinci de la început lipsesc şi douăzeci şi şase de la sfîrşit se află numai în prescurtare, rămînînd în starea primitivă numai nouăsprezeci de la mijloc. Elinistul Clavier emite asupra acestei produceri următoarea judecată obştească cu carea nu pot a nu mă uni: „Dion fu cel de pe urmă dintre scriitorii greci cu cunoştinţa legilor istoriei. Crescut în şcoala istoricilor vechi, el nu s-a arătat cu totul mai jos de ei. Cuprinderea operei sale e înorînduită în un chip foarte nimerit; el îşi întrebuinţa toate puterile întru descoperirea adevărului şi, în păzirea cronologiei, fu cu cea mai mare luare-aminte. El avea toate însuşirile unui istoric, după ce însuşi a fost jucat un rol foarte vajnic. Stilul său este curat şi chiar ales. Unele greşeli, ce i se pun de vină, nu se puteau înlătura în o scriere atît de întinsă" etc.

În cît se atinge, în parte, de cestiunea dacilor, *Istoria română* a lui Dion Casiu vredniceşte, mai vîrtos la prilejul de faţă, o apreţuire mai de aproape. Bunăoară, nu va fi fără folos de a se cerceta izvoarele acestui scriitor, ceea ce doctorii ardeleni nici au gîndit a face, deşi arătînd totodată, chiorîşi, cea mai cumplită încredere în tot cuvîntul lui Dion Casiu.

Întinderea capitulului al 68-le din opera lui Dion Casiu, măcar că prescurtată de Xifilin, însă vădeşte, din partea scriitorului, o deosebită încunoaştere din istoria lui Traian şi a dacilor. Această împrejurare se întăreşte şi mai mult de ne amintim de mărturisirile lui Suida, lui Iornand şi ale lui Freculf despre două cărţi aparte, şi acum pierdute, de ale lui Dion Casiu: asupra lui Traian (ta kata Traianon) şi asupra dacilor (ta getica). Deci, atît în aceste două din urmă, precum şi în istoria sa cea mare, pe ce feli de izvoare putut-a el a-şi răzema zisele? Dezlegarea întrebării este neapărată, dacă voim a nu ne rătăci o orbişă încredere.

Ce e dreptul, bîrfitorii ardeleni recunoscînd, fără nici o cercetare, veracitatea lui Dion Casiu, prin urmare, deoarăce-i lovesc tocma pe temeiul acestei veracităţi, de dînşii recunoscute, chiar de m-aş scuti de a face ceea ce li s-a fost părut de prisos loruşi, şi tot încă argumentele mele împrotiva lor n-ar putea fi mai puţină surpătoare.

Izvoarele lui Dion Casiu în privirea cucerirei Daciei se pot împarte în două soiuri: cele verbale şi cele scrise. Tatăl lui, Casiu Apronian, funcţionar sub Traian, fu o autoritate cît se poate de temeinică, şi Dion Casiu a putut şi nici a lipsit de a se folosi, în feliurite cazuri, de verbalele sale povestiri, precum se vede, fie pildă, din trasul: „Ho gar patér mou Aprônianos, tés kilikias arxas, panta ta kat'auton ememathékei safôs" etc. (LXIX, 1)... Pe de altă parte, abunul lui Dion Casiu de pe mumă, Dion Crisostom (2), nu numai a fost petrecut, pe vremea prigonirilor lui Domitian, îndelungat timp între daci, dar fu chiar prietenul lui Traian şi, pare-se, anume dupre dorinţa acestui împărat, scrise o deosebită carte despre trebile Daciei, pomenită de Filostrat în *Vieţile sofiştilor*, şi pe carea unii filologi, precum Reimar, Kuster etc., au voit, din nebăgare de seamă, s-o confunză cu producerea de acest titlu a lui însuşi Dion Casiu.

Se ştie din Filostrat cum în triumful, urmat după desăvîrşita cucerire a Daciei, Traian puse în car lîngă sine pe Dion

Crisostom, prubăvermintre pentru ca vestitul ritor să descrie cu elocinta sa pană isprava armelor romane. Dion Casiu a avut a mînă, fără îndoială, scrierea abunului său asupra dacilor. Pliniu cel Tînăr pomenește o „istorie dacică" ce o ar fi fost scriind, în versuri grece, un oarecare Caniniu; nimic nu-mi arată ca această poemă să fi fost sfîrșită de autorul ei, încît nu cred, prin urmare, ca Dion Casiu să se fi putut ajutora cu ea; dar ceea ce mi se pare a fi sigur este că el n-a putut a nu fi citit *Comentariul* lui însuși Traian asupra războiului dacic, despre carele vorbește gramaticul Priscian, scoțînd din el și un scurt pasagiu. În sfîrșit, Dion Casiu a trebuit să fi cercetat, afară de alte cărți, acum necunoscute, sau ce nu pot a mi le aduce aminte în minut, biografiile pierdute ale lui Traian, de Mariu Maxim, de Fabiu Marcelin etc. Totuși, în atîte nu se mărgineau încă izvoarele istoricului nostru. „Fui la cîrma Africei — zice el — apoi la a Dalmației, cîrmuite mai-nainte vreme de părintele meu, în urmă la a Panoniei de sus, încît toate zisele mele asupra acestor țări se razem pe proprii grijite cercări". Este vederat că lăcuința sa în Panonia, învecinată Daciei, mult înlesnea pe Dion Casiu în culegerea oralelor izvoare despre trecutul și prezintul dacilor.

În un cuvînt, în atingerea obiectului nostru, nime, poate, din istoricii vechi, îndată următori după Traian, nu avea un mai mare temei de a zice: „Cele văzute și auzite, dupre cum însumi le-am auzit și văzut, le descriu: legô de ha te eidon hôs eidon, kai ha ékousa hôs ékousa" (LXVIII, 27). Să mai zic o dată: obîrșiile lui Dion Casiu erau așa de numeroase și de puternice, în privirea lui Traian și a dacilor, încît oricine [afară de cei din Ardeal, pentru carii și acest drum este închis, precum am arătat cu cîteva rînduri mai sus] ar voi a supune îndoielii pînă și cea mai lăturalnică din zisele sale, nu o va putea face, fără a aduce, totodată, împrotiva unei asemene, o bună seamă de dovezi prea și prea pipăite.

Întrucît este acum neapărat pentru sfîrșitul meu, voi să adîncesc *Istoria romană* a lui Dion Casiu, cu toată părerea de rău de a nu putea cerceta, de asemene, și celelalte două cărți ale sale, atingătoare de aceastăși cestiune și pierdute, fără nădejde de a se descoperi vreodată. Xifilin, scurtînd capitulul 68, a fost înlăturat, firește, mai multe din originalele amănunțimi asupra lui Traian; cu toate aceste, duhul și

trăsăturile cele de căpitenie n-au putut a se mistui. Dion Casiu se arată pretutinde entuziastul marelui împărat. După ce zugrăveşte, în un tablou plin de viers, întîmplările duor războaie cu dacii, el încheie în următorul chip: „Astfel Traian trecu podul cel pe Dunăre făcut şi, măcar că mai tîrziu, totuşi cu atît şi mai sigur, mişcînd război, cu mare ce *supuse pe daci* (ekratése)... Capul lui Decebal fu dus la Roma, şi Dacia, înfiinţîndu-se în ea de Traian colonii, *s-a prefăcut în provincie romană:* houtos hé Dakia Rhômaiôn hupékoos egeneto, kai poleis en auté ho Traianos katôkisen" (LXVII, 14).

Au din aceste atît de simplice pasagiuri se vede, sau chiar este iertat unui om întreg de a presupune *stîrpirea* dacilor? Însuşi Dion Casiu, dindată după adusele trasuri, adauge: „Tot pe acest timp şi partea Arabiei, megieşită cu cea Pietroasă, fu cuprinsă de Palma, prefectul Siriei, şi *prefăcută în provincie romană:* Kata de ton auton touton chronon kai Palmas tés Surias archôn, ten Aravian tén pros té Pétra echeirôsato, kai Rhômaiôn hupékoon epoiésato" *(ib.)*. Au nu este vederat, pentru oricine cu minte sănătoasă, că ideea lui Dion Casiu se rezumă în următorul chip: „În anul 858 de la întemeiarea Romei, două ţări au fost *adause* cătră Imperiul Roman: Dacia şi o parte din Arabia?" Deci, oricine s-ar încerca a visa, în cazul de faţă, *stîrpirea* dacilor, trebui să viseze, negreşit, şi a arabilor. Mai apoi, tot în viaţa lui Traian (un scriitor poate a se arăta neconsecinte, din neluare de seamă, în cursul unei întinse operi, iar nu în al unui singur capitul), vorbind despre răscularea iudeilor, Dion Casiu spune că ei ar fi ucis aproape 220 mii romani şi greci; mai departe el pomeneşte despre omorîrea dour sute mii de suflete în Cipru... Au pierirea unei întregi şi mari naţiuni, precum erau dacii, el ar fi putut a o trece cu viderea? Au el ar fi putut a trece cu viderea nu numai pierirea, ci măcar strămutarea unui aşa popor?

În acest chip, după mărturisirea lui Dion Casiu, *supunerea* dacilor nu se deosebea de a galilor sau de a iberilor; Traian n-a făcut în Dacia altceva decît a poftori pilda lui Scipione, Sertoniu, Cezar etc. în Spania şi a lui August în Galia; *coloniile* erau menite spre *înfrînarea* şi *romanizarea* dacilor, precum ele înfrînau şi romanizau pe gali şi pe iberi, precum înfrînau şi romanizau toate ţările *mai primejdioase*,

mai scumpe, căci romanii, dupre exprimerea lui Montesquieu, prețăluiau popoarele biruite dupre greutatea biruinței. Oricine ar năzui a strîmba acest firesc înțeles al cuvintelor lui Dion Casiu ar trebui să dovedească, mai-nainte de toate, că *krateô* și *cheiroô* înseamnă *a stîrpi*, iar nu simpliceminte *a supune*, că prefectul Palma *nimici* pe arabii megieșiți cu Arabia Pietroasă, că Dion Casiu obicinuia a se mira de omorîrea cîtorva sute mii de suflete și nici băga în seamă pierirea cîtorva miliuni.

Domnilor doctori și ardeleni, au sînteți în stare de a dovedi toate aceste, fără a cădea în prepus de a vă lipsi cîte o doagă? Stați, vă gîcesc eu răspunsul. Veți spune că vă jertfiți doagile în folosul patriotismului? De-i astfeli, să urmăm mai departe, vădindu-vă niște așa lucruri, încît nici chiar un nebun, oricît de patriot, să nu le poată tăgădui.

În anul 182 de la Crist, adecă 76 după cucerirea Daciei, sub domnia lui Comod, Dion Casiu, vorbind despre mișcările *barbarilor*, povestește: „Trimițînd burii solie la Roma, Comod le hărăzi pace, deși mai înainte vreme o a fost respins, în mai multe rînduri, știind că, fiind pînă atunci tari, ei au fost cerut, nu atît liniștea, pre cît timpul pentru a se pregăti la război... De asemene, Sabinian liniști 12 mii *dintre* dacii cei *mărgineni*, făgăduindu-le pămînturi în partea Daciei *supusă romanilor*, căci, fiind înșiși izgoniți din locurile lor, ei se pregăteau a da sprijin celorlalți daci. Ho de Savinianos kai Dakôn tôn prosorôn murious kai dischilious ek tés oikeias ekpesontas, kai mellontas tois allois voéthésein, hupégageto, gén tina autois en té Dakia té hémetera dothésesthai huposchemenos“ (LXIX, 1).

Spre a nu mă prea lăți, nu voi să aduc cîteva alte pasagiuri nu mai puțin chiare. *Sapienti sat.* Să adaug numai că, pe timpul lui Comod, la care se repoartă adusul tras, Dion Casiu fu senator roman. Din cuvintele lui Apian, cercetate în paragraful al 2-le al studiului meu, am văzut că sub împăratul Antonin, cu 39 ani înainte de întronarea lui Comod, romanii stăpîneau Dacia gia numai „în unele locuri“. Mărturisirea lui Dion Casiu întărește această zisă, vădind, mult mai tîrziu, ființarea unei „Dacii supuse romanilor“ și, pe de altă parte, a unei „Dacii nesupuse“, pe ai cărei lăcuitori Roma-i putea acum îmblînzi numai cu făgăduinți: „daci mărgineni“ (3) și „dacii romanilor“. Nu mai puțin, povestirea

lui Dion Casiu arată că, pentru a se fi *romanizat* dacii, n-a fost de ajuns o sută de ani: simţul slobozeniei nu se uită degrabă...

Thierry descrise fazele îndelungatei lupte între elemintele norman şi anglo-saxon, pînă a se fi putut alcătui din ele o singură naţionalitate engleză. Scopul meu este de a dezvăli aşijdere, se înţelege mai în urmă, după ce voi izbuti a legitima sintezul prin scrupulozitatea analizului, în ce chip lupta elemintelor dacic şi roman au dat naştere românilor. Metodul, primit de mine, se deosebeşte cu desăvîrşire de al lui Thierry; însă şi obiectul meu este cu mult mai greu, atît în privirea întrinsecă, precum şi din pricina adîncului întunerec întru care au îmbrobodit corifeii ardeleni toată anticitatea noastră, folosindu-se de un timp cind, între români, mai numai ei ştiau ceva carte. Nu fără temei unul din prietenii mei însemnă între ardeleni şi ceilalţi români tot o aşa legătură precum acea dintre fanarioţi şi ceilalţi greci; dar fanarioţii erau mai procopsiţi şi mai pricopsiţi; iacă totul.

D. dr. Trebonian Laurian, dr. Petru Maior, şi alţi doctori ardeleni iubesc a cita din Dion Casiu mai cu seamă bucata atingătoare de vestitul pod, pe ale cărui rămăşiţe ei se primblă cu mai mare dibăcie decît ar umbla cineva pe un pod întreg. Aduc aci, în deplinătate, această vestită bucată, dupre cum o a tradus d. efor de instrucţiune publică din Valahia, în nu mai puţin vestita sa scriere, obştită dîntîi româneşte, în „Magazinul istoric", sub titlul *Discurs introductiv*, tălmăcită apoi de însuşi autorul în franţuzeşte, nemţeşte, lătineşte etc. sub deosebite titluri, şi pe carea, în sfîrşit, nemaiştiind ce a face, domnia-sa a început a o retraduce iarăşi în româneşte în „Instrucţiunea publică din Valahia", sub titlul de *Diviziunea Daciei vechi*. Iacă dar pasagiul: „Atunci Traian făcu un pod peste Dunăre, despre care eu nu mă poci mira destul, căci, deşi făcu Traian alte lucruri minunate, totuşi acest pod întrece cu mult toate celelalte fapte ale sale. Acest pod are 20 pilaştri de piatră pătrată, singuri fără fundament au o înălţime de 150 picioare, o lăţime de 60 picioare şi uniţi cu bolte. Cheltuiala acestui lucru poate fi necrezută, dară cu toate aceste e mai mare mirare că este făcut într-un rîu plin de vîrtejuri şi într-o albie noroioasă, din care curgerea lui nu s-a putut abate aiurea. Însă eu nu spui lăţimea acestuia, fiindcă este prea mare (căci uneori înundează îndoit şi întreit),

ci pentru că este atît de mare în acel loc atît de îngust, și nici unul nu era mai potrivit spre a face pod. În acest loc cu cît mai tare curge rîul din lat în îngust și iarăși din îngust în lat, că atît merge" etc. Să lăsăm deoparte chipul cam tătăresc al traducerei (și încă d. Laurian este mai bun elinist decît ceilalți doctori ardeleni); este destul că însuși traducătorul se înțelegea, căci, în uimirea ce-i pricinui descrierea podului, el zbiară: „Minunatul pod!"

Ei bine! Însă, știți oare că, din toate zisele lui Dion Casiu, cea atingătoare de această minunăție este, poate, tocma cea mai îndoielnică? Oricare arhitect, sau chiar oricine cu o cît de mică știință în arhitectură va adeveri, fără sfială, că amănunțimile unui așa pod sînt puțin putincioase. Gautier, Marsigli și alți și-au emis de mult temerea în această privire. Însuși vestitul Canina, deși anticar mai mult dogmatic, decît critic, totuși zice: „le dimensioni non fossero di tanta grandezza, come sono da Dione indicate, specialmente in riguardo all'altezza dei piloni" (*Architet. antica*, t. 7, p. 323). Rămășițele podului, cercetate în mai multe dăți, de curînd și mai-nainte, de-a valma cu teoria arhitectonică, vădesc neadevărul măsurilor înfățășate de Dion Casiu. Fără a mă rosti, pentru astă-dată, hotărît asupra cestiunei, fără a mă încerca de a micșura oarecum geniul lui Apolodor, făcătorul podului, totuși socot că doctorii ardeleni, voind a se răzema pe o astfeli de zicere, ar fi trebuit, mai-nainte de toate, firește, să o dovedească.

Au nu este deșanț că, primind și repețind, fără critică, un pasagiu din cele mai de sfială din toată istoria lui Dion Casiu, tot acești doctori ardeleni au trecut cu desăvîrșire cu viderea unele pasagiuri *netăgăduite*, precum, bunoară, cele aduse de mine mai sus: cum că Traian *a supus*, iar nu că *a stîrpit* pe daci; cum că, după moartea cuceritorului, numai *o parte* din Dacia a rămas sub stăpînirea romanilor; cum că, îndelungat timp după cucerirea Daciei, dacii *păstrau* încă vechea lor naționalitate, pînă și *înspăimîntînd* pe romani, și alte? „Et voilà comme on écrit l'histoire", zicea Voltaire.

Pierit-au dacii?

*

4. *Eutropiu.* Locul de a vorbi despre Eutropiu ar fi fost, poate, tocma în capul studiului de față, dacă ținta mea ar

sta numa întru a dărma deşănţata teorie a *nedacismului*, fără a clădi, apoi, pe zăriştele surpatului edificiu, o nouă şi trainică zidire; căci, atunci, n-aş avea decît a vădi neîntemeiarea dovezilor lor, ce se pot reduce mai numa la minciunoasa răstălmăcire a zisei lui Eutropiu.

Începînd de la Cantemir şi pîn'la clicele ardelene de acum, toţi puriştii noştri, fără osebire, îşi tîmpesc toată isteţimea asupra încîlcirei a cinci ori şase cuvinte din breviarul ăstui scriitor: infinitae copiae... orbis romanus. Dacia exhausta! Doctrina lor se lăţi astfeli, încît sînt mai mulţi, chiar de pe bancele şcoalelor, fără a fi citit pe Eutropiu, pînă şi fără a înţelege bechiu lătineşte, se îngîmfă de a putea arunca, în faţa orişicui, învăţata pe de rost bucată, apăsînd, cu un aer de triumf, asupra sonurilor: *infinitae, romanus, exhausta.*

Doctorul Petru Maior, ardelean, începe:

„Traian, văzînd Dacia *deşeartă acum de lăcuitori*, trimise *nenumărată* mulţime de *romani*, carii să umple Dacia toată şi să moştenească satele şi oraşele. Voi să scriu aci *cuvintele lui Eutropiu* în treaba aceasta, cari ne spun şi cît de mare a fost Dacia: « *Deşertîndu-se*, zice, Dacia, de bărbaţi cu îndelungatul război al lui Decebal, Traian, spre a umple ţara, carea jur împrejur are zece sute de miluri, din toată *lumea romană nemărginită* mulţime de oameni a dus acolo, ca satele şi oraşele să le moştenească ».

Lipseşte aci să arătăm că, atunci cînd *zice Eutropiu:* « deşertîndu-se Dacia de bărbaţi » nu se cade a înţelege că doară numai de bărbaţi fu deşertată Dacia prin războiul ce avu Decebal cu romanii, şi muierile să fi rămas în Dacia, nu(!), ci fiindcă bărbaţii stăpînesc satele şi oraşele, şi ei agonisesc cîmpurile, şi *vrînd Eutropiu* a spune cugetul lui Traian [să vedeţi ce comentariu!] căci a vrut a trimite acea *nemărginită* mulţime de cetăţeni *romani* în Dacia spre a moşteni satele şi oraşele, adecă pentru că Dacia *era lipsită de stăpînitori şi agonisitori*, carii sînt bărbaţii, nu muierile, nu se cuvinea aci să grăiască şi de muieri" etc.

Doctorul Murgu, bănăţean, însă ardelenit, răsună, în nemţeşte, în vestita sa *Dovadă a netăgăduitului romanism al românilor*, în următorul chip:

„... dass eine *ungeheure* Menge Roemer das *oede* Dazien unter Trajan bezogen, ist nicht nur aus Sachumstaenden [cari anume?] vermuthlich sondern auch aus den Geschichts-

schreibern [de ce în număr înmulţit ?] gewiss. So schreibt unter andern[?] *Eutropius:* « Als Dazien durch den langwierigen Krieg *entvoelkert* wurde, hatte Trajan zur Bevoelkerung dieses Landes, welches Tausend Meilen im Umfange hat, eine *unzaehlbare* Menge Menschen aus dem *ganzen Roemer Gebiethe* dahin versetzt, welche das Land und die Staedte bewohnen sollen »" etc.

Precum vedeţi, doctorul Murgu, bănăţean, însă ardelenit, nu face decît a traduce în limba germană cuvintele doctorului Petru Maior, ardelean.

Doctorul Trebonian Laurian, ardelean, iarăşi răsună: „Eutropiu, în cartea 6, cap. 6, cu vorbe scurte, dară după modul său ponderoase [? ce feli de mod ?], se sileşte, mai mult amirînd decît determinînd [cum aşa ?], să arate şi întinderea provinciei, şi numărul lăcuitorilor aduşi într-însa: « Fiindcă Dacia *se deşertase* de oameni prin războiul lui Decebal, de aceea Traian, spre a popula această provincie, ce avea împrejur un milion de paşi, a adus din tot *Imperiul Roman o nenumărată* mulţime de oameni spre a cultiva cîmpiile şi cetăţile» " etc.

Iată dar şi doctorul Trebonian Laurian, ardelean, retraducînd, dupre obiceiul său, din româneşte în româneşte, zisa doctorului Petru Maior, ardelean.

Maior, Murgu, d. Laurian şi alţi cîţiva sînt capii purismului, însă tot sistemul cată să aibe un mare număr de partizani de a doua mînă, uneori nefăţarnici din prostie, cîteodată năimiţi, totdeauna strulubateci. Toţi cîţi au fost şi cîţi mai sînt (cucuta creşte mai dehai decît plantele cele bune) propovăduitorii romanismului purced de la închipuita mărturisire a lui Eutropiu.

Cît de departe au ajuns unii din ei în dezvoltarea consecinţilor acestei cuasi-mărturisiri, o poate dovedi, între altele, următorul pasagiu, întraductiver în româneşte, cel puţin pentru mine, şi scos din cel mai stropşit rumânofil din lume, d. Vaillant: „. . . S'il a donné son linge aux soldats blessés, il [Traian] donnera sa vie pour venger Longin [măcelat de daci]; il le jure: *désormais plus de Daces; il les passera tous au fil de l'épée et lavera le crime de Décébale dans le sang de toute sa nation*". Aşteptatu-s-a Eutropiu de a sluji vreodată de *tipar* pentru asemine fabuloasă *cusutură?* „La ville est emportée — urmă d. Vaillant — et Décébale avale le poison.

Grand nombre des siens imitent son exemple; ceux-ci se percent de leur épée; ceux-là s'entretuent en poussant des cris horribles; *quelques-uns* cherchent en vain leur salut dans la fuite; les Romains les attendent partout; *ils sont tous masacrés*". Pasă de mai spune că d. Vaillant nu ucide pe daci, fără frică de judecată, sau, mai bine, cunoscînd de mainainte neghiobia unor și părtenirea celor mai mulți din judecători.

În scurt, toată presupusa tărie a doctorilor ardeleni și a învățăceilor lor se încheie întru mai sus arătatele cîteva cuvinte răstălmăcite, ce ei spun a fi de ale lui Eutropiu: *nemărginita* mulțime, *romani* din toate părțile imperiului, Dacia *deșeartă*. Deci, dindată ce se va pruba că aceste cîteva cuvinte, singurul razem al îndărătniciei puriste, sînt născocite de ea însăși, că Eutropiu vorbește cu totul altceva, că adevăratul înțeles al trasului, celui în atîtea rînduri citat, e chiar împrotivitor teoriei de preste plaiuri..., atunci nu va putea rămîne nici o îndoială că această din urmă teorie s-a înălțat pe năsip, ba grăind și mai nimerit: tocma pe *nemic*. Iacă ceea ce voi să vădesc eu.

Eutropiu, deși scriind lătinește, totuși fu grec, cumu-i arată însuși numele. Asupra vieței sale avem cele mai puține date. Singur el se face părtaș în războiul împăratului Iulian cu perșii, în 363 de la Crist: „cui expeditioni ego quoque interfui" *(Lib.* X, cap. VIII*)*. După porunca împăratului Valinte, domnitor între 364—72, el alcătui o prescurtare, *Breviarium* (4), din istoria Romei: „ex voluntate mansuetudinis tuae" (Ded.). Întreaga cărtece se imparte în zece capitule, cuprinzînd fieșicare între 20—28 paragrafuri (afară de unul și mai scurt), iar tot paragraful — cîte cîteva rînduri. Astfeli întregul breviar, spre a vorbi mai pipăit, nu este fără numa o broșură, un fel de introducere la istoria romană, mai degrabă decît o statornică operă. De aceea, cea mai mare parte a editorilor, începînd de la 1471, obicinuiau a-l însoți, cînd cu Paul Diacon, cînd cu Mesala Corvin, Iuliu Obsecinte și alți *broșuriști* romani. Scopul lui Eutropiu a fost de a înfățășa „res Romanas, quae in negotiis vel bellicis vel civilibus eminebant" (Ded.). Orice amănunțimi sînt înlăturate. Critica lipsește. Au, un asemene scriitor, strîngînd în cîteva pagine istoria Romei, de la Romul pîn'la Valinte, 250 de ani după desăvîrșita cucerire a Daciei, poate sluji drept *martur* în pri-

virea lui Traian și a dacilor? Au, zisa unui așa autor poate a avea în ochii unui istoric un mai mare preț decît al *părerei*, tot cum și zisele unui Maior, d. Laurian, Murgu etc.?

Dar însă și părerile pot fi temeinice, ver netemeinice. Părerile doctorilor ardeleni îs minciunoase; ale lui Eutropiu sînt, în cea mai mare parte, adevărate. Gustul meu, în atingerea lătiniei clasicității, poate fi greșit, totuși, nu mă cumet de a-l mărturisi în gura mare: îmi place pînă și stilul lui Eutropiu. Simplicitatea sa seamănă a nepărtenire. Unele locuri sînt chiar vioaie și pătrunzătoare. Pe deasupra, în descrierea domniei lui Traian, acest scriitor se arată chiar ceva mai amănunțit, decum în celelalte părți ale breviarului, încît ne e iertat de a presupune că și obîrșiile sale, în acest report, au fost mai numeroase. Bunoară luați următorul tras: „Daciam subegit [Trajanus], provinxia trans Danubium facta in his agris, quos nunc Thaiphali habent, Victophali et Thervingi. Ea provincia decies centena millia passuum in circuitu tenuit". Pentru ce Eutropiu nu înfățășă niște tot așa amănunțimi și în privirea celorlalte provincii supuse Imperiului Roman, de nu e la mijloc acea împrejurare că el nu le cunoștea tot așa de bine? Astfeli recunosc, fără sfială, *părerile* lui Eutropiu de temeinice, deși nu le pot alătura, în valoare, cu *mărturisirile* lui Pausania, Apian, Dion Casiu și ale atîtor alți autori, ce voi să-i cercet mai la vale. Prin urmare, cum de nu sînt temeinice, totodată, și părerile doctorilor ardeleni, deoarăce ei pretind a le fi rezemat pe ale lui Eutropiu? Minciunoasă le e pretinderea — iacă totul!

Pasagiul lui Eutropiu, dupre cele mai bune ediţiuni (Egnatius, Schonhovius, Verheyk, Tzchucke), se rostește așa: „qui [Adrianus], Trajani gloriae invidens, statim provincias tres reliquit, quas Trajanus addiderat; et de Assyria, Mesopotamia et Armenia revocavit exercitus, ac finem imperii esse voluit Euphraten. Idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris traderentur; propterea quod Trajanus, victa Dacia, ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat, ad agros et urbes colendas. Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta".

Doctorii ardeleni recunosc tot acest text, adăugînd numa, unii din ei, că, în loc de „viris exhausta", s-ar pute citi și „rebus exhausta", ceea ce nu mă privește. Cu toate aceste, ei mințesc traducînd „infinitae" prin „nemărginite", „orbis

romanus" prin „romani", „exhausta" prin „deşeartă" şi scăpînd din videre însemnătatea zicerei „ne multi cives Romani barbaris traderentur". Aceste patru *puncturi* închipuiesc noima întregei bucăţi; a nu le înţelege, e a nu o înţelege pe ea, este *a nu fi de părerea lui Eutropiu.* Iacă de ce zic, susţin şi voi şi dovedi că doctorii ardeleni, de vreme ce nu se sprijin de Eutropiu, precum voi dusluşi, măcar că înşişi ar vrea să ne înduplece dinprotivă, se sprijin chiar pe *nemic.* Raţionamentul lor este: Dacia fu *deşeartă* — adecă daci nu mai erau; Traian aduse în *deşearta* Dacie *o nemărginită* mulţime de oameni, — adecă noi ne tragem numa de la oamenii lui Traian; oamenii lui Traian, împărat roman, au fost *romani* — adecă noi sîntem romani în înţelesul cel mai nemărginit al cuvîntului. Raţionamentul arată că doctorii ardeleni au învăţat logica, ceea ce sînt departe de a le tăgădui, recunoscîndu-le pînă şi dreptul de a o preda şi la alţi; dar, nu mai puţin, ei nu cunosc istoria şi, totodată, nu se roşesc de a face rîs de bietul Eutropiu, pe carele aşişdere-l cunosc mai rău decît eu pe istoricii chinezeşti. Oricît de mic este breviarul, nu mă îndoiesc că ei nu l-au citit în întregime.

I. Eutropiu zice că Traian aşeză în Dacia *infinitas copias hominum.* „Copiae hominum" la toţi scriitorii romani înseamnă: mulţime, gloată. Cicerone întrebuinţă, în mai multe rînduri, această zicere. Deci, Traian aşeză în Dacia *infinitas* gloate. Au *infinitas* are aci înţelesul de „nemărginite", dupre cum vor a ne face a crede doctorii ardeleni? Ce-i dreptul, Cicerone obicinuieşte cuvîntul *infinitus* în însemnare de *nemărginit,* zicînd, bunoară, *infinita multitudo;* însă stilul lui Eutropiu, în această privire, precum şi în mai multe alte, se deosebeşte de al marelui orator. Greşeala doctorilor ardeleni este de a fi măsurat, fără critică, un scriitor din timpul lui Valinte, cînd stilistica latină se apropia de desăvîrşita ei decădere, cu vorba tulliană, cu floricelele veacului lui Octavian.

La Eutropiu *infinitus* nu vra să zică decît „mare". Astfeli, descriind domnia lui Nerone, el zice: „*infinitam* partem senatus interfecit" (VII, 9). Au acest pasagiu se poate traduce prin: „omorî *nemărginita* parte a Senatului?" Senatul, chiar întreg, iar nu numai în parte, fu la romani, precum şi la toate popoarele, fără osebire, foarte *mărginit.* Aşadar adusul fraz înseamnă simpliceminte: „omorî mai *mulţi* se-

natori". Descriind războiul lui Cezar în Africa, Eutropiu zice: „Inde in Africam profectus est, ubi *infinita* nobilitas cum Iuba bellum reparaverat. Duces autem Romani erant C. Corn. Scipio, M. Petreius, Q. Varus, M. Porc. Cato, L. Corn. Faustus. Contra hos, commisso proelio, victor fuit Caesar" (VI, 18). Au aci *infinita* nobilitas, anume *mărginită* de către însuşi autorul, se poate traduce prin *nemărginită* boierime, în loc de a se trăda prin: *mulţi* boieri?

După ce descrie războiul romanilor cu Perseu, Eutropiu aduce cuvintele lui Emiliu Paul, rostite, zice el, „in conventu *infinitorum* populorum" (IV, 4). Au aci se poate înţelege vro adunare a nemărginitelor popoare, în loc de a se traduce numa prin „a mai multor"? Tot în acest chip, adecă în însemnare de „mare, mult", Eutropiu întrebuinţă zicerile *infinita* sacra et templa (I, 2), *infinitus* pondus (II, 16), *infinita* spolia (III, 11), *infinita* auxilia (IV, 20), *infinita* copia (V, 2), *infinita* nobilitas (VII, 2 şi IX, 25) etc. Aceasta e un idiotism *netăgăduit* de ale lui Eutropiu. Breviarul întreg, necitit de doctorii ardeleni, stă de dovadă întru asemene.

Prin urmare, zisa: „Trajanus, victa Dacia, infinitas eo copias hominum transtulerat..." nu înseamnă fără numa: „Traian aşeză în cucerita Dacie *mai multe* gloate". Despre *nemărginime* nu poate fi nici o vorbă. Însuşi Eutropiu, cu cîteva rînduri mai sus, precum vom vedea îndată, în loc de „infinitas copias", pune „multi cives".

II. Eutropiu spune că *cele multe gloate*, aşezate de Traian în Dacia, au fost aduse *ex toto orbe romano*. „Ex" înseamnă „din", „totus" — „tot", „orbis" — „lume", „Romanus" — „roman". Doctorii ardeleni restrîng toate aceste cuvinte la unul singur, traducînd „totus orbis Romanus" prin „romani". Pare-se că ar fi trebuit să ne încredinţăm mai-nainte de a putea face o astfeli de traducere dacă „lumea romană" era compusă numa din romani, adecă dacă Eutropiu, în zicerea „orbis romanus", ar fi avînd numa pe romani în videre. Cu breviarul şi cu întreaga istorie a Romei în mînă, înfrunt pe doctorii ardeleni.

Apocalipsul, după unii tîlcuitori, înfăţăşă Imperiul Roman sub chipul unui zmeu cu şapte capete. Această icoană e foarte nimerită. Roma fu un singur trup, însă alcătuit din elemintele cele mai eterogene, un singur trup încăpător jumătatea lumei. De la marginile Persiei şi ale Arabiei pînă

la Stîlpii Erculeni și Murul Britanic, de la Sahara și Nubia pînă la Elba, toate neamurile cele mai feliurite alcătuiau trupul Romei, se numeau „totus orbis romanus", sau chiar, cîteodată, simpliceminte, dupre sumeția scriitorilor romani: „orbis".

În acest întins înțeles, întrebuință și Eutropiu zicerea „ex toto orbe Romano". Astfeli după ce înșiră războaiele lui Cezar, în deosebitele provincii romane din Asia, Africa și Europa, el încheie: „Inde Caesar, *bellis civilibus toto orbe* compositis, Romam rediit" (VI, 20). Vorbind despre războaiele lui August în cuprinsul Imperiului Roman, el iarăși adauge: „Ita bellis *toto orbe* confectis, Octavianus Romam rediit" (VII, 8). Spuind despre Nerone „per haec *Romano orbi* execrabilis, ab omnibus simul destitutus est" (VII, 15), Eutropiu adauge că *galii* și *spaniolii* aleseră dindată de împărat pe Serviu Galba. Descriind domnia lui Septimiu Sever, el zice: „Nigrum, qui in *Aegypto* et *Syria* rebellaverat, Cyzicum interfecit, *Parthos* vicit, et *Arabas* interiores, et *Adiabenos*. Multa *toto Romano orbe* reparavit. Sub eo etiam Clod. Albinus — Caesarem se in *Gallia* fecit, victusque apud Lugdunum est et interfectus" (VIII, 10). Acest pasagiu e de cea mai mare chiaritate. El arată că neștine este tot așa de îndreptuit de a traduce „totus orbis romanus" prin „arabi, perși, gali" etc., precum doctorii ardeleni se socotesc îndreptuiți de a-l trăda prin „romani".

Deci, cele *multe gloate*, așezate de Traian în cucerita Dacie, au fost, în cea mai mare parte, alcătuite (precum o voi arăta și în paragraful atingător de inscripțiuni) din feliurite popoare barbare, supuse Romei. Adevărații romani puteau întra doară ca o mică parte în întregimea unor așa gloate. Cele singure semne de unire, între niște strînsături atît de dezbinate, fură *Aquila* Romei, de carea toți trebuiau deopotrivă să asculte, și limba latină, ce toți trebuiau să o vorbească, per fas et nefas, pentru a se putea înțelege împrumutat.

Pînă a avea prilejul de a dezvolta principiile acelei ascultări politice și ale acestei limbi barbaro-lătine, în legătura lor cu cestiunea formărei poporului român, socot oarecum de îndemînatec de a aduce aci, în paranteze, pentru unii, două *mărturii* vrednice de credință: „*Roma*, zice Sf. Augustin, *imperiosa civitas*, impunea barbarilor nu numai jugul ei

ci şi limba, *non solum jugum, verum etiam linguam*". „Pretorii, rostesc *Digestele*, trebui a disluşi legile în lătineşte, *latine*". În sfîrşit, zisa lui Eutropiu: „Trajanus, victa Dacia, ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat", se traduce prin „Traian aşeză în cucerita Dacie mai multe gloate de diferite popoare, supuse Imperiului Roman".

Despre romani, în înţelesul ardelean al cuvîntului, breviarul nici vorbeşte.

III. Eutropiu încredinţă că, în urma războaielor între Traian şi Decebal, Dacia a fost *exhausta*. Dupre chibzuiala doctorilor ardeleni, *exhausta* înseamnă *deşeartă*. Astfeli de tălmăcire mi se vede a fi smintită. Chiar în clasicii romani cei mai vestiţi cuvîntul *exhaurire* vra să zică, de mai multe ori, nu alta fără „a împuţina". Tacit, scriitorul cel mai laconic şi al cărui stil e, prin urmare, cel mai nimerit pentru dezlegarea acelui al unui breviar, scris în aceeaşi limbă, sună: „Tibi e Judaea et Syria et Aegypto novem legiones *integrae, nulla acie exhaustae*, non discordia corruptae: sed firmatus usu miles, et belli domitor externi" etc. Îndemn pe oricare latinist de a traduce, în această bucată, „exhaustae" prin „deşerte", sau prin vreun alt asemenea terme. Este prea vederat că Tacit vorbeşte despre nişte legiuni „neîmpuţinate încă prin războaie". Au doctorii ardeleni sînt în stare de a demonstra, prin stilul breviarului sau prin contextul pasagiului, că Eutropiu n-ar fi întrebuinţat cuvîntul „exhaurire" tot cu aşa însemnare? Manuscriptele lui înfăţăş două citiri: unele zic „Dacia fuerat viris exhausta", cele mai puţine pun „rebus" în loc de „viris". Dindată ce recunoaştem că Traian aduse în Dacia „copias *hominum*", trebui recunoscut, de asemene, că şi citirea „viris" e mai adevărată, fiindcă „hominum" se află aci în cea mai strînsă legătură cu „viris": Traian aduse aci oameni, căci *oamenii* aci se împuţinaseră. Astfeli, chiar de am primi citirea „rebus", şi tot încă cată să pricepem această zicere, — cea mai vagă în limba latină, în înţeles de „viris" neavînd ea altmintre nici o noimă. Ei bine, eu susţin că frazul „bello viris exhausta" de ale lui Eutropiu e cu desăvîrşire identic, în fond, cu celalt de ale lui Tacit: „legiones acie exhaustae". Ambele frazuri înfăţăşă ideea unei adunături de oameni, împuţinate prin omorîrea *unor* din cei ce o au fost alcătuit.

De se va dovedi că în acest loc Eutropiu nu se unește cu Tacit, adecă că zicerea breviarului trebui răstălmăcită prin „deșert" — voi închina steagul. Departe de aceasta, cercetînd stilul lui Eutropiu, mă încredinț că, nu numa în atingerea dacilor, ci și în mai multe alte analoge priviri, înțelesul cuvintelor, întrebuințate în breviar, trebuiește scăzut, iar nu încă *îngreuiat*. Eutropiu iubea metafore. Bunoară, cine se va hotărî a înțelege literar următoarea zisă: „. . . Tantus casus pestilentiae fuit, ut post victoriam persicam, *Romae ac per Italiam provinciasque maxima hominum pars, militum omnes fere copiae languore defecerint*" (VIII, 12)? Mai apoi, chiar de am traduce *exhaurire* prin „a deșerta", și tot n-ar urma ca Dacia să fi fost *deșeartă*, ci numa, precum și în cazul traducerii de mai sus, *împuținată* în bărbați. Breviarul ne înfățășă următoarele pilde. „Pyrrhus, zice Eutropiu, Romam perrexit, *omnia* ferro ignique *vastavit*, Campaniam *depopulatus* est" (II, 7). Au de aci se trage încheiarea că Campania, *despoporată* (depopulata) și celelalte părți *deșertate* (vastatae) de Pir s-au făcut *deșerte?* „Scipio, mai spune Eutropiu, Corsicam et Sardiniam vastavit" (II, 10). Au Corsica și Sardinia, *deșertate* (vastatae) de Scipione, se chiar *deșertaseră?*

Dupre sistemul doctorilor ardeleni, pînă și zicerea letopisețului Urechea, bunoară: „Ștefan-Vodă a prădat țara secuiască: nici a avut cine să-i iasă împrotivă", trebui a se înțelege că țara secuiască a fost cu totul *deșeartă.* De este undeva *deșertul,* apoi nu în Eutropiu, ci numa în capetele doctorilor ardeleni.

Pe scurt, pasagiul: „Dacia enim bello Decebali viris fuerat exhausta", și dupre logică, și dupre geniul limbei latine, și dupre stilul breviarului, se traduce prin: „Dacia fu împuținată în bărbați prin războiul lui Decebal" [5].

IV. Prietenii lui Adrian, zice Eutropiu, l-au oprit de a scoate legiunile așezate în Dacia, pentru a nu se lăsa astfel aci mulți supuși romani de acolo în voia barbarilor, „ne multi cives Romani barbaris traderentur". Cea mai firească întrebare e dacă barbarii, despre cari se vorbește în acest tras, au fost lăuntrici ori din afară?

Barbarii din afară au început a năvăli în Dacia după moartea lui Adrian, sub Antonini. Deci, e foarte cu îndoială ca prietenii împăratului să se fi temut de niște dușmani, ce

încă nu erau, căci, tot pe temeiul unei așa temeri, ei ar fi putut din patriotism să ceară trimiterea legiunilor romane pînă și în China spre apărarea cetățenilor romani, ce ar fi, poate, a se așeza în această țară, cu sute de ani în urmă.

Totul arată că Eutropiu vorbește despre dușmani lăuntrici. De ne vom aduce aminte pasagiul din Dion Casiu, cercetat în paragraful al 3-le, și unde se vede cît de primejdioși erau pentru Roma *barbarii daci*, rămași în Dacia, după cucerirea ei de Traian, vom recunoaște că zicerea lui Eutropiu trebui tradusă: „Prietenii lui Adrian se temeau de a se lăsa coloniștii romani în voia dacilor". Dion Casiu lămurește pe Eutropiu, care, fără o așa lămurire, ar rămîne, în cazul de față, mai întunecos decît cei mai întunecoși din proroci. Însă, chiar de n-am avea în mînă *mărturisirea* lui Dion Casiu, și tot n-ar fi mai puțin vederat, din însăși alcătuirea frazului, că Eutropiu, sub numele de barbari, vorbește anume despre dacii așezați în Dacia.

Să fi fost Dacia lăcuită numa de cetățeni romani, cuvîntul „multi" ar fi de prisos, fiind de ajuns, atunci, de a se zice simplicemite „ne cives romani barbaris traderentur". Acest „multi" arată, în un chip neînlăturăcios, că „cives Romani" nu făceau decît o parte din împoporarea Daciei. Să dau o pildă. Presupună-să că guberniul austriac, voind a retrage oștirile sale din Galiția, cineva l-ar fi înduplecînd de a nu lăsa astfeli cei „mulți" leși din această țară în voia năvălitorilor. „Mulți" ar fi aci foarte ilogic, întreaga Galiție fiind lăcuită de leși. Pe de altă parte, presupunîndu-se guberniul englez retrăgîndu-și oștirile din India, unde se află și engleji neostași, ar trebui să-l învinovățim de a lăsa pe „mulți" engleji în voia barbarilor: „mulți" fiind aci neapărat, de vreme ce englejii sînt numai o parte din lăcuitorii Indiei.

După toate dislușirile cîte le-am făcut, să înfățăș acum tălmăcirea vestitului pasagiu, în toată întregimea sa: „Cucerita Dacie, fiind *împuținată în bărbați* prin îndelungatul război al lui Decebal, Traian așeză în ea, prin orașe și prin sate, mai multe *gloate de oameni aduși din toate părțile Imperiului Roman;* de aceea cînd Adrian, din pizma slavei înaintașului său, după ce puse marginea împărăției pe Eufrat [rechemînd legiunile din Asiria, Mesopotamia și Armenia, trei provincii, adause de către Traian], a voit să scoată oștile și din Dacia, el fu oprit de prietenii săi spre a nu se

lăsa cei *mulţi cetăţeni romani în voia dacilor"*. Acest este înţelesul cel nestrîmbătăţit al *părerei* lui Eutropiu, pe carele, totuşi, precum am spus mai sus, sînt departe de a-l socoti de martur în privirea lui Traian şi a dacilor, ba nici am nevoie de asemene.

Ceea ce am vrut să vădesc este că doctorii ardeleni, pentru cari acest scriitor a fost singura nădejde de ispravă, nu l-au înţeles, că el e pînă şi contrar teoriei lor, că ei, prin urmare, se sprijin pe *nimică*. Însă, chiar dacă Eutropiu ar şi fi, prin vro minune, întocma cumu-l doresc zişii doctori ardeleni, şi atunci încă, ce ar putea un *abreviator din suta a 4-a* în alăturare cu *un şir* de scriitori, contimpurii împrejurărilor?

Mă folosesc de a putea răspunde aci la oarecari învinovăţiri din partea unor limbuţi. Dupre chibzuinţa lor, toată osteneala mea întru descoperirea adevăratului punt de purcedere al istoriei române ar fi o faptă *antinaţională*. Ei se vînzolesc pînă şi a presupune în mine *planuri diabolice*, nişte planuri cari de aş şti că vor putea vreodată a se furişa în gîndul meu, mi-aş tăia limba şi mînele, pentru ca urîta cugetare să rămînă stearpă, fără putere de a ieşi afară prin scriere sau prin grai.

Răspunsul meu, pentru astă întîie dată, va fi scurt.

Voi să dovedesc că naţionalitatea noastră s-a format din cîteva eleminte, din cari nici unul n-a fost predomnitor.

Voi să dovedesc că firea acestor eleminte şi chipul contopirei lor în un singur ce au făcut ca noi să fim *o viţă* neatîrnată, o *compoziţiune chimică*, fie-mi iertat cuvîntul, ale cărei însuşiri de acum sînt de istov deosebite de însuşirile fieşicărei părţi constitutive, din cele ce s-au fost dintru-nceput întrodus în ea.

Altă dată vom vorbi mai mult; pînă atunci să sfîrşesc paragraful de faţă, precum şi cele trecute, prin întrebarea:

Pierit-au dacii? [6]

CERCĂRI ORTOGRAFICE. 1. *Ua*

Au nu este greşit de a se scrie cu *oa* sau cu *ó*, în loc de *ua*, cuvintele, precum: *frumuasă*, *puată*, *încuace*, *pluaie* etc.?

Forma *ó*, introdusă de pleiada ardeleană, mi se pare a fi cea mai nenimerită.

Ua e un diftong al cărui son inițial *oarecare* abia se rostește, pe cînd cel final, *a*, se aude așa de bine în viul grai, încît poeții noștri nu se sfiesc de a-l ritmui cu *a* ordinar. Cînturile poporale sînt, în această privire, de cea mai mare autoritate. Bunoară:

„De trei zile-*ncuace*
Gura nu-ți mai tace
Iarba nu-ți mai place..."
(*Miorița*)

„Ia-mă, bădiță, călare
Că nu mai pot de *piciuare*"
(*Blăstem*)

„Cole-n vale, la *strîmtuare*
Unde trec mocani cu care..."
(*Codrean*)

La toți românii, fără deosebire de cuib, în Moldova, în Ardeal, peste Milcov, peste Prut, în Bănat, sonul final *a* caracterizează diftongul *ua*. Pînă și macedoromânul zice: „Me duare caplu și s'este că măncu puțin țeva tr'*uară* me *duare* stomahlu".

Aceasta nu e dar un provincialism, precum atîte altele, ci chiar o însușire de ale limbei.

De altă parte, *ua* e diftong în adevăratul înțeles al cuvîntului *difthongos*, adecă el contopește două osebite sonuri, astfeli că *ruade* nu se zice *rade*, *duare* — *dare* etc. Deci, la părerea mea, scriindu-se *ua* prin *ó*, nu numa se introduce, precum vom vedea îndată, un ecivalinte arbitrar, nu numa se mistuiește sonul cel caracterstic *a*, dar se nimicește pînă și forma diftongului.

Oa, obicinuit la noi din vechime, nu răspunde, asemine, socot eu, la cererile artei grafice.

Diftongul nostru, în puterea unei neînlăturăcioase legi fonetice, nu poate cuprinde în sine sonul *o*. *O* e son deschis, care, de se rostește cu gura cît de puțin mai închisă, se preface în *u*. Tot adevăratul diftong se închipuiește din două glasnice, din cari una, anume cea finală, trebui mai deschisă, și cealaltă, anume cea inițială, mai închisă, căci, întîmplîndu-se ca ambele să fie deopotrivă închise sau deschise, ori cea inițială să fie deschisă, ele nu s-ar putea contopi, ceea ce vra să zică că, rămînînd fieșicarea în osebi, în loc de a se uni în un singur ton, s-ar dezbina în două silabe. În diftongul care se scria pînă acum *oa*, sonul deschis, precum am vădit mai sus și precum urmă din însăși firea lucrului, e finalul *a*; prin urmare, pentru ca inițialul *o*, son așișdere deschis, să se poată contopi cu *a*, el trebui mai închis, adecă prefăcut în *u*. Tot pe temeiul acestei legi fonetice, francezii schimbă în rostire în *u* sonul inițial *o*, al diftongului lor *oi* (*roi*, *point*, *bois*...). De vreme ce nendemînarea ortografiei franceze e recunoscută pînă și de înșiși francezii, de ce a o suferi în limba noastră, carea se poate încă îmbunătăți, fiind nouă, scriindu-se *oa* în loc de *ua*, precum francezii scriu *oi* în loc de *ua*?

Dîndu-ne seamă, la înșine, de chipul în care rostim, spontanemintre, cuvintele cuprinzătoare diftongului *ua*, ne încredințăm că semnul *oa* nu e potrivit, cel puțin în parte. Mai mulți din noii noștri scriitori au presimțit acest adevăr deoarăce-i vedem începînd a scrie *ziua*, *steaua*, *miaua*, *măseaua* etc., în loc de *zioa*, *steaoa*..., dupre cum se obicinuia mainainte vreme. Oare diftongul *ua* al cuvintelor *ziua*, *steaua*... se deosebește de al celor *frumuasă*, *ruată*, *încuace*...? Gramaticul Iacob Hîncu, a cărui carte, din nenorocire prea puțin

răspîndită la noi, e chiar o comoară pentru cunoașterea limbei țăranului, zice: „*oa* sau *ua* se rostește mai ca *a*". Este vederat că, spre a se rosti *ua* „mai cu *a*", trebui înainte de *a* să fie nu altceva decît ucul scurt, *ŭ*, cel mai mlădios din sonurile graiului rumân, afară doară de *ĭ*, a cărui unire cu *a* produce *ia*, nu *ua*.

Petru Maior a însemnat de mult, deși n-a știut a se folosi însuși de băgarea sa de seamă, că diftongul *ua* (*ó*, dupre ortografia aceea) e identic cu *ue* al spaniolilor, *u* și *uo* al italianilor. De ce dar italianii și spaniolii nu obicinuiesc a le scrie prin *oe* sau *oo*, *é* sau *ó*? Pricina este că ei scriu dupre cum rostesc, pe cînd noi, pînă acum, trebuia să rostim altmintre de cum scriam. Italianii rostesc și scriu: *scuola, suocera, cuocere;* noi așișdere cată să scriem potrivit rostirei: *scuala, suacra, cuacere.* Spaniolii scriu și rostesc: *muerte, suerte, puerta,* noi așișdere cată să urmăm rostirei, scriind *muarte, suarte, puartă.* Noi avem diftongul *ua*, spaniolii *ue*, italianii *uo*. Sonul inițial *u* e îndeobștie la tustrele; deosebirea se află numa în sonurile finale: *a, e, o*. Nu mi se poate întîmpina cum că ortografia cu *o* ar fi mai apropiată de forma lătină a cuvintelor cuprinzătoare *ua*, căci și zicerile spanioale cu *ue* sau cele italiane cu *uo* se trag, nu mai puțin, din prototipul lătinesc cu *o*: *scuola — schola, suocera — socrus, cuocere — coquere, muerte — mors, suerte — sors, puerta — porta;* mai apoi, dacă ar trebui ca în toate cele să urmăm numaidecît etimologiei lătine, apoi, noi am ajunge în sfîrșit a scrie chiar lătinește, a nu mai avea o limbă. Pe de altă parte, nu se poate întîmpina nici cu aceea că alăture cu *frumuasă* avem *frumos*, alăture cu *ruată — a roti* etc., încît am fi siliți a păstra-o cel puțin spre uniformitate; nu, căci tot așa italianii și spaniolii au *buono* și *bontà, muerte* și *mortal* etc.

Asfeli, legea fonetică, graiul viu și analogia limbilor surori neolatine sînt *pro*; aștept să mi se arate ceea ce poate fi *contra*.

LUCA STROICI, PĂRINTELE FILOLOGIEI LATINO-ROMÂNE

I

VIAȚA LUI LUCA STROICI

„N'entrez-pas dans la boutique,
Où se fabriquent les héros!"
AUG. BARBIER

Luca Stroici, numit vulgareminte Lupul [1], descindea dintr-o familie care, dupre mărturia lui Miron Costin [2], se socotea ca cea mai veche și cea mai aristocratică, adecă, în stilul analistului: cea mai *cinsteață* în Moldova.

El fu crescut în școalele Germaniei, „în țara nemțească", împreună cu Ieremia Movilă, mai în urmă domn [3].

Izgonitorul lui Alexandru Lăpușneanul, Despota-Vodă, aprețuindu-i cunoștințile și concursul politic, l-a făcut în 1562 mare logofăt, prim funcționar al țării, deși Stroici nu putea avea atunci nici 30 ani [4].

Pe acel timp el își mărită pe soră-sa Maria după hatmanul Vasili Movilă-Barnoschi, tatăl lui Miron-Vodă [5], și astfeli fu atras în răscularea care s-a încheiat prin moartea cumnatului său la asediul Sucevei [6], prin tragica pierire a lui Despota

---

[1] Lasicius, ap. *Gorecii Bellum Ivoniae*, Francf., 1578, in-8, p. 128.

[2] *Letopis.*, t. 1, p. 230.

[3] Ms. rusesc al lui Alex. Hăjdău, *Vospominanie o slave Moldavii*, p. 7 în notă, la mine în autograf, citează în această privință un manuscript al *Cronicei* lui Urechea.

[4] Sommer, *Vita Jacobi Despotae*, Vitebergae, 1587, in-4, p. 16. Palauzov, *Rumynskiia gospodarstva* (rusește), Peterb., in-8, p. 90.

[5] *Documentele lui Miron Barnoschi*, la mine.

[6] Sommer, p. 52.

și a efemerului său urmaș Tomșa-Vodă, și-n fine prin rentoarcerea la a doua domnie a fiorosului Alexandru Lăpușneanul.

Sub fiul acestuia, Bogdan-Vodă, boieriul nostru, fiind rău privit la curte și de mult retras din serviciu, a fost, în 1572, unul din acei ce concertară complotul în urma căruia se întronă viteazul Ionașcu-Vodă poreclit Armeanul [7].

Dară schimbarea domnului a rămas fără vreun folos pentru neprevăzătorii complotiști. Ionașcu era om odată! el îl lăsă în uitare, încunjurîndu-se cu miniștri noi, neamestecați în revoluțiuni politice, mai puțin periculoși.

Trebuia să vină Iancu Sasul-Vodă pentru ca, simpatizînd în însușirea sa de neamț cu educațiunea germană a lui Stroici, să-i rencredințeze postul de mare logofăt, un post ce i l-a lăsat apoi și liniștitul Petru cel Șchiop în a doua-i domnie [8].

Totodată, fratele mai mic al lui Luca, Simeon Stroici, căpătă demnitatea de vel-vistier.

Alungarea jidovilor din Moldova [9] și încheierea tractatului comerciale cu Anglia [10] — două evenimente mari din această domnie — au ocurs sub ministeriul și, prin urmare, cu inițiativa fraților Stroici.

Religiunea eroului nostru se potrivea totdauna cu a principilor domnitori. Sub Despota și sub Iancu Sasul el se arăta cam luteran. Sub Petre cel Șchiop, văzînd tronul plecat spre doctrina Apusului [11], el își da aerul de protector al catolicismului și, dempreună cu postelnicul Brutti și cu Movileștii, lucra la introducerea școalelor iezuitice [12], renumite atunci în toate părțile Europei.

În 1591 Petru-Vodă se retrase din domnie, lăsînd-o lui Aron, ce se zicea fiu al lui Alexandru Lăpușneanul [13].

Stroici, Movileștii și ceilalți boieri, cunoscuți prin trădările lor din timpul lui Despota și al lui Ionașcu contra fami-

---

[7] Gorecius, *loco citato*.
[8] *Documente de la Iancu Sasul și Petru Șchiopul*, la mine.
[9] Vezi foaia mea „Lumina", t. 1, p. 17—29.
[10] *Buletinul Adunării ad-hoc a Moldovei*, ed. Codrescu, nr. 11.
[11] *Acte din Vatican*, ap. Șincai, *Cron.*, t. 2, p. 238.
[12] Urechea, ap. A. Hăjdău, *vide supra*.
[13] *Documente de la Aron-Vodă*, la mine.

liei lăpuşnene, s-au grăbit a emigra în Polonia [14], sub scutul omnipotintelui Zamoiski.

În 1593 Stroici şi Ieremia Movilă asistară la *seimul* sau Adunarea legislativă de la Varşavia, unde li s-au recunoscut prin indigenat prerogativele de nobili poloni [15].

În intervalul acestui seim, Stroici se împrieteni cu celebrul enciclopedist polon Stanislau Sarnicki şi, dorind a-i da o idee despre origina graiului nostru, îi prezintă oraţiunea dominicale în limba română, coreasă în stil şi scrisă cu litere latine: cel mai vechi monument al purismului limbistic în ţările noastre!

În 1595, cînd Zamoiski intră în Moldova cu oşti polone contra lui Mihai Viteazul şi a lui Ştefan Răzvan, Movilă şi Stroici se aflau ca emigranţi politici în tabăra acestui general [16].

Movilă fu urcat pe tron sub numele de Ieremia-Vodă, şi Stroici se reaşeză în scaunul logofeţiei.

Engel rătăceşte, încredinţînd cum că boierul nostru ar fi îmblat şi el după domnie [17]; dînsul nu vru s-o primească în urma măcelului lui Despota, cînd era încă tînăr şi cînd toată ţara îi închina coroana [18]; apoi cu cît mai vîrtos el n-ar fi primit-o acuma, slăbit sub greul anilor şi cînd o ambiţiona vechiul său amic Movilă, mai îndreptuit spre aceasta ca unul ce descindea, de pre mumă, din seminţia Despoţilor [19].

În 1597 Ieremia trimise pe Stroici la Varşavia atît pentru a fi faţă la seim, cum şi pentru a grăbi osînda unui oarecare Nicefor, protosingel al patriarhiei constantinopolitane, duşman personale al lui Movilă, amic al răposatului Aron-Vodă şi vechi spion al lui Sinan-Paşa în părţile Poloniei [20].

Către acest timp, Stroici a început a întra, aşa-zicînd, pe calea pocăinţei: uitîndu-şi vechile apucături luterano-catolice, el a fundat şi a înzestrat, dempreună cu mitropolitul

---

[14] Urechea, *Letop.*, 1, 1, p. 205.

[15] Niesiecki, *Herbarz Polski*, Lipsk, 1839—46, in-8, t. 8, p. 536. Heidenstein, *Rerum Polonicarum libri XII*, Francf., 1672, in-f., p. 317.

[16] Heidenstein, *l.c.* Bohomolec, *Zycie Zamojskiego*, Lipsk, 1837, in-8, p. 143.

[17] *Geschichte der Moldau*, t. 2, p. 250.

[18] Sommer, p. 45.

[19] Okolski, *Orbis Polonus*, Cracoviae, 1641—8, in-f., t. 2, p. 229—59. Niesiecki, *op. laud.*, t. 6, p. 449.

[20] *Akty Zapadnoi Rossii* (ruseşte), t. 4, p. 159—165, 203—236.

Anastasie Crimca, monastirea Dragomirna [21], pînă acum cea mai mare şi cea mai frumoasă din ale Bucovinei [22].

În 1602 vedem pe Stroici în Lemberg, împăcînd certele călugărilor ortodocşi de acolo [23].

În 1607 moare Ieremia Movilă; conşcolariul, conslujbaşul şi ministrul său Stroici apune peste vro trei ani în urmă; în 1611 îi succede în logofeţie, pentru cîtva timp, bătrînul Petraşcu Buznea [24].

Stroici a trăit aproape 80 de ani; a fost mare logofăt sub şase domni: Despota, Iancu Sasul, Petru Şchiopul, Ieremia Movilă, Simeon Movilă, Constantin Movilă.

Isteţ, sucit, ascuns, viclean, fără religiune, el îşi schimba masca pe toată ziua, îmbrăcînd haina împrejurărilor.

Avuţia îl ajuta pe de o parte [25], pe de alta — învăţătura.

Din catalogul bibliotecei sale, dăruite monastirei Dragomirna, păstrat acuma la universitatea de la Lemberg, se descopere că Stroici ştia greceşte, latineşte, nemţeşte, italieneşte, poloneşte şi serbeşte!

Lectura lui consta în opurile lui Sigonio, Robortello, Munster, Camerarius, Peucer, Melanchton...

Nici un mare logofăt din Franţa sau din Anglia n-a posedat pe atuncea o instrucţiune mai întinsă şi mai variată!

Feciorul lui Stroici, Ionaşcu, a fost un personagiu modest, bigot şi nul.

Mai multe speranţe da nepotul de frate al logofătului, Vasili, fiul vistiernicului Simeon.

Ajuns de tînăr, asemenea unchiu-său, după Petraşcu Buznea, sub Constantin Movilă, la postul de mare logofăt, el s-a luptat vitejeşte pentru domnul său contra lui Ştefan-Vodă Tomşevici în bătălia de la Cornul lui Sas, în 1612, şi a fost prins o dată cu mai mulţi alţi boieri movileşti: Balica, Chiriţă etc.

„Pre Vasilie Stroici — zice Miron Costin — îl iertase Ştefan-Vodă; numai învăţase pre Nicoriţă armaşul să-l ducă să vază pieirea celorlalţi, ca să-i fie grijă mai pre urmă de

---

[21] *Documentele Dragomirnei*, în *Condica* Arhivei Statului.

[22] Neubauer, *Text zu Knapp's illustrirter Bukovina*, nr. 9: *Das Kloster Dragomirna*.

[23] *Akty Zapadnoi Rossii*, t. 4, p. 243—4.

[24] *Documente din 1610—11*, la mine.

[25] Sommer, p. 45.

moarte. Ci zilele lui cele sfîrşite, cum zice cuvîntul. Văzînd că merge la pieire şi nu-i spusese armaşul povestea, s-a apucat de sabia unui dărăban, *să moară cu răscumpărare: că era om inimos*. Ci îndată l-au împresurat dărăbanii şi n-a apucat să scoaţă sabia. Care lucru daca a spus armaşul lui Ştefan-Vodă, îndată a pus de l-a omorît şi pre dînsul, strigînd Ştefan-Vodă: Ai, cîinele!" [26]

De atunci încoa protoaristocratica familie a Stroicilor nu s-a mai rădicat la putere.

Biografia de mai sus, bazată unicaminte pe izvoare autentice, clădită ca o mozaică din feli de feli de pietricele rare şi cu greu adunate, limpezeşte unul din punturile cele mai încurcate din istoria românilor în seclul XVI.

E destul a aminti că însuşi venerabilul Şincai confundase factele istorice pînă într-atîta, încît despică pe logofătul Luca Stroici în patru — cum vi se pare! — în patru personage deosebite! [27]

II

SCRIERILE LUI LUCA STROICI

„Jedes Zeitalter, wenn es neue Idee bekömmt, bekömmt auch neue Augen, und sieht gar viel Neues in den alten Geisteswerken".

HEINRICH HEINE

Tot ce ne-a rămas din producerile literare ale eruditului logofăt sînt:

1. Oraţiunea dominicale română, transcrisă cu litere latine şi purificată de barbarisme.
2. O notă polonă asupra originei limbii noastre.

1

ORAŢIUNEA DOMINICALE

Am descoperit-o într-o carte polonă foarte rară din finea seclului XVI intitulată *Statuta y Metrica Przywilejow Koronnych, zebrane przez Stanislawa Sarnickiego*, adică *Corpul*

[26] *Letop.*, t. 1, p. 320—31.
[27] *Cronica*, sub anii 1562—4, 1572, 1591, 1595.

legilor polone, adunate de Stanislau Sarnicki, în Cracovia, tipografia Lazariană, 1597.

Bibliografii poloni, Wiszniewski [28], Bentkowski [29], Zaluski [30], Wojcicki [31], Lukaszewicz [32] etc., au descris de mult această operă, necunoscută românilor, dar au descris-o nu știu de ce într-un mod așa de superficiale, încît numai pura întîmplare a putut să mă îndemne a căuta în ea una sau două noțiuni istorice despre România, înecate într-un foliant de 1316 fețe!

Pe pagina 1223 Sarnicki reproduce formula jurămîntului de vasalagiu ce-l depuneau într-o vreme domnitorii Moldovei înaintea regilor poloni, și apoi îndată pe pagina următoare el publică, în forma de apendice, orațiunea dominicale română, adăugînd într-o notă că o căpătase în autograf de la marele logofăt moldovenesc, în timpul adunării legislative de la Varșavia din 1593.

În procesele-verbali ale acestei sesiuni, înșirate la începutul cărții lui Sarnicki, se menționează, pe pagina 75, însuși numele funcționariului român: Luca Stroici.

Împinși de cuvintele lui Crist: „mergînd învățați toate limbile" [33], misionarii creștinismului, pentru a întoarce la lumină ginții păgîne, le traduceau, mai-nainte de toate, rugăciunea Domnului, în care se rezumă întreaga doctrină a *Noului Testament*. Adunîndu-se un mare număr de asemenea modeluri, s-a iscat cu timpul ideea de a le alătura unul cu altul și a judeca apoi despre înrudirea și diferința limbilor. În seclul XVI [34], în urma invențiunii tipariului, vedem apărînd succesiveminte mai multe edițiuni poliglote ale orațiunii dominicale de către Buchmann, cunoscut sub numele grecizat de Bibliander [35], de către Gesner [36] și alții. În 1593,

[28] *Historia literatury polskiéj*, Krakow, 1840—57, in-8, t. 9, p. 302.

[29] *Hist. lit. polskiéj*, Warszawa, 1814, in-8, t. 2, p. 142.

[30] *Biblioteka historykow*, Krak., 1832, in-4, p. 110.

[31] *Hist. lit. polskiéj*, Warsz., 1845—6, in-8, t. 2, p. 556.

[32] *Rys pismiennictwa polskiego*, Poznan, 1860, in-8, p. 135—6.

[33] *Matei*, 115, după *Evanghelia lui Șerban-Vodă*, București, 1682, in-f, p. 126, verso.

[34] *Elementale introductorium in ideoma graecanicum*, Erphordiae, 1501, in-4.

[35] *De ratione communi omnium linguarum*, Tiguri, 1548, in-4.

[36] *Mithridates, de differentiis linguarum*, Tiguri, 1555, in-8.

tocmai cînd logofătul Stroici prezinta lui Sarnicki *Tatăl nostru* românesc, în Germania se publica un *Pater noster* comparativ în 50 de limbi! [37]

Astfel, lucrarea boierului nostru era în spiritul epocei. Filologi din toate părţile Europei se întreceau care de care în adunarea oraţiunilor dominicali în feliurite graiuri, pentru a întemeia pe explicarea lor teorii etnografice asupra originei popoarelor. Pe lîngă încercările germane de mai sus, el avea în această privinţă un exemplu foarte proaspăt şi foarte cunoscut în *Tatăl nostru* litvan, publicat în *Cronica* vestitului polon Martin Bielski [38]. Stroici se hotărî dară şi el, prin simpla expoziţiune a rugăciunii dominicali române, să scoată la lumină şi să arate la iveală începuturile naţiunii sale, anume în următoriul chip:

„Parintele nostru ce iesti in ceriu, swinçaskese numele teu: se vie inpereçia ta, se fie voia ta, komu ie in ceru assa ssi pre pemintu. Penia noastre seçioase de noai astedei. Ssi iarte noae detoriile noastre, cum ssi noi lesem detorniczilor nosstri. Si nu aducze pre noi in ispite, ce ne mentuiaste de fitlanul. Ke ie a ta inpereçia ssi putara ssi cinstia in veczij vecilor, Amen".

Această oraţiune dominicale e în cel mai mare grad remarcabile în istoria literaturei române din două punturi de vedere: ca formă şi ca fond, ca alfabet şi ca stil.

1. În adaptarea scrierii latine către limba română, Stroici întîmpină, fireşte, aceleaşi greutăţi şi nedumeriri ce le-au simţit mai în urmă ortografiştii ardeleni: modul de a exprime sonurile ъ, ж, ч, ц, ш, щ.

Două sisteme ortografice i se păreau lui cam deopotrivă plauzibili: sistema italiană şi sistema polonă; una recomendabile prin identitatea originei italianilor şi românilor, alta prin vecinătatea Moldovei cu Polonia.

Nedecis în alegerea de făcut între aceste două sisteme şi mulţumindu-se a aşterne altora calea perfecţionărilor mai depărtate şi mai complete, el întrebuinţă, deocamdată, ambele sisteme.

---

[37] Volney, *Sur l'étude des langues*, în *Oeuvres*, Par., 1838, in-8, p. 109.
[38] *Kronika tho iesth Historya swiata*, Krakow, 1564, in-f., p. 438.

Astfeli, sonul ч Stroici transcrie cînd prin *ce* și *ci* a italianilor: *ce, ceriu, cinstea, vecilor,* cînd prin *cz* a polonilor: *detorniczilor, aducze, veczii.* Forma italiană de patru ori, acea polonă — de trei.

Pentru sonul ц el alese, fără îndoială, spaniolo-francezul *ç*, dară tipografia cracoviană, neavînd această literă, a înlocuit-o prin un *c* fără sedilă: *swincaske (swinçaske), inperecia (inpereçia)*. Greșeala fiind prea vederată, am îndreptat-o în reproducțiunea noastră, precum rugăm și noi să îndrepte alții greșeala imprimeriilor noastre române, cari, din lipsa literelor polone nazali și accentate, ne silește a desfigura ortografia vecinilor noștri, de cîte ori ne vine a cita vreun text în originale.

Sonul щ Stroici îl exprime o dată prin *sst: nosstri,* și de două ori mai potrivit prin *st: esti, mentuiaste.*

Ш se transcrie uniformaminte *ss*, duplicațiune uzitată la poloni pe la începutul sutimii a XVI [39], dară pe vremea lui Sarnicki ieșită deja din întrebuințare. Stroici scrie: *assa, ssi* ... Nu mă pot opri de a alătura această ortografie cu propunerea d-lui Alecsandri de a se scri: ц = *ts*, ч = *cs*, ш = *ss* [40]. Celebrul nostru poet a ghicit pe Stroici fără să-l fi cunoscut. Poeții sînt proroci chiar cînd se aruncă în ariditățile gramaticei!

K se reprezintă cînd italianește prin *c: cum,* cînd polonește prin *k: komu, swinçaske, ke.* Forma polonă de trei ori, acea italiană — o dată.

Б, de asemenea, prin polonul *w* în cuvîntul *swinçaske* și prin italianul *v* în celelalte cuvinte: *vie, voia.*

Ѣ prin *a: parintele (parens)* și mai des prin *e: detoriile (debita), lesem (laisser), ke (que* sau *che).*

Ѫ prin *e: penia (pain), mentuiaste (maintient);* și prin *i: pemintu.*

Î la începutul cuvintelor curat italianește: *in.*

În fine, totul arată cum că logofătul nostru a meditat mult, foarte mult, asupra ortografiei latino-române; și a meditat el cel întîi!

---

[39] *Acta Tomiciana, passim.* Sobieszczanski, în întroducere la: *Bielskiego dalszy ciag kroniki,* Warszawa, 1851, in-8, p. XXXV.
[40] *Grammaire roumaine,* Par., 1863, in-8, p. 1.

E de mirare de a vedea în încercarea lui Stroici pînă şi dorinţa puristă de a restabili litera *d* în loc de *z*, precum: *astedei (ista-die)* pentru *astăzi!*

Cu un seclu mai în urmă misionariul italian în Moldova Vito Piluzio scria cu mult mai rău: *Jest tu Krijsteno? Simpt*...[41] Peste două sute de ani famosul Samuel Klain tot încă nu scria mai bine decît Stroici în 1593!

2. Acelaşi principiu, care a povăţuit pe Stroici de a dezbrăca limba noastră de haina nu numai străină şi barbară, ci încă zădarnică a slovelor cirilice, acelaşi principiu i-a însuflat ideea de a merge şi mai departe, cercînd a stoarce din holda graiului român unele elemente eterogene, cari n-au avut timp de a prinde rădăcină, de a se asimila, de a deveni indispensabili.

E destul a alătura redacţiunea stroiciană a oraţiunii dominicali cu acea transilvană din aceeaşi epocă, pentru ca apoi să ne putem convinge în deplinătate că logofătul nostru a înţeles foarte bine de atunci două necesităţi limbistice, pe cari nu le prea înţeleg filologii români moderni, mai cu seamă acei de peste Carpaţi: limba trebui purificată, însă nu schimbată!

În 1580—81, adecă cu vro zece ani mai-nainte de scrierea rugăciunii domneşti a lui Stroici, transilvano-sasul Luca Herschel publică în Braşov, din însărcinarea autorităţilor politico-ecleziastice din Ardeal şi din Ţara Românească, principele Cristof Batur cu mitropolitul Ghenadie, şi Vodă Mihnea cu mitropolitul Serafim, publică: *Cartea ce se chiamă Evangelie cu învăţătură, tradusă de pe serbie de către Coresi diaconul, popa Iane şi popa Mihaiu.*

Acest preţios *Evangeliu* coprinde următoarea oraţiune dominicale, reprodusă aci întocmai:

Татѫл ностр8 че ешн ⸸н чери сфинцѣскѫсе ноумеле тъ8съ віе ⸸пъръѫціѩ та. фіе воѧ та коумь ⸸ чери аша шн пре пъмѫнть пита ноастрѫ съцїѡсѫ дъне ноаѡ астъзи, шн їартѫ ноаѡ грешалеле ноастре коумь ертъмь шн нон грешнцилѡр ноцрн. шн н8 не д8че ⸸ нъпасте че не избѫвѣцне пре нон де хітлѣн8ль, къ а та е ⸸пъръѫціа шн п8тѣрѣ шн слава ⸸ вечїе амінь[42].

---

[41] *Dottrina christiana tradotta in Lingua Valacha*, Roma, 1677, in-8.
[42] A. Cipariu, *Hrestomathia*, p. 43.

Comparaţiunea acestei redacţiuni ardeleano-muntene cu acea moldoveană a lui Stroici e de prima importanţă pentru istoria pragmatică a limbei noastre.

În loc de *tată, pită, greşeale, greşiţi, izbăveşte,* în loc de aceste cuvinte barbaro-slavone, eruditul logofăt pune înaintea ochilor noştri termenii curat latini: *părinte, pîne, detorie, detornici, mîntuieşte*...

Afară de asta, limbagiul cel urban al lui Stroici se fereşte chiar de o pronunţare vulgară, încît din *hitleanul* el face *fitleanul,* precum se scrie *fie,* iară nu *hie.*

Amen i se părea lui mai pur decît *amin.*

Năpaste şi *slavă* sunau, pesemne, prea cirilico-bisericeşte la estetica ureche a logofătului: el le înlocuieşte prin *ispită* şi *cinste,* ziceri întrebuinţate mai mult în stilul vechi judecătoresc şi la curtea domnitorilor.

Atîtea reforme în cîteva rînduri!

2

NOTĂ GLOSOLOGICĂ

Publicînd oraţiunea dominicale a lui Stroici, Sarnicki o însoţeşte de următoarea scurtă notiţă polonă, pe care sîntem siliţi a o reproduce aci în text, fiindcă inspecţiunea şi aprofundarea originalului ni se pare a fi neapărată, în cazul de faţă pentru a se putea înţelege importanţa sa istorică:

„Polozylem tu Pacierz Woloskim iezykiem dla przyczyn pewnych; Jedna, aby po czytaniu *rerum seriarum,* czytelnik mial sie czym zabawic krotofilnym: a druga zeby *de origine* tego narodu Woloskiego, mógl sie co domyslic czytelnik z tego iezyka.

Iest mowa starey Wlosczyzny, iako hayno zaraz, gdy Gottowie y Wandalowie opanowali byli blizu sta lat Wloska ziemie: przetoz sie tu znayduia staroswietckie archaismy, które sie ani z Lacinskim jezykiem ani z Wloskim niezgadzaia. Iest tez tu Polskiego iezyka czesc niemala przymieszana: iako wnetze na poczatku mówi: Swincaskese numele teŭ: Wlasnie to, co Polacy mówia w Pacierzu; Swienc sie imie twoie.

A ten pacierz dal mi reka swa napisany w Warszawie na seymie Pan Golofiet, albo Kanclerz Woloski. Ale *de origine* tego narodu w Kroynice moiey szerszy wywód snaydziesz".

Lipsa literelor polone subsemnate și suprasemnate, precum vocalele sedilate și consunele muiate prin accentul ascuțit, sau îngroșate prin semnul aspirațiunii, o lipsă comune, din nenorocire, totor tipografiilor în România, nu mi-a permis de a păstra ortografia originale: cunoscătorii limbei polone lesne vor suplini acest neajuns, iară acei ce nu o cunosc se vor servi cu următoarea traducere literale:

„Împărtășim aci *Tatăl nostru* românesc din două cauze: dentîi, pentru ca cititoriul să se distreze dupe citirea lucrurilor serioase; al doilea, pentru ca el să-și formeze o idee despre originea poporului român.

Aceasta e limba italiană cea veche, dupe cum a modificat-o seculara invaziune a goto-vandalilor în Itaila; totuși, vedeți în ea unele vechi arhaisme, ce nu se potrivesc nici cu limba latină, nici cu acea italiană. Nu puține cuvinte sînt polone, precum chiar la început: svințească-se numele tău, *ceea ce polonii zic:* swienc sie imie twoie.

Această orațiune dominicale mi-a dat-o scrisă cu mîna sa domnul logofăt sau cancelariu al Moldovei, în vremea seimului de la Varșavia. Dară în *Cronica* mea vei găsi mai despicat despre origina românilor".

Studiul asupra acestei notițe, pe care înadins am împărțit-o în trei perioade, ne insuflă următoarele observațiuni exegetice:

1. Periodul mijlociu se deosebește de celelalte prin o mai neperfectă mînuire a limbei polone *(hayno iest zaraz gdy... staroswieckie archaizmy...)*, ceea ce nu s-ar putea imputa penei lui Sarnicki.

2. În acest period numele polonilor *(polskiego iezyka... Polacy...)* se menționează ca al unui popor străin autorului, ceea ce nu se poate înțelege în privința lui Sarnicki.

3. În cele două perioade extreme ne întîmpină expresiuni latine intercalate în frazi polone dupre moda acelei epoce (rerum seriarum... de origine...), ceea ce lipsește în periodul mijlociu.

4. În periodul dentîi autorul vorbește cu un ton de despreț despre națiunea română, a cării limbă o pune între lucruri frivoli, ceea ce nu armonizează cu tonul periodului mijlociu.

5. În periodul al treile, autorul apelează la *Cronica* sa în așa mod, ca și cînd nu s-ar uni cu ideile asupra originei graiului român emise în periodul mijlociu.

Aceste cinci considerațiuni bine cumpănite m-au povățuit a crede că periodul mijlociu, atît de diferit de celelalte două, atît de discordante cu caracterul literar și naționale al lui Sarnicki, este o notă comunicată autorului polon de către însuși Stroici, o dată cu transcripțiunea latină a orațiunii dominicali; o notă pe care apoi Sarnicki a inserat-o întreagă și neatinsă în propria sa anotațiune.

Pentru a dobîndi o convingere deplină și aposteriorică asupra puntului în dezbatere, am recurs la calea cea indicată de către însuși Sarnicki, cînd zice, precum ați văzut în încheierea anotațiunii sale: „confruntați teoria de mai sus despre limba română cu aceea coprinsă în *Cronica* mea".

Aceste cuvinte ale autorului polon prezintă două consecințe de o chiaritate nerecuzabile:

a. Sarnicki declară că n-a schimbat în privința românilor opiniunea sa de mai-nainte.

b. Dacă acea opiniune a sa de mai-nainte nu se potrivește cu sensul periodului mijlociu din anotațiune e vederat că acest period aparține penei lui Stroici, iară nu a lui Sarnicki.

Deschideți acum cronica la care apelează legistul polon, scrisă latinește și publicată numai cu șapte ani înainte de *Codul legilor*, sub titlul *Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum libri VIII*, Cracoviae, 1587, in-fol.

Deschideți-o și citiți următoriul pasagiu textuale:

„Quanquam illas legiones italicas, quas Trajanus in Daciam olim introduxerat, Aurelianus postea reduxit, tamen coloni et alii oeconomiam jam auspicati erant istic remanserunt, qui linguam Slavonicam corruperunt, usu linguae latinae introducto, qua Valachi corrupte hactenus utuntur" [43].

Iată *origina cea despicată* a limbei române, origina de care se ține și nu vrea a se abate, pe care o evocă Sarnicki. Însă nu este ea oare diamentralmente opusă cu teoria inserată în anotațiunea polonă la *Tatăl nostru* al lui Stroici?

Dupre Sarnicki, bazea vorbei române e slavonă; dupre anotațiune, ea este latină.

Dupre Sarnicki, elementul latin e posteriore; dupre anotațiune posteriori sînt elementele slavon, gotic etc.

---

[43] *Sarnicii Annales*, reproduse dupre edițiunea primitivă o dată cu *Cronica* lui Dlugossius, Lipsiae, 1712, in-f, t. 2, p. 960. Cf. p. 918—20.

Sarnicki e slavofil, anotaţiunea e romanofilă.

Astfeli, anotaţiunea, vrem să zicem periodul său mijlociu, în care se atinge origina vorbei române, nu este şi nu poate fi a lui Sarnicki.

A cui e dară?

Fireşte, a lui Stroici, carele a scris însăşi oraţiunea dominicale, şi n-a scris-o cu litere latine decît numai pentru a proba într-un mod mai practic ceea ce tot el exprime teoreticeşte în notiţă: origina latină a limbei noastre.

Sarnicki s-a mărginit a publica comunicaţiunea lui Stroici, fără a-şi asuma vreo solidaritate, de vreme ce se grăbeşte a adăuga că propriile sale idei se pot vedea în cronica sa; propriile lui idei cele cu totul contrarii, precum v-am arătat, ideilor lui Stroici.

Cestiunea e limpezită.

Meritul învăţatului logofăt este nu atîta de a fi susţinut latinismul românilor, un fact prea evidinte şi în contra căruia putea să se scoale numai doară sofisticul Sarnicki. Stroici a făcut ceva mai mult. El a urmărit istoria formaţiunii limbei-surori italiane, a constatat în ce chip protoelementul latin s-a corupt prin năvălirile goto-vandalice; şi apoi afirmă [că] tot aşa barbarii au desfigurat şi graiul românesc.

Slavii — zice Stroici, aducînd ca exemplu de corupţiune cuvintele polone furişate în limba noastră, — slavii fură în respectul latinilor din România ceea ce germanii, bunăoară goţii şi vandalii, au fost în respectul latinilor din Italia.

Acesta e sensul teoriei sale!

Dezvoltînd ideea logofătului-filolog, o idee fecundă, ce pînă la el nu venise nimănui în cap, am putea face, de pildă, următoarele comparaţiuni:

Precum italianii au luat de la apăsătorii nemţi zicerea *guerra*, aşa românii au împrumutat de la asupritorii slavoni zicerea *război*. *Bandito* italian e german, *hoţul* român e slavon [44]...

Teoria lui Stroici vădeşte o mare originalitate, un spirit adînc, un geniu de criticism!

---

[44] Cuvîntul s-a omis în Karagici, *Lexicon serbico-germanico-latinum*, Vindob., 1852, in-8; dar îl găsim la tot pasul în vechile urice serbeşti din Karano-Tvrtkovitsch, *Srbskii Spomenitzi*, Biograd, 1840, in-8.

El nu alăturează limba română cu acea spaniolă sau franceză, în cari elementul primitiv e barbar, fie iberic, fie celtic; nu! el o aseamănă numai cu limba italiană, în care prioritatea latinismului e neatacabile.

Au nu e de mirare de a vedea această teorie literalminte ghicită de către unul din cei mai celebri autori din ai secolului nostru?

Iată ce zice Sismondi:

„Sur les bords du Danube, les Valaques parlent une langue qu'on reconnaît pour fille du latin, et que ses rapports nombreux avec l'italien rendent aisée à comprendre; mais des deux éléments qui la composent, l'un est le même, le latin; l'autre est tout nouveau, c'est l'esclavon au lieu de l'allemand" [45].

Sismondi pare că traduce din literă în literă cuvintele lui Stroici!

Mare laudă pentru Sismondi! şi mai mare laudă pentru Stroici!

Nici unul din istoricii şi filologii moderni nu s-a priceput a elucubra istoria limbei noastre din acest punt de vedere; şi iată de ce nici nu avem pînă acum *o istorie a limbei noastre!*

III

PIA DESIDERIA

> „The book is completed,
> And closed, like the day;
> And the hand that has written it
> Lays it away..."
>
> LONGFELLOW

Închei.

Ca om de stat şi ca om de litere, Luca Stroici este o celebritate română, pe care norocul întîmplării ne-a permis de a o dezmormînta din noianul uitării.

Dară făcut-am eu tot ce se poate, vreau să zic tot ce se va putea face de acum înainte pentru istoria acestei ilustraţiuni naţionali?

---

[45] *De la littérature du midi de l'Europe*, Paris, 1829, in-8, t. 1, p. 15—16.

Cercetaţi şi răscoliţi arhivele, acufundaţi-vă în pulberea bibliotecelor; atunci mă veţi completa, şi doresc din toată inima ca să mă puteţi corege unde aş fi comis vreo eroare.

La monastirea Dragomirna în Bucovina crez că se va putea găsi portretul eroului nostru, ba poate și unele acte de familie sau chiar manuscripte literare.

La universitatea de la Lemberg am văzut catalogul cărților lui Stroici, scris slavonește pe pergamenă pe patru file; dară abia avui timpul de a-mi arunca ochii asupra acestui prețios document din cauza neorînduielii în care se afla în 1861 biblioteca universitară, manuscriptele fiind grămădite talmeș-almeș într-o cămăruță și neinvetorate!

Numele lui Sigonio [46], Scardeoni [47], Robortello [48] și alți profesori padovani, pe de o parte; pe de altă parte, numile lui Carion [49], Camerarius [50], Melanchton [51] și alți wittenbergeni; aceste numi, înșirate în catalogul bibliotecei lui Stroici, îmi dau o neînvinsă bănuială a crede, a crede deocamdată *a priori*, că logofătul nostru își făcuse studiile nu numai în Germania, anume la Wittenberg, patria luteranismului, ci încă în celebra universitate italiană de la Padova. Aceasta este o ipoteze, o ghicitură, o presupunere; dară oare nu va fi cu putință a i se verifica valoarea prin investigațiunea registrelor universitare din sutimea XVI?

Faciant meliora potentes!

---

[46] În *Catalog* e însemnat „a lui Sigonius trei cărți". Îmi este dară cu anevoie a lămuri titlul de pe o indicațiune atît de vagă.

[47] *De antiquitate urbis Patavii;* eu cunosc edițiunea: Basileae, 1560, in-f.

[48]. *De historica facultate*, Flor., 1548, in-8.

[49] *Chronicon usque ad Carolum V;* edițiunea mea este: Vitteb., 1580, in-fol.

[50] *Operae horarum*, Norimb., 1591, in-4; în *Catalog: Ciasurile* de Camerarius.

[51] În *Catalog:* Feliurite de Melanchton în două cărți.

O PRENTÎMPINARE

D. Cipariu *(Elem. de limba rom.*, p. 2*)* a observat deja că „literele sînt în adevăr numai semnele semnelor“ și, prin urmare, ele sînt d-o importanță destul de mică în alăturare cu „ideile“ și chiar cu „cuvintele“. Cu toate astea, fără *litere* nu poate fi *literatură*, fără cunoștința literelor, citirea cărților și răspîndirea instrucțiunei e cu neputință; în fine, dacă literele n-ar reprezinta cuvintele cum ele sînt, vreau să zic dacă semnul n-ar corespunde întocmai cu sonul respectiv, apoi și citirea ar fi grea, și lățirea culturei înceată, și literatura ieroglifică și somnoroasă! Iată ceea ce ne îndemnase din capul locului de a alege pentru foaia noastră un sistem ortografic care să fie foarte simplice și pre cît se poate mai fonetic. Dar începuturile sînt grele! Astfeli, recunoaștem acum de a ne fi abătut oarecum de la scopul nostru, figurînd sonurile **ш**, **ц** prin *tĭ*, *sĭ;* **щ** prin *sci*. Ce e dreptul, românul nu pronunță **шĭанцĭȣ** ci **шанц**, nu zice **шĭȣгȣвецĭȣ**, ci **шȣгȣвец**, nu *ашĭа*,, ci *аша*, nu **счiȣ**, ci **штiȣ** etc. Preferim dar a ne mărturisi greșeala, pentru a nu gîndi cineva că am fi cît de puțin *radicali* în ortografie. Etimologia și ortografia sînt lucruri de tot diferite și adese tot atît de contrazicătoare, precum sînt dreptul naturale și dreptul pozitiv, ceea ce ar trebui să fie și ceea ce este neputînd a fi altminte. Prevenim dară că de acum înainte *tĭ*, *sĭ*, *ti*, *si* vor relua în foaia noastră rolurile lor firești de *tĭ*, *cĭ*, *ti*, *ci*. **Ш** vom scrie cu *ș*, **ц** cu *ț*, **щ** cu *șt*. În acest mod, ortografia noastră devine în adevăr simplice și fonetică. Însă, destul despre ortografie... Dați-ne

idei, fond — și forma sau litera se va naște de la sine! Nu omorîți spiritul pentru hatîrul buchilor! Nu renviați la români acele timpuri cînd împărații bizantini dezbăteau punturile moarte ale gramaticei, uitînd să întărească viața poporului! Cu această ocaziune, drept pildă, îmi aduc aminte ceea ce mi-a povestit d. Alexandru Hurmuzache despre deschiderea Reuniunei Române de Lectură de la Cernăuți. Chiar în cea dentîi ședință, d. profesor Arone Pumnul (a cărui amicie îmi e scumpă, deși nu mă pot împăca cu elementul ortografic al caracterului d-sale), în loc de a-și arăta bucuria pentru renromânirea Bucovinei, pentru deșteptarea duhului național, propuse a se supune la vot... ortografia d-sale! Eu unul dechiar că recurg la ortografia mea numai doară ca la un mijloc provizor neapărat tel-quel, numai pentru a nu fi silit a mă-ntoarce la cirilica d-lui Pretorianu [1] sau la un alt alfabet și mai aziatic!

1. GENITIVUL FEMEIESC

Autorii noştri scriu cum le vine în cap: *straiele* **femeii** şi *ale* **femeei;** *am spus* **babii** şi **babei,** formînd genitivul şi dativul singurite ale cuvintelor femeieşti cînd prin finalul *-eĭ*, cînd prin acel *-iĭ*.

Gramatica română n-a înfăţişat pîn-acum, în această privire, nici o regulă statornică şi demustrată dupre care ar trebui să urmăm, iar pronunţa vulgară e de tot nedefinită şi individuală.

Genul femeiesc în româneşte, fie pentru substantive, fie pentru adiective sau pronumi, prezintă în numărul singurit duplicitatea cazului dativ-genitiv. Acest caz la noi poate fi articlat sau nearticlat. În exemplele de mai sus el este articlat. Nearticlat el e în pildele următoare: *straiele unei* **femeĭ** (nu **femeiĭ**); *am spus viclenei* **babe** (nu **babeĭ**), în cari *femeĭ* şi *babe*, urmînd nemijlocit în legătură după un alt cuvînt femeiesc pus în acelaşi caz articlat, pierd articlul, devenit acum de prisos, ca o repeţiciune.

Cazul dativ-genitiv nearticlat e totdeauna foneticeşte şi ortograficeşte foarte chiar. Toţi rostesc şi scriu în unanimitate, afară doară de etimologiştii ardeleni: *unei porţi, ~ fapte, ~ curţi, ~ băi, ~ chei, ~ scîntei, ~ mese, ~ case, ~ fete, ~ cărţi*... Nemine nu scrie sau rosteşte: *unei poarte, ~ fapti, ~ curte, ~ băie, ~ cheie, ~ scînteie, ~ mesi, ~ casi, ~ feti, ~ carte*... Însă, dacă acest caz nearticlat e atîta de lămurit, cum oare poate fi oscur cazul articlat, care neapărat se formează din cel dentîi numai prin adăugirea desininţii *-ĭ*?

Desinința *-ĭ* ea însăși nu e decît genitiv-dativul scurtat al pronumelui personal femeiesc *ea*. Românește se poate zice: *cartea* **iĭ** sau numai *cartea-***ĭ**; *am arătat* **iĭ** sau numai **ĭ**-*am arătat*. Acest *-ĭ*, adaus fiind la genitiv-dativul cuvintelor femeiești, definindu-le, le articlează: *babe-***ĭ** *(babe-iĭ* sau *babe aceea)*, *femei-ĭ (femeĭ-iĭ* sau *femeĭ aceea)* etc. Această adăusetură nu schimbă întru nemic finalul nearticlat, de nu numai că, în unele ziceri, *ĭ* penultim se preface pentru eufonie în *i (femeĭ, feme-i-ĭ)*, ceea ce-i necesar prin însăși neputința de a se pronunța doi *ĭ* la un loc: *femeĭĭ*...

Așadar, putem admite ca un ce bine dovedit cum că în graiul român e greșit a scrie sau a rosti *babiĭ*, căci noi zicem *unei babe*, iar nu *babĭ;* e nu mai puțin greșit a rosti sau a scrie *femeieĭ*, căci noi zicem *unei femeĭ*, iar nu *femeie;* în fine, *cazul dativ-genitiv singurit nearticlat, către care se adauge* **ĭ**, *e criteriul formării cazului dativ-genitiv singurit articlat* (1).

Este o singură împrejurare în care această lege gramaticală ar trebui, pare-mi-se, nu respinsă, ci mai îndeplinită, anume în respectul zicerilor al cărora nominativ se finește prin *-ie: filosofie, mîndrie, Polonie* etc. Genitiv-dativul *-iĭ* ar prezinta aci o urîtă concurgere a trei *i*: *filosof-iiĭ, mîndr-iiĭ, Polon-iiĭ*. În astfel de ocazii se poate supreme finalul *-ĭ*, rostindu-se și scriindu-se precum unii obicinuiesc chiar în genere, altminte fără nici un temei: *filosofii, mîndrii, Polonii. I* de la sfîrșit, fiind lung, împiedecă de a se confunda acest caz articlat cu acel nearticlat, încheiat prin *ĭ*: unei *filosofi-ĭ, mîndri-ĭ, Poloni-ĭ*. Tot așa, pentru eufonie, ar trebui să zicem în privința cuvintelor nefemeiești: *copii, fii* etc., iar nu *copiiĭ, fiiĭ* (2).

Iată dar un punt gramatical bine limpezit și care, prin urmare, cate să între de acum înainte *de jure* și *de facto* în domeniul științii. La întrebarea care e finalul singurit genitiv și dativ al cuvintelor femeiești în limba română, sîntem îndreptuiți a răspunde: triplu: 1. pentru cuvintele cu genitiv-dativul nearticlat în *-ĭ*, cel articlat e în *-iĭ;* 2. pentru cuvintele cu genitiv-dativul nearticlat în *-e*, cel articlat e în *-eĭ;* 3. pentru cuvintele cu genitiv-dativul nearticlat în *-iĭ*, cel articlat e în *-ii*. Cît de lesne s-ar fi putut gîci de mult această regulă..., dar tocmai ceea ce-i ușor se descopere pururea mai cu greu, fiind prea puțin căutat. Eu însumi păcătuisem cu alții...

În privirea lui *-ŭ* final, ortografiştii noştri se-mpart în două tabere opuse: unii îl resping de istov, ceilalţi l-anină pretutinde. Şcoala ortografică moldoveană, reprezintată prin celebrii noştri dd. V. Alecsandri şi C. Negruzzi, a căutat să împace aceste opinii luptătoare, îngăduind lui *-ŭ* final un mic locuşor în unele cazuri excepţionale.

D. Negruzzi, în *Studiile* sale asupra limbii române, publicate chiar în foaia noastră, zice: „Sîntem contra lui *-u*, pe care îl socotim numai o împlutură de prisos, şi nu l-am întrebuinţa decît ca să deosebim pluralul de singular, d.e. *eram eu, eramŭ noi*".

D. Alecsandri, în *Gramatica* sa română pentru francezi, tipărită de curînd la Paris, sună: „La voyelle *u*, surmontée du signe ᵕ, s'emploie pour désigner le pluriel dans les verbes, et sa prononciation doit être à peine marquée".

Ca şi scumpii mei *maeştri*, dd. Negruzzi şi Alecsandri, noi nu primim finalul *-ŭ* decît *ca un semn de deosebire în cazuri îndoielnice*. Numai atunci el nu e parazit, nu mănîncă dejaba pînea domnească, dupre vorba ţăranului, ci, din contra, serveşte a ne scăpa de ceea ce-i un mare neajuns în oricare limbă: mulţimea omonimurilor, îngreuinde chiaritatea ii (3). Însă, unindu-ne în principiu, noi deferim pe dd. Alecsandri şi Negruzzi în aplecările lui. Ni se pare că d-lor n-au apreţuit în deplinătate folosul ce se poate trage din bietul *-ŭ* nu numai pentru verburi, ci şi pentru celelalte părţi ale cuvîntului.

Dupre teoria d-lor Negruzzi şi Alecsandri, pe care bucuros o îmbrăţişăm, trebui să scriem, şi-n parte să şi pronunţăm: *eu sînt, adun, fac, gîndesc, tai, ferb... ei sîntŭ, adunŭ, facŭ, gîndescŭ, taiŭ, ferbŭ; eu eram, adunam, făceam, gîndeam, tăiam, ferbeam... noi eramŭ, adunamŭ, făceamŭ, gîndeamŭ, tăiamŭ, ferbeamŭ; eu am fost, am adunat, am făcut, am gîndit, am tăiat, am fert ... noi amŭ fost, amŭ adunat, amŭ gîndit, amŭ tăiat, amŭ fert; el ar fi, ar aduna, ar face, ar gîndi, ar tăia, ar ferbe... ei arŭ fi, arŭ aduna, arŭ face, arŭ gîndi, arŭ tăia, arŭ ferbe.* Adecă persoana l-a singurită şi cea a 3-a înmulţită din prezintele indicativ, persoana 1 singurită şi înmulţită din imperfectul şi din trecutul indefinit şi persoana a 3-a singurită şi înmulţită din condiţionalul, fiind

foneticeşte identice, se deosebesc ortograficeşte, caracterizîndu-se înmulţirea prin adăugirea lui *-ŭ*.

Foarte bine, dar nu e încă de ajuns. De vreme ce întrebuinţarea finalului *-ŭ* e legiuită în cazul de mai sus, ea trebuieşte întrodusă nu mai puţin, tot cu acelaşi temei, şi-n următoarele trei, în cari deopotrivă se simte necesitatea ortografică de a se înlătura îndoiala fonetică: în substantivele neutre şi-n adiectivele adverbiale. Aceste sînt aplecările prin cari noi cutezăm a deplini teoria d-lor Alecsandri şi Negruzzi.

În limba română se află un mare număr de substantive aşa-numite *neutre* sau *eterogene*, în cari singuritul e bărbătesc şi înmulţitul femeiesc. Nici de pre sens, nici de pre son, nu e cu putinţă pentru cea mai mare parte a deosebi singuritul lor de acel bărbătesc, deşi înmulţitul se poate destinge de acel femeiesc foarte lesne, în cele mai multe cazuri, prin finalul *-uri*, însuşit aproape tuturor cuvintelor neutre. Puind în coada unor atari ziceri un *-ŭ*, prin însăşi aceasta noi vom arăta limpede genul lor. Deci, trebui să scriem fără *-ŭ* cuvintele curat bărbăteşti: *om, omul; cal, calul; stejar, stejarul* etc. şi, din contra, vom adăugi această literă la singuritul neutrelor, fie el articlat sau nearticlat, precum: *scaunŭ, scaunulŭ; ceasŭ, ceasulŭ; locŭ, loculŭ*. Unele atari ziceri, fiind cînd curat bărbăteşti, cînd neutre: *timp — timpi* sau *timpuri, cap — capi* sau *capete*, cată să scriem: *un cap al oştii (doi capi ai oştii); un capŭ bulbucat (două capete bulbucate); un timpŭ* sau *timp frumos* (zicîndu-se indefereminte: *timpi frumoşi* sau *timpuri frumoase*). În aşa mod, vom înlătura într-un mare grad, de nu cu desăvîrşire, una din greutăţile cele mai încîlcite ale graiului nostru.

Unele, şi încă foarte multe, adiective bărbăteşti se iau la noi drept adverbe, fără a se schimba cît de puţin în privirea fonetică. *Frumos, urît, plăcut, grozav, cumplit, strîns* etc. sînt oare adiective sau adverbe? Sensul frazei, în care aceste ziceri sînt înşirate, descurcă mai totdeauna greutatea întrebării, dar din sensul frazei, de asemenea, uşor s-ar putea destinge singuritul şi înmulţitul verbelor, încît neapărat urmează una din două: sau să nu scriem *-ŭ* final nici în verbe, sau să-l întrebuinţăm, totodată, şi-n adiectivele adverbiale. Dilema e aci nenlăturată. Deci, pentru a da limbii noastre o putincioasă chiaritate, cată să punem: *ai făcut frumosŭ, urîtŭ, plăcutŭ* etc., deşi tot aceste cuvinte, luîndu-le ca adjective

proprii, să le lăsăm fără *-ŭ: un om frumos, urît, plăcut* și-așa mai departe. **Multŭ** *am lucrat* nu e gramaticește una cu: **Mult** *lucru am avut.* **Puținŭ** *am șezut* deferește de **Puțin** *timp mi-a trebuit.* Adverbul *curîndŭ* se deosebește de participiul *curînd.* Ne mărginim cu aceste cîteva exemple.

Tot pe baza de mai sus, noi am putea adăugi codașul *-ŭ* la singuritul substantivelor bărbătești ale cărora nominative sună deopotrivă în ambe numerele: un *om vechĭu* — doi oameni *vechĭ;* un *ochĭu* — doi *ochĭ;* un *genunchĭu* — doi *genunchĭ*... însă, făcîndu-se așa, aceste ziceri curat bărbătești s-ar confunda cu substantivele neutre sau cu adiectivele adverbiale, încît e mai nimerit a le deosebi numai prin un apostrof final, doveditor supremerii lui *-ŭ:* un om *vechĭ',* un *genunchĭ'.* Să însemnăm aice, o dată pentru totdeauna, că teoria noastră asupra lui *-ŭ* nu strimtorește nicidecum cerințele simetriii poetice: versul are orișicînd și orișiunde libertățile lui de fond și de formă. Noi credem, dimprotivă, că *-ŭ* final trebui de tot respins din coada rimelor, pe cari el ar preface, cel puțin în formă, din bărbătești în femeiești, ca *e muet* al francezilor, ceea ce-i contrar spiritului limbii noastre.

Așadară, cari sînt cazurile admiterii finalului *u mut?* Trei: 1. În verburi: a 3-a persoană înmulțită a prezintelui indicativ, semănînd cu 1-a singurită; 1-a persoană înmulțită a imperfectului; ajutătorul *amŭ* în 1-a persoană înmulțită a trecutului indefinit și ajutătorul *arŭ* în a 3-a persoană înmulțită a condiționalului. 2. În singuritul tuturor substantivelor neutre. 3. În toate adiectivele întrebuințate ca adverbe. Din dată ce veți primi măcar una din aceste trei regule, fie orișicare, trebui să îmbrățișați numaidecît și pe celelalte două; sau toate, sau nici una.

COMENTARIUL ASUPRA TITLULUI DOMNILOR ROMÂNI: *Iŏ*, GOSPODAR ŞI VOIEVODĂ

I

Toţi principii noştri cei vechi, ba încă şi nedemnii lor urmaşi de la Fanar, de la timpurile cele mai depărtate şi pînă la secolul de faţă, prenaintau numele lor personal cu sacramentala formulă *Iŏ*, a căriia întrebuinţare s-a păstrat din părinte în fiu, ca o icoană, moştenită de la străbuni, fără ca să i se mai cunoască începutul şi însemnarea.

Cimilitura ajunse atît de grea, încît cei mai mulţi dintre noi, din abuzul patriotismului, au venit să-şi închipuiască cum că *Iŏ* nu este alta decît pronumele italian sau portugez *io*, adică *eu*, uitînd că toate crisoavele româneşti pînă în sutimea XVII sînt scrise slavoneşte, iară nu italineşte sau portugezeşte, că forma *eu*, de la *ego* sau ἐγώ, e mai antică decît forma *io*, că cuvîntul *Iŏ* poartă deasupră-şi un accent, care în ortografia ciriliană notifică fiinţarea unei scurtări, că uricele obicinuiesc a se rosti „noi *Iŏ*" sau „a lui *Iŏ*", ceea ce nu poate fi „noi eu" sau „a lui eu" şi aşa mai departe.

Pe cînd studiul limbei slavone a crisoavelor era încă destul de răspîndit în ţărele noastre, vreau să zic pînă la finele veacului trecut, o asemenea teorie nici că s-ar fi putut ivi la lumină, de nu doară sub forma glumei, ca un calambur, ca un joc de cuvinte. Astăzi, din contră, ea se pare a fi atît de înrădăcinată în mintea vulgului, încît cancelaria princiară nu s-a sfiit a şterge cu o trăsătură de condei pe bătrînul *Iŏ*, ca pleonasm, ca un lucru de prisos, din titlul Măriei-sale. Cercetările mele izbuti-vor ele, sugrumînd neadevărul, a face să se înapoiască legiuitul loc celor două litere în cari strămoşii ştri au fost coprins măreaţa idee de „rege"?

Într-o epocă în care spiritul de partidă a prefăcut cestiunile de stat în lupte de indivizi, cînd sublimul rol al revoluţiei, al căruia scop e înnoirea instituţiunilor, s-a coborît la baladinajul răsturnării persoanelor, cînd românii, dezbinaţi în două tabere duşmane, jumătăţesc ţara, monopolizînd patriotismul, într-o aşa epocă e frumos ca un publicist să se rădice mai presus de măruntele patimi ale zilei şi urcîndu-se la înălţimea unei adevărate politice naţionale să cugete a mări viitorul numelui român, fără a băga în seamă jalnicile desperecheri ale momentului.

După ortografia cirilică, *Iѿ* este o prescurtare din *Ioan* sau Іωаннъ (Ιωαννυς), cum scriu slavonii, reproducînd aci, ca în toate cuvintele luate de la greci, forma prototipului. Paleografia bizantină ne înfăţişează de asemenea mai multe exemple de aşa abreviaţiuni. Ioan Paleologu se numea Iѿ Παλαιολόγος [1], Ioan Ugleşă — Iѿ 'Ουγκλάσις [2], Ioan Privan — Iѿ Πράβυνα [3] etc. La serbi acest obicei s-a păstrat pînă tîrziu, precum dovedeşte bunioară următorul document din sutimea XVII în care numele *Ioan* îl vedem o dată scris în întreg, şi apoi în două rînduri scurtat: „Inima curată a preotului Іωаннъ Hagiu pătrunzîndu-se de dumnezeiescul dar l-a îndemnat a năzui la vecinica pomenire prin aducerea apei din rîul Bistriţa în întrul monastirii Decian. Fiindcă cerul l-a ajutat să-şi vază isprava lucrului, apoi şi voi să nu-l uitaţi pe *Iѿ* în rugăciunile voastre. Făcutu-s-a acest apădus în zilele preasănţitului vlădică de la Pechi chir, *Iѿ*..."[4]

Aş face un zadarnic alai de pricopseală, cum ziceau moşii noştri, de m-aş apuca a înşira aici toate probele textuali despre scurtarea lui Ιωάννης sau Іωаннъ în *Iѿ*. Oricine e cît de puţin versat în arheologia veacului de mijloc va socoti afară din locul său o atare probă de eruditiune asupra unui punct atît de banale; pe de altă parte, oricine e străin studiilor paleografice, o va crede a fi prea lungă şi prea stearpă, deoarece i se vor părea destule două sau trei pilde tărişoare. Un singur fapt curmă însăşi putinţa de îndoială: toţi autorii şi toţi domnitorii noştri cei vechi au recunoscut de o mie

---

[1] Banduri, *Imperium orientale, passim.*

[2] Catalogul bibliotecii vieneze de Nessel, t. 5, p. 98, nr. XLVII şi XLVIII, manuscriptul intitulat *Synodica*, fol. 290.

[3] *Zapiski Odessobşcestva*, tom. 2, secţ. 2, pag. 784.

[4] Karano Tvrtković, *Srbski Spomeniţki* (Belgrad, 1840), p. 338.

de ori că *Iō* este *Ioan*. Luați numai și numai fragmentele literare publicate de către celebrul nostru filolog d. Cipar și vă veți încredința din ele că în *Biblia* din 1688 *Iō Șerban-Vodă* se numește: Ioan Șerban Kantacozino Basarab [5], în *Șapte taine ale bisericei* din 1645 *Iō* Vasile Lupul se întitulează: Ioan Vasilie Voevoda [6], în *Liturghia* din 1679 *Iō* Duca se zice: Ioan Duca Voivoda [7], în *Divanul lumii* din 1698 *Iō* Dimitrie și *Iō* Antiohie Cantemirii apar ca: Ioan Dimitrie și Ioan Antiohie [8] etc. În corespondințele lor cu principii străini din sutimile XIV, XV, XVI, domnitorii români de cele mai multe ori se prenumeau ei înșiși și primeau de la alții prenumirea întreagă: *Ioan* [9].

Pentru ca această parte filologică a scrierii mele să nu prezinte nici o lacună oricît de mică, mă simț dator a adăugi că forma primitivă **Iwаннъ** și *Iō* n-a putut a nu suferi în cursul timpului oarecari prefaceri, cu atît mai vederate, cu cît literatura slavo-bisericească s-a depărtat mai mult de la obîrșiile sale bizantine. Avînd, ca și grecii, cîte două litere pentru sonurile *o* și *i*, slavii, lipsiți fiind de canoane gramaticali, adesea au întrebuințat o slovă pentru alta omofonă, *u* pentru *i*, *o* pentru ѡ și viceversa. Așadară, în loc de **Iwаннъ** ne întîmpină Ioan **Иwанъ** etc.; în loc de *Iō* — *Io*, *Iō*, *Io*.

Un învățat arheolog moscovit, D. Biliarski, a găsit de pildă în *Biblia* slavonă de la Reims din secolul XIII—XIV, numele evangelistului *Ioan* scris în diferite pasagii în următoarele șapte moduri: оанъ, анъ, іанъ, іѹанъ, іонъ, іоанъ, și іѡ! [10] Cu cît mai vîrtos unele așa neregularități trebuie să fie dese în monumentele mai nouă și, mai cu seamă, în niște urice, scrise în răpeziciune și fără scop literar!

Trecînd acum la fața curat istorică a formulei *Iō*, întîlnim aci în calea noastră un înaintaș, care, sînt acum aproape două veacuri, a știut să ghicească prin instinct critic ceea ce abia astăzi se poate demonstra prin argumente pragmatice. Marele Cantemir zise: *Iō* se trage de la numele regelui

[5] *Analecte*, p. 176.
[6] *Ibid*, p. 212.
[7] *Ib.*, p. 223.
[8] *Ib.*, p. 245.
[9] Dogiel; Cromer, *Acta Tomiciana* etc.
[10] *Cydvî țepkovnago iazika, spb.*, 1848, p. 202—3.

româno-bulgar *Ioan* sau *Ioniță* [11], însă aceste cuvinte au ieșit din gura nemuritorului părinte al arheologiei noastre numai ca o părere *a priori* dezbrăcată de tăria dovezilor. Oricine era îndreptuit să-i facă una din următoarele întrebări, la care e în stare a răspunde numai știința din zilele noastre. Cum de și-au însușit principii moldo-munteni prenumele regelui Ioniță, fără ca să-l fi purtat veriodată, precum vedem din istoricii bizantini, drepții săi urmași despre însuși tronul Bulgariei? Întinsu-s-a cîndva stăpînirea regelui Ioniță asupra țărmului nordic al Dunării, pentru ca numele său să se fi putut păstra, ca bunioară al lui Traian la poporul român d-aci?

Pentru a doborî aceste grele întîmpinări, Cantemir ar fi fost silit a recurge la ordinarele sale izvoare: Choniat, Nicefor Grigora etc.; și nu știu, zău, de ar fi reușit a culege din ele cîte i-ar fi fost de nevoie! Crisoave, inscripțiuni, manuscripte, monete din timpul împărăției româno-bulgare a început a se arăta la lumină, unul cîte unul, de ieri sau alaltăieri, răscolindu-se toate unghiurile Bulgariei, toate arhivele Sfîntului Munte, toate bibliotecele Europei!

La sfîrșitul sutimii XII, doi frați de „sanguine romanorum", Asan și Petru, au rădicat steagul răscoalei contra jugului grecesc și au pus temelia statului româno-bulgar de peste Dunăre. Murind și un al treilea frate, Ioan sau Ioniță înălță moștenirea lor la apogeul puterii. Toată domnia lui a fost un strălucit lanț de victorii asupra totor vecinilor și slava lui a răsunat în părțile cele mai depărtate ale Apusului. Deși bulgarii alcătuiau majoritatea populațiunii, deși limba lor era singură domnitoare în stat, în litere și-n biserică, totuși Ioniță nu-și uitase vița română și se mîndrea de a-și duce neamul din muma Romă [12]. Iată scurta caracteristică a viteazului de la care Cantemir deduce origina formulei *Iῶ*. Unde îi sînt probele? Unele atari au lipsit eruditului principe al cărui pătrunzător geniu a știut să întrevază adevărul, chiar din mijlocul întunerecului.

Din istoricii bizantini putem căpăta o slabă idee despre legăturile românilor din Moldova și Muntenia cu româno-bulgarii de peste Dunăre, încoace de la epoca fraților Petru

[11] *Beschreib. d. Moldau*, p. 111; *Cronicul romano-moldo-valahilor*, tom. 2, p. 28.

[12] Scrisorile lui în *Magaz. istoric*, t. I.

și Asan. Cantemir, firește, s-a grăbit a aduna în această privință toate cîte-i puteau sluji mai mult sau mai puțin, mai d-aproape sau mai de departe. Așa de exemplu, sub anul 1198 Niceta Choniat povestește cum că o ceată de români și tatari, trecînd dincolo de Dunăre, ar fi prădat părțile împărăției [13]. Nimenea nu se poate îndoi că aci este vorbă despre moldo-munteni; dară cu toate astea, nimic nu ne constrînge a crede că ei au fost supuși regelui Ioniță. Celelalte pasage analoage aduse de către Cantemir se deosebesc prin același caracter de nelămurire.

Pentru a fi siguri de origina româno-bulgară a formulei *Iῶ* e de nevoie, pare-mi-se, o dovadă neclintită mai-nainte de toate cum că Moldo-Muntenia a fost o parte din întregul stăpînirilor regelui Ioniță. O avem oare una asemenea? La monastirea Zografu de la Sf. Munte se află un hrisov din mijlocul secolului XIII de la strănepotul lui Ioniță, regele Ioan Caliman Asan, asupra mai multor sate și locuri, hărăzite trîntorilor călugări după obiceiul timpului. În el, Caliman se întitulează: *samedrăjeț preako Moldovlahia*, adică *autocrat al Moldo-Vlahiei*. Lasă că acest document nimicește cu desăvîrșire poetica poveste a cronicarilor despre botezarea apei Moldova de către Dragoș-Vodă în 1350 sau 1352; și fără asta, o nițică cugetare lesne ne-ar fi înduplecat că numele Moldovei datează din epoca dacilor cari domniseră într-o vreme pînă la marginile Boemiei; și prin urmare din toate popoarele, ei singuri au fost în stare a impune același nume unui rîu de lîngă Carpați și un altul (Moldau) curgător tocmai în Moravia [(1)].

Hrisovul nostru e mult mai însemnat într-o altă privință. El ne vădește că, aproape pînă la însăși descălecarea ospodaratelor noastre, țărmii crivețeni ai Dunării au fost atîrnați de regii româno-bulgari. Caliman, dătătorul uricului, a murit în nevîrstnica junie fără să fi putut cuceri Moldo-Muntenia. Tatăl său Ioan Asan a fost unul din principii cei mai pacinici din epoca sa... Rădicîndu-ne și mai sus în cronologia regilor româno-bulgari, ne convingem, prin însăși forța lucrurilor, că numai doară cei trei frați fundatori ai regatului, Petru, Asan și Ioniță, iară el, mai ales, ăst de pe

---

[13] Apud Stritter, *Memoriae populor. olim ad Danub. incolentium*, f. 2, pars. 2, p. 695: „Scytae cum cohorte Blacorum, Istro traiecto Thracia populatur".

urmă, pot și trebuie a fi socotiți ca *unitori* — fie-mi iertată expresiunea — ai românilor de dincolo și de dincoace de Istru.

Confruntați acum hrisovul, cel atît de limpede al lui Caliman, cu arătările altminte cam îndoielnice ale bizantinilor; apoi aduceți-vă aminte uzul limbei bulgare sau slavo-bisericești la români din timpurile cele mai depărtate ale ființării Principatelor; mai cercetați cuvintele curat bulgărești, rămase în graiul nostru dintr-o epocă nepomenită, precum: *stăpîn, cocostîrc, șeagă, oft, tocmai*[14] etc., și recunoașteți în fine, fără cea mai mică sfială, că dinastia Asanilor a domnit într-o vreme asupra tuturor românilor, începînd de la piscurile Emului pînă la crierii Carpaților (2).

În care an sau zi anume s-ar fi prilejit redezlipirea moldo-muntenilor de la trunchiul regatului româno-bulgar? Cari au fost cauzele și împrejurările acestei dezuniri? Sînt întrebări străine obiectului nostru. Ne ajunge a ști în minutul de față că istoria ne înfățișează în sutimea a XIV, nedependinți una de alta, trei monarhii, răsărite toate trele din vechile stăpîniri a regelui Ioniță: Bulgaria, Moldova și Muntenia. Acesta e faptul. În Moldo-Muntenia vedem pe domnitori fălindu-se fiecare pc rînd cu prenumele de *Iō* sau *Ioan.* Dacă în adevăr astă formulă se datorește, precum am dezvălit mai sus, celui mai mare principe din cîți au domnit veri-odată în țările noastre, apoi nu urmează oare neapărat ca ea să se fi păstrat cu atît mai vîrtos la urmașii lui Ioniță cei din Bulgaria, în însuși cuibul nemuritorului viteaz?

Iată o greutate pe care Cantemir, povățuindu-se numai de istoricii bizantini, n-ar fi știut s-o dezlege, fără a recurge doar la veri-o răstălmăcire trasă de păr. Am tocmai acum înaintea mea prețioasele extracte ale lui Stritter, din autorii greci ai veacului de mijloc, asupra tuturor neamurilor cîte au fost locuit cîndva pe lîngă Marea Neagră. Bulgarii în parte ocup cîteva sute de pagine în 4 în această colecțiune. Ei bine! recitiți-o, de-ți vrea, de o mie de ori, și totuși sînt sigur că nu veți găsi în ea un singur pasagiu din care să puteți face veri-o încheiere asupra obicinuirii prenumelui *Iō* sau *Ioan* la regii bulgari posteriori regelui Ioniță! Nu mai

---

[14] Miklosich, *Vergleichende Lautlehre d. slav. Sprachen*, Wien, 1852, p. 262 sq.

departe decît pe la 1840 celebrul bulgarofil Venelin credea, încă, că această formulă a fost însușită unicamente principilor moldo-munteni, și în zadar se bizuia a-și desluși legătura ei cu numele eroului Ioniță, după care mult mai încoace s-au înființat principatele noastre [15].

Urice și numisme româno-bulgare, descoperite și scoase la iveală, au rădicat vălul ce acoperea această cestiune. Din documentul citat mai sus ați văzut deja că nepotul și strănepotul lui Ioniță se numeau *Ioan* Asan și *Ioan* Caliman. În genere prenumele *Iō* sau *Ioan* e recunoscut astăzi a fi atît de ordinar în nomenclatura domnitorilor româno-bulgari, încît d. Aprilov, unul din arheologii bulgari cei mai luminați, nu-și poate ascunde mirarea à propos de un hrisov, în care lipsește, din întîmplare, neînlăturata formulă: „căci, zice d-lui, ea însoțește numele totor monarhilor bulgari pînă la însăși căderea Bulgariei sub jugul otomanilor" [16]. Ce-i dreptul, pe pecetea și iscălitura ultimului rege bulgar Șișman, vedem: Іѡ Шишманъ vъ xrista boga blagovѣtrisъ царъ ea samoдержецъ etc.[17] Tatăl său a fost *Ioannes* Alexander sau *Iō* Alexandrъ [18]. Părintele acestuia se întitula: *Iō* Strațimir [19], și așa mai departe, deși istoricii bizantini îi numesc totdauna simplu: Strațimir, Alexandru, Sișman...

Cînd *Iō* Radu-Vodă se pogorîse în Țara Oltului, la bulgari domnea, după calculele lui Fotino [20], regele *Iō* Constantin. Cînd Dragoș-Vodă apăruse în Moldova, de vom lua de bază hronologia letopiseților, la munteni stăpînea *Iō* Alexandru și un alt *Iō* Alexandru peste Dunăre. Cînd Bulgaria se prefăcu în pașalîc turcesc sub regele *Iō* Șișman, moldovenii aveau de domn pe *Iō* Alexandru-Vodă, și muntenii pe *Iō* Vladislau-Vodă... Toți acești principi se mîndreau deopotrivă cu formula *Iō* ca unii ce avea egalul drept a se lăuda fiecare îndeosebi, cum că șeade pe scaunul regelui Ioniță!

Iată că am sosit la partea cea de pe urmă și cea mai importantă a scrierii mele. După ce am probat identitatea

---

[15] *Vlaho bolgarskia gramotî*, spb. 1840, p. 28.
[16] *Dennița Novobolgarskago obrazovania*, od. 1841, p. 139.
[17] Aprilov, *Gramotî*, p. 112, tabla.
[18] Aprilov, *Dennița*, tabla n. 2. Assemani, *Kalendaria*, Homae, 1750–7, t. 5, p. 203. Engel, *op. laud.*, p. 451.
[19] *Dennița*, tabla n. 1. Bolliac, *Daco-Romanae*, n. 98, 99.
[20] Traduc. lui Sion, t. 2, p. 6.

formulei *Iō* cu numele *Ioan*, după ce am demonstrat purcederea sa din regele *Ioniță*, după ce am dezbătut, cu un șir de argumente neînvinse, laturea filologică și cea istorică a cestiunii, ne vine acum rîndul a ne arunca ochii asupra feței diplomatice sau politice. Formula *Iō* în titulatura principilor bulgari, moldoveni și munteni, este ca un nume ? este ca o familie? este ca o demnitate? Nimene pînă astăzi n-a dezlegat aceste întrebări... căci nimine nici și le-a fost făcut.

De multe ori urmașii unui mare domn, pentru a vecinici memoria lui, își puneau înainte, ca o lege, d-a purta ei toți, unul după altul, din tată în fiu, numele ilustrului predecesor. Toți regii Damascului în Asia, începînd din timpurile cele mai vechi, s-au zis Adad de pe fondatorele dinastiei lor: Adad I, Adad II, Adad III etc.[21] Patriarhii iacobiților se numesc totdeauna Petru și acei ai maroniților — Ignatie, în pomenirea sînților de acest nume, cari ar fi ocupat într-o vreme scaunul Antiohiei [22]. Conții von Keuss așezați în Prusia poartă fiecare numele de Enric; către jumătatea sutimei trecute se număra în neamul lor Enric XLVIII! [23] Totuși însuși aste exemple, și mai multe alte cîte lesne le-am mai putea aduce, ne încredințează că formula *Iō* nu este un *nume;* de vreme ce numele domnitorului urmează după ea, și adesea se întrebuințează fără ea, precum ați văzut în istoricii bizantini și precum se vede la tot pasul în crisoave. Mircea, Ștefan, Radu, Bogdan, Șișman, Caliman sînt numi... dară ce este oare misteriosul *Iō*?

El nu e cu atît mai vîrtos o familie sau poreclă de neam, căci cei mai mulți din principii ce-și prenaintau numele cu formula *Iō* au fost streini prin viță unul altuia, În Bulgaria semenția regelui Ioniță n-a domnit neîntrerupt pînă la căderea regatului. Principii *Iō* Strașimir, *Iō* Alexandru, *Iō* Șișman, despre cari am vorbit mai sus, n-au fost nici chiar români, ba încă nici bulgari, ci comani sau tătari. *Iō* Radu-Vodă Negrul fu de origină serbă [24]. Cine a fost *Iō* Dragoș-Vodă? Neminea nu știe. Basarab era un neam deosebit de al

---

[21] Joseph Fl., *Antiquit. Jud.*, lib. 7, cap. 5, § 2: „eo mortuo posteri ejus in decem aetates regnarunt, imoquoque a patre simul cum imperio hoc etiam nomen *Adad* accipiente".

[22] Salverte, *Essai sur les noms d'hommes*, Par., 1824, t. I, p. 394.

[23] *Ibid.*, p. 399.

[24] *Magaz. istoric*, t. 2, p. 275.

descălecătorului Valahiei? În Moldova linia fundatorului țărei s-a stins în scurt timp după moartea lui și apoi vedem tronul căzînd în mînile litvanului *Iω̃* Iuga, serbului *Iω̃* Petru Mușat [25] etc. Nu e de trebuință a ne mai lăți asupra familiilor domnești din secolul XVI și XVII: numărul veneticilor devenise din zi în zi mai cotropitor [(3)]. Astfeli formula *Iω̃* nu poate fi nici nume, nici poreclă... ce dară?

Pildele metamorfozei unui cuvînt care dintru-întîi a fost numai un nume propriu, în însemnarea de titlu sau grad, nu sînt rare în istorie. Un erudit francez scrise un capitol intitulat „Noms de princes perpétués dans leur dynastie et devenus de véritables titres héréditaires" [26]. În cazul de față, ne vom mulțămi a cita unicamente exemplul Romei și al Bizanței. Iulie Cezar e adevăratul părinte al Imperiului Roman; August, venit după el, a pus capăt lucrului. Ei bine, din numele proprii al acestor doi creatori ai statului s-au format pentru toți succesorii lor titlurile împărătești de *Augustus* și *Cezar*. Ăst din urmă cuvînt a trecut la germani și, pînă acuma, limba lor nici ne înfățișează vreun alt temei pentru a traduce ideea de „împărat": „der Kaiser". Flaviu Constantin, cunoscut la creștini sub numele de Constantin cel Mare, fundează împărăția Răsăritului. Toți urmașii săi se grăbesc a-și prenainta numele lor cu un *Flavius*, devenit pentru ei identic cu demnitatea imperială. Un rege al longobarzilor, Autharis, ar voi să-și dea un titlu mai înalt: iată-l dară numindu-se pe sine însuși *Flavius* Autharis, adecă împărat [27]. Ce alta este formula noastră *Iω̃* și *Ioan*, fără numai *un feli de August, Caesar, Flavius?*

Pentru bulgari și români, prenumele *Iω̃* era identic cu treapta la care marele Ioniță izbutise a-și rădica poporul său. El cel întîi la noi fu recunoscut ca *rege* de către toată Europa. Se știe că, în tot cursul evului mediu, numai papii aveau privilegiul de a înălța o țară la gradul de regat. Toate monarhiile cele vechi, rămase pînă acum, cu Francia în fruntea lor, datoresc coroanele regești ponteficelui roman, și nimene nu visează măcar a le tăgădui cît de puțin validitatea dreptului. Regatul nostru, al românilor, al fiilor lui Ioniță,

---

[25] Pray, *Dissertationes in annales Hunnorum*, Vindob., 1775, p. 140.
[26] Salverte, *op. cit.*, t. I, § 59.
[27] Puteanus, *Historia in subrica*, Lovanii, 1614.

se întemeiază pe următoarea diplomă apostolică a papei Inocenţie III, din 1203: „...sceptrum regni et regium tibi mittimus diadema" [28]. Iată de ce numele lui Ioniţă devenise pentru noi ca acela al lui Cezar sau August pentru romani, ca al lui Flavie pentru bizantini! *Caiserul* nemţilor nu este „împărat", dacă *Iώ* al românilor nu va fi „rege"!

Ştiţi oare pe ce se bazează titlul imperiale al Rusiei? Pe lămurirea filologică, dată de către Petru cel Mare puterilor Europei, cum că cuvîntul *ţar* derivă de la *Caesar!* Studiul meu e mult mai tare decît o aşa lămurire şi am avea o dreptate cu atît mai pipăită de a striga pe temeiul lui: *Să trăiască regatul României! Să trăiască regele Alexandru Ioan I!* A sunat momentul ca să jucăm şi noi un rol în Europa şi să ne întărim în întru, făcîndu-ne respectaţi din afară!

II

Titlul domnitorilor români se alcătuieşte din două părţi: una anterioară, care precede numelui propriu, adică *Iώ* sau *Ioan*, alta posterioară, care se pune la sfîrşit, anume: *gospodar* şi *voievod*. Am limpezit cu cele mai mari amănunţimi filologia, istoria şi importanţa diplomatică a titlului anterior; deplinătatea obiectului ne impune acum aceeaşi datorie în privinţa rămăşiţei. Numai în aşa mod ne vom pune pe un picior neatacabile prevăzînd, şi prevăzînd din capul locului, toate întîmpinările cîte altminteri ni s-ar putea face.

Gospodar şi *voievod* sînt cuvinte slavone. Cel întîi prezintă ideea unui stăpîn pacinic, administratore şi legiuitor al casei sau proprietăţii sale, cel al doilea înseamnă pe cap al oştirii sau, traducîndu-se literalmente cele două rădăcini din cari el se compune, „ducător (voditi) al soldaţilor (voi)".

Vom dezbate mai departe sensul special al acestor termeni în diferite timpuri la diferite popoare slavone. Astădată, pentru a întra în materie, ne vom întreba numai dacă istoria ne arată veriun neam la care principele să fi întrunit verbalemente aceste două titluri: povăţuitor în pace şi război. Deşi cuvintele, fiecare îndeosebi, sînt, precum am zis, curat slave, totuşi nu e nicidecum slavonă legătura ambelor

[28] *Magaz. ist.*, t. I, pag. 64.

la un loc. O aşa asociaţiune de idei nu găsim, întru cît ştiu eu, decît numai şi numai la străbunii noştri vechi romani.

Filologia română ne desfăşură un mare număr de fenomene de o natură de tot originală. Două elemente au concurs la aducerea limbei în starea în care o vedem astăzi în graiul viu al ţăranului şi în monumente literare: elementul latin şi elementul slavon. Lupta acestor elemente antagoniste a lăsat urme neşterse în stratul limbei şi ochiul criticului o restaurează din ele, precum paleontologistul descopere organizaţiunea jivinelor şi a plantelor antedeluviane de pe plastica lor întipărire în piatră. Una din urmele cele mai caracteristice este amestecul de sonuri şi idei eterogene: un son slavon îmbrobodind o idee latină sau, viceversa, o idee slavonă ascunsă într-un son latin. Luaţi bunăoară numerile *unsprezece, douăsprezece* etc.; fiecare din ele coprinde în sine cîte trei cuvinte deopotrivă latine, *unus-super-decem, duo-super-decem* etc. Dară nu aşa vorbeau romanii; ideea *super* lipsind în ale lor *un-decim, duo-decim*... din care românii noştri ar fi trebuit să formeze *un-zece, doi-zece* etc., precum au făcut celelalte popoare neolatine, la spanioli *on-ce, do-ce*..., la italieni *un-dici, do-dici*!..., la portugezi *on-ze, do-ze*, la francezi *on-ze, dou-ze*... De unde dară luat-am noi pe acel *spre* sau *super*, latin prin son şi nelatin prin idee? Celebrul filolog Diez a zis-o de mult: „es ist genau die slavische Methode, wonach die präposition *na* gleichfalls die eines mit Zehn verbindet..." [29] După ce am dat exemplul unei idei slavone latinizate (4), pilda de genul diametralemente opus ni se prezintă, precum am mai spus-o, în însuşi obiectul acestei scrieri, titlul domnilor noştri *gospodar-i-voievod* fiind foneticeşte slavon şi logiceşte latin.

Monarhii Romei se intitulau: *senatus princeps et imperator*. Dion Casie răstălmăceşte foarte limpede această titulatură reproducînd cuvintele lui Tiberiu: „*Sum imperator* pentru ostaşi şi *Senatus* — *princeps* pentru ceilalţi" [30]. Astfeli, împăraţii romani, dupre însăşi recunoaşterea lor, au fost ca şi domnitorii noştri, *hospodari* şi *voievozi*. Această singură împrejurare generale ar fi deja de ajuns, pe d-o parte, pentru

[29] *Gramm. der romanisch. Sprachen*, t. 2, p. 363—4. Cf. Diefenbach, *Ueber die jetzig. Roman. Schriftsprachen*, p. 81.

[30] Xiphilin, in *Tiber:* ipse saepe aiebat se „imperatorem militum principem caeterorum".

a proba superioritatea unui aşa titlu asupra simplei demnităţi princiare, în înţelesul modern ierarhic al cuvîntului, iără pe de altă parte, pentru a ne convinge cum că Turcia şi cu celelalte puteri ce ni l-au recunoscut într-atîtea rînduri prin însăşi asta au adeverit deplina suveranitate a ţărilor noastre: *în pace şi în război.* Totuşi, dorinţa d-a demonstra cu desăvîrşire „regitatea" domnitorilor români îmi impune datoria d-a analiza acum în specie şi pe *gospodar* şi pe *voievod* din toate punturile putincioase de vedere.

În legile sau statutele Litvaniei din vremea craiului Sigismund I, contempuran cu Ştefan cel Mare şi urmaşii săi, se află un capitul privitor la rege şi intitulat leşeşte: *O personie Hospodarssciej,* adică româneşte *Despre persoana hospodarului.* Tîlcuind acest pasagiu, vestitul legist polon Tadeu Czaski adaugă: „Regii leşeşti chiar pînă la timpul lui Ioan III Sobiski se numeau *hospodari* în scrisorile lor ruseşti, ba şi polone, către principii Moscovei" [31].

Nota lui Czaski nu e încă destul de completă. Avem acum la mînă mai multe documente din care se vede lămurit că regii Poloniei se intitulau *ospodari* nu numai în corespondinţele lor moscovite, ci chiar în actele interioare a regatului [32]. Ţarul Rusiei, ca şi craii Poloniei, obicinuiau a se zice *hospodari.* Monetele, peceţile, hrisoavele lor stau drept dovadă. Ţarul Ioan III, mîntuitorul Moscovii de sub jugul mongolilor şi cuscrul lui Ştefan cel Mare, se intitula *hospodar* a toată Rusia [33]. Astfeli titlul rămase chiar după intronarea dinastiei Romanov, şi din el s-a format apoi cuvîntul *osudas* întrebuinţat pînă astăzi în titulatura rusească a monarhilor moscoviţi. Din aceste două exemple urmează oare că hospodarul este identic cu *rege,* pe temeiul că monarhii poloni şi ruşi au fost netăgăduit investiţi cu demnitatea regească? De am pune înainte o asemenea părere, fapte contrare ar veni îndată a ne sfărîma teoria.

Oraşul comercial Pscov, în vechime o puternică republică rusă, rivale cu faimosul Novogorod, se numeşte pe peceţile sale „ospodara al Pscovului" [34] şi cu toate astea el nu era

---

[31] *Olitew. skieh i polskiehsprawach,* ed. Raczynsc, t. 1, p. 202, nota 5.
[32] *Akty Zapadnoi Rossii* (ruseşte), t. 1, *passim.*
[33] Karamzin, t. 6, nota 595.
[34] *Sobranie rosiiskih gramot i dogovorov* (ruseşte), parte 2, pref., p. V, nota.

regat! O creangă din familia ducilor litvani fundase în veacul XIV principatul Podoliei, al căruia domnitor Alexandru Coriatovici se intitula *hospodar*[35] și cu toate astea el era numai un „cneaz"![36]

Așadară, nu numai un țar sau un crai, ci încă o republică sau un prințișor se confundau cu toții sub același titlu generic. Este vederat că *hospodarul*, ca *dominus* latin și *prince* francez, se aplică deopotrivă bine și către împăratul Austriei și către șahul Persiei și către vlădica Muntenegrului!

La ruși după *hospodar* se adaugă titlul ierarhic de *țar* și *mare principe;* la lehi, de asemenea, se postpunea titlul de *rege și mare duce;* Alexandru Coriatovici era nu mai puțin *hospodar cneaz.*

Domnii români se numeau totdauna *hospodari, Ioan* sau *regi* și *voievozi.* Cînd hrisoavele noastre au început, în secolul XVII, a se scrie în limba poporului, uricarii au tradus foarte nemerit slavonul *hospodar* prin românescul *domn,* zicînd *Iō* cutare vodă *domnul* țărei... Astăzi, cancelaria M. sale a scos pe *Iō*, a izgonit pe *vodă* și n-a lăsat din păcate decît pe *hospodar* sau *domn.* Publiciștii străini, așijderea, ne tot vorbesc numa despre *l'hospodarat* sau *les hospodarats,* numai despre *le Prince de la Roumanie,* despre *les Principautés Unies!* Au nu e timpul a deștepta lumea arătîndu-i vegheata absurditate a unor așa denumiri? Tot astfeli n-am putea oare plăsmui și noi *l'hospodarat de France, le Prince d'Espagne, les Principautés-Unies Britaniques,* etc.? Rusia este un hospodarat! Renăscînda Polonie va fi un principat!

Eu primesc cu bucurie mănțiunea termenului *hospodar* în titulatura domnitorului român. Pe de o parte, el ne va aminti nouă și însului *cap al statului* că singur numele principelui îi impune datoria d-a fi *gospodar* în țara sa, adică *bon menageair.* Al doilea, acest titlu, precum am văzut, se află într-o strînsă legătură cu *voievodul,* și unirea lor ne aduce aminte acele strălucite timpuri din trecutul străbunilor, cînd monarhul era *senatus princeps et imperator,* ispravnic și hatman. Al treilea, *hospodarul* în toate titlurile, cîte le-am citat mai sus, este ca și sinonim cu *autonom*... și nu e rău ca ideea autonomiei să fie pururea de față înaintea ochilor noștri, devenind ca o a

[35] *Akty Zapadnoi Rossii,* t. 1, p. 21.
[36] *Ibid.*

doua natură! Totuși, păstrînd demnitatea hospodărească, este un sacrilegiu a se da uitării măreața coroană regească și groaznica sabie de voievod!!

Am zis odată că titlul de voievod e slavon, și încă pînă într-atîta încît nu știu, zău, dacă se va putea găsi un singur popor d-această viță la care să nu-l întîlniți într-un înțeles sau într-altul. Să însemnăm însă că voievodul românesc nu are a face cu acei slavoni decît numai în privința sonului. La toți slavii cuvîntul în cestiune nu are o însemnare mai mult sau mai puțin subordinată. Un voievod al lor ne apare ca guvernator provinciale, ca generale, ca povățuitorul curții domnești... dară ca monarh — niciodată! Ilustrul erudit polon dr. Maciejowski încredințează cum că regii Bohemiei ar fi purtat cîndva titlul de *voievozi* [37]. Zisa d-lui ni se pare a fi neîntemeiată; și chiar în cazul contrariu, faptul ar trebui socotit ca o excepțiune în lumea slavonă. La serbi, la ruși, la lehi, la litvani, etc., voievodul e de mică importanță relativă. Numai și numai la români, însuși domnitorul, deși rege, totuși nu se sfia a primi cu mîndrie războinica denumire de voievod, măcar că știa că ea va putea induce în eroare pe vecinii slavoni de prinprejur cari se vor grăbi a-l asemăna cu subalternii lor de acest nume.

Un domnitor care, ca Ștefan cel Mare, zice: „Alții își întind hotarele șezînd și dormitînd, pe cînd eu abia le apăr luptîndu-mă în toate zilele"; *un așa domnitor nu poate a nu fi voievod!* Un Mirce, care, în bătălia de la Nicopole, în fața împăratului Sigismund, a ducelui de Burgundia, a principepilor celor mai renumiți ai creștinătății, striga că voiește el a fi cel dintîi în foc, era *voievod!* Viteji ca Mihai, ca Țepeș, ca Ionașcu, ca Petru Rareș mai degrabă ar fi refuzat coroana imperiale decît să se lapede de un titlu ce arunca spaimă în dușmani.

La un popor atît de eroic, precum au fost, și sper că vor mai fi, românii, *voievodul* trebuia să fie denumirea cea mai înaltă și cea mai glorioasă. Iată de ce domnitorul se numea în grai numai *vodă*, fără altă adăugire, adică numai „cel întîi dintre ostași"! În hrisoavele muntenești, titlul principelui, din timpurile cele mai vechi și pînă în vremea lui Matei Basaraba, este: „Voievoda și gospodar Ungrovlahiii, Amlașu i

---

[37] *Pamietniki o prawodawotvie slowian*, t. 2, p. 116.

Fagrașu herțeg", ceea ce vrea să zică: *Voievodul și hospodarul* Ungrovlahiei, *herțogul* sau *ducele* Amlașului și Făgărașului[38]. Precum vedeți, titlul de *herțog* sau *duce*, pe care nici aceasta nu vor să ni-l acoarde astăzi cabinetele Europei, se socoteau la străbunii noștri mult mai jos de titlul voievodesc. Triste urmări ale necunoștinței istoriei naționale!

Din șirul argumentelor noastre de pînă acum, sîntem deplin îndreptuiți a explica titulatura domnitorilor noștri în următorul mod: *Iō* sau *Ioan* e titlul legale, bazat pe diploma papei Inocențiu III din 1202, *hospodar* și *voievod*, adică *domn* și *vodă*, sînt două expresiuni unite prin care se amintește în specie autoritatea administrativă și acea militară a domnitorului român. Franțuzește, în limba modernă diplomatică, Măria-sa este: Roi Alexandre Jean Prince et grand Duc de la Roumanie. Aceasta e traducerea literală a formulei strămoșeștilor noastre urice!

Cîte războle și cîte note diplomatice au fost neapărate Prusiei sau Sardiniei pentru a se urca la gradul de regate! România n-are trebuință decît a cere să i se recunoască în minutul de față ceea ce nimeni nu i-a tăgăduit veriodată în cursul veacurilor! Moldova și Valahia, precum am demonstrat prin dovezi nerecuzabili, sînt regate chiar luîndu-se fiecare îndeosebi. Cu cît dară mai vîrtos e regat întreaga întinsă Românie de la Chilia pînă la Severin, de la Dunăre pînă la Carpați acoperită cu 5 milioane de nepoți ai veteranilor Romei.

NOTĂ

În partea I a articulului meu mi-a scăpat din memorie d-a menționa observațiunile amicului meu, d. Papiu-Ilarianu, asupra titlului *Iō*. Mă grăbesc a umple această lacună, cu atît mai vîrtos că aflu o identitate aproape desăvîrșită între respectivele noastre opiniuni. Simț o deosebită satisfacțiune văzînd că d. Papiu, deși pe scurt și mai mult în treacăt, totuși atinge toate punturile cercetării mele. El recunoaște că *Iō* derivă de la regele *Ioniță* și caracterizează demnitatea regală. Încă mai mult! El jelește ca și noi lepădarea acestei formule din titlul domnitorului. Reproduc aici însuși cuvintele erudi-

---

[38] Venelin, *Vlaho-bolgarskiia gramoty*, *passim*.

tului și demnului nostru istoric-publicist, din comentariile sale asupra biografiei lui Mihai Viteazul de Walther. Vezi *Tezaur de monumente istorice*, t. 1, p. 56—57.

„Începînd de la cei mai vechi, mai pînă la cei mai noi domni ai noștri, din momentul ce se suia pe tron, fiecare adăugea numelui său de mai-nainte numele sacrat al domnului român, numele de *Ion*. Asemenea la romani, din momentul ce se suia pe tron, imperatorele era Cezare și August. Sommer, profesorele școalei din Cotnar, ne spune despre Despot, că *fabricînd el două coroane de aur curat, în ziua de Botezul Domnului, una și-o puse pe cap, și din acel moment, după datina românilor, cari schimbă numele noilor domni, în loc de Iacob începu a să chiema Ioan. Mai spune Sommer că Despot, făcîndu-se rege (Rex factus) al Moldaviei, nu mai purta cu numele de Iacob micele însemne al Samului, ci ca Ion, însemnele bourului Moldovei; această schimbare de nume este o lege pentru Moldova, lege din Roma adusă.*

În deșert unii cred cum că acest nume ar fi *Eu, Io*, iară nu *Ion, Ioan*. Nu numai în hrisoave stă curat *Ion*, nu *Iῶ*, dară *Ion* și ziceau vechii români. De aci, în tratatele latine ale domnilor Moldovei încheiate cu polonii, *Ion* parte se păstrează *Ion*, parte se traduce *Ioannes*, precum *Ioannes Bogdanus, Ioannes Stephanus, Ion Petrus*. Mihai Viteazul latinește se subscria *Ioannes Michael*. Alexandru Vv.., fiul lui Iliaș Vv., scria: *Noi*... Ioan Alexandru Voievod.

Să mai notăm că la turci, precum *Bogdan* însemnează «moldoveanu», de asemenea *Ivan* însemnează «român»; aceasta nu mai puțin la unguri. Noi credem că acest nume l-au împrumutat domnii noștri de la regii români de peste Dunăre, cari îl păstrară cu pietate de la regele Ioniță. Stilul și limba cancelariei de peste Dunăre se adoptară de cancelariile noastre. Walther zice că *Ion* însemnează «creștin», și are dreptate; într-adevăr, la pietoșii noștri bătrîni, *Ioan* însemna «creștin», însemna «bun, mare, viteaz», însemna «domn român»:

Nominibus quondam vulgo omen inesse putabant.
Versabatque omnes littera muta vices.

Nu e bine ca domnii noștri să părăsească acest nume sacru. E rău cînd o națiune pierde memoriile cele mai pie!"

Am reprodus întregul articul al amicului Papiu. Studiul nostru al amîndurora în privirea formulei *Iõ* se deosebește mai mult printr-o mai mare sau mai mică dezvoltare a argumentelor și prin o mai tare sau mai slabă apăsare asupra elementului curat diplomatic sau politic; astfeli, ideile sînt aceleași! Eu unul m-am ferit d-a cita cuvintele lui Sommer și ale lui Walther asupra titlului *Iõ* din cauza unor erori coprinse în ele. Sommer greșește zicînd că domnii ar fi schimbînd numele lor: Ștefanii, Bogdanii, Mircii, Mihaii se numeau așa de la leagăn pînă la mormînt, dară ei adăugeau, ce e dreptul, către aceste nume de botez, *titlul regesc de Ioan*. Walther zice că *Ion* ar fi *creștin*..., eu, în parte, nu prea pot înțelege această mistică răstălmăcire.

UNDE S-A TIPĂRIT „PSALTIREA" LUI CORESI?

Faimoasa *Psaltire* a diaconului Coresi rămîne pînă astăzi, cel puţin avînd o dată cronologică certă, iar nu ipotetică, cea dentîi carte ieşită din tipar în limba română [1].

Deşi răposatul Săulescu, d. Heliade, canonicul Cipar, d. Asachi şi alţii au vorbit deja de mult, în treacăt sau după auzite, despre acest tezaur al filologiei române, totuşi cel dentîi exemplar, de nu cunoscut, încai studiat de aproape şi descris cu d-amănuntul, este cel descoperit în 1862 la monastirea Bistriţa de către d. Alexandru Odobescu, şi din care, din norocire, nu lipseşte decît numai titlul şi pe ici, pe colea vro două-trei file.

Pînă atunci nu se ştia nici măcar anul ediţiunii, unii făcînd-o din 1560, alţii din 1562, pe cînd în realitate cartea este cu mult mai apropiată, anume din 7085 de la zidirea lumii, ceea ce se traduce în era creştină prin 1577.

A mai rămas însă un punct obscur: locul publicaţiunii.

D. Odobescu [2] se pronunţă în formă pentru Braşov, dar în fond dumnealui combate propria sa aserţiune.

Iată chiar cuvintele neobositului arheolog:

„Chestia de a şti unde a fost tipărită acea carte, în care figurează pentru întîia oară limba românească imprimată, lasă puţină îndoială, de vreme ce cunoaştem că editorul ei a trăit la Braşov şi mai ales că vedem trei ani în urmă tipărindu-se acolo, cu aceleaşi caractere, o altă carte românească. Un punt care deşteaptă mai multă curiozitate este de a vedea

că într-această carte de la 1577, la mai multe capete de psalmi, întîlnim literele capitale ornamentate pe cari le-am văzut figurînd în cărţile slavoneşti tipărite la 1507 şi 1514 sub Mihnea şi Neagoe-Vodă în Ţara Românească..."

Vom rectifica aci, mai-nainte de toate, două mici scăpări din vedere, cari se pot considera mai mult ca neşte erori de tipar.

Dentii, sub Neagoe Basarab, întru cît se ştie pînă acuma, nu s-a tipărit nici o carte slavonească în 1514, ci numai în 1512, anul ediţiunii superbului *Evangeliar*, din care un exemplar, ilustrat într-un mod admirabil, s-a depus la Muzeul din Bucureşti de către însuşi d. Odobescu.

Al doilea, cartea, impresă la Braşov în 1580, e cunoscută autorului nostru numai după descripţiunea şi extractele canonicului Cipar, care n-a publicat nicăiri un facsimile, pentru ca să se poată judeca dacă ea este tipărită „cu aceleaşi caractere" ca şi *Psaltirea* lui Coresi, încît noi credem mai curînd că d. Odobescu a vrut să zică altceva, şi anume că ambele opere se datoresc *aceluiaşi Coresi*, iar nu: cu *aceleaşi caractere*.

Lăsînd însă de o parte aceste greşeli tipografice, iată care este în esinţă ideea d-lui Odobescu: în favoarea Braşovului militează acea împrejurare că diaconul Coresi a tipărit acolo o altă carte cu trei ani mai în urmă, dar nu mai puţin, totdodată, unele litere iniţiale foarte caracteristice vorbesc în avantajul Ţărei Româneşti.

Braşovul sau Ţara Românească? Aci este cestiunea.

Muzeul Naţional din Praga posedă biblioteca postumă a lui Iosif Paul Şafarik, cel mai celebru slavist din secolul nostru.

Vizitînd-o în intervalul scurtei mele petreceri de 24 de ore în capitala Boemiei, am fost izbit de a citi deodată în catalog între altele: *Psalterium Coressi in Valachia* 1577.

Prima mişcare, mai cu seamă în faţa indicaţiunii anului, a fost naturalminte de a crede că este un exemplar din ediţiunea *Psaltirii* române a lui Coresi.

Cît de mare mi-a fost mirarea cînd amabilul şi eruditul custode al muzeului, d. Vrtatko, mi-a arătat însăşi cartea numai în limba slavonă, avînd pe prima pagină un frontispiciu de arabescuri întocmai ca în *Evangeliarul* lui Neagoe Basarab cel tipărit în 1512 în Ţara Românească, iar peste

tot 172 file, dintre cari cea cu titlul lipsește, iar pe ultima se află următoarea prețioasă postfață reprodusă aci în transcripțiune:

„Isvoleniem' oța i pospéșeniem' sina i s'vr'șeniem svïatago duha, i s' poveléniem gospodara, io alexandru voevod. i sîn ego, io mihné voevod, i préosvéștenago mitropolita serafim'. az' gréșni diakon' koresi, napisah' sie svétïe knigî, glagolemii psaltir' v' nihje prilojihom, sanaxari v' obhojdenie létnoe. tropari i kondakî svétïim', takojde postnii sinaxar' prilojihom, i cïasoslovet', iméî noștnïé i dnevnïé slujbî. Sie s' pisase ot bîtia. v. léto 7085".

Adecă:

„Cu binevoirea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvîrșirea Sîntului Spirit și cu porunca domnului Ioan Alexandru-Vodă și a fiului său Ioan Mihnea-Vodă și a preasînțitului mitropolit Serafim, eu păcătosul diacon Coresi am scris aceste sînte cărți numite psaltire, cătră cari am adaus sinaxarii preste an, troparii și condacii sînților, de asemenea sinaxarul de post am adaus, și ceaslovul cu oficiul de noapte și de zi. Aceasta s-a scris de la Facere în anul 7085".

De aci urmează, în josul paginei, în mărimea unui icusar, o cunună de snopi legați, în mijlocul căria stema Țărei-Românești: vulturul cu crucea.

Tiparul este identic cu caracterele *Psaltirei* române.

Așadară, nu peste trei, ci chiar în același an, în care s-a publicat *Psaltirea* cea română, diaconul tipări tot acolo o altă numai slavonește, în privința căria nu încape cel mai mic dubiu cum că a apărut în Muntenia, iar nu în Brașov [3].

Trebuie oare să mai formulăm concluziunea?

Tot ce se poate zice este că d. Odobescu, constatînd originea netransilvană a unor litere din edițiunea română a *Psaltirii*, făcuse deja prin însăși aceasta cel dentîi pas critic spre descoperirea adevărului.

Nu putem să nu adăugăm cu astă ocaziune că tot în biblioteca lui Șafarik se află un manuscript in-8, 117 file, intitulat în catalog: *Paraclis hieromonachi Rafaelis Dragomirensis* 1661, slavonește și românește, ceea ce precizează epoca cînd limba română a început cu încetul a scoate pe cea slavică nu numai din cărți, ci chiar din serviciul zilnic al bisericei.

Pe pagina 83 cetim slavoneşte următoarea interesantă notiţă:

„Această cărtecea numită *Paraclis* şi alte lucruri folositoare a făcut şi a scris ieromonahul Rafail din sînta monastire Dragomirna, şi a dat din iubire discipolului său diacon Andronic din satul Mihovenii pe apa Suceava, în zilele lui Ioan Ştefan-Vodă, fiul lui Vasilie-Vodă, şi ale mitropolitului Sava, în anul 7169, luna lui august 28...“

UN TEZAUR DE TIPO-XILOGRAFIE ROMÂNĂ DE PE LA 1550

I

Istoria artei lui Gutemberg la românii din Muntenia în cursul secolului XVI se împarte în trei perioade.

Cel dentîi este elucidat deja, pînă la un punt destul de înaintat, prin eruditele cercetări ale d-lui A. Odobescu.

Din incunabulele acestei epoce primitive, noi cunoaştem numai două, dopotrivă în limba slavică:

1. O liturghie, publicată în 1507, din ordinea lui Mihnea-Vodă: unicul exemplar este al monastirii Bistriţa;

2. *Evangeliarul*, tipărit în 1512, sub Neagoe Basarab: singurul exemplar iluminat pe pergamenă în Muzeul din Bucureşti, iar cele ordinare pe la mai multe biblioteci din Rusia, Serbia, Boemia etc.

Ambele aceste producţiuni primordiale ale tiparului muntean (1) sînt cu aceleaşi litere, pe aceeaşi hîrtie, sub îngrijirea aceluiaşi meşter: „monac şi preut Macariu" [1].

Periodul al treilea, pe care noi înşine îl atinserăm mai deunăzi [2], s-a manifestat, de asemenea, d-abia prin două monuminte, în aşteptare de a se mai descoperi altele:

1. O psăltire numai slavoneşte, publicată în 1577 sub auspiciile lui Alexandru-Vodă; unicul exemplar în Muzeul Naţional de la Praga;

2. O altă psăltire, româneşte şi slavoneşte totdodată, din acelaşi an, însă dintr-o iniţiativă neoficială: un exemplar în Biblioteca din Bucureşti, un altul în acea Imperială de la

---

[1] „Revista română", t. 1, p. 815–819.
[2] „Traian", nr. 10, p. 40.

Viena, un al treilea a fost la răposatul Georgiu Săulescu din Iaşi.

Ambele aceste cărţi, pe lîngă identitatea caracterelor exterioare, o hîrtie mai groasă şi neşte litere mai mici, mai negrijite, mai diforme decît în primul period, se datoresc unui singur aginte: diaconului Coresi.

Astfel, periodul întîi, îmbrăţişînd începutul secolului XVI, se poate numi „macarian"; cel de al treilea, de pe la fine, este în toată puterea cuvîntului „coresian".

Venim a constata, între aceste două extremităţi, existinţa unui intermediar, cel mai puţin cunoscut dintre toate, cel mai avut în suveniri, şi carele, pe lîngă altele, ne mai prezintă avantajul de a indica nu numai ţara, ci chiar localitatea unde tipăreau pe atunci străbunii noştri.

II

Marele Paul Iosif Şafarik, întı-o dizertaţiune despre tipografiile slavice în suaul Europei, zice:

„În Ţara Românească, cu arătarea directă a oraşului Tîrgovişte, s-a publicat, cu cheltuiala logofătului Demetriu, nepotul lui Bojidar, şi cu ajutorul ucenicilor săi Oprea şi Petru, în zilele lui Ioan Mircea-Vodă, *Faptele apostolilor*, în anul 1547, in-4, 258 foi. Pare-mi-se că tot atunci şi tot acolo s-a mai tipărit un extract din *Octoih*, in folio, 192 foi, din care eu am văzut numai un singur exemplar necomplect, cu neşte caractere uricioase".

Apoi celebrul slavist mai adauge că nu cunoaşte, dar a auzit vorbindu-se „despre un oarecare *Molitvenic* in-4, publicat, fără arătarea localităţii (2), sub domnul muntenesc Petru-Vodă" [1].

D. maior Papazoglu a aflat şi a vîndut d-lui Odobescu o foaie din această ultimă carte, atît de rară.

Pe vinieta paginei din faţă se citeşte foarte clar: „v'hrista boga blagovérni i bogom'hranimii samodr'javni zemli ugrovlahiskie io petrou voevodé".

Adecă: „în Domnul Crist bine-credinciosul şi de Dumnezeu păzitul autocrat al Ţărei Româneşti, Ioan Petru-Vodă".

---

[1] *Cztenia Moskovskago Obsczestva Istorii*, 1846, nr. 3, secţ. 3, p. 23.

În mijlocul vinietei este semnul obicinuit al tipăriturelor muntene din secolul XVI: vulturul cu crucea în cioc.

Să ne oprim aci un moment asupra acestei prețioase cărtecele.

III

Cestiunea preliminară este: la care anume Petru-Vodă se referește oare inscripțiunea, dintre cei trei sau patru?

Șafarik zice: „la cel dintre 1534—1536".

D. Odobescu se exprimă într-un mod mai vag, comițînd totdodată vro cîteva mici erori cronologice: „fie acest Petru-Voievod cel numit Paisie sau Radul Călugărul (1534—41), fie al lui fiu (1554—57), sau fie și Petru II Șchiopul, nepotul lui Mihnea-Vodă (1560—57)" [1].

Dentîi, Petru-vodă din Argeș și Paisie-Radu Călugărul au fost nu numai doi domni diferiți, dar încă rivali de moarte; al doilea, acel Petru-Vodă n-a domnit de la 1534 pînă la 1541, ci numai pînă la 1536, cînd l-a alungat din țară antagonistul său, precum se vede dintr-o epistolă, ce scrisese atunci el însuși la nepotul său de frate, celebrul primate al Ungariei Nicolai Românul (Olah) [2]; în fine, al treilea, Petrașcu cel Bun dintre 1554—1557 n-a fost fiul lui Petru-Vodă din Argeș, ci tocmai al dușmanului său Paisie-Radu Călugărul, dupre cum mărturește singur în documentele sale [3] și dupre cum o atestă toate celelalte acte contimpurane [4].

Simplificîndu-se astfeli cestiunea, să întrebăm acuma: căruia dintre acești trei domni omonimi se datorește interesantul *Molitvenic* al lui Șafarik și al d-lui maior Papazoglu?

Lui Petru din Argeș?

Lui Petrașcu cel Bun?

Lui Petru cel Șchiop?

În fine, nu cumva va fi aparținînd tocmai unui al patrulea, Petru-Vodă Cercel, pe care l-a uitat, din întîmplare, enumerațiunea d-lui Odobescu?

---

[1] „Rev. română", t. 1, p. 820.

[2] Șincai, sub 1536.

[3] Venelin, *Gramoty*, p. 167, 169.

[4] Katona, ap. Engel, t. 1, p. 220, *Monum. Hungariae historica script.*, t. 4, p. 207. *Arhiva istorică*, t. 1, part. 1, p. 64.

În privința lui Petru din Argeș, răspunsul nostru este absolutaminte negativ, cu toată ponderoasa autoritate a afirmațiunii lui Șafarik.

În adevăr, în scurta-i domnie de doi ani, într-o luptă necontenită cu oștirile de invaziune ale călugărului Paisiu, încît însuși nepotul său Nicolai Românul zice: „nu se așezase încă bine și iată că a și fost dat afară", — orice preocupațiune tipografică din partea tronului este neacceptabilă.

N-ar fi oare ciudat de a atribui buchinuri întregi unui principe care nu avusese timp de a lăsa posterității un singur crisov, și al căruia nume nici că se menționează în vechile cronice ale țărei? [1]

Petrașcu cel Bun a domnit, de asemenea, prea puțin, numai vro trei ani, petrecînd mereu în tabără pe cîmpiile Ungariei, pentru a ajuta acolo reginei maghiare Isabelle contra austriacului Fredinand; probabilitatea de a i se acorda meritul activității tipografice în Muntenia este dară nu mai puțin slabă.

Despre Petru Cercel, fiul lui Petrașcu și fratele lui Mihai cel Viteaz, nu poate fi nici vorbă; el a domnit numai vro doi ani, între 1583—1585, îndată după aparițiunea celor două psăltiri coresiane; prin urmare, chiar presupunîndu-se într-un mod gratuit că s-ar fi apucat de publicarea cărților, tot încă este învederat că ar fi întrebuințat anume caracterele lui Coresi, pe cînd tiparul *Molitvenicului* este mai vechi și cu totul diferit [2].

Situațiunea limpezindu-se, rămîne dară numai Petru cel Șchiop.

Totul militează în favoarea-i.

Dentîi, el a domnit nu doi sau trei, ci șapte ani, între 1560—1567.

Al doilea, este fiul și succesorul imediat al acelui Mircea-Vodă sub care Șafarik arată mai sus că s-a scos în Tîrgoviște un extract din *Octoih* și un *Apostol*, cu nește litere, nu

[1] Tunusli, trad. Sion, p. 136.

[2] Acestui principe îi aparține inscripțiunea de la monastirea Mislea despre „Petru-Vodă și fiul său Marcu", iar nu lui Petru din Argeș, precum se credea în genere din cauza unui veleat rău descifrat.

frumoase ca acelea din epoca lui Neagoe-Vodă, ci urîcioase, precum sînt ale *Molitvenicului* în cestiune.

Al treilea, domnirea lui a fost destul de liniştită, mai ales de la 1562 pînă la 1566, din cauza păcii ce se stabilise tocmai atunci între Ungaria şi Poarta Otomană [3].

Astfeli, Petru cel Şchiop este singurul patron probabil al *Molitvenicului*, de pe care redacţiunea „Revistei române" a avut fericita idee de a da la lumină un facsimile.

Pînă a nu merge înainte, sîntem datori a mai îndrepta o greşeală.

D. Odobescu crede că literele *Molitvenicului* sînt identice cu ale tipăriturelor slavice din Veneţia, datorite familiei Vucovici: Bojidar şi fiului său Vincenţiu. Nu este exact!

Noi avem denaintea ochilor noştri un model foarte elocinte: misalul, tipărit sub auspiciile lui Vucovici-tată în 1519; ei bine, deşi caracterele se aseamănă, totuşi deosebirile sînt nu mai puţin evidinţi: ornamentaţiunea e diferită, literele sînt mai mari şi mai fine [4].

V

Aşadară, rezumîndu-ne, între periodul „macarian" şi între acel „coresian" din istoria artei tipografice în Ţara Românească, există la mijloc, între anii 1540—1570, un period, pe care îl putem caracteriza deocamdată, pînă la dezvoltările ulterioare, ce ne va procura mai la vale descoperirea unui nou monument, prin neşte litere urîcioase, cu mult mai mici decît în cărţile lui Macariu şi chiar în cele două psaltiri ale lui Coresi.

Numele generic cel mai potrivit ce s-ar putea acorda acestui period ni se pare a fi „mircian".

Producţiunile sale sînt:

1. Un *Apostol*, tipărit în Tîrgovişte în 1547, din ordinea lui Mircea-Vodă;
2. Un extract din *Octoih*, în aceleaşi condiţiuni;
3. Un *Molitvenic*, publicat între 1560—67, sub auspiciile lui Petru, fiul lui Mircea-Vodă;

---

[3] Engel, Şincai etc.

[4] Vezi un facsimile în: *Reestr slavianskih knig Şiriaeva*, Moscva, 1833, p. 3.

4. Un *Ceaslov*, din care d. Odobescu a găsit la monastirea Bistrița numai niște fragminte izolate, cu aceleași litere ca și *Molitvenicul*;

5. În fine... în fine, o carte, cea mai remarcabilă dintre toate, despre care ne vine acum rîndul de a vorbi.

VI

Mulțumită amabilității d-lui dr. Barbu Constantinescu, ni s-a întîmplat a descoperi în biblioteca Seminarului din București încredințată direcțiunii d-sale, un in-folio, fără început, fără sfîrșit, pătat, descusut, rupt, dar pe care totuși noi nu ne sfiim de a-l numi „un tezaur de tipo-xilografie română".

Ca text, cartea n-are nici o valoare subiectivă sau obiectivă pentru literatura noastră națională, nefiind scrisă românește sau cel puțin de către un autor român.

Este pur și simplu un *Pentecostar*, adică ritualul liturgic pentru cele cinci decade de la Paște pînă la Rusalii, într-o limbă slavo-ecleziastică, mai apropiată de dialectul serbesc decît de cel rusesc, precum se observă pe dată mai cu seamă din accente, bunăoară în cuvintele: „voda, tvoriti, kolĭeno, tișina, zemlĭa, rece" etc., unde muscalul apasă pe „*da, ri, lĭe, -na, lĭa, ce*", pe cînd serbul, din contra, preferă pe „*vo, tvo, ko, ti, zem, re*..." [1]

Astfel, toată importanța acestei cărți se mărginește pentru noi strictaminte în elementul exterior, lăsînd ca filologia slavică propriu-zisă să-l aprofundeze din celelalte punturi de vedere.

VII

Dentîi legătura.

Ea este destul de interesantă, deși nu trece peste începutul secolului trecut.

Din diferitele adnotațiuni manuscripte, ce se citesc pe stratul de hîrtie, cu care e încleiat lemnul pe dinîntru, pe din afară fiind învelit, dupe obicei, cu o piele de culoare închisă, atențiunea noastră a fost atrasă de acea următoare:

„Să știe că acest penticostar este a sfintei biserici în Furduești, care l-am cumpărat eu popa Mihai cu bani gata

[1] Vezi Dobrowski, *Instit. linguae slavicae*, p. 56.

taleri trei, bani ai dum. Banului Manolache, și l-am cumpărat de la un popă Gheorghe, la luna lui april dzece dzile leat 7250 (1742)".

Trei taleri pentru un pentecostar pe la 1742.

Satul Furdueștii este în districtul Argeș, plasa Gălișeștilor.

Cum că cartea se afla acolo cu mult înainte de a trece de la popa Gheorghe către popa Mihai, și chiar înainte de a fi fost legată, precum vom vedea mai jos, probează următoarea subscriere marginală pe una din paginele sale:

„Pop Pîrvul ot Furduești leat 7178 (1670)".

Așadară, exemplarul de față merită cu tot dreptul de a fi numit „cel de la Furduești".

O cercetare mai de aproape ne-a permis a preciza data legăturei.

Examinînd hîrtia din încleietura lemnului, am dat peste următorul curios fragment dintr-un decret domnesc tipărit:

...Млстїю бжїю, Іѡ Щербанъ Воевод...
...гдвами сїю повеленїе гдвами слȣг гдвам [1]
...ѡт стѣг нѣгȣлȣі юз... [2]
...лȣи каса ши бȣкателе че с...
...аръ, де гълѣтъ кȣ фън ши...
...цара Домнїеи мѣле, афаръ...
...алалте съ дибъ паче ꙟсъ нꙋма...
...рȣпȣл лȣи ши вор фи ꙟ каса лȣ...
...ателе лȣи ȣнїи ка ачеꙗ ꙟк...
...ътънисъȣ, пентрȣ къ връндъ...
...сънтъ слȣциле Домнїеи мѣле тȣ...
...а мънииле лор, скрис фїеште кърȣѣ...
...те прекȣм скрїе маи сȣсъ ши ка маи...
...атъ, пентре пикътȣри акȣсъндȣсъ (?) пре...
...аскȣнзъ че каре нȣ ва авѣ картѣ...
...лȣи съ дибъ вое бирничїи, съл...
...мнїи мѣле и сам реч гдвми: — [3]

Іѡ Щербан Воевод. мсца [4]

(L.S.)

---

[1] Adecă: Cu mila lui Dumnezeu Io Șerban-Vodă... această poruncă domnească slugei domnești...

[2] De sub steagul lui Neagu Iuzbașa. Acest rînd e scris cu mîna.

[3] Adică: și însăși domnia mea a spus.

[4] Luna.

Pecetea, ca şi subscrierea domnească, sînt cu cerneală roşie.

Iată cea dentîi urmă în România de o scuteală de bir apărită!

Unic în felul său, acest fragment ar merita a fi depus la muzeu.

Şerban-Vodă Cantacuzino, căruia i se datoreşte, întocmai cu aceleaşi litere ca şi decretul de mai sus, *Biblia* din 1688, a domnit între 1679—1689.

Prin urmare, legătura *Pentecostarului* nostru, operată cu ajutorul decretului acestui principe, este naturalminte posterioară anului 1679, deşi anterioară lui 1742 din inscripţiunea lui popa Mihai.

VIII

Cartea nu este paginată, dară la fiecare opt foi se află indicat numărul coalei, ca şi cînd ar fi un octav.

Pe această baze se cunoaşte că la început lipsesc 66 foi; în fiinţă sînt 244; cîte nu ajung la fine, nu se ştie; în orice caz, cu totul se numără peste 310 foi, adecă peste 620 de pagine.

Cea mai voluminoasă producţiune a teascurilor muntene din secolul XVI.

Pe la 1700, plus-minus, cînd cartea a fost legată pentru ultima oară de către unul din cei doi preuţi din satul Furdueşti, popa Pîrvul sau popa Mihai, paginele actualminte în lipsă nu mai existau, precum se vede din dosul cel îngust al legăturei.

Caracterele cele ordinare ale *Pentecostarului*, adecă abstracţiune făcînd de titulaturele monogramatizate ale capitolelor, cari în genere nu se prea găsesc în două cărţi tot de un feli, fiind turnate sau săpate mai totdauna ad-hoc; caracterele cele ordinare, mai repetăm încă o dată, sînt identice cu ale *Molitvenicului* lui Petru cel Şchiop dintre 1560—67.

Pentecostarul însă este ceva mai vechi, necunoscînd litera dublă, compusă din ж aruncat dasupra lui д de exemplu în cuvîntul *rojdstvo*, ceea ce ne întîmpină în *Molitvenic* de două ori pe o singură pagină.

Altfel, nu numai caracterele sînt aceleași, ci chiar alternațiunea lor cu cerneală neagră și roșie, punîndu-se cu cenobar nu numai titlurile, ci încă fiecare cea dentîi literă după punt.

Ne este peste putință de a conduce confruntațiunea mai departe, tot ce a rămas din *Molitvenic*, cel puțin pînă astăzi, consistînd într-o unică foaie, descoperită de către d. maior Papazoglu.

Constatînd anterioritatea *Pentecostarului*, noi ne credem în drept de a-l atribui anume domnirii lui Mircea-Vodă, patronul *Apostolului* și al *Octoihului*, despre cari vorbește Șafarik; adecă de a-l referi către anul 1550, ceva mai mult sau ceva mai puțin.

Însă partea cea mai remarcabilă a acestei cărți consistă nu în caracterele cele ordinare, foarte neregulate, foarte grosolane și cunoscute deja oarecum prin facsimile, publicat în „Revista română" de pe *Molitvenicul* lui Petru cel Șchiop, dar în inițiale, viniete și mai ales icoane.

IX

Inițialele, — se-nțelege că e vorba numai de cele figurate, iar nu de literele capitale ordinare, — ne-ar putea oferi, în cărțile muntene din secolul XVI, materia unui studiu monografic foarte interesant.

Ele ar merita în orice caz de a fi reproduse în facsimile, formînd toate la un loc un feli de album alfabetic, precum s-au făcut atîtea și atîtea pentru incunabulele tiparului din Occidinte.

Deja d. Odobescu, — cel dentîi și poate singurul în România în toate cestiunile de arheologie națională, — vorbind despre *Psaltirea* diaconului Coresi, s-a încercat a le clasifica în următorul mod:

„Un punct care deșteaptă mai mult curiozitatea este de a vedea că într-această carte de la 1577, la mai multe capete de psalmi, întîlnim literele capitale ornamentate, pe cari le-am văzut figurînd în cărțile slavonești tipărite la 1507 și 1512, sub Mihnea și Neagoe-Vodă. Inițialele B și P, formate prin împletirea unor linii albe pe fund negru, apar tipărite pe ici și pe colea în acest volum pare-că ar fi rămășițe

cam învechite și stricate ale frumoasei tipografii ce se aduse din Veneția în Țara Românească la începutul aceluiași secol. Cît despre celelalte caractere, ele sînt de o formă mai groasă, mai nemlădiită, și denotează o provenință germană, căci se știe cum că țara care inventase imprimeria a rămas mult timp străină la progresele ce folositoarea artă cîștigase în celelate părți ale Europei" [1].

Dentîi vom defini după putință ambele specii de mai sus.

Inițialele cele proprii periodului macarian și pe cari d. Odobescu le caracterizează puțin exact prin „linii albe pe fund negru" se pot descri mai plastic așa: o trestie ghimpoasă sau mai bine un lemn cioturos, împletit astfeli, încît nu numai formează scheletul literei, dar imple prin suciturele sale lacunele dintre margini, bunăoară golul semicercurilor din Б sau Р, treiunghiul din Д etc.; totul executat într-un mod foarte ingenios și cu multă grație, iar caracterul întreg părînd alb din cauza conturului și al micelor intervaluri dintre îndoiturele lemnului, cari sînt în genere negre sau cîteodată roșii.

O idee destul de complectă despre configurațiunea acestor frumoase inițiale se poate face cu ajutorul literei Б, facsimilate în „Revista română" [2].

Originea lor să fie ea oare din Veneția, precum presupune d. Odobescu?

Noi nu credem, găsindu-le întocmai astfeli, înainte de tipăriturile lui Mihnea și a lui Neagoe, în cele două evangeliare manuscripte executate în Moldova, unul anume la monastirea Neamțului, din ordinea lui Ștefan cel Mare, în 1492 și 1502; aflătoare astăzi, cel dentîi la Biblioteca Regie de la Munic [3] și cellalt la acea Imperială de la Viena [4], de unde, în ultima noastră călătorie prin Germania, noi ne-am procurat fotografiile colorate cele mai exacte și în mărime naturală după toate paginile iluminate.

Prin urmare, chiar presupunîndu-se că aceste litere s-ar fi turnat sau săpat în Veneția pentru trebuința tiparului român, și tot încă rămîne constatat că desemnul primitiv era

---

[1] „Revista română", t. 2, p. 113.
[2] T. I, p. 816.
[3] *Cod. slav.*, nr. 1.
[4] *Cod. slav.*, nr. 7.

curat românesc, luat de prin manuscriptele muntene și moldovene din secolul precedinte.

Atîta despre capitalele figurate din periodul macarian.

Inițialele celelalte, mai moderne și cu totul străine tipăriturelor lui Mihnea și a lui Neagoe, se formează dintr-un pătrat cu o bordură împrejur, iar în întru însăși litera, executată cu liniile cele ordinare ale slovelor cirilice, dar înconjurată și întortochiată prin șerpuirea unui lemn cu noduri sau ale unei trestii cu spini și chiar cu floricele: bordura, litera propriu-zisă și lemnul sau trestia sînt albe, restul este negru sau roșu, iar aspectul general pare urîcios, fiind prea încărcat.

Aci noi iarăși nu ne împăcăm cu opiniunea d-lui Odobescu cum că aceste inițiale ar fi „de o proveninţă germană", fiindcă chiar prin concepțiune ele sînt strîns înrudite cu capitalele figurate de mai sus din periodul macarian: aceleași lemne sau trestii, cu noduri, cu cioturi, cu ghimpi, cu spini, cu floricele, mai pe scurt, aceeași idee originală, deznaturată oarecum prin o prea mare complicațiune de elemințe.

Vom vedea mai la vale niște viniete analoage, cari vor servi a confirma și mai mult „proveninţa românească", iar nu nemțească a acestor inițiale, pe cari d. Odobescu le-a germanizat, negreșit, numai din cauza formei lor pătrate, întrebuințate de asemenea în Occidinte, de unde chiar în Francia literele capitale se numeau altădată: „lettres carrées" [1].

În *Pentecostarul* nostru se întîlnesc ambele specii.

Din periodul macarian vedem aci inițiala **Б** în două locuri și într-un loc **П**.

Această din urmă este mai cu deosebire remarcabilă.

Suprapunînd-o geometricește peste aceeași literă din *Evangeliarul* lui Neagoe-Vodă, noi am constatat o identitate absolută.

Din periodul posterior, adecă din inițialele cele închise într-un pătrat, găsim pe ici, pe colea în *Pentecostar:* **Г**, **Є**, **Б**, **П**, **Р**, **Д**, dar mai cu seamă bine executate sînt anume: **Б**, **Т**, și **Ж**.

Inițiala **Н** are configurațiunea latină: N.

---

[1] *Diction. de l'Académie, Suplem.*

Concluziunea este că capitalele figurate de prin tipăriturele muntene din secolul XVI s-au născut pe la 1507—1512 din imitațiunea superbelor manuscripte române ilustrate mai vechi; iar apoi, către anul 1550, ele s-au mai modificat prin neşte complicațiuni zădarnice şi fără gust, deşi în fond au conservat cu sănţitate în tot cursul acestei epoce caracterul primitiv esențial de lemne sau trestii împletite, ceva atît de conform cu natura materială a României, acoperită pe atunci de pădurile cele mai nestrăbătute, şi cu pasiunea poetică eternă a românului pentru: „frunza verde".

X

Sub numele de vinietă noi înțelegem un poligon, generalminte un pătrat cu o bază mai lungă decît înălţimea, împlut cu feliurite arabescuri sau chiar figure, și ocupînd partea de sus, cîteodată întreaga jumătate superioară a paginei, la începutul unui nou libru sau capitol.

Acest gen de ornamentațiune ne întîmpină [pe] alocuri de asemenea în manuscriptele sau incunabulele bizantine, serbe, ruseşti, orientale şi occidentale de prin evul mediu, pînă pe la anul 1500 şi mai jos, însă vinietele române diferesc cu totul de celelalte prin un ce propriu, original, național, fără nici un seamăn pe aiuri.

Un exemplu ne va explica.

Englezul Charles Boner, inamic declarat al naționalității noastre, nu se poate popri totuşi de a nu admira cu entuziasm, în următorul mod, varietatea şi gustul feliuritelor țesăture ieşite din mîna cea grosolană a sătenilor români.

„Covoarele, lucrate în unele părți ale Transilvaniei, de către muierile cele mai de rînd, sînt atît de frumoase, încît ar putea servi drept podoabă pentru orişicare salon din Paris sau din Londra [1]. Gustul cu care țărancele aleg şi distribuiesc culorile este admirabil; desemnurile, deşi orientale în fond, sînt totuşi absolutamente proprii românilor [2]. Com-

[1] „... so handsome that they would be prized as an ornament in any London or Paris drawing-room."
[2] „... entirely their own."

binațiunea văpselelor și a liniilor este de o varietate nemărginită; invențiunea lor se pare a fi tot atît de ușoară pentru țărance ca și execuțiunea acestor mozaicuri..." [1].

Apoi zice mai departe:

„Românii se ocupă, de asemenea, cu împletirea panerașelor din trestie. Deși simple, ele sînt totuși drăgălașe. Cîteodată această fabricațiune atît de vulgară capătă un aer de eleganță numai din cauza deosebitului gust al acestor oameni pentru arabescuri..." [2].

Acuma oricine lesne va înțelege „românismul" sublimei ornamentațiuni de la Curtea de Argeș și „românismul" minunatelor viniete de prin cărțile scrise sau tipărite în țările noastre sînt acum trei sau patru secoli: invențiunea și execuțiunea arabescurilor celor mai extraordinare, — repețind încă o dată observațiunea călătorului britanic, — este în natura intimă a românului!

Am spus deja că ceea ce noi numim vinietă se compune dintr-un poligon; dasupra-i se-nalță o cruce, iar la coastele-i, ca doi stîlpi sau ca un feli de „suporți" din heraldică, cîte o ramură legată la rădăcină cu cîte un unghi de la bazea poligonului, una mai-naltă și cealaltă mai scurtă, ambele mai mult sau mai puțin sucite; afară de cari, cele mai de multe ori, mai figurează cîte o rămurea la cele două unghiuri de sus ale vinietei, într-o linie cam paralelă cu celelalte.

Aceasta este o caracteristică generală de la care însă abaterile nu sînt rare: uneori lipsește crucea, fiind înlocuită prin două aripe sau o altă figură; uneori ramurele și rămurelele sînt de aceeași mărime, sau în locul lor vedem d-abia cîte o frunză, ori chiar nimica; și așa mai încolo, după capriciul, fantazia sau inspirațiunea artistului.

Cele două viniete, facsimilate în „Revista română", una după *Evangeliarul* lui Neagoe și cealaltă după *Molitvenicul* lui Petru-Vodă, pot servi ca niște modeluri în această privință[3].

În *Pentecostarul* nostru aflăm patru feluri de viniete.

---

[1] „... this invention seems an easy the them as the execution of the mosaic web..."

[2] ... that taste for arabesques, which these people seem to have...
Vezi: *Transylvania, its products and its people*, London, 1865, p. 241—252.

[3] Vezi de asemenea vinieta de pe *Evangeliarul* lui Rareș de la Viena, în Silvestre, *Paléographie universelle*.

Două din ele sînt neşte vederate resturi din periodul macarian, avînd în mijloc stema Țărei Româneşti, dar diferind cu totul prin desenuri.

Vinieta cu vulturul mare stînd între doi arbori s-a facsimilat deja, după *Evangeliarul* lui Neagoe-Vodă, în „Revista română".

Vinieta cu vulturul mic, fără arbori, cu coroana pe cap, ar merita de asemenea cu atît mai mult de a fi reprodusă, cu cît arabescurile sale sînt mai corecte, mai artistice, mai ingenioase, iar poligonul prezintă un pătrat nu lungureț, ci rectangular.

Alte două viniete se deosebesc una de alta şi de cele de mai sus, avînd toate un singur detai comun, anume o cruce în culme dasupra poligonului, împletită din linii într-un mod mai-mai uniform şi încunjurată de cunoscuta inscripțiune: **IC. XC. НИ. КА.**

Una din ele este remarcabilă din punctul de vedere al împletirii sale dintr-un lemn ciotoros, întocmai în felul inițialelor celor figurate descrise mai sus, adecă într-un gust românesc aşa-zicînd stereotip: pînă şi crucea are două noduri care lipsesc în celelalte viniete.

Execuțiunea desemnului este posterioară periodului macarian, fiind dizgrațioasă în combinare, ca şi literele cele capitale încadrate, pe cari noi le-am referit deja, mai mult sau mai puțin, cătră jumătatea secolului XVI, pe cînd ornamentațiunea din timpul lui Neagoe-Vodă se distinge totdauna, din contra, prin o eleganță extremă.

În fine, mai este încă o vinietă.

Aceasta se compune dintr-un pătrat obicinuit, în întrul căruia sînt patru cercuri mari, întrelegate ca verigele unui lanț şi încrucişate apoi prin o mulțime de linii, totul dispus într-un mod foarte estetic.

La coaste se înalță nu patru, ci numai două ramure, dintre cari cea din a-stînga, cu mult mai mare, începîndu-se la unghiul inferior al pătratului, se rădică în sus, se uneşte cu unghiul superior, şi sloboade de acolo o creangă, care, plecîndu-se, ajunge mai pînă la cruce: două coroane ducale împodobesc această ramură.

Invențiunea desemnului este foarte veche, contimpureană şi anterioară periodului macarian.

Pintre sculpturele de la Curtea de Argeș ne întîmpină arabescuri analoge [1], iar o vinietă, nu asemănată, dar putem zice identică, se află în manuscriptul lui Ștefan cel Mare de la Munic, la începutul *Evangeliului* lui Ioan.

Vom conchide prin observațiunea că toate aceste ornamentațiuni constituă unul din elemintele cele mai prețioase pentru istoria artistică a României.

De s-ar publica în facsimile măcar vinietele, și tot încă ce imens serviciu nu numai pentru pictura istorică, dar chiar pentru arhitectură, care n-ar mai fi silită de a căuta modeluri decorative peste nouă țăre și nouă mări, avîndu-le naționale, străbune, curat românești!...

Ne apucă groaza dînd la tot pasul peste lepădături exotice, pe cînd am putea atît de lesne a dezgropa tezaurele părinților noștri!

Să trecem acum la iconografia *Pentecostariului*.

XI

În starea în care găsim noi cartea, adecă deja foarte necompletă, lipsindu-i o mulțime de foi la început și nu se mai știe cîte la fine, — ea tot încă mai conservă, ca prin minune, opt prețioase icoane xilografice, în mărimea paginei întregi, unicele monuminte de această natură în România din secolul XVI, — și anume:

1. Patima Mîntuitorului, fără nici o inscripțiune.
2. Înmormîntarea, cu inscripțiunea: погребеніе христово.
3. Înviarea, cu inscripțiunea: вьскресеніе христово.
4. Aparițiunea postumă a Mintuitorului denaintea preacuratei Fecioare, cu inscripțiunea: христос іавис прѣжде Маріи.
5. Vindecarea celui paralitic, cu inscripțiunea: христос исцѣли расаблена ѡт ли лѣт.
6. Mîntuitorul în sinagogă, cu inscripțiunea: христос ѹчит вь свѣтилище іоудеиское.
7. Înălțarea, cu inscripțiunea: вьзнесеніе господне.

---

[1] Reissenberger, *L'Eglise de Curtea de Argeș*, Vienne, 1867, p. 19, 22.

8. Epizodul Samaritenei, cu inscripţiunea: христос просит водѫ ѿт жени самарѣнини.

Dentîi despre artist.

Cum că el a fost român, iar nu slav, ba nici nu ştia bine slavoneşte, se constată din unele inscripţiuni.

Astfel іавис прѣжде Маріи constituă un românism, cu totul contrariu limbei slavice ecleziastice şi tuturor dialectelor moderne.

Slavii întrebuinţează прѣжде numai în simţul timpului: înainte-vreme, *prius*.

În simţ de poziţiune, *coram*, adecă înaintea cuiva sau a ceva, ei pun totdauna: прѣд.

Frazea din inscripţiunea de mai sus: „se arătă *înaintea* Mariei" trebuia cu прѣд, iar nu cu прѣжде.

Numai româneşte „înainte", ca şi latineşte „ante", se ia în ambele înţelesuri.

Este nu mai puţin românească forma gramaticală din inscripţiunea: ȣчит въ свѣтилище іоудеиское.

La slavi adjectivul cată să fie în ablativ: въ свѣтилищѣ іоудеискомь.

Artistul însă, fiindcă românii, neavînd o desininţă cazuală proprie pentru ablativ, zic ca şi în cazul direct: „în sinagoga jidovească", a pus slavoneşte nominativul.

Modelurile după cari s-au executat icoanele au fost de asemenea române, şi anume manuscriptele cele iluminate din secolul precedinte.

În *Înmormîntare*, în *Înviare*, în *Apariţiunea postumă* şi în *Epizodul Samaritenei*, munţii sînt desemnaţi întocmai cum îi vedem în imaginea apostolului Ioan din *Evangeliarul* lui Ştefan cel Mare de la Munic, carele, precum am mai spus-o, a fost scris şi ilustrat pe la 1492, nu numai la monastirea Neamţului, dar încă de către un pictor neaoş român, diaconul Teodor *Mărişescul*.

În *Înmormîntare* şi în *Epizodul Samaritenei* sînt absolutaminte identice cu acele din ilustraţiunile ambelor evangeliare moldovene ştefaniane, de la Viena şi de la Munic.

Tot aceasta trebuie să spunem despre turnurile din *Vindecarea celui paralitic* şi din *Mîntuitorul în sinagogă*.

În fine, atitudinea figurilor şi draperiile lor provoacă aceeaşi observaţiune.

Este remarcabil că gardul din *Apariţiunea postumă* şi puţul din *Epizodul Samaritenei* sînt pare-că fotografite după gardurile cîmpene şi după puţurile săteşti, ce ne întîmpină pînă astăzi în unele sate din Muntenia!...

După ce constatarăm originea română a artistului şi a modelurilor sale, să trecem la artă.

Prin conturn şi prin perspectivă, munţii din icoanele *Pentecostarului* sînt cu mult mai naturali decît, bunăoară, stînca din tabloul lui Iohann Gossaert dintre 1470—1532, aflător în Muzeul Naţional Bavarez [1], sau decît mai multe cartoane analoage tot de pe atunci, conservate în avuta colecţiune a Luvrului.

Figurele şi draperiile se aseamănă cu cele cinci icoane de şcoală italiană de Bartolomeo Vivarini, pictor dintre 1449—1499, în galeria Belvederului de la Viena; sau cu mai multe tablouri de şcoală germană din aceeaşi epocă în Muzeul Naţional Bavarez, de exemplu al lui Schuhlein dintre 1468—1502*, al lui Wagner dintre 1490—1524 **, ale lui Holbein etc.

Capetele personagelor sînt în genere mici, iar corpurile svelte, un semn distinctiv al unei arte perfecţionate.

Compoziţiunea, adecă ideea ce predomină şi distribuirea elemintelor planului, este de un gust atît de modern, încît aceste icoane ar putea servi chiar astăzi drept cartoane pentru un pictor ecleziastic.

Astfeli, maniera artistului nostru, sau mai bine zicînd a modelurilor sale române mai vechi, nu este nicidecum bizantină, adecă silită, imobilă, încărcată, ci originală românească, apropiindu-se însă de acea occidentală, adecă naturală, animată, simplă.

Reproducem aci, într-un facsimile nu tocmai perfect, fiindu-ne imposibil de a găsi în Bucureşti un săpător destul de abil spre a surprinde pe lemn cu exactitatea dorită toată fineţa vechei xilografii române, *Epizodul Samaritenei*.

[1] Salon 2, nr. 99.
* Salon 1, nr. 13.
** Salon 1, nr. 40.

ІС ХС

Să recapitulăm.

Tiparul muntean din secolul XVI prezintă trei perioade separate: cel macarian de pe la 1500—1520; cel mircian pe la 1540—1560; cel coresian de pe la 1570—1580.

Periodul intermediar a fost pînă acum cel mai puțin cunoscut.

Semnalînd cinci diferite monuminte tipografice ostensibile din acest interval, noi ne-am oprit cu preferință asupra *Pentecostarului* slavic, publicat aproximativ pe la 1550 și din care unicul exemplar se află astăzi în biblioteca Seminarului din București, după ce aparținuse mai mult timp, în secolii XVII și XVIII, modestei bisericuțe din satul Furduești.

Prin numărul paginelor, această carte este cea mai voluminoasă din toate producțiunile teascurilor muntene între 1500—1600.

Tiparul e diform, afară numai de inițialele cele figurate.

Acestea din urmă consistă pe de o parte din unele superbe litere capitale ornamentate, rămase din periodul macarian, iar pe de alta din neşte caractere posterioare, de un gust degenerat.

Ambele specii sînt deopotrivă de o origine emineminte românească, distingîndu-se prin împletirea unor butuci sau nuiele.

De aceeași natură, așa-zicînd „trunchiată", este una din vinietele puse ca împodobire în fruntea unor capete ale cărții, după obiceiul stereotip al scripturelor române celor mai vechi.

Alte două viniete sînt moștenite d-a dreptul din periodul macarian.

O a patra se pare a fi și mai antică, întîmpinîndu-ne în manuscriptele din epoca lui Ștefan cel Mare.

Demonstrînd originea curat românească a ingenioaselor arabescuri din toate aceste viniete, noi am atras atențiunea asupra intimei lor înrudiri cu elemintul decorativ al sublimului templu de la Curtea de Argeș.

În fine, trecurăm la ultima și cea mai curioasă parte a *Pentecostarului:* iconografia.

Observaţiunile noastre în această privinţă sînt prea proaspete în memoria lectorilor, pentru ca să mai fim siliţi a le reaminti.

Vom repeţi însă încă o dată: românii avuseseră în toate neşte începuturi proprii ale lor, pe urmele cărora trebuia să păşească dezvoltîndu-se fiii şi nepoţii, în loc de a uita vocea sîngelui pentru momeala străinului!!...

În viaţa morală a popoarelor, imitaţiunea este ca somnul în viaţa fizică a individului: scurtă şi moderată, ea întăreşte; prelungindu-se şi trecînd măsura, ea moaie şi ucide; iar în ambele cazuri, naţiunea deşteptată rareori îşi aduce aminte, pentru o singură clipă, mai mult numai ca să rîză cu despreţ, fantasmagoriile unei activităţi fără realitate!...

LIMBA ROMÂNĂ ŞI DIALECTELE ITALIANE. SCHIŢĂ FILOLOGICĂ DE G. L. FROLLO, 1869

Deschizînd în columnele lui „Traian" o rubrică pentru *bibliografie*, pe care au negles-o sau mai bine zicînd au necunoscut-o pînă-ntru atîta toate foile noastre periodice, încît nu se sfiau a acorda acest titlu unor seci anunţuri sau la nişte pretenţioase reclame, — am avut în vedere a încuraja meritul real şi a reduce nulitatea sau prezumţiunea la adevărata-i expresiune, ţinîndu-ne totdauna în cercul celei mai stricte nepartialităţi.

Critica noastră avu nenorocirea de a supăra pe acei ce se credeau a fi victime, tocmai pentru că nu erau, bunăoară d. Vizanti, d. Aurelian, unii dintre francmasonii de la „Convorbiri literare" etc., cu cari personalmente noi n-am avut niciodată a împărţi nemica, nici în bine, nici în rău; dar iritînd pe autorii unor încercări necoapte sau pernicioase, noi dederăm totdodată cea mai deplină dreptate operelor în adevăr bune, frumoase sau folositoare: dd. Ion Ionescu, Rîureanu, Ştefan Mihăilescu şi alţii.

Cu aceeaşi nepărtenire declarăm astăzi că cărtecica d-lui Frollo, pe care o avem acum denaintea ochilor, este una din cele mai remarcabile lucrări filologice din cîte au apărut pînă aci româneşte.

Nu ne mirăm că limba-i e foarte corectă şi elegantă, căci în calitatea-i de italian d. Frollo este ca şi român; cine nu ştie că Canini scria cu perfecţiune româneşte după o petrecere d-abia de cîteva lune pe ţărmii Dunării?

Nu ne mirăm, de asemenea, că opuscolul d-lui Frollo respiră la fiecare pas iubirea cea mai filială pentru româ-

nism; tot așa au fost pentru noi de secoli toți scriitorii din Italia, Del Chiaro, Caroni, Veghezzi Ruscalla etc.

Intrăm dară d-a dreptul în aprețuirea intrensecă a scrierii. D. V. A. Urechiă își făcuse intrarea în Academia Română printr-un discurs intitulat: *Limba friulană comparată cu limba română.*

Lăsînd d-o parte extrema superficialitate a dezvoltărilor, vorbirea academicului nostru se baza întreagă pe o idee fundamentală falsă, cum că dialectele provinciale ale Italiei ar semăna mai mult cu limba română, decît dialectul toscan, devenit încoace de la Dante limba literară a tuturor italianilor.

D. Frollo s-a pus pe lucru și a dovedit contrariul.

Iată originea scrierii sale.

Pentru ca să vedeți din capul locului cu cine avem a face, ar ajunge următorul început al opuscolului:

„Știința filologică are drept cuvînt de a se făli pentru victoriile repurtate în zilele noastre. Nefiindu-i de ajuns să fie lărgit orizontul cercetărilor în privința limbelor clasice, la cari mai că se mărgineau studiile trecutului, a mai voit să răpească sfingilor secretele de atîtea secole păstrate și să evoce cele XXXI dinastii egiptene din necropolele lor; a silit pe Babilon și pe Ninive să dea cont despre alfabetele cuneiforme, săpate pe argilă; dezlegă prin tablele poliglote ale ahemenizilor problema cea nepătrunsă despre limbajul Meziei; descifră extravagantele caractere ale templelor cidriene și ale peșterilor funerare din Licia; făcu să vorbească basreliefele ce acopereau stîncele Frigiei; scoase la lumină tezaurele de filosofie și de estetică ce zăceau coprinse în *Sastrele* indianilor, în *Ramayana* și în *Mahabharata*; iar ceea ce este și mai mult, devină prin simpla putere a inducțiunii existența, fizionomia și fazele istorice ale poporului Aria, acel nobil popor a cărui limbă explică toată morfologia limbelor noastre și prin care greco-latinii, slavii și germanii se recunosc astăzi de frați.

Toate aceste rezultate sînt de o valoare inestimabilă spre a reconstrui istoria, spre a determina legămintele ce uneșc membrele risipite ale familiei omenești și spre a prepara acea sinteză socială la care țintește mișcarea de astăzi. Dar în interesul chiar acestui scop, misiunea limbisticei nu se

mărgineşte aci. Europa însăşi îi păstrează un tărîm întins, de abia desţelenit, pe care o aşteaptă alte conciste de un interes mare şi cu mult mai imediat.

Obiectul indaginilor nu vor mai fi nişte naţiuni moarte, cari au pierit de pe faţa lumii şi au presărat cu osămintele lor pustietăţile Orientului; dar naţiunile cele vii, cari, tot aşteptînd ora răscumpărării, şi-au păstrat limba lor drept paladiu de glorie şi de independinţă. Pentru ele o cestiune filologică este cîteodată o cestiune de viaţă şi de moarte, şi o carte de gramatică valorează mai mult decît o oaste inumerabilă, înzestrată cu puşti de Chassepot şi cu tunuri ghintuite.

Una din aceste naţiuni a fost şi în oarecare parte este şi acum naţiunea română. Înconjurată de vecini mai mult sau mai puţin interesaţi a o cotropi şi a o asimila, ea simte necesitatea de a afirma nepregetat dreptul ei la existinţă. Titlurile nu-i lipsesc, dar cată să le dezgroape şi să le producă la lumină..."

Ca dovadă cît de profund a studiat d. Frollo fiecare din numeroasele dialecte italiane, iată paşagiul tocmai despre acel dialect friulan asupra căruia scrisese d. V. A. Urechiă:

„Dialectele coprinse în familia carnică sînt: friulanul, goriţianul vechiul tergestin şi belunezul. Dialectul friulan, despre are d. Alexandrescu a întreţinut Academia Română, este foarte avut în producţiuni literare prozaice şi poetice: scriitorii cei mai populari au fost contele Hermes şi P. Zurut. Avem înaintea ochilor manifestul unui vocabular friulan, ce se află în curs de tipar şi al căruia autor, abatele I. Pirona, într-o memorie intitulată: *Attinenze della lingua friulana* (Udine, 1859), făcînd comentariul unei inscripţiuni de la 1103, vorbeşte în treacăt despre analogia acestui limbaj cu cel românesc. Acelaşi argument s-a tratat mai cu dinadinsul de către G. I. Ascoli într-o broşură: *Sull'idioma Friulano e sue affinita colla lingua Valacca* (Udine, 1846). Dialectul goriţian este o amestecătură de friulan, venet şi slav: nu posede decît oarecari poezii populare. Tergestinul vechi este asemine o derivaţiune a friulanului, care în ziua de astăzi s-a înlocuit prin dialectul venet; la 1828 se auzea încă în gura poporului, şi ab. G. Mainati publică în anul acela cîteva dialoguri cu traducerea lor italianească. Belluno posede

cîteva producțiuni în versuri; repausatul canonic Vienna i dede un vocabular rămas încă netipărit".

Concluziunea la care ajunge d. Frollo prin comparațiunea dialectelor italiane cu limba română este aceasta:

„Nemic, prin urmare, nu poate să ne oprească de a privi limba toscană ca o sinteze, deși imperfectă, a dialectelor din Italia toată; și oricît de mari să fie afinitățile particulare ce prezintă unele din aceste dialecte cu limba română, am greși foarte mult dacă le-am crede mai apropiate de dînsa decît de italiana, sau dacă am admite cu onor. d. Alexandrescu că italiana cultă seamănă cu româna mai puțin decît una sau alta din dialectele ei".

Dumnealui își dezvoltă apoi teza în următorul mod:

„Ca să fie limba română mai antică decît italiana, și chiar ca să fi existat într-o stare mai mult decît rudimentală la epoca în care romanii au colonizat țările Daciei, noi n-avem nici o dificultate d-a o admite; căci lipsa mai totală a dialectelor și uniformitatea limbei ce s-a conservat în deosebitele provincii române, care au rămas despărțite cu începerea invaziunilor barbarice, precum a fost cazul Macedoniei, presupune că limba română era și constituită de mai-nainte; și nici n-ar fi de crezut că uniformitatea în vorbire să se fi introdus după ce coloniștii s-au împrăștiat pe un teritoriu așa întins, și pe cînd ei n-aveau altă limbă scrisă și recunoscută în instituțiunile publice decît numai limba latinească; dar despre altă parte nemic nu dovedește că să se fi vorbit un limbaj vulgar omogen și universal în vechea patrie a legionarilor: documente ne lipsesc cu totul în acest respect, și o cercetare scrupuloasă a dialectelor odierne ar putea să aducă un rezultat cu totul contrariu, explicînd prin cauze anterioare niște proprietăți esențiale ale lor, deosebite de proprietățile limbei române, și cari ar fi fost eliminate dacă o limbă analogă cu aceasta ar fi avut o valoare cîtuși de puțin universală.

Rămîne atunci să reducem la un alt principiu unitatea primordială a limbei române, adică să admitem, împreună cu concetățeanul nostru Vegezzi-Ruscalla, că limba aceasta are de fundament limba castrense a romanilor adunați din toate provinciile imperiului, care limbă s-ar fi format prin combinarea graduală a dialectelor respective sub influința limbei oficiale. Cît pentru limba italiană, ea nu putea pe atunci să existe decît în embrion, pînă cînd încetarea politică

a imperiului și căderea latinității lăsă pe dialecte să se ivească la lumină, le transformă și le apropie între ele prin adoptarea aceluia ce a devenit piatra angulară a limbei italiane, va să zică prin adoptarea dialectului tosco-latin.

Astfeli este facil de a explica și cauza asemănărilor ce am însemnat în tot discursul nostru. Dialectul tosco-latin seamănă cu limba română mai mult decît celelalte dialecte luate fiecare în parte, pentru că mai-nainte de toate este o combinare a tuturora, precum a fost la rîndul său însăși limba română, și apoi pentru că elementul tosco-latin, adică elementul metropolei, trebuia să fi fost predomnitor în castrele Poporului-rege. Iar dacă dialectele din Italia septentrională, și mai cu seamă cele carnice din cari este dialectul friulan, se apropie de limba românească într-un mod mai sensibil decît cele din miazăzi, lucrul se explică nu numai prin prezința deosebitelor elemente celtice în armata romană, ci și prin contiguitatea geografică a țărelor subalpine cu provinciile de peste Adriatica".

În fine, isprăvind cu partea curat filologică, d. Frollo încheie cu următoarele observațiuni pedagogice, de cea mai mare însemnătate pentru instrucțiunea publică în România:

„Catedrele de limba italiană, ce figurează în bugetul statului pentru anul curent, sînt 11, toate facultative și stabilite numai pentru unele cursuri din școalele secundare; suma ce le este afiptă de abia se urcă la o cifră de 72 000 l.v. Limba franceză, din contra, este introdusă ca obligatorie la toate clasele gimnaziilor și în mai multe cursuri din toate celelalte școale secundare de ambe sexe; o catedră superioară se află la facultăți în București și alta la Iași, și cifra onorariilor se suie pînă la 228 800 l.v.

Noi sîntem departe de a contesta însemnătatea limbei franceze într-o epocă în care limba aceasta s-a mai făcut o limbă cosmopolită, și națiunea care o vorbește pare că se află la culmea civilizațiunei; dar ni se va permite de a ne îndoi despre oportunitatea de a se da acestui studiu o mai mare dezvoltare în România decît în orice altă parte a lumii, sacrificîndu-i chiar studiul limbei române, căriia i s-a rezervat pînă astăzi un rang subordinat. Extremitățile sînt rele totdeauna, și nouă ne e frică ca spiritul de galomanie, care bîntuie societatea română, să nu aducă cumva pieirea simți-

mîntului național, căci vitalitatea națiunilor stă în proporțiune directă cu elementele lor de originalitate.

Drept aceea nici n-am pretinde să se dea limbei italiane rolul ce a jucat pînă acum limba franceză în România, sau să se adopteze pentru perfecționarea limbei române o metodă exagerată de italisme, precum ni se pare a fi tendința onor. prof. Spinazzola. Limba română poate să se folosească și de italiană și de franceză, dar pentru aceasta n-are nici o necesitate de a se italianiza sau de a se înfranțozi; ea cată să fie română mai presus de toate, și studiul ei are să fie baza fundamentală pe care o să-și înalțe mărețul edificiu al instrucțiunii naționale.

Orișicum să fie, ni se pare că limba italiană ar putea prea bine să figureze și ea în Facultatea de Litere la București și la Iași, precum figurează în celelalte universități europene; cu această deosebire însă că în acele universități ea este admisă numai în vederea importanței sale literare, pe cînd la universitățile române ar avea și o importanță filologică și națională în ceea ce privește relațiunile ei cu limba țărei.

Și dacă aceia cari dispun de instrucțiunea publică n-ar împărtăși umila noastră opiniune, totuși ni se pare de recomandat o altă ramură de studiu ce are o catedră proprie în cele mai ilustre universități străine, și cu toate acestea nicăiri nu s-ar afla mai bine așezată decît în facultățile române, voim să zicem știința comparativă a limbelor romanice sau neolatine".

Cît de importantă este cărtecica d-lui Frollo, totuși ea se pierde denaintea operei d-sale capitale, despre care vom vorbi într-unul din numerii viitori...

ARHIV FILOLOGIC
SPICE PENTRU LIMBA ROMÂNĂ

Numai prin studiul vechilor cărţi naţiunea română îşi va putea forma o limbă cultă, care, trecînd apoi pe calea progresului din verigă în verigă, de ar merge oricît de departe, tot încă nu va avea şubreda aparinţă a unei plante fără rădăcină, ca stilul unora dintre scriitorii noştri de astăzi.

Iacă de ce ne grăbim a deschide în „Columna lui Traian" o nouă rubrică — una din cele mai importante, cel puţin după opiniunea noastră — unde vom prezinta lectorilor acestui ziar nu o monotonă disertaţiune, pentru care s-ar cere din parte-ne o atenţiune concentrată, ci numai un registru de cuvinte şi de forme, fără comentarii şi fără sistemă, unele ieşite din uz, altele sublime prin vigoare sau prin armonie.

Nu citiţi tot; nu urmăriţi întregul şir; aruncaţi o răpede cătătură asupra unui rînd izolat; surprindeţi o singură cugetare, o singură expresiune, o singură vorbă bărbătească din gura străbunilor; sămînţa a căzut în brazdă; ajunge deocamdată!

ACATISTUL MOLDOVEAN
AL MITROPOLITULUI DOSITEU

O carte foarte rară. S-a tipărit în monastirea ortodoxă Unieiow din Galiţia, la 1673, in-4, peste tot 48 foi, din dosul porţei o imagine xilografică a Verginei Maria.

Exemplarul pe care-l avem denaintea ochilor e complet.

Pe titlul acestui *Acatist*, mitropolitul Dositeu dechiară cum că el însuşi l-a „tălmăcit de pre limbă slovenească pe limbă rumănească".

Afară de astă indicaţiune, restul titlului e slavoneşte. Iacă-l întreg în transcripţiunea latină:

Preczestnyi Akathist i moleben presvietyi Bogoroditzi, Kanon Voskresen i procziia spasitelnyia molby k Gospodu naszemu Iisusu Christu, tălmăcit de pre limbă slovenească pe limbă rumănească trudohubĭem i tsczanĭem preôsviesczennago kyr ôttza Dosotheia, mitropolity Suczavskago, i vseia Moldavskĭa zemlia. V Monastiru Ounevskom typom izôbrazisia. Rok 1673.

Foaia 2 verso: *Arăţî-mi-te ca omul, zîsă neputreda Fecioară...*

3r: *De patime pururea luptaţi, mîngăiare n-avem...*

4r: *Meserătate* luînd a lunicării noastre şi *mişelinţa* lui Adam rădicînd...

4v: Bucură-te, *nenevestită Maică şi neatinsă de nuntă...*

6v: Avînd *de Dumnedzeu priimitoare găoace*, Fecioara alergă cătră Elisavetha...

7r: *Volbură din lontru avînd de cugete-ndoite*, curatul Iosif să turbură...

8v: *Ţi-au împlutu-ţi ursîtura...*

9v: Bucură-te, pom *vederos de poame*, din carele mulţi să hrănesc...

10r: *Pogorîciunea* dumnezeească nu fu mutare...

10v: Bucură-te, *carătă* (= trăsură) preasfîntă celui de pre cheruvimi.

ib.: *Ciumilitorii cei cu multe răspunsuri vedemu-i ca peştii muţi...*

11r: Bucură-te, că *pre filosofi — nemăestri i-arătaşi;* bucurăte, că pre *cei meşteri de cuvinte* — necunvîntători i-ai *vădit...*

12r: Bucură-te, cămară a fără sămănătură *mărituş...*

12v: *Lucoarea nescăpătatei lumini...*

ib.: Bucură-te, *fulgerule, ce luminezi sufletele!* Bucură-te, *tunule, ce îngrozişi pismaşii!...*

13r: Bucură-te, cinstită *diadîmă...*

14r: *Rujea* (= trandafir) cea neveştedă, bucură-te sîngură...

ib.: Bucură-te, neispitită de *mărituş...*

15^v: Bucură-te, *scoică de mare*, ce-ai *mohorîțît* (= ai văpsit cu purpură) *plașca* (= manta) cea dumnezeească în sfînt sîngele tău...

17^r: Bucură-te, nearsă *tufă de ruji*...

18^r: Lumea toată *au învitat* să cînte...

ib.: Cu lapte l-ai hrănit, cu *amelițarea* ce hrănește lumea toată...

18^v: Carii ședém la-ntunérecul păcatelor, lumină *văd-zumĭ*...

ib.: Viața cea *statnică* ai născut...

19^v: Bucură-te, c-ai descuiat *edemul* cel încuiat...

22^r: *Apoasa* (= apă mare) o trecu în vad, ca pre uscat, și de *eghipteasca nevoe* scăpînd...

23^r: De grele neputințe și *duroroase* chinuri fiind strîns...

ib.: Te știu vistiiar nefurat și *neadevăsît* (= neascuns)...

25^v: Și sărută pre Elisavet, și *fu deaca auzî Elisavet sărutarea Mariei, giucă pruncul în pîntecele ei*...

28^v: *Sărcinați* de păcate...

29^r: Ești rugul ce *nu l-au prinsu-l* focul...

29^v: Sus *tine* în scaun și gios în mormînt...

30^r: *Ce putredisăm*, mă înoești, iubitor de om...

ib.: *Tine, ce-ai pre ape spănzurat* tot pămîntul...

31^r: *Rumpînd îmbe legături* a morții ș-a iadului...

32^v: Așia ămbla ei după *plazuri* (= forme) mincinoase...

ib.: Unul era *statul* a dumnezăirii și a trupului tău, că *într-îmbe* unul ești...

33^r: Împărățește, ce nu *văcuește* (= nu e etern)...

34^r: Una era nedespărțită în iad, în mormînt și în *edem* Dumnezăirea...

34^v: *Cuconi* (= copii), blagosloviți; preuții, lăudați; *lumé-nii*, înălțați preste toți vécii...

ib.: *O de* ciudease noaă! *o de* negrăita răbdare!...

ib.: *Cuconi*, să-l blagosloviți; preuți, să-l căntați; *popoare*, să-l înălțați preste toți vécii...

35^r: *Nu mă plînge mine*, Maică...

ib.: În *streina* ta naștere, de *durori hălăduind* (= scăpînd) *prespre* (= mai presus de) fire, fericită fui, nencepute Fiiule; iară acum *tine*, Dumnezeul mieu, văzînd mort fără suflet, cu *sabie de voia rea mă răzrump* cumplit...

36^v: Dă-mi pre acest strein, ce *n-are unde capul să-și tupile*...

38v: Perit-au nedejdea noastră și *umorîți fumî* (= furăm) ...
ib.: *Curățîți vechiul aluat, ca să fiți noaă frămîntătură*...
42r: Agonisită de toată *bunăfacere*...
42v: Decăt toți *vă arătați* (= vă arătarăți) mai fericiți...
ibid.: *A ce* (= de ce) *m-ai urnitu-mă* de la fața ta, *lucoarea cea negrăită*...
43v: De cumplite chinuri *ce-s domnit*...
44r: În *mijlocul de cuptoriu* cu piciorul cel vésel ca *într-o liniște cu hoară cănta*...
45r: Cu totul *mă dediu* chinurilor rob, ca un *ticăit*, de m-am asămănat dobitoacelor ne-nțălegătoare...
47v; *Nu vă bucurareți* de draci, că *vă* să pleacă, ce *să vă bucurați*, că numile voastre scrise sînt întru ceriuri...
48v: Carele cu îngropăciunea ta ai prădat împărățiile *adului*, *astroacă-mi* (= îngroapă-mi) pentru găndurile cele bune svaturile céle réle...

CAZANIA MOLDOVENEASCĂ A MITROPOLITULUI VARLAAM DIN 1643

Titlul de pe poartă este: *Carte românească de învățătură dumenecele preste an și la prasnice împărătești și la svînți mari, cu zisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie voivodul și domnul țărei Mol. din multe scripturi tălmăcită din limba slovenească pre limba românească de Varlaam mitropolitul de țara Moldovei. În tipariul domnesc în mănăstirea a Trei Svetiteli, în Iași, de la Chs.* 1643.

Împrejurul porței sînt imaginile xilografite: Crist, cei patru evangeliști, Petru, Pavel, sîntul Ioan de la Suceava, sînta Parasceva, și apoi la un loc trei: Baziliu cel Mare, Gregoriu Teologul și Crisostom.

Sub această din urmă triplă imagine este anul 1642, adecă cu un an înainte de edițiunea cărții, pesemne cînd s-a executat poarta.

Sub imaginea apostolului Ioan este la o parte numele gravarului: *Ilie*.

Același nume se repetă pe mai multe gravure în cursul cărții, și anume: la foaia 86 din partea I, unde, afară de *Ilie*, este și anul: 1641; de aci, f. 124 retro și 198 verso tot

din partea I, și apoi din partea II foile: 1 retro, 17r, 36 verso, 52r, 67v, 79r, 90v, 103v, 113r etc.

La foaia 46 verso din partea II citim: *Ilia T.*, negreșit inițiala numelui de familie al artistului nostru.

Din cele două părți, prima are 384 foi, cuprinzînd explicațiuni asupra pasagelor duminicale din *Evangeliu;* cea a doua, cu o paginațiune separată, dar fără titlu deosebită numără 117 foi, explicînd sărbătorile cele mari; apoi urmeaz,, fără paginațiune, o scară de materie pe patru foi întitulată: *Capetele ce sîmt într-această carte*, și în fruntea căriia citim slavonește:

„Izvolenïem ôttza i s'prospieszenïem syna i s'vr'szenïem svietago ducha, povelienïem blagoczestivago gospodaria naszego Iô Vasilia Voevody, bozsïeiu milostiiu gospodaria zemlie Moldavskoi, napeczatana byst siia kniga glagolemaia Eyaggelïe ouczitelnoe v svoei gospodarskoi typografii, v bogospasaemiem nastolniem svoem gradie Iasïech, v svoem gospodarskom monastiri trïech Svietitelei, v liet ôt sozdanïa mira 7151, a ôt v'plosczenïa gospoda Boga i spasa naszego Is. Chr. 1643".

Adecă:

„Cu voința Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvărșirea Sintului Spirit, din ordinea piosului domn al nostru Iô. Basiliu-Vodă, din grația lui Dumnezeu domnul țărei Moldovei, s-a tipărit această carte, numită *Evangeliu cu învățătură*, în domneasca-i tipografie, în păzita de Dumnezeu urbe a sa de scaun Iașii, în domneasca-i mănăstire a Trei Ierarhi, în anul de la Zidirea lumei 7151, iar de la întruparea Dumnezeului și Mîntuitorului nostru Is. Chr. 1643".

Pînă acum această carte, de o raritate extremă, n-a fost descrisă decît numai în treacăt.

Exemplarul cunoscut nouă e complet.

f. 1v: Postescu-mă de *daori* (= două ori) într-o săptămînă și dau *a zécea*...

2v: Ca cu un *bucin* strigă și chiamă...

3r: Dumnezău celor măndri cu toate le stă *în pomciș* (= în contra)...

ib.: *Mai iubește* (= iubește mai mult) Dumnezău pre cel păcătos, cînd se pocăiaște, decăt pre cel *dirept*, cînd să făléște; pentr-acea macar și toate bunătățile *s-am face* (= deaca am

face) și toată légea *s-am împlea* (= deaca am împle), să nu ne mărim...

4^{v}; Și nu-i *sosi* (= ajunse) numai atâta, ce încă *osindi* și pre *vamăș*...

6^{r}: Doamne, curățéște-mă *mene* păcătosul...

ib.: *Auziu că carțile* se vor deșchide...

7^{r}: Roadă de *lucrure* bune...

ib.: *Cum* să cade *căte unuia căruia-și di-nși* (= fiecăruia dintr-înși)...

9^{r}: Nu *sîmt* destonic să mă chem *fecior ție*...

ib.: *Văzu-l pri-ns* (= îl văzu pre dînsul) tatăl lui, și-i fu milă *di-ns* (= de dînsul) și *cursă* (= alergă) de căzu pre *grumazii* lui...

9^{v}: Au fost mort *ș-au învis* (= au înviat)...

10^{r}: *A méle* toate *ale tale* sîmt...

10^{v}: Nu iubéște *perirea* păcătoșilor...

ib.: Nu mai grijesc *ei* de sufletul *său* (= lor)...

11^{r}: Din *părăsiciune* rădică-i...

16^{v}: Uciderile, nedireptățile, *aslamurile*, asuprélele...

17^{r}: *Nu-i soséște cu unul sau cu două*...

19^{r}: Deci, ce te părăsești, *păcătoase?* Ce te lenești?...

25^{r}: *Giudețul* lui Dumnezău are trei *giudecate:* ăntăiu pre ispravnicii *lumiei* aceștiia,... a doa giudecată este cînd sîngur Dumnezău giudecă, ... a treia giudecată va *hi* după svărșitul aceștii lumi...

27^{r}: *Omorîciunea* cea de păcate...

27^{v}: Atunce, iubiților, să vor despărți părinte de fecior și *îmă* (= mumă) de fată, și frate de *sor*...

29^{v}: *Nu fireți* ca cei fățarnici; *nu adunareți șie* visteare pre pămînt, unde viermi și putregiunea *putredéște* și unde furii o sapă și o fură, ce *adunați șie* visteare în ceriu...

30^{v}: *Căci că-i* om *deoprotivă* ca și *dăns*, macar *s-are hi* (= deacă ar fi) și împărat, că *cu firea-i întocma*...

31^{r}: Tu de erți greșala altuia, dai *un șalău*, iară Dumnezău, de iartă greșala ta, îți iartă *o mie de zloți*...

39^{r}: Zise: cum mă știi *să hiu așia* (= că eu sum așa)? ...

46^{v}: Nu *pate* (= pățește) trupul...

47^{v}: Purtînd un slăbănog de *vene* (= vine)...

48^{v}: Scoală și-ți ia patul tău și *te du a-casă-ți;* și să sculă îndată și-și *luo* patul și eși...

50ʳ: Cu mîna *ce* (= cu care) ucisése pre frate-său, *nicedănăoară* nu o putea duce la gură să mănânce *cu nusa* (= cu dînsa)...

51ᵛ: *Cărtularii* şi fariseii, ce şedea acolo, să mirară, *unde* (= cînd) auziră că-i iartă păcatele, şi *grăia andesine*...

52ʳ: Cela ce *şti* găndurile oamenilor...

ibid.: Rădică patul *a-umăr* şi eşi...

53ᵛ: *Ce folosu-i* omului, *să are* (= deacă ar) dobăndi lumea toată, deaca-şi va piiarde sufletul său...

54ʳ: *Să ne închinăm cu vésele suflete şi cu bucurate inimi*...

56ʳ: Svănta şi cinstita cruce, aceasta éste şi *sabie*, aceasta éste şi *arc*, aceasta éste şi *suliţă*, aceasta éste şi *coiuf* (= cască) şi *platoşe* (= cuirasă) şi fiece armă...

ibid.: Cumu-i *u-npărat* (= un împărat) *de* (= care) cumpără arme bune...

60ʳ: Ne omorîm în *toate zile*...

ibid.: Era *întrestată* şi groaznică celora ce era *mainte* de cruce, iară *acmu* de cîndu-i crucea, nu se mai tem *di-nsă* (= de dînsa), ce încă o şi *pohtesc*...

61ᵛ: Să cinstim *găvoazdele* (= cuiele)...

62ᵛ: Pentr-acea şi noi, *săvai* (= măcar) în cale cînd mérgem, aceasta să avem soţie; *săvai* în casă cînd *simtem*, aceasta să o avem socotitoriu; *săvai* cînd vom să dormim, aceasta să o avem străjériu; nu éste *nice* un creştin să nu aibă pururea lîngă sine svînta cruce...

ibid.: Cînd vor să-şi facă cruce, *numai ce măhăesc cu mîna, cum are amăgi oarece:* acéia nu éste cruce, ce-i o *mănieecie;* căce cruce éste acéia cîndu-şi pune mîna *tînd* într-un umăr, *tînd* într-alt, *tînd* în frunte, *tînd* în piept...

64ʳ: *Săvai să* (= chiar deacă) éste şi de lemn svînta cruce...

64ᵛ: Nime nemărui nu va agiuta acolo, *nice frate a frate va folosi, nice părinte a fecior, nice bogat a sărac*...

ibid.: *S-ai* (= dacă ai) dobăndi lumea cu toată avuţia ei şi sufletul *veri* piiarde, ce folos éste?...

66ʳ: Şi-i zise: *cur* (= curg) spumele şi *scărşcă în dinţi*...

68ᵛ: Şi-i zise: *duhule mute şi surde!*...

71ʳ: Şi-l vor răni *pri-nsul* şi vor *şchioupi spri-ns*...

72ʳ: Unii *să vrea smenti de vrea zice* (= s-ar fi smintit de ar fi zis) că n-au fost fiiul lui Dumnezeu, cum s-au grăit; alţii *s-au vrut lepăda di-ns* (= s-ar fi lepădat de dînsul),

ca de un om ce n-are putére; pentr-acea adése le pomenéște lor de moartea sa, ca să știe că însuși le-au spus...

73^{r}: Fiiul omenesc *așia are a păți de oameni*...

74^{v}: Vă veți boteza cu *singele* vostru și păharul *morții* îl veți bea pentru *mene*...

79^{v}: Le păru că le zice pentru adormire de *somnu*, pentr-acea răspunseră: Doamne, *s-au* (= deacă au) adormit, iarăși să va scula:

81^{r}: *Săvai s-are* (= chiar deacă ar) muri trupéște, iară de moartea sufletului nu să va téme...

82^{v}: Lăcrămă și *să oțărî* (= se indignă) pentru moartea piiatinului său lui Lazăr...

83^{v}: Eși mortul înfășat preste *mînu* și preste picioare...

ibid.: Înșivă voi cu *mînule* voastre...

84^{r}: Aceasta éste, după căt *auziți* (= auzirăți), iubiții miei...

85^{r}: Care *omohor* (= omofor) făcusă-l Précista însăși cu *mînule* sale...

85^{v}: Să-și lépede de asupra sa *tarul* (= sarcina) păcatelor lor... că cela ce să încarcă de *sarcină* grea pre cale, *rămîine* și *pestéște* (= zăbăvește) pre cale...

87^{v}: Trei sute de *péningi* (= bani)...

88^{r}: *Nu o supărareți pri-nsă*...

88^{v}: Luară *stălpări* (= ramure) de finic și eșiră în tămpinarea lui...

ibid.: Isus află un *asin* și încălecă *pri-ns*...

ib.: Vine călare pre *asin*...

90^{v}: Zice: pentru ce nu *vănduți* (= vîndurăți) acesta mir în 300 de *péningi* și *să dați* (= să fi dat) *mișeilor* (= săracilor); ce-l *vărsați* (= vărsarăți) gios și-l *istrăviți* (= nimicirăți)...

91^{r}: De strînsoare nu să mai satură, pănă ce-și *vende tocma* și sufletul său...

ibid.: Să-i aducă un *măşcoiu* (= catîr) să încalece...

92^{v}: Tot *pedestru* au îmblat...

ibid.: *Păpriștea éste 100 de stînjini*...

95^{v}: Nu lăsă omul să hie *pietoriu* (= pieritoriu)...

96^{r}: Fără *mente* și fără înțelepciune ca un *mășcoiu*...

ibid.: Am părăsit *de-a ne închinarea* (= de a ne închina) *bozilor* (= idolilor)...

97^{r}: Nime nu poate să slujească *a doi domni*...

97v: Acela ce nu să va *dezveaște* (= dezbrăca) de păcatele sale...

98v: *Să nu him postit* cu măndrie și cu laudă...

103v: Cu arme și cu *paliţe* (= beţe)...

id.: Ca un *menciunos* fu *șchiuopit* și bătut...

ibid.: În *vartă* (= cazarmă) *prespre toată noaptea* rîs și batgiocurit de slujitori...

ib.: Din *vartă* foarte de *demăineaţă* scos...

104r: Legături gréle și *uciseturi* dése, de păr...

ib.: Că-l *dezvăscură* de *veșmentele* lui...

104v: Cu adevărat ești împărat: că ești îmbrăcat cu *plașcă mohorîtă* (= mantă de purpură) și ai în cap *cunună* și în *mînu* steag...

ib.: *Șchiuopiea* în faţa lui și-l bătea cu palma...

106r: S-au sculat morţii și s-au arătat *a mulţi*...

107r: Moartea, *ce stătu pentru măncatul* poamelor...

107v: Oamenii ce fură *dup-îns*...

ib.: Într-alt chip nu *s-au vrut putea cunoaște* (= s-ar fi putut cunoaște)...

ib.: *Au vrut putea* (= ar fi putut) Dumnezău și cu sila să izbăvască rodul omenesc...

108r: *De nu vrea lua* (= de n-ar fi luat) moarte cu blăstăm, cum *vrea scoate* (= ar fi scos) omul din blăstăm...

113r: Nemică *pementéște* să nu găndească...

113v: Cînd fu *veneri* de cătră sară...

115v: Tată și *îmă* (= mumă)...

ib.: *Amar mie, sîngurata de mene!*...

117r: *O ceriu și pemente*, plăngeţi cu *mene*...

117v: O *pemente* și tu soare, *întrestaţi-vă* și vă spămăntaţi...

118r: Catapetazma besérecei să rupsă pre mijloc, iară voi nu vă *umiliţi* (= umilirăţi); gropile să deșchisără și inima voastră nu să *obidui;* soarele și luna întunecară și voi nu *înţeléseţi* (= înţeleserăţi) că éste Dumnezău...

119r: Numai trei zile ce *veri pesti* (=vei zăbăvi)...

119v: *Oh, oh, mare nevoie! Vai, vai, mare greutate! Amar, amar!*...

125r: *Căzusăm* în sărăcie....

ibid.: Ceia ce *văjiea* noaă rău...

ib.: Astăzi *vene* noaă bucurie...

125ᵛ: *Căci și pentru ce? Pentru căci că* astăzi trecu blăstămul...
126ʳ: *Aducemu-ne a mente,* Doamne...
127ᵛ: Și *păindu-i* (= părîndu-i) că are trup *pementesc*...
128ʳ: *Cursără* (= alergară) la groapă și *Ioan numai ce* (= pe dată) se plecă de *căotă* în groapă...
ibid.: *Sudariul adecă mahrama,* cu carea era învălit capul...
128ᵛ: Să arătă Christos *Lucăei* și lui Cleop...
135ʳ: Carele să chiamă *al optul* veac...
136ᵛ: Iară Thoma *pre-amănuntul socoti și pipăi*...
138ʳ: Cătr-acea *te véghe* de faptele tale...
139ʳ: De toate *părțile* te va cuprinde nevoie și greutate...
141ʳ: Iară Pilat să miră, că *amu* (= deja) au murit...
143ᵛ: Era *veneri zua* acéia...
ibid.: *Stejiră* (= se grăbiră) să nu înopteze...
144ʳ: Iară de nu să va putea pricépe neștine, în ce chip *au fost ducîndu-se* mironosițile *așa de noapte*...
147ᵛ: Vrun lucru bun *să him făcut noi*...
150ᵛ: Și cine *vrea întra* (= ar fi intrat) ăntîiu după turburarea apei, să sănătoșia, *hie de ce boală vrea hi ținut* (= ar fi ținut)...
ibid.: Înțelése că mulți *ai* (= ani) *amu* (= deja) are în boală, și grăi lui...
152ʳ: Spăla carnea și *mănuntaele* oilor...
156ʳ: Nu iubéște *să piae* (= să peară) nime...
159ʳ: Închinătorii cei *adeveri* (= adevărați)...
160ʳ: Vedeți holdele că *sămt plăvițe amu cătră sécere,* și cine va săcera plată va lua...
162ʳ: *De vrea vedea* (= de ar fi văzut) muiarea acéia un om cu 12 slugi, *să vrea rușina,* și *nu vrea mérge*...
163ʳ: Cela ce *ști* inimile tuturor...
163ᵛ: Închinători *adeveri* (= adevărați)...
165ᵛ: Vedeți holdele, că iată sămt *amu* (= deja) *de sécere*....
167ᵛ: *Șchiopi* pre pămînt și făcu tină diin *șchiopit*...
173ʳ: Aflară făntăna aceasta *ducîndu-se* apa pre *sulinare* (= tuburi) în cetate, și le păru bine; ce Dumnezău opri apa și nu *currea* (= curgea)...
175ʳ: Fariseii *ocărăia-l,* necărtularii *mărturisiia-l*...
175ᵛ: Cei cu ochi, ce vedea în *toate zile*...
181ʳ: Părăsiți *de-a plăngerea* și *nu vă scărbireți*...

183^r: Ş-a *strănicit* (= înstrăinat) *cu nuşii* (= cu dînşii) pre pămînt, ca un necunoscut...

183^v: *Ianĭ* spuneţi-mi, carii ne asupresc pre noi: *mişeii* (= săracii) *au* bogaţii?

187^v: Elinii în vréme de demult avea *obicină* aşia: ce om *vrea face* (= ar fi făcut) vitejie la războiu şi *vrea birui* vrăjmaşii aceiia cetăţi diîn carea era, *făcea-i* chipul lui, *în ce chip era*...

188^r: *Pre cătinel, pre cătinel* (= cu încetul, cu încetul) să deprinsără oamenii...

188^v: Spune *istoriia* aşia: în zilele lui Constantin împărat, *acela bunul şi creştinul*...

195^r: El éste *cu totul tot* a diavolului...

195^v: Macar şi săbor *s-ai strînge* (= dacă ai strînge), o împărate, am nedéjde întru Dumnezău...

197^r: Şi noi în toţi *aii* (= anii) prăznuim *pamentea* (= memoria) lor..

197^v: Şi alţii, carii nu-i putinţă a le spune *numerele* (= numenile) tuturor...

203^v: Pînă aicea *auzitĭ* (= auzirăţi) folosul Duhului Svănt...

204^v: *Să avăm lucrure* bune...

206^r: Pre care om iubéşte Dumnezău, pre acela şi *cércetă*...

206^v: Ca un lemn uscat, *gata de-a ardcrca* în focul *nestinsu*...

208^v: *Tine* avem Dumnezeu şi împărat, *tine*...

212^v: Cumu-i piatra ce să chiamă adamant: *căt să* o are ucide (= oricît ar lovi-o) cu hierul, tot nu să zdrobéşte...

213^v: Să-şi piarză viiaţa *într-o mică de ceas* (= într-un moment) de atătea *parţi* ce *veniea* războiu...

214^v: Cătr-acela *singe* cugetînd, mucenicii *vărsa-şi singele său*...

215^r: Iară binele acela *au-l* în véci netrecuţi...

217^r: Pentr-acea şi tu, *o oame*...

220^v: Pre mare ca pre uscat înbla, vănturile şi marea *cunteniea* (= reţinea)...

221^r: Când veţi hi duşi înaintea *a* domni şi *a* înpăraţi pentru numele mieu *nu vă grijireţi, nice vă învăţareţi* ce veţi grăi...

226^r: *A* nemică altă nu să asamănă isprăvile noastre într-această lume, numai fumului...

226v: Ochiul, ce éste în trupul nostru, *véde chiar*...
228r: *Lucrurile ce sămt în pomciş unul altui, şi isprăvile lor sămt în pomciş* (= cauzele contradictorii produc efecte contradictorii)...
228v: La dînsul *să curăm* (= să alergăm) întru greutăţile noastre...
ibid.: Spre ucidere şi spre *armăşie*...
231v: Marea poate *cunteni* şi vănturile a înceta...
232v: Mulţi vor veni de în patru *parţi a lumiei*...
236r: Zise vîntului şi *cunteni*, şi mării şi să alină...
238v: *Mai iubăsc* întunérecul decăt lumîna...
242r: Adusără la dăns un bolnav de-l purta *patr-ănşi* ca pre un mort, *nice leac* putére sau tărie întru sine n-avea, *de nu-l vrea purta* semenţiile lui...
242v: Să tămăduiască bolnavul *într-o mică de cias*...
243v: Iarăşi *am răpşti* (= am murmura) şi am huli...
ibid.: *Să nu ni se supere* în scrăbe, ce să răbdăm cu blăndeţe...
244r: *Să ne simţim* (= să veghem) şi *să curăm* (= să alergăm) cătră mila lui...
ibid.: Deaca dobăndim ceva bine diîn *mănule* lui Dumnezău, *oare* (= ori) sănătate îndelungată, *oare* avuţie, *oare* cinste şi mărie...
224v: Covărşéşte *prespre* măsură...
253r: Şi aşia da năroadelor de-şi *înpărţiea*, că era tocmiţi *coriu* căte o sută şi căte cincizeci pre iarbă vérde...
ibid.: Şi încă prisosiră fărăme 12 *coşpiniţe* (= coşuri de pîne) pline...
255v: Doamne, izbăvéşte-mă, că *periiu* (= per)...
256r: *Să* n-ai şi dobăndi *de ce* te rogi, încă să nu te măhneşti...
256v: Dumnezău nu dă *de toate orile* după *rugămentea* noastră...
257r: Şi *găndiea andesine* de *grăiea: căndai* (= cumva) *să nu-l him* scărbit în ceva, de ne îndemnă să purcédem pre mare sînguri...
257v: În *al patrul* cias de noapte...
258v: Eşti fiiul lui Dumnezău, că *văzum* (= văzurăm) slava ta...
261v: De-aţi avea credinţă ca un grăunţ de *horciţă* (= muştar)...

262^{r}: *Zmăcina* şi *munciea* dieavolul trupurile...
ibid.: Decăt trupurile, mai rău *armăşéşte* (= chinuieşte) sufletele...
263^{r}: Oame creştine, *căci* (= de ce) nu te temi de acela vrăjmaş, şi de *armăşia* lui nu te socoteşti?...
263^{v}: Curund *veri* vedea, ce te va tămpina de la acela *armaş* (= calău)...
id.: Diavolul éste *răscumpărătoriu* (= vindicativ) şi mîndru...
268^{r}: Gonéşte şi feciorul ei, să n-aibă *îma* (= muma) a să întoarce la fecior...
ibid.: Părăsit-ai *de-a luarea* cu nedireptul...
272^{v}: Încep a-l *zugruma* (= apuca de pept) ş-a-l strînge să-i plătească...
273^{r}: Şi *suma* aceiia datorii face zéce mii de *camene* (= petre) de galbeni...
ibid.: Cătă *zlobă* (= răutate) are omul...
274^{r}: *Cumpliciunea* celor nemilostivi...
275^{r}: Să te-a Dumnezău îmbogăţit şi te-a rădicat *prespre* alţii, n-a făcut aceasta ca să dosădeşti săracii...
277^{r}: *Are iubi să custe* (= ar iubi să trăiască)...
277^{v}: Cum trăgea nădéjde acesta de *cust* (= viaţă) mult, şi nu ştiea că preste acéia noapte va muri...
279^{r}: Fu iubitoriu de *nemérnici* (= drumaşi) şi *ospetătoriu*...
ibid.: *Pururrea ca un prunc după maică, aşia şi el sughiţa după Dumnezăul său*...
279^{v}: În *toate nopţi* cu lacrămi ud aşternutul mieu...
280^{v}: Un om oarecarele era *căsaş* (= cu familie)...
281^{v}: Multe *ciumiléşte* (= face aluziune) aceasta pildă...
282^{v}: Slugile celui diintăi şi *ai doii*...
283^{r}: Pentru ce *uciset* (= uciserăţi) svăntul şi dreptul Mesie?...
283^{v}: *Di însul* (= de dînsul) vă *lepădat* (= lepădarăţi) şi *căzut* (= căzurăţi) diin darul lui, şi de împărăţiea ceriului vă *astreinat* (= înstrăinărăţi)...
287^{v}: Între mire şi între *nevastă* (= mireasă) éste credinţa cea tare....
290^{r}: Slugile, *carii* fură *tremişi*...
290^{v}: *Giuruita* (= promisiunea) ce *giuruise* lui Adam...

291ʳ: *Ai treii* sămt, carii nu numai la *nuîntă* ce nu vrură să margă, ce și slugile uciseră...
293ᵛ: *Pre supt cumpăt tinse cuvînt* (= perfidie) de grăi...
295ʳ: Mult *să polzui* (= folosi) acel fățarnic...
297ᵛ: Îngropă *péniîngul* (= banul) Domnului...
298ᵛ: Deac-am venit eu ași lua al mieu cu *aslam* (= violință)...
300ʳ: Și de *mănŭ* și de picioare fu legat...
300ᵛ: Nice *dănăoară* nu vor sta *de-a viclenirea* și *de-a apucarea* cu nedireptul și *de-a înghițirea*...
306ᵛ: Nu cu vro *urătură de cuvente multe*, ce pre scurt...
309ʳ: Întră Isus într-una *de* corabii, ce era a lui Simon...
ibid.: *Pasi* mai într-adînc și aruncă mreaja ta...
311ʳ: *Smochinului căotă să séce* (= smochinul era silit să sece), după zisa lui...
ibid.: Peștii în mare pre zisa lui stătură *ascultoi*...
ib.: Pre învățătura lui să stăm *ascultoi*...
ib.: Pre zisa domnu-său stătură *ascultoi*...
312ᵛ: Nice avuție, nice tată, nice *îmă* ...
313ʳ: Iară noi pentru Dumnezău, *netocma* (= dacă nu) să lăsăm ceva, ce de nu ne-am giura încai pre numele lui...
314ʳ: Dă-i lui și *căméșea*...
314ᵛ: Ceia ce nu fac străîbătate nemărui, nice *a* priiatin, nice *a* vrăjmaș...
320ʳ: Pre *atinsură* ce s-au atins de pat...
322ᵛ: Auzim acmu mai *chiar* din svănta evanghelie...
323ʳ: N-avu *umegiune* (= umiditate)...
324ᵛ: Nu într-*ănima fie a cărui* om...
325ʳ: Căt o lovéște *hierbenteala* soarelui....
326ʳ: *Ai doii* (= cei de-al doilea)...
326ᵛ: *Ai treii* sămt ca o arătură...
ibid.: *Ai patrul* (= cei de-al patrulea) sămt carii priimăsc cuvăntul...
327ʳ: Strigă celor léneși *să se simță*, strigă celor neînțelegători să înțeleagă...
330ᵛ: Băuturile cu *surle* și cu *tămpene îndulciea-l*, giocurile și *danțurile veseliea-l*...
ib.: *Căruia* de-acești doi vom lăuda: *bogatului* au *săracului*...
ib.: A mănca bine și a bea bine și a să veseli cu căntece și cu *scoposă* frumcasă...

331^r: În loc de *surle* și de *scopose* frumoase, țipete și vaiete groaznice, atăt rămase de sărac *într-o mică de ceas*...

331^v: Cum nu ți-i rușine *a chema de carele mainte te-ai scărăndivit* (= scîrbit) *și ceri milă de la carele nice o milă nu i-ai făcut*...

ib.: *Te-ai veselit larg și desfătat*...

333^r: *Căsca să-i ucigă* (= dorea să-i ucizăa)...

334^r: Faceți-vă *șie* pungi *nevechite*...

336^v: Mai bine *să îndelungi* (= să amîni) răul pănă a doa zi ,decăt binele...

337^r: Așia-i *îndelungă* de faptele céle bune, de măine poimăine, diîn tineréțe pînă la bătrănéțe...

338^r: O făméie ce-i *currea* sîngele (= curgea sîngele)...

ib.: Aciiși stătu *curărea* singelui...

341^r: *Curărea* găndurilor celor spurcate...

341^v: Toți ceia ce *glăsiea cu cinghii și cu fluere*...

ib.: *Cunteni* lor (= îi popri) Domnul, să nu cumva spue cuiva...

342^r: Un șearpe *veninat*...

344^r: *Căzu în tălhari* și-l dezbrăcară...

ib.: *Poddanic* (= supus) și slugă...

345^r: *Găndul omului are scaunul său în cap, că acolea șeade mentea și înțelegerea*...

347^r: *Jecuiră-l pri-ns* (= îl prădară pe dînsul)...

347^v: *Om a om* nu putu folosi...

ib.: *Împuțiciunea* ranelor...

351^r: *Să te veghi* și să te temi...

351^v: Dare de bani și de dobitoc *vrutu-ț-am da*...

352^r: Odihna, în carile cu surorile sale *vigăduia* (= petrecea)...

352^v: Pentr-acea *i-au stătut* (= i s-a întîmplat) de-au perit...

ib.: Fără de nice o *opréliște*...

355^v: Nu le *sosi* (= ajunse) cu atăta, ce încă-l și *părîea*, și-i *posluia*, și-l *ocărîea*, și-l *vicleniea*...

357^v: Viață dulce *fără de nice un urît*...

358^v: Rogu-te *să mă aibi lepădat* (= să mă scuzi)...

364^v: Duceți-vă de vă arătați preuților, și *fu ducîndu-se* (= cînd s-au dus) ei să curățiră...

365^r: *Ști* și începutul și svrășitul...

365^{v}: *Stricăciunea* (= lepra) éste o boală *rrea* pre trup și bube pre cap și pre obraz, și pre unii ca aceia în légea veche-i *goniea*...

ib.: Îndoit răbda durére *stricatul* (= leprosul)...

367^{r}: Pentru *une* păcate era certați...

368^{v}: *Cerșu* de la Naman de luă bani...

ib.: Oameni *prozorlivi* (= prevăzători)...

370^{v}: Dumnezău *éste pretutindirea fiind*...

371^{r}: Ca un om nemérnic *te aciuezi* (= te adăpostești) priîn lăcașuri omenești...

372^{v}: *Duci-te* diîn ce n-ai fost întru viiața céia ce-i pururea fiind...

ib.: Unii *leșuesc* (= pîndesc) trupul tău să-l înghițe...

374^{r}: Și țara făgăduită *nu le fu a o vedea*...

375^{v}: Ceia ce mergea înainte, *cunteniea* (= oprea) lui să tacă...

378^{r}: *Iani* deșchide svănta evanghelie...

378^{v}: *Nu giurareți nice punereți* pre alții să giure...

381^{r}: În *tunure* (= tunete) și în fulgere...

380^{v} și 381^{v}: Zachee, *păzéște de te pogor*, că astăzi *mi se cade* să hiu în casa ta... Zachee, *sărguește de pogor*, că astăzi-mi *caotă* să hiu în casa ta...

383^{v}: Deaca crezi, *îi fu a lăsa toate*...

ib.: Domnul Hristos *éste greu alor săi*...

Partea II

1^{r}: *Avea obicină de veniea în toate dumeneci*...

1^{v}: Să cerea și *să pohtiea* cu lacrămi *să șerbască* lui Dumnezău...

ib.: Află la puț o *tărsină* (= șvară) de păr, *ce* (= cu care) era legată vadra, *cu carea* scotea apă...

2^{r}: Luasă *obroc* (= porțiune) de la masă, că toți măînca *dănăoară* (= o dată) *în zi*...

3^{r}: Iară ei trăgea-l și-l *înpengea* să iasă, *cum are hi făcut* vrun rău...

4^{r}: Nu chema *ciumpoi*, și *alăute*, și *măscărici*...

4^{v}: Zicea în toate feliurile de *ciumpoi*...

5^{r}: Era *bunătăcioși*...

5^{v}: Și zise: *mene* (= pe mine) nu mă trage inima să mai întru în casa mea...

ib.: Te ascunde în grădină de *roagă Dumnezău* (= roagă pe Dumnezeu)...

ib.: Ce voi naşte: *oare* (= ori) *făt, oare* fată...

7^r: Sufletul *hie a cărui* om, *săvai* (= măcar) bărbat, *săvai* muiare...

9^r: Cănd ne aducem *amente*...

9^v: *Cum să nu-mi hie a plănge și a tăngui?*

10^v: *Într-o zi amiazăzi* i să arătă lui pre ceriu...

ib.: Și alte *războaie bătu*...

11^v: Macarie să sui pre *ambon*...

13^r: *Nemică nu potoale săltarea trupului*...

ib.: Măîncarea-i era *de erbile* ce creștea acolo...

14^r: Diîn tinérețele méle *unuia născut fiiului tău am călătorit*...

14^v: Zi *a* înger blănd să ia...

15^r: Auziră toți cu bucurie și cu mare osărdie *cursără* (= alergară) cu lumini și cu tămăi...

17^r: *Bozii* (= idolii) *urăia* și-i lepăda, iară pre Dumnezău *mărturisia* și credea, pentr-acea *nu mai părăsiea de-a învățarea*...

19^r: Om mare și *vrătucios* (= forte)...

24^v: De-acii cum *zburăm* (= zburarăm) și ne duceam în sus, *sosim* (= sosirăm) la *vamele* acélea ce *țin căile*...

ib.: Cînd *fum* (= furăm) la vama...

25^r: De-aceasta să *polzuiră* (= folosiră) toți...

28^v: Alt fiiu n-au născut *îmă-sa*...

ib.: Miercurea și *venerea* nu lua țița în gură...

29^r: *Deaca fu* (=cînd deveni) preut, căte bunătăți, căte fapte bune făcu...

29^v: Și *abătu* (=se apucă) de legă într-o *măhramă* 300 de galbeni și să duse noaptea de-i aruncă în casa omului aceluia pre o *fereastră*...

30^r: Pentr-acea *abătu* și îndată-și mărită fata...

ib.: *Abătu* de legă ș-alți 300 de galbeni...

31^r: Și cănd *hie* (= s-a făcut) a doa zi, zise cătră corăbiari...

31^v: Ascultați în ce chip *fu* (= deveni) mitropolit, deaca sosi la moșiea sa...

32^r: *Pasi de stă* în ușea *besérecei*...

33^r: *A* tot săborul *păru-i rău* de-aceasta, și închisără svăntul în temniță...

ib.: Cu evangheliea în *mănu* și cetind...
ib.: 3 galbeni *arăvonă*...
33^v: Apucă *spata* diîn măna lui...
34^v: Cănd *hie* (= s-a făcut) *de cătră zuă*, să arătă svăntul...
35^v: Curățiea trupului *nu ă* (= o) *spurcareți*...
40^v: *De ce să cuînpăniea el cu svatul său, de-acea smenti mai rău*...
ib.: Fără de frică și fără *stidință* (= pudoare)...
41^r: Christos mai *cu de-adiîns s-au împelițat*...
45^r: De hulă, de *menciuni*, de *măscării*...
46^r: În loc de vin și de *marmaziu* (= malvasia), o picătură de apă...
48^v: *Mai mult de ce vă să vine voaă, nu luareți*...
49^r: Acesta iaste cela ce vă *spunea* (= spuneam) eu...
50^r: Unge-să în *falci* cătră urechi...
52^r: *Să oștéște și bate războiu*...
53^v: *Să împelițǎ* cuvăntul lui Dumnezău...
55^r: Vedeți, o oamenilor, căți *vă aflat* (= vă aflarăți) astăzi aicea, acest prunc...
55^v: Pentru tine *meserì* (= săraci), fiind bogat...
56^v: Foarte *întreagă, adecă blăndă și fără de mănie*...
ib.: Să hiți înțelepți ca șearpele și *întregi* (= blînzi) ca porumbii...
59^v: Auzi sunetul șearpelui și *strănse calul cătră sunet*...
ib.: Își *feace* cruce și îndată *străînsă calul asupra lui*...
60^r: *Hiecarele cine-și de sine ști* a cui slujitoriu iaste...
60^v: Un *vătah* (=vătav)...
61^r: Într-o capiște păgăniască a unii *boaze* (= zeițe)...
61^v: Aceasta iaste cinstea ce *dedeși* marilor dumnezăi, *în loc ce-au vrut fi* (= în loc să fi fost) să te închini și să tămăezi?...
62^r: Cu adevărat *dumnezoe* (= zeiță)...
ib.: *Pentru ce* (= cu cît) mă arăt eu cu *cuvente* bune cătră tine, *pentr-acea* (= cu atît) te mărești atăta...
63^r: Legat și băgat în *gros* (= închisoare)...
63^v: *Nu-ți pae că cu une îmbunături și menciuni ca acéstea veri birui mentea mea. Adeverescu-ți că săvai foc să m-are arde, săvai fieri să m-are mănca, săvai marea să m-are îneca, săvai sabie să m-are tăea, săvai tot trupul în mii de bucăți să s-ară zdrumica, eu de Christos nu mă voiu lepăda*...

64^r: *Să lăsăm cuventele céle multe și să zicem un cuvânt stătătoriu...*
ib.: Multă *zarvă* (= zgomot)...
64^v: Să descinsă de brîu și să *desvăscu* (= dezbrăcă) de veșmăntul ce avea și să descultă de *încălțămente*, atunci *armașii* (= călăii) vrură să-l *găvozdească* (= să-l pironească)...
66^v: Nu mai cuînpără nime *de* bucatele înpărătești...
68^v: Tu ești *umbrată* (= umbrită)...
69^r: Născut de la părintele ceresc fără de *îmă* (=mumă)...
70^r: Te va *umbra*...
72^v: Părăsiți *a pedepsirea* credincioșii...
73^r: Deaca văzu că nu-i bagă *cuventele* nice într-o samă, *negri de mănie*...
ibid.: Întinsără-l *pri-ns* (= pre dîns) la pămînt și *picioarele-i bătură în gros*...
ib.: Un *nuăr* mare și *tunuri* (= tunete) și fulgere mari...
ib.: *Între ochii* (= denaintea ochilor) tuturor veni îngerul...
75^v: Putem cunoaște că *a mare Dumnezău* se închină acesta...
76^r: Fu un *tun* (= tunet) mare, cât să spăriiară toți...
77^r: Vrutu-ți-s-au *cădea* (= ți s-ar fi căzut), înpărate, acest *liubov* (= amor) ce arăți *acmu*, să-l *hii* arătat mai de mult...
77^v: Să auzi *sunet* și *țipăt și plănget*....
80^v: Legea ghiaurilor supt picioare *călcăndu-ă* (= călcîndu-o)...
81^r: Dumnezeu *cel adevăr* (= adevărat)...
82^v: Atăta de cuînplit fu *ucis* (= bătut) căt să *demică* (= bucăți) trupul lui și pre toiage să lipiea...
84^r: Jidovul acela, *puiul de năpărcă*...
86^r: De frică *țepeni* și înainte nu putea să mai *postămpască* (= pășească)...
ibid.: Sîngur să *déistvuească* (= lucreze)...
86^v: Nu știu, *căndai* (= poate) iaste venit cu rău și cu mănie...
ibid.: *Căndai* va hi venit să strîngă și să întrébe de păcatele méle...
87^r: Avraam *nu vrea crede* (= n-ar fi crezut) de nu-i *vrea da* (= ar fi dat) Dumnezău sămn *obreazania* (= circumciziunea); Aron așijdere *nu vrea crede*, de nu-i *vrea înfrunzi*

toiagul; Ghedeon nu *să vrea pricépe*, de nu *vrea cădea* roaă pre lănă...

ibid.: De ceri (= dacă cei) sămn ca să crezi...

87^{v}: Să va naște Dumnezău cu trup omenesc, *alegînd* (= cu excepțiune) fără de păcate...

88^{v}: El *cerșu o tablă* și scrise așea...

89^{r}: Vine acela *ce* (= la care) lopata lui iaste în măna lui, și *va răni area* (= va săpa aria) sa și va aduna grăul...

ibid.: Area iaste toată lumea...

89^{v}: Ca și într-o *are* grăul cu pleavele...

ibid.: Acmu încă ești într-*are* împreună cu grăul...

ib.: Nu *veri* putea să mai hii, ce numai în focu'-ți *caotă a arde* (= trebui să arzi)...

ib.: Aicea sănt mici și săraci, iară înaintea lui Dumnezău *căndai* (= poate) vor hi mari...

93^{v}: Vretania, ce-i zic acmu *Englitera*...

95^{r}: Nevoe-ți va hi să calci în *simceaoa țăpiei* (= ascuțitul țepei)...

96^{r}: Fața lui era véselă și înbletul *chipeș*...

ibid.: Întoarsă apostolul și pre alți *șpăniuli* (= spanioli)...

97^{v}: Om deplin ca și noi, *alegînd* (= cu excepțiune) numai fără de păcate...

ibid.: De n-are hi avut acéstea toate, s-au vrut părea (= s-ar fi părut) *lumiei* că nu s-au născut cu trup...

98^{v}: Nu ești *gras și gros în mente* ca ceștialalți...

101^{r}: De-ai vrea să facem aicea trei *umbrare* (= corturi)...

ibid.: Le caotă a păți răutate (= ei trebui să suferă răutatea)...

ib.: Zise Petru să facă *umbrariu* întăi lui Christos...

101^{v}: Și-i va arde, cum au *ars* pre cea sută de slujitori...

ibid.: Binevoiu să izbăvăsc rodul omenesc...

ib.: Vrea mai grăi (= ar mai fi grăit) ș-alte cuvente, ce nu agiunsă...

102^{r}: Totdeauna *bătea prilej* (= căuta ocaziunea) să vînză pre Domnul Christos...

102^{v}: După căt ne-au fost putérea noastră, *zisăm* (= ziserăm)...

108^{r}: Fiiul tău, ce l-*ai băiat* și l-ai înfășat și l-ai aplecat...

110^{v}: Fu într-acéia închisoare *un an încheiat* (= un an întreg)...

111[v]: Avea 4 feciori, și *numerele* (= numile) lor sămt acéstea...

112[r]: Cu *sarecă* de păr de cămilă îmbrăcat și cu *brău de curea* încins...

113[r]: *Nevoià* (= se silea) *cînd de cînd* (= din cînd în cînd) *să afle vréme pre îndemînă...*

113[v]: Deaca știu c-au început *amù* (= deja) a să îmbăta, atuncea-și tremise fata...

PSALTIREA VERSIFICATĂ A METROPOLITULUI DOSITEI DIN 1673

INTRODUCȚIUNE

Prețiosul exemplar pe care-l avem denaintea ochilor este al Bibliotecei Naționale din București, după ce aparținuse *chiar metropolitului Dositeu*, cu a cărui mînă sînt făcute unele adause și schimbări de versuri. Iacă titlul: *Psăltire a sfîntului proroc David, pre limbă rumânească cu zisa și cu toată cheltuiala prealuminatului întru Is. Chs. Iô. Ștefan Petru Voevoda, domnul țărîi Moldovei, din sfintele scripturi a sfinților părinți dascalilor sfintei besérici, cu lungă osteneală în mulți ai socotită și cercată prin sfintele cărți, și de-aciia pre verșuri tocmită în cinci ai foarte cu osărdie mare, de smeritul Dosotheiu mitropolitul de țara Moldovei. V Monastyru Unevskom typòm izôbrazisia lĕta ot sòtvoren. sviet.* 7181. Monastirea ortodoxă de la Uniow, unde s-a tipărit acest tezaur al vechei versificațiuni române, se afla oarecînd în Galiția, cercul de Złoczów, satul ce i-a conservat pînă astăzi numele, deși sîntul lăcaș nu mai există.

Cartea este in-quarto.

Pe dosul foii titulare sînt armele Moldovei, încunjurate de literele inițiale ale lui vodă Petriceicu: Iô. S.P.B.M.G.M., și apoi următoarele ingenioase *Stihuri la luminatul gherb a Țărîi Moldovei:*

„Capul cel de buor, de fiară vestită
Semnează puterea țărăi nesmintită.
Pre cătu-i de mare fiara și buiacă,
Coarnele-n pășiune la pămînt își pleacă:
De pre chip se véde buorul ce-i place —
C-ar vrea-n toată vrémea să stea țara-n pace".

Peste tot, afară de poartă, sînt foi nenumărotate ale dedicaţiunii cătră vodă şi ale prefaţei V, foi numărotate ale propriu-zisei *Psaltiri* 265, şi o foaie nenumărotată finală, coprinzînd slavoneşte expoziţiunea credinţei ortodoxe la ss. Ambroziu şi Augustin.

Pe *verso* foii nenumărotate V, vedem o grosolană xilogramă reprezintînd pe David.

Nemini n-a descris încă un exemplar atît de complet al acestei rarităţi bibliografice, asupra căreia de mult deja atrăseseră atenţiunea publică în privinţa poetică şi filologică dd. Heliade, Cipariu, Săulescu etc.

Dedicaţiunea: Mai tare *platoşe*[1] decât ruga nemică altă n-avem...

Prefaţa: *Ciumiliturile: cînd altă grăeşti şi altă să-nţălége...*

Psalm II: Legătura să le spargem,
În giugul lor să nu tragem...

ibid.: Cu mănie le va zice:
A ce stătură cu price?[2]...

ib.: Cătră mine Domnul zîce:
Fiiul mieu eşti din *mătrice*[3]...

Ps. IV: Răilor, să nu vă *pae*
Dumnezău mila să-şi tae...

Ps. V: Slobozi, Doamne-n urechi sfinte,
Grai cu de jeale cuvinte,
Şi mi-ascultă mişea rugă,
La greu ce-ţi sînt a ta slugă,
Dumnezău şi împărate,
Că mă rog cu *direptate!*
Încă *zoare* nu răvarsă
De soare, cînd va să iasă,
Sfinţia ta mi-auzi glasul
Şi mă vezi preste tot ceasul!
Că tu, Doamne, — fără-lége
Pre nime nu laşi s-alérge

[1] Cuirasă.
[2] De ce s-au apucat a se certa sau a se sfădi?
[3] Acest vers este îndreptat cu mîna metropolitului Dositei aşa: „Cătră mine zice Domnul: fiiul meu eşti tu unul".

Şi-n casa ta n-*avea*[4] parte
Vicleanul *ce-a sta*[5] departe!
Strîmbii nu laşi să trăiască
De-aproape să te *prăvască*,
Că de sfănta-ţi căutătură
S-or face pizmaşii *zgură*...

Ps. VI: Ce-ţi fie, Doamne, milă de-a mea *lîngegiune*...
Casele mi le strînge cu *vindecăciune*...

Ps. VII: Viaţa-n pămînt să-mi calce *atocma* cu pravul...

ibid.: Şi cu a ta poruncă, Doamne, te ridică,
Să se véghe pizmaşii, să-ţi aibă de frică...

ib.: Că tu cerci *de-amănuntul* inema şi *zgăul*[6]...
Şi de nu *v-eţi*[7] întoarce cătră pocăinţă,
Are săgeţi *a mănă* scoase din *tulbiţă*,
Arcul întins în coardă, lancea strălucéşte
De strică şi răstoarnă în ce să opréşte...

Ps. VIII: *Sugarii* din braţe-ţi cîntă cu credinţă...

Ps. IX: De sfînta ta faţă *vor săca din fire*
Pizmaşii tăi, Doamne, şi *vor da-n perire*...

ib.: Că prin lumea toată sînge ce să varsă
A *şerbii* săi Domnul necercat nu lasă,
Nice le *uită*[8] rugă şi strigare,
Să-i lase-n nevóe fără *scumpărare*[9]...

ibid.: Ca leu în ogradă ascuns *leşuiaşte*[10]
Tupilă[11] s-apuce şi să *căpuiască*[12]...

ib.: *A rău ş-a vicleanul braţele* li-i frînge...

ib.: Şi cu a ta milă *a săraci să giudeci*...

Ps. X: *Zîcă căt le place ceia ce n-au minte,*
De vor să mă sparie cu a lor cuvinte,
Să fug pre la munte cu pădure deasă,
Ca o vrăbiuţă să mîi fără casă,
Că iată păgînii încordară arce,
Pun săgeţi în tulbă, să grijesc de lance...

---

[4] Nu va avea.
[5] Ce va sta.
[6] Intestine.
[7] Vă veţi.
[8] Cu *i* lung şi accentat.
[9] Răzbunare.
[10] Pîndeşte.
[11] Se ţine într-ascuns. Accentul este pe *u*.
[12] Să înhaţe.

Ps. XI:	*Despiarde-vei*, Doamne, *buze-nșelătoare*, *A limbă sămață, de rău grăitoare...*
ibid.:	Vezi *mișelătate*, vezi *suspini cu jeale*, *A lipsiți și measeri*[13] vezi de *durori* gréle...
Ps. XII:	*Zua*[14] *durori* și noaptea *inemă-n greu cuget...*
ibid.:	*Bucurie-mi voi face și inemă bună*[15]...
Ps. XIII:	Cînd *nu-i pînă-ntr-unul*[16] spre bine să margă, Cînd *să detorniră*[17]-n volnicie largă...
Ps. XVI:	Mi-am păzit drumul pre căi vărtoase, Pietre-ascuțite și *sămceloase*[18]...
ib.:	De féțe strămbe, *ce mă ia frică* *A le privirea...*
Ps. XVII:	Și cu *durori* iadul cînd mă ocoléște...
ib.:	Pizmașii miei, Doamne, căt *s-or mustra*[19]-n țară, Vor striga cu jeale...
ib.:	Să strîngă *troiane de vînturi suflate...*
Ps. XVIII:	*Zî din zî voroava izbucnéște* *Și noaptea din noapte gînd vestéște...*
ib.:	Ca aurul cel bun sînt dorite, Și ca piatra cea scumpă iubite, Și cu ce cu altă le-aș *răduce*?[20] Că sînt și decît *stredea*[21] mai dulce...
ib.:	Că de nu mi-ar putea să-mi *învince*, Atunci aș fi în *bună ferice...*
Ps. XXI:	Din *mătrice* și din *scăldătoare*, Și din *fașe* m-ai pus pre picioare...
ib.:	*Giuncii* și cu *tauri* mă-mpresoară...

---

[13] Săraci.

[14] Ziua.

[15] Aci *înima bună* explică într-un mod admirabil originea cuvîntului *bucurie*, în privința căruia atît de mult își bat capul filologii noștri: *bon-cor*.

[16] Nici unul.

[17] Curat franțuzește: *se détournèrent*. *Psaltirea* latină zice: *omnes declinaverunt*.

[18] Adiectiv format din *sîmcea*, adecă „ascuțitul sabiei".

[19] Iacă dară *a se mustra* în înțeles de „a se arăta, monstrari, se montrer, mostrarsi".

[20] A compara, a alătura, a asemăna. Lătinește, într-un înțeles apropiat: *reducere aliquid in memoriam*. Italienește: *ridurre a mente*.

[21] Miere.

Ps. XXIV:	Că toți ceia, Doamne, ce te rabdă, Nu *s-or stidi* [22] la vréme de pradă...
Ps. XXVI:	Nu mă lăsa, Doamne, cu *părăsăciune*...
ib.:	M-au părăsît *nénea ș-am ramas de* mamă, Ce eu, Doamne sfinte, sînt ție pre samă...
ib.:	*Să crépe* pizmașii, să n-aibă să-mi strice...
Ps. XXVII:	*Iacă* mă-mpresoară pizmașii de-mi strică...
ib.:	*Mișelul de suflet și pelița*-mi [23] crește...
Ps. XXVIII:	Glasul Domnului *toarnă* cu *smidă*[24]-n *pohoaie* Și tună-ntr-ape multe cu fulgere-n ploaie...
Ps. XXVIII,	nota: Aduceți lui Dumnezeu *feți de areți, adecă miei*...
ib.:	Aicea ne-*mbie* [25] psalomul să aducem slavă...
ib.:	Livanul este munte, unde să face tămâea, de *cură* [26] ca *rășina* [27] din chedri...
ib.:	*Dumbrăvile sînt stăjarîi ce fac ghinda*...
ib.:	Asămănîndu-să cerbilor fugînd la *goliștea* [28] munților...
ib.:	*De-avaloma* cu păcătoșii lăcuind...
ib.:	Scăpînd din potopul păcatelor și *hălăduind* [29] în sfînta besérică...
Ps. XXX:	Din fire slăbiiu, *vintrele*-mi [30] sacă...
ib.:	Auzînd a mulți *sgromojd* [31] de pîră...
Ps. XXXII:	În *céterea* [32] cea de zăce *strune* Și-n psăltire *viersul* să răsune...
ib.:	Cela ce strîngi marea ca-ntr-un *foale* [33], În prăpăști adînci pre-*arină* [34] moale...

---

[22] Se vor rușina.

[23] Corpul. Lătinește, în Horațiu, Persiu și Marțial: *pellicula*. De exemplu: *pelliculam curare, pelliculam veterem retinere* etc.

[24] Trăsnet.

[25] Îndeamnă; *ambire*.

[26] Curge; *curro*.

[27] Lătinește *resina*, slavonește *smoală*, ambii termini trecuți deopotrivă în limba română.

[28] Loc gol (slavism).

[29] Adăpostindu-se.

[30] *Vintre*, de la *venter* „burtă".

[31] Mulțime, grămadă, nomol (slavism).

[32] Arfă, lăută, liră: *cithara*.

[33] Burduf: *follis* sau *folliculus*.

[34] Năsip: *arena*.

ib.:	Și ferice-i de *limba*[35] ce are
	Pre Dumnezău domn cu așezare,
	Și *poporul* ce ș-au ales șie...
Ps. XXXIV:	Cu *răceală*[36] să se *vărtejească*[37]
	Carii îmi pizmăsc, rău să-i găsască...
ib.:	Și căpcana încă să-i găsască,
	Și pre *sămostrea*[38] să-și nemerească...
ib.:	Cînd ei să-*mvita* să mă-mpresoare...
ib.:	Sînt *trist*, Doamne, și măhnit cu totul...
ib.:	Răul cine-mi vor, să nu zămbească,
	Și cu ochii să-nu *măhăiască*...
Ps. XXXVI:	*Săvai*[39] păcătoșii cu dinții lor *scrășce*,
	Că tot n-au putére *a dirept*[40] să-i strice...
ibid.:	*De cînd am fost tînăr, tot am ținut minte*
	Pănă-n bătrănéțe acéste cuvinte:
	N-am văzut direptul părăsît să pieae,
	Nici a lui sămînță în foame să ceae...
ib.:	Și nu căta răii *că ce* sînt *de-a hirea*[41],
	Că-n puțînă vréme li-i vedea *perirea*.
	Văzui pre spurcatul suindu-să *bùor*[42]
	S-agiungă ca chedrii tămîei la nùor,
	Și trecuiu pre-aciia, cat, nu văz nemică
	Rămas de la dînsul vro *stălpare*[43] mică...
Ps. XXXVII:	M-am sgărcit cu totul, *ticăcind* în chinuri...
ibid.:	Răutatea toată asupră-mi să strînge,
	De suspini, de *haipăt*[44], inema să stînge...
ib.:	Mă feciu cătră dînșii *ca om ce n-aude*
	Și nu *ști* ce zîce, nice ce răspunde...
ib.:	Iară ei, pizmașii, *custă*[45] cu traiu dulce...

---

35 Națiune.

36 Rușine, prin imitațiune după slavi, cari confundă ideile de „răceală" și de „rușine": *stud.*

37 Întoarcă: *verto* sau în Tertullian: *vertigino.*

38 Pușcă. Un slavism. Însemnează „arma ce săgetează singură".

39 Măcar că: *si valet.* La provensali era *sival*, vezi Diez, *Gram.*, ed. 1838, II, 397.

40 Cazul dativ: dreptului.

41 În toată firea, adecă „puternic".

42 Impetuos. Literalmente: *taur (bos-urus).*

43 Ramură sau creangă: *stylus*, în Columella.

44 Substantiv format din exclamațiunea de durere.

45 Viețuiește: *constare.*

Ps. XXXVIII: Omul căt *de-a hirea* éste o nemică,
De vréme ce trége ca o umbră rară:
Zădar să trudéşte *de zî pănă-n sară*...
Ps. XXXIX: Şi scoţîndu-mă din *pîcl*-adîncă,
Grije să nu duc, m-ai pus pre stîncă...
ibid.: Ce tu jărtvă nu pofteşti *de-arsură*[46]
C-ai venit cu trup de-ai oprit *sfara*[47]
De pre lume şi din toată ţara...
ib.: Că nu ţ-aş ascunde sfînta milă,
De s-ar tîmpla *fiecare*[48] sîlă...
ib.: Să prîvăsc nu pociu *cu de-adevărul*...
Ps. XLI: *În ce chip doréşte cerbul de fîntînă,*
Cîndu-l strînge sétea de-l arde-n plămînă,
Sufletul mieu, Doamne, aşia te doréşte,
Cu séte aprinsă de mă veştezéşte...
ibid.: De *dor ce m-agiunge* de sfînta ta casă
Şi de *corturi tinse în funi de mătasă*...
Ps. XLI: Şi *te glăsăşti*[49] tare, *ca marea cînd rage*
Mărgînd cu năvală la *smărc*[50] ce o trage
Valurile nalte şi spume de mare
Îmblă preste tine...
ibid.: Unde-ţi éste Domnul? Mă iau în *prohită?*
Pe tot ceas mă-ntreabă şi grăesc în *hiltă?*...
Ps. XLII: Ca-n *tinere zîle* să-ţi cînt în *lăute*
Cîntece de slavă *de pre* strune multe...
Ps. XLIII: Că ei, moşii noştri, n-au mărs cu săgeata,
Cînd au luat ţara, îngrozînd cu *spata*...
ibid.: Ne mînă ca turma-n *lature*[51] adîncă...
ib.: *Ponoslu*[52] ne-agiunge cînd le vine *toană*,
Pizmaşilor noştri de ne iau în goană...

---

[46] Olocaust.
[47] Afumare.
[48] Oricare.
[49] Faci zgomot.
[50] *Dicţionarul Budan* explică acest cuvînt prin „pompă idraulică". Aci însă vorba se întrebuinţează anume în înţeles de „flux şi reflux". Expresiunea e frumoasă prin energie, deşi de origine slavică: *smercz.*
[51] Aice se ia în simţ de „vale".
[52] Ocară sau mustrare (slavism).

ib.: *Și săvai că sîntem răului în soarte*[53]...
ib.: *A ce,* Doamne sfinte, ți-ascunzi sfînta față?...
Ps. XLIV: Limba îmi voiu face condeiu de scrisoare
A scriitoriu grabnic ce nu-i pre supt soare;
Cu căt ești de *ghizdav*[54], să-ți scriu în *frîmséțe*
Că-ntreci pre toți *giunii* cei din tineréțe...
ibid.: Cu cît ești de *ghizdav,* tinde și *stejéște*[55]
Cu a ta putére și împărățéște...
ib.: Săgețîle tale sînt bine călite,
Că zac denainte-ți trupuri *polignite*[56]...
ib.: Cu atăta slavă *ce*[57] ești *înfrămșată,*
'N *peteală*[58] de aur în haine-mbrăcată,
Aurul dă raze *frîmbii*[59] cu *viință;*
Piatra, mărgăritul, lucesc cu credință...

---

53 „Sîntem predestinați pentru rău". O formă foarte elegantă: *a fi răului în soarte.*

54. Frumos (serbism).

55 Grăbește (slavism: *stizati*).

56 Căzute (polonism: *polegnac*).

57 În loc de: *cu care.*

58 Un ornament de nuntă, așa-numit pînă astăzi în Muntenia, din grecește: πετάλο.

59 În latinitatea din evul mediu *franga,* francezește *frange.* Românii au schimbat *g* și *b* ca și în *întreba* din *interrogare* sau *limba* din *lingua.*

„PSALMUL 77" DIN CORESI

Psaltirea diaconului Coresi din 1577 este cea dentîi carte tipărită în limba noastră națională [1].

Astfeli, ea nu poate a nu fi prețioasă pentru toți românii, întru cît nu-i înghițiră încă undele cele năvălitoare ale cosmopolitismului, dar mai ales pentru o societate a căria tînără existință este închinată în modul cel mai exclusiv cultului a tot ce e străbun.

Foaia „Românismului" va reveni adesea asupra tezaurului de limbă coprins în lucrarea nemuritorului cleric de la Brașov, atît de rară, încît d-abia vro trei exemplare au putut fi descoperite pînă acuma, și atît de fecundă, încît s-ar putea scri despre ea volume întregi, deși s-au încercat deja a o analiza neşte bărbați ca d-nii Cipariu și Odobescu.

Docamdată noi am ales un singur psalm din Coresi, l-am transcris cu litere latine, conservînd însă cu toată rigurozitatea caracterul originalului, și-l publicăm aci față-n față cu traducerea latină după *Vulgata*.

Această confruntare este mai mult decît interesantă. Neobositul diacon român traducea anume după textul slavic fără să fi avut în vedere cîtuși de puțin nu numai edițiunea latină, considerată ca papistașă, dar nici măcar pe cea elină, care i-ar fi fost mai permisă din cauza unitățeі bisericei orientale [2].

În acest mod, oricine s-ar putea aștepta a găsi în opera lui Coresi foarte multe slavisme, sub vălul cărora să fie cu totul întunecat spiritul cel cu atît mai italic al limbei noastre, cu

cît ne urcăm mai sus pe scara timpului, apropiindu-ne de originile coloniei lui Traian.

Ei bine, citească cineva psalmul român în alăturare cu acel latin și va să se convingă pe deplin, cu voie sau fără voie, că neamul românesc se poticnește de sacra latinitate chiar atunci cînd nu cugetă și cînd nu vrea el însuși!

Iacă:

Auziți, oamenii miei, légea mea: plecați uréchea voastrâ cătrâ cuvintele rostului mieu.	Attendite, popule meus, legem meam: inclinate aurem vestram in verba oris mei.
Deșchiz în price rostul mieu: spuiu măestriile de început.	Aperiam in parabolis os meum: loquor propositiones ab initio.
Căte auzim și înțelésemu-le, și părinții noștri spuserâ noao.	Quanta audivimus et cognovimus ea, et patres nostri narraverunt nobis.
Nu ascunse de fiii lor în rudâ altâ.	Non sunt occultata a filiis eorum, in generatione altera.
Puind laudele Domnului și vrătutea lui și ciudele lui ce féce.	Narrantes laudes Domini, et virtutes ejus, et mirabilia ejus, quae fecit.
Și rădicâ știre în Iacov și lége puse în Israil.	Et suscitavit testimonium in Jacob et legem posuit in Israel.
Căte zise părinților noștri să le spue fiilor săi, ca să cunoascâ rudâ altâ.	Quanta mandavit patribus nostris nota facere ea filiis suis, ut cognoscat generatio altera.
Fiii ce-i născu, și scoală-se, și spuiu-lă fiilor săi:	Filii qui nascentur, et exurgent, et narrabunt filiis suis:
Să pue spre Dumnezeu upovăința sa, și nu uite faptele Zeului, și zisele lui vor cére.	Ut ponant in Deo spem suam, et non obliviscantur operum Dei, et mandata ejus exquirant.
Să nu fie, ca părinții lor, rudâ rea și mănioasâ.	Ne fiant sicut patres eorum: generatio prava et exasperans.
Rudâ ce nu derése inema sa, și nu încredințâ cu Dumnezeu duhul său.	Generatio, quae non direxit cor suum: et non est creditus cum Deo spiritus ejus.
Fiii lui Efrem să întinzâ și să săgéte cu arce, turnarâ-se în zi de războiu.	Filii Ephrem intendentes et mittentes arcum: conversi sunt in die belli.

Nu păzirâ Zeului și în légea lui nu vrurâ să îmble.

Non custodierunt testamentum Dei, et in lege ejus noluerunt ambulare.

Și ultarâ bine-fapta lui și minunea lui ce ivi lor.

Et obliti sunt benefactorum ejus, mirabilium ejus, quae ostendit eis.

Întrè părinții lor ce féce ciudă în țara Eghypetului, în câmpul lu Taneos.

Coram patribus eorum fecit mirabilia in terra Aegypti, in campo Taneos.

Deșchise marea și trecu-i, puse apele ca foale.

Interrupit mare et perduxit eos, et statuit aquas quasi in utre.

Și duse-i cu nuor în zi și toată noaptea cu luminâ de foc.

Et deduxit eos in nube diei, et tota nocte in illuminatione ignis.

Deșchise piatrâ în pustie și adăpâ-i ca un fără fund mult.

Interrupit petram in eremo, et adaquavit eos velut in abysso multa.

Și scoase apâ de în piatrâ și în jos scoase ca răure ape.

Et eduxit aquam de petra, et deduxit tamquam flumina aquas.

Și adauserâ încâ să greșascâ lui, mănieară Desusul în fără-de-apâ.

Et apposuerunt adhuc peccare ei: in iram excitaverunt Excelsum in inaquoso.

Și ispitirâ Zeul întru inimile sale, să cearâ măîncări sufletelor sale.

Et tentaverunt Deum in cordibus suis: ut preterent escas animabus suis.

Și clevetirâ spre Dumnezeu și ziserâ: doarâ poate Dumnezeu găti masâ in pustie?

Et male locuti sunt de Deo, dixerunt: numquid poterit Deus parare mensam in deserto?

Că deșchise piatrâ, și curserâ ape, și izvoarâle împlurâ-se de ape.

Quoniam percussit petram, et fluxerunt aque, et torrentes inundaverunt.

Doarâ pîine poate da, sau să gătească masâ oamenilor săi?

Numquid, et panem poterit dare, aut parare mensam populo suo?

Derept acéia auzi Domnul și mănie-se, și foc încinsese în Iacov, și mănie sui spre Israil.

Ideo audivit Deus, et distulit: et ignis accensus est Jacob, et ira ascendit in Israel.

Derep-ce nu crezurâ lu Dumnezeu, nece upovăirâ in spăsenia lui.

Quia non crediderunt in Deo, nec speraverunt in salutari ejus.

Și zise nuorilor de sus, și ușile ceriului deșchise.

Et mandavit nubibus desuper, et januas coeli aperuit.

Si ploò lor mannâ să mânânce, și păine de în ceriu déde lor.

Et pluit illis manna ad manducandum, et panem coeli dedit eis.

Şi păine îngerească măincâ omul, măîncare tremése lor pănâ la sătul.

Panem Angelorum manducativ homo: cibaria misit eis in abundantia.

Rădicâ austru de în ceriu și aduse cu vrătutea sa crivăț.

Transtulit austrum de coelo: et induxit in virtute sua Africum.

Şi ploò spr-inși ca pulberea peliței, ca năsipul mâriei pasâri cu péne.

Et pluit super eos sicut pulverem carnes: et sicut arenam maris volatilia pennata.

Şi căzurâ pre mijloc de plăcul lor, și înprejur de sălașele lor.

Et ceciderunt in medio castrorum eorum: circa tabernacula eorum.

Şi mâncarâ, și se săturarâ foarte, și de pohta lor aduse lor.

Et manducaverunt, et saturati sunt nimis, et desiderium eorum attulit eis.

Şi nu se ferirâ de pohtele lor; și încă măincarea în rostul lor.

Non sunt fraudati a desiderio suo. Adhuc escae eorum erant in ore ipsorum.

Şi mănia lu Dumnezeu sui spr-inși.

Et ira Dei ascendit super eos.

Şi ucise mai mulții lor, și aleșii lu Israil înpiedecâ.

Et occidit pingues eorum, et electos Israel impedivit.

Şi spre toate acéstea greșirâ lui iarâ, și nu luarâ credințâ ciudelor lui.

In omnibus his peccaverunt adhuc, et non crediderunt in mirabilibus ejus.

Şi cumplirâ în deșert zilele lor, și anii lor cu deșert.

Et defecerunt in vanitate dies eorum, et anni eorum cum festinatione.

Când ucidea ei, atunce cerea el, și întoarcé-se și mâneca cătrâ Dumnezeu.

Cum occideret eos, quaerebant eum, et revertebantur, et diluculo veniebant ad eum.

Şi pomenirâ că Dumnezeu ajutoriu lor iaste, și Zeul de sus izbăvitoriu iaste.

Et rememorati sunt, quia Deus adjutor est eurum, et Deus excelsus redemptor eorum est.

Şi iubirâ el cu rostul său, și cu limba sa mențirâ lui.

Et dilexerunt eum in ore suo, et lingua sua mentiti sunt ei.

Inema lor nu era dereptâ cu nus, nece încredinţarâ-se în zisa lui.

E elu e milostiv, şi curâ păcatele lor, şi nu sparge.

Şi înmulţéşte să toarne mănia sa, şi nu încinde toată mănia sa.

Şi pomenéşte că peliţâ sănt, duh îmblând şi nu se întoarce.

De căte ori amărârâ e lîn pustie? întărâtarâ el în pământ fărâ de apâ?

Şi întoarserâ-se şi ispitirâ Zeul, şi sfântul lu Israil mănieарâ.

Nu pomenirâ mâinile lui zioa, în ce izbăvi ei de mâinile dodeitoriului.

Că puse în Eghypet sémnele sale, şi minunile sale în cămpul lu Taneos.

Şi întoarse în sănge râurile lor, şi făntânile lor să nu bea.

Tremése spr-inşi muştele căinilor şi mâincarâ-i, şi broaşte şi sparse ei.

Şi déde ruginiei rodul lor, şi muncile lor lăcustelor.

Şi bătu cu grindina viile lor, şi sicamenile lor cu brumâ.

Pridădi grindiniei vitele lor, şi avuţiea lor focului.

Cor autem eorum non erat rectum cum eo: nec fideles habiti sunt in testamento ejus.

Ipse autem est misericors, et propitius fiet peccatis eorum, et non disperdet eos.

Et abundavit, ut averteret iram suam, et non accendit omnem iram suam.

Et recordatus est, quia caro sunt: spiritus vadens et non rediens.

Quoties exacerbaverunt eum in deserto? in iram concitaverunt eum in inaquoso?

Et conversi sunt, et tentaverunt Deum, et sanctum Israel exacerbaverunt.

Non sunt recordati manus ejus die, qua redemit eos de manu tribulantis.

Sicut posuit in Aegypto signa sua, et prodigia sua in campo Taneos.

Et convertit in sanguinem flumina eorum, et imbres eorum, ne biberent.

Misit in eos coenomyam, et comedit eos, et ranam, et disperdidit eos.

Et dedit aerugini fructus eorum, et labores eorum locustae.

Et occidit in grandine vineas eorum, et moros eorum in pruina.

Et tradidit grandini jumenta eorum, et possessionem eorum igni.

Tremise spr-inși mănie urgica sa, urgie și mănie și scrăbi, tremiși îngeri iuți.

Cale féce cărâri măniei sale, nu hălăstui de moarte sufletele lor, și vitele în moarte închise.

Și ucise toate întăe-născutele în țara Eghypetului, de începutul tot trudul lor în satele lu Ham.

Și rădicâ ca oile oamenii săi, și-i sui cu turma în pustie.

Și derése ei spre upovăința, și nu se spământarâ, și vrăjmașii lor coperi marea.

Și-i băgâ în pădurea sfinției sale, pădurea ciasta ce féce dereapta lui.

Mănâ de fața lor limbi, și dupâ soarte împărți lor pământul, cu fune déde-lă în măsurâ.

Și mutâ în satele lor genuchele lui Israil.

Și ispitirâ și măniearâ Dumnezeul de sus, și mărturia lui nu ferirâ.

Și întoarserâ-se și se lepădarâ ca părinții lor, desturnarâ-se în arc răzvrătit.

Și măniarâ el în munții săi, și întru bolovanii săi întărâtarâ el.

Auzi Dumnezeu și trecu, și ocărâ foarte Izrailii.

Misit in eos iram indignationis suae, indignationem, et iram, et tribulationem: immissiones per angelos malos.

Viam fecit semitae irae suae, non pepercit a morte animabus eorum, et jumenta eorum in morte conclusit.

Et percussit omne primogenitum in terra Aegypti: primitias omnis laboris eorum in tabernaculis Cham.

Et abstulit sicut oves populum suum, et perduxit eos tamquam gregem in deserto.

Et deduxit eos in spe, et non timuerunt: et inimicos eorum operuit mare.

Et induxit eos in montem sanctificationis suae, montem, quem acquisivit dextera ejus.

Et ejecit a facie eorum gentes, et sorte divisit eis terram in funiculo distributionis.

Et habitare fecit in tabernaculis eorum tribus Israel.

Et tentaverunt, et exacerbaverunt Deum excelsum, et testimonia ejus non custodierunt.

Et averterunt se, et non servaverunt pactum: quemadmodum patres eorum, conversi sunt in arcum pravum.

In iram concitaverunt eum in collibus suis, et in sculptilibus suis ad aemulationem eum provocaverunt.

Audivit Deus, et sprevit, et ad nihilum redegit valde Israel.

Și inpense beséreca Silomului, sat ce intr-âns intrâ oameni.

Et repulit tabernaculum Silo, tabernaculum suum, ubi habitavit in hominibus.

Și pridădi în prădare vrătutea lor, și bunătatea lor în mâinile dracilor.

Et tradidit in captivitatem virtutem eorum, et pulchritudinem eorum in manus inimici.

Și închise în arme oamenii săi, și dostoinicia sa trecu.

Et conclusit in gladio populum suum: et haereditatem suam sprevit.

Junii lor mâîncă focul, și fétele lor necercetate furâ.

Juvenes eorum comedit ignis: et virgines eorum non sunt lamentatae.

Și preuții lor cu arme căzurâ, și văduvele lor neplânse furâ.

Sacerdotes eorum in gladio ceciderunt: et viduae eorum non plorabantur.

Și sculâ-se ca durmit Domn, ca tare și înbătat de vin.

Et exercitus est tamquam dormiens Dominus, tamquam potens crapulatus a vino.

Și vătămâ dracii săi înapoi, înputare de veac déde lor.

Et percussit inimicos suos in posteriora: opprobrium sempiternum dedit illis.

Și înpense satul lu Iosif, și genuchele lu Efrem nu alése.

Et repulit tabernaculum Ioseph, et tribum Ephraim non elegit.

Și alése genuchiul Iudei, pădurea Sionului ce iubi.

Sed elegit tribum Juda, montem Sion, quem dilexit.

Și féce ca uîncornu sfințiea sa în pământ, urzi-o în veac.

Et aedificavit sicut unicornium sacntificium suum in terra, quam fundavit in saeculă.

Alése David șerbul său, și luò el de la turmele oilor, și de la mulgătoare luò el.

Et elegit David servum suum, et sustulit eum de gregibus ovium: de post foetantes accepti eum.

Să pascâ Iacov șerbul său, și Izrail dostoinicia sa.

Pascere Jacob servum suum, et Israel haereditatem suam.

Și păscu ei în nerăul inimiei sale, și înțelepciuni mâinilor sale deresau ei.

Et pavit eos in innocentia cordis sui, et in intellectibus manuum suarum deduxit eos.

Coresi, precum am spus-o mai sus, n-a avut în vedere decît numai textul slavic al *Psaltirii*, pe care îl și publică alături cu traducerea română.

Chiar de n-o dechiara el însuși, și tot încă, pentru ca s-o putem constata, este suficiinte următorul vers:

„Și alése *genuchiul* Iudei, *pădurea* Sionului..."

Latinește citim:

„Sed elegit *tribum* Iuda, *montem* Sion..".

Slavonește, în loc de *trib* este *kolieno*, adecă *genuchi*, iar în loc de *munte* vedem *gora*, care însemnează în dialectele slavice meridionale nu numai „munte", dară mai cu seamă „pădure", ceea ce a și îndus în eroare pe Coresi, nefiindu-i cunoscut textul latin sau măcar acel elin.

Astfeli, mai repețim încă o dată, *Psaltirea* slavică a fost unica sorginte a diaconului de la Brașov [3], care tocmai de aceea cade adesea chiar în absurdități, de cîte ori nu înțelegea bine originalul sau cînd se întîmpla ca acesta să fie obscur.

De unde dară dacă nu din însăși natura intimă a limbei noastre provine extremul latinism al lui Coresi?

D-abia vro zece cuvinte slavice sau eterogene ne întîmpină într-un psalm atît de lung!

Cine oare n-ar jura că Coresi voia cu tot dinadinsul *a latiniza* cînd zice bunăoară:

„Rudă *ce nu derése* (quae non direxit) inema sa, *și nu încredință cu Dumnezeu* (et non est creditus cum Deo)" etc. Sau:

„*Și ultară bine-fapta lui* (et obliti sunt benefactorum ejus)..." Sau:

„*Și duse-i cu nuor în zi și toată noaptea cu lumină de foc* (et deduxit eos in nube diei et tota nocte in illuminatione ignis)..." Sau:

„*Și ploò lor mannă să mănânce, și pâine de în ceriu déde lor* (et pluit illis manna ad manducandum, et panem coeli dedit eis)..." Sau:

„*Rădică austru de în ceriu și aduse cu vrătutea sa* (transtulit austrum de coelo, et induxit in virtute sua)..." Sau:

„*Alése David șerbul său* (elegit David servum suum)..." Și altele.

Dacă limba noastră era atît de pură pe la 1577, cu cît și mai latinească trebuia să fi fost ea cu o sută de ani și mai sus?

Oricum să fie, cine se îndoiește despre originile noastre, citească pe Coresi. De acolo, sau bine mai zicînd din totalitatea literaturei străbune de prin secolii XVI și XVII românul de astăzi poate soarbe cu lăcomie și cu profuziune conștiința latinității sale.

CETATEA NEAMȚUL

1. Răposatul Costache Negruzzi, poetizînd un fapt curat istoric, a rechemat în memoria generațiunii noastre pe cei nouăsprezece plăiași moldoveni, cari apăraseră în 1686 murii Neamțului contra unei armate polone întregi, conduse de către însuși regele Ioan Sobieski, salvatorul Vienei din mînele otomanilor [1].

Contimpureanul Demetriu Cantemir descrie pe larg acea minune de eroism, pe lîngă care, luînd un terme de comparațiune din actualitate, toată bărbăția de mai deunăzi a lui Uhrich, blocat în Strassburg, este o adevărată miniatură. Din 19 plăiași, 10 fiind uciși și 3 răniți, cei 6 rămași tot încă n-au vrut cu nici un preț să închine cetatea pînă ce nu li s-a asicurat mai întîi, pe cuvîntul regesc, o liberă ieșire [2]. Monarcul polon, rușinat printr-o asemenea victorie, se silea mai tîrziu s-o scuze indirectamente și să se mai mîngîie pe sineși prin pozițiunea localității, scriind în 1691 către Dieta regatului: „*Neamțul* este celebru nu numai prin faima anticității sale, dar încă prin tăria sa naturală și artificială“[3]. Asupra acestei cetăți, atît de ilustre prin vechime și forță, după observațiunea cuceritorului slavic, și nu mai puțin ilustre prin bărbăția muntenilor săi, după narațiunea principelui român; asupra acestei cetăți, din care n-ar mai fi rămas astăzi nici măcar o bucățică de piatră sub izbirile

---

[1] *Păcatele tinerețelor.*
[2] Cantemir, *Gesch. d. osmanischen Reichs*, Hamburg, 1745, pag. 534.
[3] Theiner, *Monumenta Poloniae*, t. 3, Romae, 1863, p. 730.

administrațiunii regulamentare, dacă un poet din zilele lui Mihai Sturdza nu protesta la timp contra ultravandalismului de a ruina pînă și ruinele [4]; asupra acestei cetăți, o moaște națională în toată puterea expresiunii, voim a spune un cuvînt nou rădicînd vălul după obscurele-i începuturi.

2. Să analizăm numele.

Oricum ar vrea să-l sucească fantastica ingeniozitate a unui filolog, neamț e tot neamț, adecă sinonim cu teuton, cu german, cu Alleman, cu Deutsch, cu orișicare din ceilalți termini ce servesc a desemna marea și puternica viță din centrul Europei.

Zicerea este de origine slavică: rusește *Niemetz*, polonește *Niemiec*, boemo-slovacește *Nêmec*, lusațește *Nimz*, craineşte *Nemaz*, vindeşte *Nemez*, serbeşte *Nematz*, dalmațește *Nimac*, raguzește *Njêmz* și așa mai încolo [5].

După etimologie, ea însemnează un popor de alt neam, o națiune neînțeleasă pentru slavi, o limbă pe care aceștia, nepricepînd-o, aveau tot dreptul s-o numească *mută* [6].

De la dînșii cuvîntul a trecut: la români *neamț*, la maghiari *Német*, la arnăuți *Nemc*, la turci *Nemetz* și chiar la grecii din evul meziu, la cari îl găsim în secolul X [7], ceea ce probează că străbunii noștri, puși mai la crivăț, îl căpătaseră și mai denainte.

Slavii aflîndu-se așezați la mijloc între Germania și Orinte, era un lucru firesc ca toate graiurile din basinul balcanic să împrumute anume de la ei numirea unei naționalități depărtate, cu care nu erau într-o legătură imediată.

Mai pe scurt, de la Bosfor și pînă la munții Boemiei, de la Adriatica și pînă la Ural, vorba „neamț", cu toate modificările sale fonetice, are de secole o singură semnificare, pe care o constatăm aci pentru a arăta imposibilitatea de a recurge cu sînge rece la orice altă explicațiune.

3. A indica genezea teutonică a tradiționalei cetăți din nordul României nu este încă tot.

Se prezintă naturalmente cestiunea datei.

---

[4] Hrisoverghi.

[5] Linde, *Slownik jezyka polskiego*, Warszawa, 1807—12, t. 3, p. 305.

[6] Miklosich, *Lex. palaeoslovenicum*, Vindobonae, 1865, p. 458.

[7] Const. Porphyr., *De cerem.*, lib. II, cap. 48, ed. Niebuhr, Bonnae, 1829, t. I, p. 689, Cf. Stritter, *Memoriae populor. ad Danub. incolentium*, Petropoli, 1789, t. 4, p. 477—482: *Nemitzica*.

Sub Petru-Vodă Mușat, unul din cei dentîi principi ai Moldovei, d-abia cu vro treizeci de ani în urma lui Dragoș, numele Neamțului ne întîmpină deja în crisoave [8].

Există însă o mărturie și mai veche.

Un fragment geografic rusesc, scris între 1300—1350, menționînd principalele orașe dintre Nistru, Dunăre și Carpați, zice lămurit: „*Neamțul* în munți" [9].

În acest mod, pe lîngă faptul înregistrat mai sus, al unei fundațiuni primitive germane, cată să mai adăugăm o epocă aproximativă: înainte de 1300.

Înarmați cu aceste două concluziuni preliminare, să cercetăm.

4. Există o bulă a papei Gregoriu IX către regele maghiar Bela IV, fiul lui Andrea II, cu data din 1232, mustrîndu-l pentru alungarea ordinii cavalerilor teutonici ai Sîntei Maria din acea parte a Transilvaniei, pe care le-a fost dăruit-o tată-său.

Iacă un pasagiu asupra căruia nemini încă nu și-a oprit atențiunea, deși mulți l-au cunoscut:

„Cum Andreas, pater tuus, eorum (Theutonicorum) domui terram Borcze pia liberalitate donasset, ipsi pro colenda et munienda terra eadem, per quam Comanis, regnum Ungriae multipliciter perturbantibus, frequens introitus et exitus habebatur, numerosam pecuniam expenderunt ibi, cum multo labore et proprii effusione cruoris, quinque castra fortia construendo. Sed licet idem rex eis terram abstulisset, eandem ipsam tandem restituit, ut debebat; quin etiam pro recompensatione dampnorum, ipsis ultra montes nivium partem contulit Comaniae. In qua cum dicti magister et fratres castrum munitissimum construxissent, Comani perterriti et dolentes, congregata ingenti multitudine bellatorum, fratres inibi commorantes hostiliter agressi fuerunt: sed Domino propiciente devicti confusi al reveriti destiterunt; quin etiam quidam ex illis dictis fratribus se reddentes, cum uxoribus et parvulis ad baptismi gratiam convolarant etc." [10]

Adecă:

„După ce tată-tău, printr-o pioasă liberalitate, dăruise teutonilor Țara Bîrsei, ei au cheltuit mulți bani, cu destulă

[8] Hasdeu, *Arhiva istorică*, t. I, part. I, p. 140.

[9] Ap. Karamzin, t. I, p. 387.

[10] Dreger, *Codex diplom. Pomeraniae*, Berolini, 1768, t. I, nr. 90

muncă şi vărsare de sînge, pînă au construit acolo cinci cetăţi, pentru ca s-o poată cultiva şi întări, fiind în calea cumanilor, cari intrau şi ieşeau printr-însa în desele lor năvăliri asupra regatului unguresc; şi măcar că acel rege o luase într-un rînd înapoi de la dînşii, totuşi la urmă iarăşi le-o a întors, după cum era dator, ba încă, drept îndemnizare de pagube, *le-a mai dăruit şi peste munţi o parte din Cumania, unde numiţii cavaleri şi magistrul lor au rădicat o cetate foarte tare, iar cumanii, speriaţi şi întristaţi printr-aceasta, au adunat o nenumărată oaste atacînd pe cavalerii stabiliţi în acea parte, dar cu ajutorul lui Dumnezeu au fost bătuţi şi fugăriţi cu spaimă, unii chiar închinîndu-se zişilor cavaleri şi botezîndu-se dempreună cu muierile şi pruncii lor*".

În toate fîntînele istorice din secolul XIII Cumania este anume Moldova actuală în care locuiau atunci, confundaţi la un loc cu românii, neamul tătăresc al cumanilor [11].

Prin urmare, regele maghiar Andrea, urcat pe tron la 1204, dăruise cavalerilor teutonici din ordinea Sîntei Maria nu numai o parte din Transilvania, dar şi porţiunea cea limitrofă a Moldovei.

Districtul Neamţului se află tocmai în acea regiune.

Aci — urmează mai departe documentul — oaspeţii din Germania construiră o cetate foarte puternică, denaintea căriia au avut a susţinea o victorioasă luptă cu comanii.

O origine mai precisă, mai clară, mai amănunţită e peste putinţă.

Să facem totuşi încă un pas înainte.

5. Cumanii n-au pierit deodată cu naşterea principatului moldovean.

Acei de lîngă Neamţ s-au conservat pînă pe la finea secolului XV, deşi cavalerii teutonici îi botezaseră de mult în catolicism şi deşi românii se par a-i fi convertit mai în urmă la ortodoxie.

Într-un crisov din 3 aprilie 1453, Alexandru-Vodă, al doilea cu acest nume, hărăzeşte monastirii Pobrata: *„pe unul din tătarii noştri de la Neamţ, anume Baico cu fiiu-său Dumitru şi cu casele lor*" [12].

---

[11] Schloezer, *Gesch. d. Deutschen in Siebenbuergen*, Goettingen, 1795, p. 482—504. *Chronik der Komanen*, v. 1061—1300. Cf. studiul meu despre comani în „Traian", 1869, nr. 52.

[12] *Arhiva ist.*, t. I, part. I, p. 142.

Marele Ștefan repetă acea donațiune printr-un act din 9 iulie 1466, în care zice: *„am mai dat monastirii noastre dintre tătarii noștri de la Neamț* etc.“ [13].

Pînă astăzi un rîuleț de acolo amintește această vagabundă poporațiune.

Și ce este și mai semnificativ, două ape din același district se cheamă: una *Neamț* și cealaltă *Coman* [14].

O istorie întreagă în trei silabe!...

6. Petrecerea cavalerilor teutonici între Dunăre și Carpați a fost cu mult mai scurtă decît a tătarilor.

Cînd papa Gregoriu IX scria în 1232 prețioasa-i bulă, ei nu mai erau în Moldova și nici chiar în Transilvania.

Deja în 1226 îi vedem căutînd noroc pe țărmii Mării Baltice, unde asupresc, deznaționalizează sau extermină primitiva poporațiune litvană, fundînd, prin foc și prin sabie, Prusia.

Tot așa ar fi voit să facă în regiunea Istrului, de nu ne scăpa Provedința.

O cetate dărîmată și numele „Neamțului“, iacă tot ce mai avem de la dînșii!...

7. Să ne rezumăm.

Pe la 1200 hoardele tătare ale comanilor, încuibîndu-se în Moldova, năvăleau mereu în Ardeal și de acolo în Ungaria.

Pe la 1210 regele maghiar Andrea II cheamă în părțile noastre pe cavalerii teutonici, opunîndu-i invaziunilor păgîne.

Stabiliți un moment în nordul Moldovei, noii veniți rădică aci, chiar în mijlocul cumanilor, o formidabilă cetate.

Dacă nu armele inamicilor, încai dizgrația curții ungare îi forțează peste puțin, cam pe la 1220, a părăsi acest avut tărîm de cucerire.

Comanii rămîn pe loc, amestecîndu-se treptat cu poporațiunea română, deși pînă pe la 1500 tot încă se numesc „tătarii de la Neamț“.

Germanii s-au tras la Brandeburg.

Moldovenii au conservat suvenirea faptului dînd anticei zidiri caracteristicul nume *Neamț*.

Atîta...

---

[13] Arhivul Statului din București, actele monastirii Pobrata, legătura I, nr. I.

[14] Frunzescu, *Geografia României*, București, 1870, p. 34.

„CRONICELE ROMÂNIEI" DE KOGĂLNICEANU

Chiar în momentele cele mai pasionate ale politicei militante, — și-n politica militantă este cineva cu atît mai pasionat cu cît e mai sincer, căci credințele cele tari, fie ele bune sau rele, nu pot a nu fi fanatice, — chiar în momentele cele mai pasionate ale politicei militante m-am închinat totdauna denaintea decanatului literar al d-lui Kogălniceanu.

O voi face cu atît mai mult astăzi cînd cultul exclusiv al științei m-a smuls din vălmășeala neterminabilei controverse de a ști cine-i mai rău între cei răi: o ciudată problemă, mai ales cînd relativa răutate a celor mai mulți este un simplu efect al atmosferei!

Kogălniceanu în literatura istorică a României și Alecsandri în literatura noastră poporană joacă pînă la un punt rolul lui Columb în privința geografică.

America există din ziua creațiunii și o cunoscuseră de secoli intrepizii plutași din Scandinavia; dar marele genovez cel întîi a dat-o la lumină, și printr-însul ieșită la lumină ea va rămîne pentru totdauna copilul lui Columb!

Tot astfeli cronicele și doinele române nu sînt nici ele nouă, și nu o dată le-au atins ici-colea în treacăt cîte un turist în undele vieței noastre naționale; însă numai Kogălniceanu și numai Alecsandri se pot făli de a le fi scos din întunerec, înfruntînd amîndoi, asemenea lui Columb, stupida indiferință și chiar invidiosul sarcasm al contimpuranilor.

Lor li se aplică pe deplin energicul vers al anticului poet: „plin de gloria ta, acest monument te coprinde pe tine, deși nu este al tău!"

Vor trece sute de ani, dar niciodată nu va răsuna numele unui Mihu-Copilul, Toma-Alimoş, Erculean etc., fără ca ecoul să nu vibreze: Alecsandri! Vor trece sute de ani, dar niciodată nu se va aluneca pe buze memoria lui Ureche, Costineşti, Neculcea etc., fără ca să nu apară în aceeaşi clipă denaintea ochilor umbra lui Kogălniceanu!

Alecsandri şi Kogălniceanu, doinele şi cronicele, românul descriindu-se cu o primitivă naivitate şi cu o naivă ignoranţă el însuşi în proză şi-n poezie, toate acestea sînt neşte idei atît de strîns legate, încît noi nu ne-am putut stăpîni de a nu semnala aci intima lor înrudire, deşi ne preocupă de astădată mai în specie numai o faţă a cestiunii.

Nu vom vorbi despre Alecsandri; nu vorbim nici chiar despre Kogălniceanu *întreg*, căci ar trebui un volum, iar nu două-trei rînduri schiţate într-un acces de expansiune, ar trebui mai multe volume pentru a-l aprecia ca orator, ca ziarist, ca istoric, ca iniţiator.

D. Kogălniceanu a publicat primul tom dintr-o a doua ediţiune a *Cronicelor române*, făcîndu-mi onoarea de a-mi trămite unul din cele întîie exemplare, în fruntea cărui am citit cu o vie emoţiune:

„D-lui B. Hasdeu, omagiu talentului şi în aducerea aminte a anilor de amiciţie veche. Kogălniceanu".

Le reproducem aci, le reproducem aceste cuvinte cu o justă mîndrie, căci acea *amintire a anilor de amiciţie veche* se referă mai cu seamă la 1859 şi la 2 Mai, cele mai glorioase zile în istoria modernă a românilor, şi-mi pare bine că o mai poci repeţi astăzi, după ce am spus-o totdauna!

Primul tom al ultimei ediţiuni reproduce toate cele coprinse în primul tom al ediţiunii anterioare, mai adăugîndu-se importantul fragment despre originile românilor, descoperit în anii trecuţi la Cozia de cătră d. A. Creţescu.

În capul volumului d. Kogălniceanu pune însă o nouă admirabilă prefaţă, unde nu e rînd, nu e vorbă, nu e punt, prin care să nu se simţă mişcată orice inimă adevărat românească.

Unele trăsure mai cu seamă mi-au adus vrînd-nevrînd aminte sublima exclamaţiune a lui Temistocle: bate-mă, dar... fie-ţi milă de ţară!

Acum, după ce am dat Cezarului ce este a lui Cezar, să dăm şi lui Dumnezeu ce este a lui Dumnezeu, restabilind

sacra veritate în unele detaiuri, în cari d. Kogălniceanu, unic în măiastra artă de a arunca pe pînză tipuri grandioase, a lăsat-o să-i scape din vedere, şi victimă sum eu!

Oricine îşi poate închipui desperarea ce trebuia să mă coprinză, cînd m-am simţit vătămat de către o autoritate de talia d-lui Kogălniceanu, şi-apoi vătămat tocmai în acea nemuritoare prefaţă, în acel mic cap-d-operă, demn a rămînea ca o bucată clasică în literatura română!

Într-un studiu critic asupra celei mai vechi cronice române, pe care avusei fericirea a o descoperi într-o traducţiune polonă şi pe care d. Kogălniceanu promite a o reproduce în tomul III al colecţiunii sale, mi-am fost permis, între celelalte, a exprime dorinţa de a vedea publicate toate cronicele române nu numai după textul socotit ca cel mai bun, ci încă cu variantele diferitelor manuscripte, şi mi-am fost arătat totdodată părerea de rău că cronica lui Ureche ne este cunoscută în neşte copii „mai mult sau mai puţin moderne şi modernizate".

La prima observaţiune d. Kogălniceanu ne răspunde:

„Dorinţa întîi a d-lui Hasdeu, de a se face în privinţa cronicelor române o lucrare completă, astăzi se realizează prin această ediţiune, carea cuprinde toate cronicele Moldovei şi ale Ţărei Româneşti, tipărite şi manuscrise, cîte ne sînt cunoscute pînă astăzi. *Dorinţa a doua, de a se publica contextul variantelor, cred că în privinţa cronicei lui Ureche şi a lui Miron Costin este împlinită...*"

N-am fost bine înţeles, şi-mi place a mă acuza pe mine însumi, căci n-am ştiut pesemne a-mi manifesta cugetarea, într-un mod destul de clar.

Ceea ce doream eu, mai ales pentru cronica lui Ureche, este nu numai colaţionarea tuturor manuscriptelor existinţi actualmente în România, dar încă intercalarea între variante a pasajelor cunoscute nouă din Şincai, din Engel, din Peyssonel etc., deşi înseşi manuscriptele utilizate de către dînşii nu se mai ştie unde se află.

Diverginţa acestor pasaje este cîteodată enormă, şi rămîne apoi în sarcina criticului, avîndu-le pe toate denaintea ochilor, a demonstra şi a alege dintre ele lecţiunea cea mai corectă (1).

Această dorinţă nu s-a realizat încă; sperăm însă că o vom vedea satisfăcută în aşteptata ediţiune ştiinţifică a cro-

nicei lui Ureche, pe care o promisese demult eminintele său omonim și iubitul nostru amic d. V. A. Urechiă.

În colecțiunea d-lui Kogălniceanu o asemenea laboare de pură erudițiune nici că putea să figureze, deoarăce însăși d-sa declară în aceeași memorabilă prefață: „scopul principal al lucrării mele este de a *popolariza* în generațiunea actuală cunoștința vechilor noștri cronicari".

Prin urmare, nici eu n-am avut meritul de a fi dorit ceea ce a făcut d. Kogălniceanu, dar nici d. Kogălniceanu nu era ținut a face ceea ce am dorit eu.

D-sa zice mai departe:

„Cînd însă d. Hăsdeu pretinde că cronica lui Ureche ar fi reprodusă numai după neşte copii mai mult sau mai puțin modernizate, d-sa este în mare eroare. Cronica lui Ureche, publicată pentru întîiași dată de mine, este scoasă de pe un manuscris, carele, dacă nu este originalul, dar este netăgăduit cea întîie sau una din cele întîie copii ale cronicei lui Ureche compilată de Miron Costin! *Manuscrisul acesta numără o vechime de cel puțin două sute de ani!*"

Așadară copia d-lui Kogălniceanu este cam din anul 1670.

Însă adevăratul autor al cronicei, carele era anume vornicul Nestor Ureche, iar nicidecum fiul său vornicul Gregoriu Ureche, deși sub numele acestuia s-a divulgat redacțiunea făcută de către dînsul după „izvoadele" părintelui său; adevăratul autor al cronicei scria înainte de anul 1600.

O spune Cantemir, cărui în astă singură cestiune nu i se poate opune nici o altă autoritate, ca unul ce trăia în Moldova în a doua jumătate a secolului XVII, adecă în aceeași epocă cu însuși vornicul Gregoriu Ureche, fiul adevăratului cronicar, și-apoi mai era și domn al țărei, pus astfeli în cea mai bună pozițiune pentru a culege informațiunile cele mai pozitive cel puțin despre contimpuranii săi.

În *Cronicul vlaho-moldo-romanilor*, tom I, pagina 103, el zice:

„Ureche *a trăit și a scris pe vremile lui Aron-Vodă Tiranul*, într-a căruia domnie și sfîrșitul istoriei sale face".

În acest mod, cea mai veche copie din prețioasa colecțiune a d-lui Kogălniceanu este tot încă posterioară originalului cu vro 60 de ani (2).

Avut-am oare dreptate de a o numi „modernă sau modernizată?"

Dar să ne ferească Dumnezeu de a fi cugetat măcar în treacăt a face din aceasta vro umbră de imputare d-lui Kogălniceanu!

Modernizatori au fost toţi copiştii, cu cel din 1670 în frunte, iar nicidecum venerabilul erudit, versat din tinereţe în ale ştiinţei istorice, familiar mai mult ca oricine cu publicaţiunile străine de această natură, şi a căruia lucrare nici că putea să fie altfeli decît de cea mai scrupuloasă conformitate cu manuscriptele, după cum nu o dată am constatat-o eu însumi prin confruntaţiuni din literă în literă.

Sum fericit că acuzaţiunea ce mi se trage din partea d-lui Kogălniceanu de a fi comis „o mare eroare" provine iarăşi din propria mea cauză, căci, vorbind despre *modernizare*, eu voi fi uitat negreşit a preciza epoca adevăratului cronicar Ureche, ceea ce o fac însă astăzi.

În fine, într-o notiţă foarte interesantă, care desfăşură genezea celor două volume publicate de librăria Ioanid sub pomposul titlu de *Istoria Moldo-României*, d. Kogălniceanu observă:

„Singurul lucru nou ce conţin acele volume este *Fragmentul despre începutul românilor* pe care d. Hasdeu îl atribuie moldoveanului Nicolae Milescu. Eu reproduc acest fragment în volumul I al acestei ediţiuni; *însă din început fac rezervele mele în privinţa paternităţii dată de d. Hasdeu. Din cele întîie pagine cititorul se va convinge că acest fragment are de autor un român de peste Olt, carele se vede că nici a cunoscut Moldova*".

Scriind superba sa prefaţă într-o excursiune la ţară, d. Kogălniceanu nu putea recurge la bibliotecă în ajutorul memoriei, şi probabilmente nu avea denaintea ochilor nici chiar *Fragmentul* în cestiune.

D-sa zice: „de la cele întîie pagine cititorul se va convinge că acest fragment are de autor *un român de peste Olt*".

Nici din cele întîie, nici din ultimele pagine, nici din cele intermediare, regret că o asemenea convicţiune nu se dobîndeşte.

Autorul *Fragmentului* scria, în adevăr, de nu peste Olt, cel puţin în Muntenia; aşa este; aceasta se cunoaşte; o spune

şi o repetă mereu el însuşi; dar a scrie cineva în Muntenia şi a fi „român de peste Olt", nu e tot una.

D. Kogălniceanu mai zice: „acest fragment are de autor un român de peste Olt, carele *se vede că nici a cunoscut Moldova*".

Din contra, autorul *Fragmentului* declară sus şi tare, anume la pagina 108 din colecţiunea d-lui Kogălniceanu: „iată citesc letopiseţul moldovenesc, carele fiind eu *încă* în Moldova l-am găsit la Ioniţă Racoviţă" etc.

Să se noteze bine decisivul cuvînt: *încă*.

În sfîrşit, d. Kogălniceanu apasă asupra *moldoveanului* Nicolau Milescu, ca şi cînd ar fi fost peste putinţă ca un moldovean să scrie în Muntenia.

Nu numai că Milescu scria *în Muntenia* fragmente, dar tradusese *în Muntenia* din greceşte în româneşte o *Biblie* întreagă, precum ne-o spune contimpureanul său aşezat în Muntenia grecul Demetriu Procopios, într-o relaţiune publicată de către Fabricius în *Bibliothcca Graeca*, o carte foarte rară, dar aflătoare totuşi în Arhivul Statului din Bucureşti, tom XI, pagina 789, § -ful 60, pe lîngă care se mai poate consulta Meletie, *Istoria bisericească, tradusă de metropolitul Veniamin*, t. 4, partea 1, pagina 76.

Nu numai că Milescu scria *în Muntenia* cărţi mari şi mici, dar încă ajunsese pe la 1664 mare boier *în Muntenia*, capichihaia la Constantinopole din partea domnului *muntenesc* Gligoraşcu Ghica, precum ne-o spune metropolitul moldovenesc Gregoriu, scriitor iarăşi contimpurean, într-un document reprodus de d. Codrescu în *Uricar*, tom I, pagina 240.

Nu e aci locul de a intra în amănunte biografice asupra acestui celebru enciclopedist şi poliglot român din secolul XVII, şi cu atît mai puţin nu e aci locul de a face o confruntaţiune între pasajele întregi din *Fragment* şi între alte pasaje întregi dintr-un opuscul al lui Milescu, scris slavoneşte şi dat la lumină textualmente de către renumitul istoric rus Polevoi în ziarul moscovit „Ruskii Viestnik" din anul 1841, tom 2, paginele 383—400; pasaje cari probează matematiceşte identitatea autorului ambelor scrieri.

Cele de mai sus ajung (3).

Am avut puternice raţiuni pentru a nu lăsa suspins asupră-mi duplul verdict de *mare eroare* şi de *rezerve*.

Am avut puternice rațiuni, căci el mă izbea din partea unui Kogălniceanu, denaintea căruia pe tărîmul literaturei naționale cată să se-nchine cu venerațiune orice suflare românească, iar tînăra noastră generațiune mai mult ca oricine.

Am avut puternice rațiuni, căci *Cronicele României*, dempreună cu viguroasa lor prefață, care este și ea cea mai elocinte cronică a zilei de ieri, trebui să se răspîndească în toată țara, trebui să între în toate mînele, trebui să devină un *vademecum* al tuturor românilor, toți să le citească, toți să le recitească, toți să le-nvețe ca pe *Tatăl nostru*.

Sîntem sicuri că al nostru *vechi amic*, sau mai corect a noastră stea polară din 1859 și din 2 Mai, va reveni în prefața tomului II asupra „marii erori" și asupra „rezervelor" din prefața tomului I; căci la caz de a tăcea d-sa, ei bine, din fiiască considerațiune pentru sentința unui părinte literar, voi crede eu însumi că n-am avut dreptate, deși o am și deși aș fi dorit a n-o avea față cu un Kogălniceanu!

ORIGINILE AGRICULTUREI LA ROMÂNI

Crescută în munții Olteniei (1) naționalitatea română n-a putut deveni agricolă decît foarte tîrziu, căci viața de plai și de codru permite numai dezvoltarea păstoriei, pe cînd plugarului îi trebuie șes; iar pe de altă parte, chiar de se întîmpla undeva o întinsă cîmpie, ca în Dolj bunăoară, în Romanați sau în valea Almașului, din Temeșiana, acolo venea un alt feli de obstacol, mai puternic decît înseși piedecele naturale, anume lipsa de acea sicuranță căriia Montesquieu îi atribuie principalul rol în nașterea unei agriculture[1].

Iacă de ce în limba română terminologia agricolă este mai toată cu mult posterioară epocei de colonizare a Daciei.

Sînt latine în cea mai mare parte numile cerealelor, ca *grîu = granum*, *secară = secale*, *mei = milium*, *orz = hordeum* etc., fiindcă, o dată deprinși încă din Occidinte a le întrebuința ca nutreț sau ca nutrimînt, românii chiar în creierii Carpaților și le aduceau prin importațiune, conservîndu-se fără întrerumpere vechea lor nomenclatură italică.

Dintr-o cauză analogă este în parte latină morăria română: *moară = mola*, *făină = farina* etc., cerealele aduse de aiuri fiind măcinate la fața locului.

De asemenea latine sînt cele mai multe numi din zootehnie: *bou = bos*, *vacă = vacca*, *vițel = vitellus*, *junc = juvencus* etc., deoarăce omul duce cu sine pretutindeni animalii

---

1 *Esprit des lois*, l. XVIII, ch. 3: „Les pays ne sont pas cultivés en raison de leur fertilité, mais en raison de leur liberté".

săi domesnici, fie pe șes sau la munte, modificîndu-se numai destinațiunea lor după natura teritorială, astfeli că acolo unde boul sau vaca nu pot să are, ei servesc totuși prin piele, prin carne sau prin lapte.

Mai sînt latine unele expresiuni agricole generale sau ecuivoce, păstrate în limbă tocmai prin elasticitatea lor de a exprime o idee în mic și-n mare după împrejurări, sau chiar o mulțime de idei în același timp, precum sînt vorbele *a ara*, *a semăna*, *a treiera* etc., sau substantivele *jug*, *furcă*, *seceră* și altele, susceptibile de cele mai variate accepțiuni.

În fine, pînă și pozițiunile cele mai muntoase oferind în văi unele tărîmuri apte de o activitate agricolă într-o sferă foarte restrînsă, sînt latini termenii ca *agru* = *ager* sau *arie* = *area*.

Nelatine ne apar însă numile tuturor sculelor proprii numai plugăriei (2).

Instrumentele speciale nu trebuiesc decît aceluia ce lucrează el însuși într-un mod regulat.

Numirile lor nu se mănțin la un popor printr-o simplă platonică tradițiune.

Dacă românii ar fi rămas pururea în munți, noi n-am posede pînă astăzi nici un termen precis măcar pentru noțiunea de plug.

Nu-l au bunăoară albanezii.

Nestrămutați pe piscurile Epirului, ei numesc plugul prin perifrază *parmentë* (3), din *par* „păreche" și *pentë* „aripă", adecă „două aripe"[2].

Nefiind latină, care să fie dar originea plugăriei române?

De la cine, cînd și unde am primit-o noi?

Aproape totalitatea terminologiei agricole a românilor este curat slavică.

Să începem de la *plug*.

Acest cuvînt, provenit din radicala *plu* prin sufixul *ga* [3], există în toate dialectele slavice fără excepțiune, trecînd apoi prin împrumut nu numai la români, dar încă la germani ca *pflug* și la litvani ca *pliugas*.

---

[2] Hahn, *Albanesische Studien*, Jena, 1854, in-8, *Lex.*, p. 93.

[3] Schleicher, *Formenlehre der kirchenslawischen Sprache*, Bonn, 1852, in-8, p. 104. Pictet, *Les origines indoeuropéennes*, Paris, 1859, in-8, t. 2, p. 88.

Nu mai puțin slavice sînt unele părți constitutive ale plugului român, precum:

a. *Cobilă* „avant-train de charrue“ [4], cum s-ar zice „le chevalet“, de la slavicul *kobila* „iapă“;

b. *Grindei* „timon de la charrue“ [5], de la slavicul *grenda* „bîrnă“ [6];

c. *Cormană* „oreille de la charrue“ [7], de la slavicul *kormiti* „a dirige“;

d. *Plaz* „le tailloir“ [8], de la slavicul *plazati* „a se tîrî pe jos“.

„Sînt pluguri și fără roate — zice d. Ion Ionescu — adecă făcute astfeli că grindeiul stă nerăzemat, și acestea se numesc *rarițe*“ [9].

Cuvîntul *rariță*, mai bine *raliță*, după cum pronunță țăranii din Teleorman, este deminutivul slavicului *ralo* „plug“, însemnînd „plugușor“.

Plugul și *ralița*, cu mai toate ale lor, sînt dară dopotrivă slavice.

Brazda, care denotă însăși temelia unei agriculture, este iarăși eminamente slavică, *brazda* și *brozda* la toate popoarele slavice, fără nici o analogie în celelalte limbe indo-europee, afară numai doară de sanscritul *vrîhadd'ala*, al căruia *h* corespunde regularmente slavicului *z*.

Brazda ce desparte două cîmpuri se zice românește *răzor*, vorbă asemenea slavică, de la particula *raz* arătînd separațiune și de la verbul *orati* „a ara“, astfeli că *raz-or* însemnează ceva desfăcut prin plug, dez-arat.

Brazda și *răzorul* sînt dară și ele egalmente slavice.

Slavic e și verbul *a îmblăti*, cu inorganicul *î* inițial ca și-n *îmi* pentru *mic* și cu intercalarea lui *b* între *m* și *l* ca în *jemblă* pentru *jemlă* din germanul *semmel*, *dambla* din turcul *damlà* etc.

---

[4] Pontbriant, 140.

[5] *Ibid.* 295.

[6] Fick, *Vergleichendes Wörterbuch der indo-germanischen Sprachen*, Göttingen, 1871, in-8, p. 572.

[7] Pontbriant, 156.

[8] *Ibid.*, 555.

[9] *Lecțiuni de agricultură*, București, 1870, in-8, p. 66.

A îmblăti, redus la forma cea corectă *a mlăti*, este din punt în punt slavicul *mlatiti*, avînd aceeaşi semnificaţiune de „battre le blé".

De aci instrumentul cu care se bat bucatele se cheamă româneşte nu numai *îmblăciu*, dar şi *mlăciu*[10], slavoneşte *mlatilo*.

Românii din Istria întrebuinţează ca verb forma *mlătesc*, iar ca unealtă *mlăticiu*.

Tot atît de slavice sînt: *ţelină* „terre inculte"[11], de la slavicul *tzĭel* „întreg" sau „nenceput"; *ogor* „terre labourable"[12], de la slavicul *ogarĭeti* „a arde împrejur", indicînd datina de a începe cultura prin a da foc cîmpului; *tîrnăcop* „pioche"[13], slavoneşte *ternokop*, de la *kopati* „a săpa" şi *tern* „scaiete", adecă „săpător de scaieţi"; apoi *polog*, *greblă*, *snop*, *stog*, *claie*, *căpiţă*, *grapă*, *lopată*, *coasă* etc.[(4)] toate exclusivamente slavice, pe cari numai doară pretinsa noastră Societate Academică poate să le latinizeze, zicînd de exemplu că *claie* vine din *clava* „măciucă"[14].

Putem dar afirma că-n limba plugăriei române slavismele cele mai necontestabile sînt în proporţiune de cel puţin opt la zece către toţi ceilalţi termeni de orice altă origine.

Avem acum de limpezit cestiunea timpului şi cestiunea locului.

Ambele se reduc în fond la sarcina de a preciza dialectul slavic din care decurge terminologia noastră agricolă.

Dacă el va fi rus, polon sau bulgar, este evidinte că plugăria ne vine de la răsărit de Olt; dacă va fi serb sau slovac, de la apus.

Cu alte cuvinte, dialectele rus, polon şi bulgar presupun naşterea agriculturei noastre pe şesul cisoltean al Daciei; pe cînd dialectele serb şi slovac implică acest fenomen pe cîmpia Olteniei şi a laturii învecinate din Temeşiana, mainainte adecă de răspîndirea elementului român în direcţiunea gurelor Dunării.

---

[10] Alexandrescu, *Compendiu de agricultură*, Bucureşti, 1869, in-8, p. 77.

[11] Pontbriant, 730.

[12] *Ibid.*, 508.

[13] *Ib.*, 728.

[14] *Glosariul Societăţii Academice*, 175.

În ambele cazuri, specificarea dialectului va constitui în același timp și specificarea epocei, fiind cunoscute cronologicește diferitele mișcări ale popoarelor slavice în tot intervalul evului mediu.

Să cercetăm.

Raló „plug" există sub diverse forme mai în toate limbele slavice, paleoslavicul *oralo*, rusește și bulgărește *ralo*, polonește și boemește *radlo* etc., dar numai în dialectul serb ne întîmpină în înțeles de o varietate de plug deminutivul *ralița* [15], pe care l-au luat și românii,[(5)] numindu-l pînă astăzi în unele locuri „plug serbesc" [16].

De aceeași proveniență este a noastră *cormană*, la serbi *korman* [17].

De asemenea, românul *grindeiu*, muiat din *grindelĭu*, este serbicul *gredelĭ*, sub forma mai veche *grendelĭ*, conservînd acolo aceeași accepțiune de „bîrnă de plug," „Pflugbalken" [18].

Tot așa *ogorul* nostru se găsește numai la serbi: *ugar* „die zum künftigen Anbau aufgerissene und dem Durchwärmen ausgesetzte Erde" [19], iar de la serbi l-au căpătat prin vecinătate și albanezii [20].

Răzorul român este iarăși o formațiune proprie serbilor: *razor* „Grenzfurche" [21], ca și *plazul* nostru de la plug, serbește *plaz*, cu aceeași însemnare, pe care n-o cunosc deloc celelalte dialecte slavice.

Răposatul Seulescu, studiind idiotismele țărănești din Moldova, citează între celelalte pe „*stejer*, parul ariei, de care se leagă caii cînd treieră", și-l compară apoi cu italianul *stecco* [22].

Departe de a fi cît de puțin italic, acest termen este cel mai pur serbism: *stejer* și *stojer*[(6)] „der Baum in der Mitte der Tenne, um die dreschenden Pferde daran zu binden" [23].

---

[15] Karagici, *Lexicon serbico-germanico-latinum*, Vindobonae, 1852, in-8, p. 636: „*ralitza*, aratri genus, mali plug koiiem se ore samo na dva vola pe stremenitiĭem nĭivama".

[16] Alexandrescu, *op. cit.*, 49: „*rarița*, numită și plug serbesc".

[17] Karagici, 291; „*korman*, gubernaculum".

[18] *Ibid.*, 100: „*gredelĭ*, temo".

[19] *Ib.* ,766: „*ugar*, ager proscissus".

[20] Hahn, *op. cit.*, *Lex.*, 89: „*ugar*, das Pflügen, besonders Aufreissen der Brache".

[21] Karagici, 634: „*razor*, sulcus".

[22] „Albina românească", 1845, nr. 11, suplement.

[23] Karagici, v. *stejer* et *stojer*. Aici e locul de a observa eroarea lui

Românește *claie* derivă din verbul *a clădi*, aplicat anume la fîn sau la paie [24] și care există în toate dialectele slavice, *kladati*, în înțeles de a pune sau a așeza; însă numai la serbi ne întîmpină substantivul *kladnïc*, avînd întocmai aceeași accepțiune de *claie* (7): „ein Garbenschober" [25].

Un serbism și mai remarcabil este a noastră *țarină* „cîmp cultivat", pe care în deșert se încearcă toți a o deduce din adiectivul latin *terrenus*, o imposibilitate filologică din mai multe punturi de vedere, dentîi din cauza diferinței accentului, al doilea fiindcă din *terrenus* noi avem deja dupla formațiune regulată: *tărîn* sau *tărîm* și *țărînă* (8).

La prima lor stabilire pe Peninsula Balcanică, după invitațiunea împăratului Eracliu, precum vom arăta cu cîteva rînduri mai jos, serbii, căpătînd de la guvernul bizantin uzufructul unui pămînt care n-a încetat totuși de a fi un dominiu imperial, κυρία sau *ager vectigalis*, ținuți a plăti pentru dînsul un tribut, au numit acele ogoare ale lor tributare „împărătești" *tzarina*, de la *tzar* „împărat", și pînă astăzi serbește *tzàrina*, cu accentul întocmai ca la noi, însemnează „tribut" în genere, servind în același timp de calificațiune la o mulțime de vechi localități [26].

Împrumutînd cuvîntul, românii i-au conservat accepțiunea cea primitivă, născută dintr-o stare de lucruri proprie serbilor.

Ne oprim aci.

Vom observa numai că mai toate aceste cuvinte se găsesc și-n dialectul slovac.

Miklosich, *Lexicon palaeoslovenicum*, Vindobonae, 1865, in-8, p. 883, care, neștiind despre existința separată intactă a serbicului *stejer* în limba română agricolă, îl confundă cu al nostru *stejar*, o formațiune cu totul nedependinte, a cării origine curat dacică dintr-un prototip *sthagara* noi am demonstrat-o în *Istoria critică*, t. 2, p. 67.

[24] *Lex Budan.*, v. *clădesc*, *clăditură* și *claie*.

[25] Karagici, 272. Serbii pronunțînd *kladnïc* astfeli că *d* mai nu se aude, forma română *claie* a provenit regularmente din muiarea nazalei.

[26] *Ibid.*, 803: „*Tzàrina*, der Zoll, vectigal, portorium, Zollamt, telonium; mnoga se miesta u narodu naszemu tako zovu". Cf. Miklosich, *Lex.*, 1104. Ca probă că *tzarina* în limba serbă este foarte anterioară epocei împăratului serb Stefan Dușan, vezi actul din 1236—38 în Karano-Tvitkovicz, *Srbskii spomenitzy*, Beograd, 1840, in-8, p. 5: „czto imamo zakon davati, i kuptziem naszim koi v'schode po tvoei zemli *tzarinu*".

Fie de la slovaci, fie de la serbi, au împrumutat şi ungurii, veniţi în Europa abia în secolul IX, maioritatea terminologiei lor agricole, care vrînd-nevrînd coincidă astfeli cu cea română, precum:

grindei	ungureşte	*gerendély;*
cobilă	„	*kabala* (citeşte *cobolo*);
cormană	„	*kormány;*
brazdă	„	*barázda;*
ogor	„	*ugar* (citeşte *ugor*);
greblă	„	*gereblye;*
stog	„	*asztag* (citeşte *ostog*);
lopată	„	*lapát;*
coasă	„	*kasza* (citeşte *coso*);
polog	„	*pallag* etc.

Este dară de cea mai perfectă certitudine că agricultura noastră s-a născut nu aiuri decît în regiunea cîmpeană dintre Olt şi Temeş, deja după ce s-au fost aşezat în vecinătate serbii, cari niciodată şi cu atît mai puţin slovacii, n-au locuit nicăiri la coastele orientale ale Daciei.

În adevăr, itinerariul primei migraţiuni spre Dunăre a elementului serb ne este cunoscut foarte bine din două fîntîne de cea mai înaltă autoritate, împăratul bizantin Constantin Porfirogenet şi francul Eginhard, secretarul lui Carloman.

Cel întîi ne spune că, chemaţi de către împăratul Eracliu în prima jumătate a secolului VII dintr-o ţară spre nord de Panonia, serbii ocupaseră atunci mai întreaga Dalmaţie; iar cellalt ne arată două ramure serbe, pe timociani şi pe obodriţi, domnind deja pe la începutul secolului IX în actuala Serbie [27], adecă faţă-n faţă cu românii din Oltenia.

---

[27] Vezi texturile în Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, München, 1837, in-8, p. 607—616. În privinţa lui Eginhard, cată să se lămurească că cuvintele despre obodriţi: „contermini Bulgaris *Daciam Danubio adjacentem* incolunt" se referă la Serbia de astăzi, pe care tot aşa o numeşte pretutindeni şi Procopius, *De bello Goth.*, I, 15, III, 33, 34; *Hist. arcana*, 18; *De bello Vandal.*, I, 2 etc. Vechile cronice serbe numesc şi ele uneori Serbia „Dacia", bunăoară în Maĭkov, *Istoriĭa srbskoga naroda*, Beograd, 1858, in-8, p. 19. Din aceeaşi cauză traducătorul slav al lui Zonara din 1208, publicat în *Cztenĭia Moskovskago Obsczestva Istorii*, 1847, nr. 1, p. 68, confundă pe serbi cu dacii: „Traiĭan, voin'stvova zse na Daki, siriecz na Sr'ble".

Agricultura noastră născîndu-se în regiunea la apus de Olt după secolul VII, răspîndită apoi mai tîrziu spre toată circumferința Daciei Traiane prin succesiva expansiune din Oltenia a naționalității române în toate direcțiunile, iacă dar un punt pe care o sută de documente de orice natură nu l-ar putea limpezi într-un mod mai pozitiv decum îl rezoalvă analiza filologică [9].

Pînă în secolul VIII șesul cisoltean al Țărei Românești și Moldova, cutreierate cînd de sarmați, cînd de goți, cînd de triburi slavice orientale, puteau să fi văzut din cînd în cînd cîte o mișcare momentană de români de peste Olt, ciobani, vînători sau condotieri, dar nu stabilimente române, nu staturi române, nu un element român pronunțat și durabil [10].

Terminologia noastră agricolă, cu caracterul său dialectic eminamente serbesc, fiind comună tuturor provinciilor române, este sub acest raport unul din criteriile cele mai decisive.

Ca o reprezentațiune alegorică a introducerii agriculturei în Muntenia s-ar putea considera următorul basreliev în piatră:

Despre Serbia sub numele de Dacia în scriitorii din evul mediu mai compară cele spuse de noi în *Istoria critică*, t. I, ed. 2, studiul III, § 86. Schaffarik, *Slowanské starozitnosti*, Praha, 1837, in-8, p. 613, zice dară foarte corect despre pasagiul de mai sus: „rozumêti dluzno na Dacii pobreznj, Dacia ripensis, s hiznj strany Dunage"; însă fără nici un temei face pe obodriți, ca și pe timociani, ramură bulgară, pe cînd Eginhard îi separă expresamente de bulgari.

Inedit pînă acum, acest interesant monument s-a descoperit de eruditul nostru amic d. A. Odobescu la Curtea de Argeș, încadrat într-un zid dempreună cu alte două basrelievuri relative de asemenea la victoria culturei asupra naturei brute, și anume un păun călcînd sub picioare o fiară ce se pare a fi leu, și un porumb ținînd o cruce în cioc.

După asemănarea de stil a acestui porumb cu porumbii de pe cîrjele episcopale apusene din secolul XIII, din cari pe unele se vede sculptată în diverse chipuri chiar lupta animalilor în simțul triumfului creștinătății asupra paganismului [28], cele trei pietre de mai sus nu credem să fie nici ele mai vechi decît cel mult din secolul XII.

În orice caz, boul învingînd pe balaur este cea mai energică imagine a plugului deștelenind sălbătăcia primitivelor păduri.

În legende grece sîntul Georgiu, cînd spintecă pe dracone, este într-un mod analog un tip de plugărie: γεωργία.

Vom reveni aiuri mai pe larg asupra acestei alegorii.

Chiar după ce deveniseră plugari, coprinzînd toată cîmpia Dunării de jos la dreapta și la stînga de Olt, străbunii noștri modelați printr-un trai secolar de munte n-au încetat încă mult timp după aceea, veacuri întregi, de a preferi viața pastorală, lăsînd agriculturei un rol mai puțin decît de a doua mînă.

În secolii XIV și XV Muntenia avea deja agricultură, dar era încă prea departe de a fi o țară agricolă.

Plugăria ocupa atunci la noi prin importanță relativă abia al patrulea loc în venitul fiscal: 1. „oierit" sau zeciuiala de la oi; 2. „porcărit" sau zeciuiala de la porci; 3. „albinărit" sau zeciuiala de la stupi; 4. „cîblărit" sau zeciuiala de la cereale; 5. „vinărit" sau zeciuiala de la vinaturi [(11)].

Această ierarhie, care ne întîmpină în crisoave începînd de la Mircea cel Mare [29], s-a modificat treptat dempreună cu schimbări periodice în însăși starea lucrurilor, astfeli că în primii ani ai secolului XVII, cînd agricultura reuși în fine

---

[28] Vezi bunăoară două facsimile în „Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen", Wien, 1850, in-8, t. 2, p. 528.

[29] Vezi crisovul din 1399 în a mea *Arhiva istorică*, t. I, part. I, p. 97. Cf. *ibid.*, p. 6 și Venelin, *Vlacho-bolgarskiia gramoty*, Petersburg, 1840, in-8, *passim*.

a predomni în România, noi găsim o subordinaţiune aproape inversă: 1. capitaţiunea; 2. zeciuiala de la cereale şi fîneţe; 3. zeciuiala de la albine; 4. zeciuiala de la oi şi porci [30].

Un act de la marele Mircea, din 1387, ne permite a calcula aproximativamente pentru finea secolului XIV producţiunea de grîu a districtului Gorj, numit atunci Jaleş după pîrîul de acest nume.

Prin acel act, principele cedează monastirii Tismana întreaga zeciuială de grîu ce se cuvenea din Gorj, şi anume 400 cîble [31].

Cîbla se traduce în documentele române mai nouă prin „găleată", aşa că *găletăritul* din crisoavele posterioare corespunde totdauna din punt în punt vechiului *cîblărit*.

Găleata, ca măsură de capacitate pentru grîne, se întrebuinţa la românii din Transilvania pînă-n secolul nostru, traducîndu-se acolo ungureşte chiar prin *cîblă* „köböl" şi coprinzînd patru firteluri austriace [32], adecă aproape două baniţe de ale noastre.

Zeciuiala de grîu din Gorj sub marele Mircea fiind ceva ca de 800 baniţe, urmează dară că producţiunea totală în terme mediu era de 400 kile [12].

Astăzi, după ultimele date statistice, Gorjul produce, socotindu-se media pentru intervalul de 13 ani de la 1861 pînă la 1873 inclusiv, 8.500 kile, adecă de douăzeci de ori mai mult ca în epoca lui Mircea cel Mare.

Calculînd acum după metoda inductivă, singură posibilă în statistică în lipsă de orice mijloace de expoziţiune şi care, cu toată viciozitatea sa, a putut da lui Vauban şi lui Lavoisier într-un caz analog neşte rezultate de o veritate surprinzătoare [33], vom putea ajunge la o idee aproximativă despre producţiunea grîului în întreaga Muntenie sub marele Mircea.

---

[30] Venelin, 279: „za biri za k'bla s sîenom i za dizsmu ot pczeli i za gorsczinu ot ovetzî i ot svini" etc.

[31] *Arhiva istorică*, t. 3, p. 192: „zsito ot zsaleskago sâdstva 400 k'blov". Despre vechiul nume *Jaleş* al districtului *Gorj*, vezi *Istoria critică*, t. I, ed. 2, studiul III, § 54.

[32] *Lexicon Budanum*, verbo *găleata*.

[33] Moreau de Jonnès, *Elements de statistique*, Paris, 1856, in-8, p. 51: „Lorsqu'on étudie les résultats auxquels Vauban et Lavoisier sont parvenus à l'aide de ces procédés étranges, on est fort étonné de leur trouver tous les caractères de la vérité".

Actualmente, după o medie socotită iarăşi pe 13 ani de la 1861 pînă la 1873 inclusiv, Ţara Românească dă pe an un milion de kile de grîu, dintre cari Gorjul, districtul cel mai neagricol din cauza unei poziţiuni exclusivamente muntoase, oferă, după cum văzurăm, un continginte de 8.500.

Admiţînd aceeaşi normă de proporţiune pe la 1837, căci aginţii climaterici şi telurici au rămas neschimbaţi, Ţara Românească întreagă producea în epoca marelui Mircea un cuantum de 47 pînă la 50.000 kile de grîu, abia de şase ori cît se scoate astăzi numai din Gorj, adecă din judeţul cel mai puţin productiv.

Cu alte cuvinte, născută în Oltenia pe la secolul VIII şi revărsată apoi printr-un şir de migraţiuni peste toată Dacia Traiană, agricultura română nici chiar în Muntenia, unde se află leagănul său, nu reuşise, după o durată de şase sute de ani, a ieşi din scutece în ajunul anului 1400.

Să mai dăm o altă probă.

Comerciul cerealelor noastre caută naturalmente şi a căutat totdauna trecătorile danubiane.

Una din cele mai însemnate în Muntenia a fost Calafatul, fundat de către marinarii genovezi, cari împinseseră în evul mediu pînă acolo navigaţiunea lor mercantilă pe Dunăre [34].

Vama de la Calafat trebuia să fi fost foarte lucrativă în secolul XIV, cînd Dan Basarab, fratele şi predecesorul marelui Mircea pînă la 1386 [35], a dăruit-o monastirii Tismana.

Donaţiunea primitivă a pierit, dar coprinsul ei se cunoaşte printr-un act de confirmaţiune din 1480, în care se menţionează exportaţiunea de sare şi de oi, iar despre cereale — nici o vorbă [36].

Abia la 1529 un crisov privitor la vama de la Calafat bagă cerealele printre celelalte materii de exportaţiune de acolo, înşirate în următoarea ordine: cai, boi, vaci, oi, grîu, sare şi vin [37].

---

[34] Articlul nostru *San-Giorgio şi Calafato*, în „Columna lui Traian", 1870, nr. 57.

[35] Asupra puntului cronologic, vezi *Istoria critică*, t. 1, ed. 2, studiul II § 53.

[36] Ap. Venelin, 122.

[37] *Arhiva istorică*, t. I, part. I, p. 30.

Se va zice poate că, neavînd un debuşeu la sud, bucatele din Muntenia se vor fi bucurat în secolul XIV de o mare trecere la nord?

Noi posedem un act inedit, prin care voievodul transilvan Stibor regulează la 1412 vămele între Braşov şi Muntenia.

După acest preţios document, iacă unsprezeci categorii de mărfuri ce şi le procura Transilvania de la noi:

1. Miere: „de vase mellis";
2. Vin: „de vase vini";
3. Cai: „de equo";
4. Ceară: „de centenario cerae";
5. Producte orientale de tranzit: „de pipere, croco, zinzibero, cariopholiis et de crinibus caprarum, bonbasio et de omnibus rebus mercimonialibus quae per Saracenos Regni asportantur";
6. Porci: „de porco";
7. Boi: „de bove aut vacca";
8. Capre: „de capra";
9. Piei de cerb: „de cute cervi";
10. Alte piei: „de aliis cutibus";
11. Peşti de la Brăila: „homines nostri dum pisces portaverint de Breyl".

În schimb de toate acestea, saşii ne aduceau nouă feliurite postavuri străine: postav „Ippriensis", postav „Gallicallis", postav „Lobiensis", postav „Coloniensis"[38] etc.

Numai şi numai cerealele nu figurează nicăiri! (13)

O stare de lucruri identică se constată în Moldova.

Tractatul comercial din 1407 între Alexandru cel Bun şi Polonia, ca şi rennoirea lui sub Ştefan cel Mare la 1460, înşiră pe larg toate materiile de exportaţiune moldoveană şi de tranzit, cai, vite, ceară, peşti etc., dar păstrează cea mai adîncă tăcere asupra cerealelor[39].

De asemenea tractatul comercial din 1433 între domnul moldovenesc Iliaş şi saşii din Transilvania, care fiind pînă acum inedit, reproducem aci textualmente pasagiul relativ la export:

„Quod si ibidem (in quacunque civitate vel oppido nostro) vel alibi boves vel vaccas compararint, debent solvere

---

[38] Trausch, *Diplomatarium Transilvano-Saxonicum*, t. 2, ad ann. 1412, manuscript în Biblioteca Gimnaziului Evangelic din Braşov.

[39] *Arhiva istorică*, t. I, part. I, p. 130.

singulos duos grossos pro uno pecore vel pecude; et pro equo sex grossos. Item pro scriptura equorum vel pecudum singulum unum grossum solvere teneantur. Ceterum ubicumque in terra dominii nostri ambulaverint, negotiari non volentes, de eorum rebus nihil debent. Si autem quantumlibet negotientur, de marca solvant, ut supra. De parato autem auro vel argento penitus nihil tenebuntur" [40].

Se exportau dară vite, cai, pînă și aur și argint, dar cereale nu.

Și cum oare să se fi putut exporta grîul, cînd cele 50.000 kile, maximum pe care-l producea toată întinderea Țărei Românești, abia erau de ajuns pentru curtea princiară și pentru clasele mai de sus?

Bazea alimentațiunii vegetale a poporului nu era grîu, ci mei, cu care românii s-au fost deprins încă în munți unde el se aclimatează mai lesne decît orice altă cereală, după cum observase deja Catone: „meiului îi place umbra arborilor, nesuferită pentru grîu" [41].

„Meiul — zice d. Ion Ionescu — era hrana românilor mainainte de aducerea porumbului în țară; el servă și acum la hrana oamenilor, mai ales în timpuri de lipsă, și în genere la posturi, fierbîndu-se semința lui" [42].

E remarcabil că pe țărmii Dunării de jos meiul a fost nutriment esențial din cea mai îndepărtată anticitate.

Naturalistul Elian din secolul III, vorbind despre primitiva alimentațiune a diferitelor popoare, zice: „Arcadianii mîncau ghindă, argianii pere, atenianii smochine, tirintianii pădurețe, indii trestie, carmanii hurmale, persii terebentin și nasturțiu, *meoții și sarmații mei:* κέγχρον δὲ Μαιῶται καὶ Σαυρομάται" [43].

Și mai explicit este Pliniu: „popoarele pontice preferă meiul tuturor celorlalte mîncări" [44].

Triburile slavice, cari ocupaseră în Dacia Traiană după epoca gotică zona danubiană din jurul Ialomiței [45], se nutreau

---

[40] Originalul se află în National-Archiv din Sibiu sub nr. 67.
[41] Varro, *De re rustica*, I, 23.
[42] *Op cit.*, 167.
[43] Aelian, *Hist. Nat.*, III, 39, ed. Didot, p. 335.
[44] Plin., *H.N.*, XVIII, 25.
[45] Despre acești slavi, vezi *Istoria critică*, t. I, ed. 2, stud. III, § 60.

de asemenea exclusivamente cu mei, după mărturia împăratului Leone Filosoful [46].

Bizantinul Prisc, călătorind la Atila, carele se afla atunci în Temeşiana, zice că-n drum locuitorii îi dedeau de mîncare mei în loc de grîu şi o beutură mieroasă în loc de vin: ἀντὶ μέν σίτου κέγχρος, ἀντὶ δὲ οἴνου ὁ μέδος ἐπιχωρίως καλούμενος [47].

La români regimul meiului, conservat astăzi numai doară în regiunea Ialomiţei, a durat pînă la 1700, cînd a început a se introduce porumbul.

Un prelat catolic, călătorind prin ţările noastre la 1670, scrie: „totus ille populus pane ex milio vescitur" [48].

Luînd locul meiului, porumbul a uzurpat de acolo şi termenul de *mălai*, care se aplica mai-nainte la mei.

Tot aşa numele slavo-meridional al porumbului, *kukuruz*, trecut în parte şi la români, nu este decît o formaţiune medievală din numele grec al meiului κέγχρος, precum dovedeşte deminutivul *kendritza* şi *kentriza*, numele porumbului la rutenii din Ungaria.

Nu mai puţin la spanioli şi la portugezi introducerea porumbului a făcut să treacă la ei numele meiului: *mijo* sau *milho*.

Metropolitul Dositei zicea pe la 1680 despre sîntul Antoniu: „întră într-o peşteră, mîncînd pîine dănăoară în săptămînă şi-ncă de *malai* şi necernută, îndulcită cu sare" [49].

Bătîndu-şi joc de predilecţiunea românilor din Muntenia pentru hrana de mei, saşii din Transilvania numeau pe Mihai cel Viteaz „Malai-Vodă" [50].

Mei şi *malai* distingeau în limba noastră cele două varietăţi ale meiului: *milium* şi *panicum*.

Din latinul *milium*, ca şi *tei* din *tilia*, s-a făcut *mei* [(14)]; dar din acelaşi *milium*, orice ar zice d. Cihac [51], nu s-a pu-

---

[46] Ap. Schaffarik, *op. cit.*, 972: „Utebantur autem ad victum milio".

[47] Priscus, în *Excerpta Legationum*, ed. Bonn, p. 183.

[48] Parcevich, ap. Kemény, *Ueber das Bisthum zu Bakov*, în Kurz, *Magazin*, II, 76.

[49] *A synaxarului carte*, Iaşi, 1683, in-f, ad 17 ianuar.

[50] Trausch, *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, Coronae, 1857, in-4, p. 170.

[51] *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Francfort, 1870, in-8, p. 161.

tut face *malai*, cu totul nedependinte prin cei doi *a* și prin sufix.

Malai, deși radicalmente de aceeași tulpină cu *milium*, totuși prin conservarea lui *a*, pe care latinii l-au scăzut la *i*, reprezintă o formațiune mult mai veche, în care sufixul *ai* e muiat după fonetica română dintr-un primitiv *ani-*, ca și-n *cui* în loc de *cuni* din *cuneus*, *întîi* pentru *întîni* din *antaneus*, *călcîi* din *calcaneus* etc.

Forma corectă este *malaniŭ*, apropiindu-se chiar prin sufix de numele meiului la greci μελίνη, și mai mult încă de numele litvan al meiului *malna* [52], în care s-a mănținut pînă și vocala *a*.

Malai, muiat în *malaniŭ*, implică un prototip *malanŭ*, întocmai precum *bălaie*, muiată din *bălanie*, derivă din *bălană*.

Malaniŭ este un deminutiv din *malanŭ* însemnînd „meiușor", după cum și francezul *millet* este un deminutiv din *mil*.

Radicala indo-europee a cuvîntului se regăsește în verbul sanscrit de prima clasă *mlâi*, în perfect *mamlâu*, în participiu *mlâna* „a lîngezi, a se muia", de unde *kô-mala* „delicat", adecă un complex de idei exprimînd ceea ce este la noi *a se mălăi*, *mălăieț*, *malac*, toate corespunzînd puntualmente grecului μαλακος, μαλάσσω, μαλός sau αμαλός cu prosteticul α etc., astfeli că numele elin, dacic și litvan al meiului, provenit din forma participială *mlâna*, însemnează o cereală gingașă sau fragedă.

Numele românesc al mîncării din „malai", *mămăliga*, dentîi de mei, apoi de porumb, este o formațiune duplicată întocmai ca perfectul sanscrit *mamlâu* din *mlâi* sau grecul μεμαλαγμένος din μαλάσσω [53].

---

[52] Fick, 385.

[53] Cf. Pott, *Doppelung als eines der wichtigsten Bildungsmittel der Sprache*, Lemgo, 1862, in-8, *passim*. Aci în treacăt o observațiune. D. Pontbriant, 419, pretinde că al nostru *malai* derivă din germanul *malay*. O asemenea vorbă nu există și n-a existat niciodată în vreo limbă germană. De unde luat-a d-sa această curiozitate? Tot așa într-un alt loc ne asicură, p. 665, că a noastră *zeghe* este germanul *seke*. Iarăși o vorbă germană neexistinte. Aceasta întrece chiar etimologiile Societății Române zise Academice, care deduce *cîrja* din *cîrlan* și pe *cîrlan* din *cîrcei*!

Malai, pe care de la noi l-au împrumutat de curînd prin vecinătate ungurii și rutenii, ne permite a restabili numele meiului la daci: *malana*, omogen prin toate elementele de formațiune cu grecul μελίνη și litvanul *malna*, diferind însă prin sufix și prin vocalism de latinul *milium*.

Pe dacicul *malana* limba noastră l-a masculinizat prin analogie cu *mei*.

Este singura cereală pentru care românii au reținut un nume latin și un nume dacic totodată, păstrînd astfeli o probă filologică despre importanța alimentară a meiului în epoca de zămislire a naționalității noastre din căsătoria ingredientelor latine și dacice.

De la Traian și Decebal pînă la 1700 românii mîncau mei...

Ne rezumăm.

Agricultura constituă pentru om cel mai puternic mijloc primordial de reacțiune contra aginților fizici, așa că unii antropologiști nu s-au sfiit a pretinde că ea ar fi una din trăsurele caracteristice ale naturei umane [54].

Ei bine, în curs de vro șapte veacuri, pitulați într-un colț al Daciei, părinții noștri, afară doară de unele izolate încercări rudimentare, n-au cunoscut deloc plugăria propriu-zisă, pe care abia în secolul VIII au început s-o învețe de la învecinații serbi, transplantînd-o apoi prin migrațiune din Oltenia în celelalte provincii române.

Născută ceva după anul 700, agricultura noastră rămîne în fașă alți șapte secoli pînă pe la 1400 și chiar mai încoace, Muntenia întreagă producînd atunci abia vro 40 sau 50.000 kile de grîu, poporul nutrindu-se cu mei, și nici o cereală nefiind exportată undeva peste hotare...

---

[54] Rochet, ap. Büchner, *L'homme selon la science*, Paris, 1872, in-8, p. 297.

ORIGINILE VINICULTUREI LA ROMÂNI

În studiul nostru despre *Originile agriculturei la români**, am demonstrat prin filologie că abia în secolul VIII, concentrați pînă atunci în munți pe ambele laturi ale creștetului carpatin occidental ce desparte Oltenia de Temeșiana, părinții noștri se apucaseră cu încetul, în măsura treptatei pogorîri din ce în ce mai mult de pe plai la șes, a se deda plugăriei; și această concluziune, dobîndită prin analiza limbei române, am verificat-o apoi printr-un șir de texturi documentale, din cari rezultă că lucrul cîmpului, în comparațiune cu păstoria, a jucat în Dacia un rol foarte secundar nu numai la 1400, ci chiar pînă pe la începutul secolului XVI (1).

Dacă însă traiul de munte a trebuit să oprească pe români de a îmbrățișa industria agricolă, nemic totuși nu-i împiedeca, pe de altă parte, a se ocupa cu vinicultura, a căriia sferă de predilecțiune este tocmai acea zonă subalpină, acele înverzite poale ale Carpaților, unde, după poezia poporană, vița se căsătorește cu bradul:

„....... o viișoară
Înflorită, mlădioară,
Ce din zori și pînă-n seară
Pe biserică s-a-ntins,
Și cu bradul s-a coprins..."[1]

---

* „Columna lui Traian", nr. 3, an. V, 1874.
[1] *Poezii populare*, ed. Alecsandri, 21.

o strofă ce ne aduce aminte măritişul viţei cu ulmul în Virgiliu:

„.....ulmisque adjungere vites..."[2],

sau versul lui Catul:

„Vitis implicat arbores..."[3]

Cultura viţei la români e fără asemănare mai veche decît plugăria.

Porţiunea cea mai esenţială a terminologiei noastre vinicole este tot ce poate fi mai latin.

Să dăm cîţiva specimeni.

Via este latinul *vinea*, italianeşte *vigna*, spanioleşte *viña*, după dialectul catalan *vinya*, portugezeşte şi provenţaleşte *vinha*, franceezeşte *vigne*[4].

Românii din Haţeg şi din Temeşiana pronunţă pînă astăzi *vinĭa*, întocmai ca spaniolii şi italianii.

În vechile tipăriture române ne întîmpină chiar *vinia*, adecă cu *i* întreg, precum în *Palia* din 1582: „şî neştine va face pagubă în *v i n i e* altuĭ omŭ[5]" etc.

Dacă vinicultura s-ar fi întrerupt cîndva în Dacia pe un interval mai îndelungat în urma colonizării romane, aducîndu-se vinurile exclusivamente de pe aiuri în curs de vrun secol sau şi mai puţin decît atîta, cuvîntul *vie* ar fi despărut cu desăvîrşire din limbă, fiind trebuincios numai întru cît există la faţa locului însuşi lucrul pe care-l numeşte.

Se va zice, poate, că vorba *vin* rămînînd în uz, poporul român de la sine, la cea dentîi întroducere a viniculturei în ţară, fie aceasta în orice epocă, în evul mediu sau şi mai încoace, n-ar fi avut decît printr-o simplă derivaţiune să formeze din *vin* — *vinĭe*, chiar după ce va fi uitat de tot mai denainte pe latinul *vinea?*

Peste putinţă!

Din latinul *vinea* trebuia să se nască românul *vinie*, muiat mai tîrziu în *viie;* ca şi din latinul *linea* — *linie*, muiat mai tîrziu în *iie;* ca şi din latinul *cuneus* — *cuniŭ*, muiat mai

---

[2] Virg., *Georg.*, I, 2. Cf. Shakespeare, *Comedy of errors*, II, 2: „Thou art an elm, my husband; I, a vine".

[3] Cat., XLI, 49.

[4] Cihac, *Dict. d'étym.*, 313.

[5] Ap. Cipariu, *Analecte*, 69. *Id.*, *Gramatica*, 90. *Id.*, *Principii de limbă*, 145.

tîrziu în *cui* etc.; dar o dată ce limba română se individualizase, o dată ce se stabiliseră într-un mod definitiv legile-i de analogie, din *vin* nu se mai putea face *vìnie* cu accentul pe prima silabă, ci tonul ar fi căzut cu orice preț pe silaba penultimă: *vinía*, de unde era imposibil a căpăta forma intermediară *vínìe*, care să se moaie apoi în *viie*.

Dacă vinicultura se introducea la noi după o lungă întrerumpere în urma lui Traian, românii ar fi botezat *via* „grădină de vin" sau „munte de vin" sau vreun alt termen analitic de aceeași natură, ca *Weinberg* la germani, *vineyard* la anglezi sau *vinogradnik* la slavi; niciodată însă, niciodată în toată puterea cuvîntului, n-ar mai fi numit-o *vie*.

Retroactivitatea — după eleganta expresiune a lui Curtius — nu există în viața limbelor, după cum nici fluviile nu se întorc înapoi la sorginte[6].

Prin urmare, de n-am avea noi decît vorba *vie*, și tot ar fi o nerecuzabilă mărturie despre persistința viniculturei în Dacia de la Traian pînă astăzi.

Nu mai puțin romană este *vița*, din latinul *vitis*, italianește *vite*, spaniolește și portugezește *vid*, provențalește *vitz*.

Numai limba franceză, dînd lui *vis* înțelesul de „șurub" din cauza direcțiunii spirale a viței, a pierdut accepțiunea primitivă a acestui cuvînt, pe care totuși noi o găsim încă acolo într-o psaltire din secolul XIII: „le pueple d'Israel qui fu *viz* et provainz de ta sainte vigne" [7].

Precum francezii au pierdut de curînd pe latinul *vitis* în înțeles de „viță", de asemenea românii, într-o epocă și mai recinte, au uitat pe latinul *uva* „strugur", pe care pînă-n secolul XVII poporul la noi l-a întrebuințat sub forma de *aua*, născută din *uua*, prefăcîndu-se prin disimilațiune primul *u* în *a* spre a se înlătura repetițiunea [(2)].

Psaltirea lui Coresi din 1577 zice: „și sînge de *auo* bea vinŭ" [8].

Chiar în *Evangeliarul Racoțian* din 1648 ne întîmpină: „culege strugurii viei pămîntului că s-a copt *aua*", adăugînd însă la margine: „poama" [9], ceea ce arată că-n secolul

---

[6] Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, Leipzig, 1869, in-8, p. 27.

[7] Littré, III, 1369.

[8] *Cîntecele lui Móysi*, II.

[9] *Apocal.*, XIV, 20.

XVII cuvîntul începuse deja a cam avea nevoie de explicațiune.

Poama, rămasă astăzi numai în Moldova ca nume generic de „strugur", este latinul *pomum*, întrebuințat în aceeași accepțiune de Nemesianus în secolul IV și trecut apoi cu diverse semnificațiuni în toate limbele romanice.

Strugurul, deși grec de origine, ne-a venit totuși de asemenea prin intermediul Romei.

Suprimîndu-se în acest cuvînt prosteticul *s*, adaus la început ca și-n *sgripțor* din γρύψ, *s-turz* din *turdus*, *s-curt* din *curtus* etc., căpătăm pe *trugur*, care reprezintă un tip latin *trugulus*, întocmai ca *fagur* din *favulus* sau *mascur* din *masculus*.

O dată constatată această corectă formă, ne izbim vrînd-nevrînd de vechiul nume latin al vinului: „*tryga* antiqui vinum appellabant" [10], pe care Roma, la rîndul său, l-a fost împrumutat din elenul τρύξ, τρυγός, însemnînd „vin" și „strugur" în același timp, de unde τρυγηφόρος „purtător de struguri", τρυγητός „culesul viei", τρυγητήριον „teasc" etc.

Grecul υ corespunzînd regularmente latinului *u*, fie în cuvinte de proveninţă ariană comună, fie în acele de împrumut posterior, ca *trutina* — τρυτάνη, *fuga* — φυγή, *sus* — σῦς etc., din grecul τρυγ- a trebuit să proceadă latinul *trug-* al cărui deminutiv dede apoi directamente naștere românului *trugur* (3).

Vie, viță, auă, poamă, strugur, fără a mai cerceta nește termeni mai puțin caracteristici, bunăoară *vin* sau *must*, probează că de la Traian încoace, ocupînd de secoli regiunea subcarpatină, românii nu încetaseră niciodată de a fi o națiune mai mult sau mai puțin vinicolă.

Se naște însă o nouă întrebare.

Ceilalți străbuni ai noștri, dacii, cunoscut-au ei vinicultura?

Și de o vor fi cumva cunoscut, rămasu-ne-au și de la dînșii în această privință vreun termen sau două?

După cum am proces în celelalte studii ale noastre, tot așa vom stabili și acum, ca unice criterii solide pentru re-

---

[10] Festus, *De verborum significatione*, ed. Dacerius, Amstelodami, 1699, in-4, p. 578.

cunoașterea vorbelor dacice în limba română, următoarele trei condițiuni fundamentale:

1. Cînd cuvîntul nu este latin;

2. Cînd nu s-a putut împrumuta de la nemini dintre vecini;

3. Cînd n-a existat nici într-o limbă de ale diverselor popoare cîte au fost cutreierat succesivamente România în veacul de mijloc.

Ei bine, o asemenea vorbă este mai întîi de toate *gordin*, o varietate de struguri albi și dulci, numiți spaniolește *alvilla* și francezește *chasselas* „raisin blanc estimé pour sa délicatesse", după expresiunea lui Littré [11].

Inexplicabil din limbele latină, greacă, slavică, germană, turcă etc., acest cuvînt este evidamente dacic.

„Estimé pour sa délicatesse", adecă ceva plăcut și căutat, iacă ideea care, după cum văzurăm, predomnind în însăși definițiunea *gordinului*, ne duce drept la sanscritul *gardh* „a dori", de unde *garddha* „dorit", *gardha* „dorință", *gardhana* „doritor", *gârdha* „lăcomie de a mînca" etc.

În limbele indo-europee sanscritul *gardh* se mai recunoaște cu certitudine în celto-irlandezul *gradh* „amor" [12]; slavicul *glad*, după dialectele occidentale *glod* „foame"; vechiul german *grâdu* „lăcomie" [13] și litvanul *gardus* „gustos" [14]; lăsînd la o parte alte cîteva urme mai puțin evidinți [15].

În *Istoria critică a românilor*, arătînd proveninṭa cuvintelor *kodru* și *brad* din *kadru* și *braddha*, noi am înregistrat deja în fonetica dacică scăderea lui *a* la *o*[(4)] și trecerea lui *dh* în *d* [16]; o scădere și o trecere familiare de asemenea în limbele zendică, latină, celtică și slavică [17].

---

[11] Dict., I, 571. Baronzi, *Limba română și tradițiunile ei*, Brăila, 1872, in-8, p. 94, distinge două varietăți: *gordin alb* și *gordin negru*, ceea ce dă cuvîntului *gordin* un înțeles și mai general.

[12] Stokes, *Irish glosses*, Dublin, 1860, in-8, p. 125.

[13] Fick, *Vergleichendes Wörterbuch der indo-germanischen Sprachen*, Göttingen, 1871, in-8, p. 747.

[14] Schleicher, *Littauisches Lesebuch und Glossar*, Prag, 1857, in-8, p. 269.

[15] Cf. Benfey, *Griechisches Wurzellexicon*, Berlin, 1842, in-8, t. 2, p. 137.

[16] *Ist. crit.*, t. 2, § 17.

[17] Schleicher, *Compendium*, *passim*. Bopp, *Gramm.* etc.

Aşadar, al nostru *gordin* însemnează „dorit".

Din puntul de vedere al semnificaţiunii, tot aşa elenul ῥάξ, ῥαγός „strugur", corespunde sanscritului *rag* din *râga* „dorinţă"; şi tot aşa numele indo-european al vinului, greceşte οἶνος în forma veche dorico-eolică Ϝοῖνος, latineşte *vinum*, goticeşte *vein* etc., se referă la radicala sanscrită *vên* „a dori", de unde *vêna* „dorit" [18].

Gord, ca nume al strugurului, se pare a fi fost propriu nu numai dialectului dacic, ci tuturor tracilor.

Terminologia vinicolă albaneză rămînîndu-ne docamdată necunoscută, să căutăm a verifica această aserţiune pe o altă cale.

D. Rösler, într-o scriere de curînd apărută la lumină, a dovedit în modul cel mai convingător că limba tracică se vorbea încă peste Dunăre pînă la împăratul Iustinian, pe la jumătatea secolului VI [19].

Venind de la nord, din neşte ţăre lipsite de orice umbră de viniculturǎ, ramura meridională a slavilor, după stabilirea-i în Mesia, a trebuit să împrumute numele strugurului de la antica poporaţiune indigenă; şi o dată împrumutat, cuvîntul era menit prin limba bulgară, devenită liturgică graţie lui Ciril, a se răspîndi apoi cu *Sînta Scriptură* în toată lumea slavică de rit răsăritean.

Să ne oprim aci o clipă asupra unei legi eufonice distinctive a limbei slavice, şi anume că sonul *d* nu poate să stea singur denaintea semivocalei *ĭ*, ci trebui neapărat să-i preceadă un *j*.

Astfeli din *vodĭ* „conducător", se face *vojdĭ;* din *odedĭa* „haină", *odejda;* din *medĭa* „hotar", *mejda* [20] etc.

Palatalul *j* înlocuieşte aci pe o primitivă sibilantă, precum se vădeşte pe de o parte din comparaţiunea celor două surori, limba slavică şi acea litvană, din cari în această din urmă, deşi sonul *j* este generalmente foarte iubit, totuşi denaintea lui *d* găsim numai pe *z: veizdëti* „a vedea", din

---

[18] Pictet, *Les origines*, 252—54.

[19] Rösler, *Uber den Zeitpunkt der slavischen Ansiedlung an der unteren Donau*, Wien, 1873, in-8, p. 41—42.

[20] Miklosich, *Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen*, Wien, 1852, in-8, p. 186. Cf. Bopp, *Gramm.*, ed. 2, § 92.

veidëti[21] etc.; iar pe de alta, din o proprietate analogă a dialectului greco-eolic, în care din βρίδια se făcea βρίσδα, din κωμάδιω — κωμασδω[22] etc.

Primitivul *z* în loc de *j* s-a mai conservat la slavi într-o seamă de expresiuni ca: *gvozdĭ*, bulgărește *gozd*, din sanscritul *gadâ* „măciucă" sau „pîrghie"; *zvĭezda*, din sanscritul *çvid* „a luci"; *gniezdo*, litvanește *lizdas*, din sanscritul *nîda* „cuib"; *gozdenie* alături cu *gojdenie* din *goditi*, *gruzdie* din *gruda* etc.

Cele de mai sus ne permit în cunoștință de cauză a trece la numele slavo-liturgic al strugurului, rămas la bulgari, la serbi, la ruși, și pe care filologia slavică n-a fost pînă acum în stare să-l explice.

Acest cuvînt e *grozd* și *grozdĭ*[23], adecă *gord*, deoarăce *z* denaintea lui *d*, după cum ne-am convins, este curat eufonic.

Cît se atinge de transpozițiunea lui *r*, se știe că-n toate limbele indo-europee această licuidă este consonanta cea mai săritoare, cea mai metatetică, mai cu deosebiıe în vorbele împrumutate[24].

Știința filologică modernă nu numai demonstră cu rigurozitate ceea ce-i comun din tulpină între mai multe limbe, dar ne mai ajută încă, la caz de a fi împrumutată vreo formă într-o epocă posterioară, de a putea preciza cu o sicuranță matematică pe împrumutător și pe cel împrumutat.

Din slavicul *grozd* era peste putință a se naște românul *gordin*, căci limba noastră n-a lăpedat niciodată în cuvintele slavice pe *z* sau pe *j* denaintea lui *d*, ci le-a păstrat totdauna intacte, făcînd din *nadejda* — *nădejde*, din *odejda* — *odăjdie*, din *zviezda* — *zăveazdă*, din *gvozditi* — a *găvozdi*, din *grajdĭ*— *grajdi* etc., încît și *grozd* ar fi rămas la noi tot *grozd*.

Cei împrumutați sînt dară slavii, nu însă de la români,de vreme ce împrumutul nu s-a operat în Dacia, ci peste Dunăre; și-apoi din al nostru *gordin* s-ar fi format slavicul *grozden*, iar nu *grozd*.

---

[21] Schleicher, *Litauische Grammatik*, Prag, 1856, in-8, p. 71, unde observă că: „*zd* im litauischen nicht durch ein folgendes *ĭ* hervorgerufen wird".

[22] Ahrens, *De dialectis aeolicis*, Gottingae, 1839, in-8, p. 47.

[23] Miklosich, *Lexicon*, 144.

[24] Kühn, *Ueber Wurzelvariation durch Metathesis*, Bonn, 1868, in-8, p. 9.

Urmează că:

1. *Gord*, din arianul *gardh* „a dori", însemna un feli de strugur la toate popoarele tracice de pe ambii țărmi ai Danubiului, diferind numai din loc în loc prin sufixuri dialectice;

2. Împrumutîndu-l în secolul VI de la resturile tracice din Mesia, slavii meridionali, după legile eufonice proprii limbei lor, l-au modificat în *grozd*.

Mai avem de atins cestiunea sufixului.

Gordinul român indică la daci sufixul *-na*, legat de radicală prin vocala *i*, ca și-n *an-i-n* din latinul *al-nus* (5) sau în *daf-i-n* din grecul δάφ-νη.

Grozd al slavilor, pe de altă parte, indică la tracii transdanubiani sufixul *-ta*, carele numai el s-a putut pierde cu desăvîrșire prin contact cu *d* al radicalei, ambele dentale tinzînd a se asimila [25].

Sufixele *-na* și *-ta* în limbele indo-europee caracterizînd dopotrivă participiul trecut, atît forma traco-sudică sau mesică *gord* = *garddha*, precum și forma traco-nordică sau dacică *gordin* = *gardhna*, însemnează strugurul ca fruct d o r i t.

Sub raportul diferenței sufixelor, să observăm că acest fenomen nu este rar în două dialecte din aceeași familie.

Astfeli, bunăoară, limba litvană cere regularmente sufixul participial *-ta* acolo unde limba slavică întrebuințează pe *-na* [26].

Sperăm a fi demonstrat originea eminamente dacică a *gordinului* în vinicultura română. (6)

Să trecem la un alt termen de aceeași tulpină.

D. Ion Ionescu ne spune într-un loc:

„Mustul ce se scurge fără a fi călcat se zice *ravac* și dă o calitate bună de vin "[27].

Serbește fagurul de miere se cheamă *ravak* [28].

Mai-nainte de a intra în analiză, avem dară de rezolvit următoarea cestiune prealabilă:

Pe *ravac* luatu-l-au românii de la serbi, ori viceversa, serbii de la români?

---

[25] Cf. *Istoria critică*, t. 2, § 17.

[26] Bopp, *Gramm.*, § 834.

[27] *Lecțiuni de agricultură*, 219.

[28] Karagici, *Lexicon*, 625: „*ravak*, der Honigfladen, favus". Cf. Parcic, *Vocabolario italiano-illirico*, Zara, 1868, in 16, p. 348: „favo, ravak".

În limba serbă acest cuvînt este absolutamente izolat, şi nu i se găseşte nici o urmă în dialectele slavice cisdanubiane.

În limba română, din contra, ne întîmpină alături cu *ravacul:*

1. *Ravăn* „ud, umed, jilav", după definiţiunea *Lexiconului Budan*, de unde *răveneală* „umezeală" şi *răvenesc* „a răcori" [29].

2. *Răvariu* „vas de spălat" [30].

Intima legătură între latinul *uva* „strugur" şi *uvidus* „umed", între persianul *âbî* „strugur" şi *ab* „apă", precum şi numele sanscrit al strugurului *sâbdî* de la *sa-abda*, adecă „dînd apă" [31], ne arată pînă la evidinţă că cei doi termeni de mai sus, *ravăn* şi *răvariu*, formează o singură familie cu *ravacul*.

Este dar evidinte că nu românii de la serbi, ci serbii de la români au împrumutat vorba *ravac*, prefăcînd-o din strugur în fagur, graţie proprietăţii comune a ambilor de a fi d u l c i, după cum şi-n celelalte limbe indo-europee se confundă ideile de vin şi de miere [32].

Inexplicabil din latineşte şi din diferitele graiuri cu cari fusese vreodată în contact naţionalitatea noastră în urma cuceririi romane, *ravacul*, ca şi *gordinul*, cată să fie la noi o moştenire de la daci.

Pentru a dobîndi însă în astă privinţă o deplină certitudine, trebui să mai cercetăm dacă nu cumva vreun indice al acestui cuvînt se poate descoperi la tracii de peste Dunăre, ale căror diverse dialecte, în trăsurele lor fundamentale, nu difereau de dialectul dacic, după cum ne-o spune mereu Strabone: ὁμόγλωττοι δ'εἰσὶν οἱ Δακοὶ τοῖς Γέταις şi apoi: τῶν Γετῶν, ὁμογλώττου τοῖς Θρᾳξὶν ἔϑνους [33].

În adevăr, la albanezi viţa se cheamă pînă astăzi *rruvan* [34], deosebindu-se de al nostru *ravac* numai prin sufix, căci scăderea lui *a* la *u* este o consecinţă a scăderii lui *a* la *o*,

---

[29] *Lex Budan.*, 577. În Pontbriant, 636, este numai *reveneală* „moiteur, humidité légère", pe care d-sa o derivă de la latinul *revenire* „a se întoarce" ! ! !

[30] *Lex. Bud.*, 588: „*răvariu*, der Spühlnapf, Weidling".

[31] Pictet, *Orig.*, I, 253.

[32] *Ibid.*

[33] Strab., *Geogr.*, VII, 3, § 10 şi 13.

[34] Hahn, *Alban. Stud.*, *Lex.*, III.

despre care noi vorbirăm deja cu ocaziunea *gordinului* şi care este una dintre cele mai comune în limba albaneză [35].

Avem dară pînă aci două forme tracice: traco-dacicul *ravak* şi traco-epiroticul *ravan*.

O a treia aparţinuse dialectului traco-macedonic.

Esichiu zice că strugurul se numea la macedoni *ramata:* ῥάματα, βοτρυδια, σταφυλίς, Μακεδόνες [36].

În limba albaneză sonurile *v* şi *m* se confundă.

Hahn citează pe *venoig* „a întîrzia", devenind *menoig;* pe *avull* „arzător", devenind *amull;* pe *patşavure* „drenţe", la români *paceavură*, devenind *patşamure* etc.

Pe de altă parte, în dialectele grece eolic şi doric, cu cari mai cu seamă avuseseră a face tracii din Macedonia, *v* se schimbă de asemenea în *m:* κυμερνήτης din κυβερνήτης, βάρμιτος din βάρβιτος, ἄμακιον din ἄβαξ, ἄμυσσος din ἄβυσσος [37] etc.

Să se observe că acelaşi fenomen ne întîmpina în limbele eranice, unde, ca exemplu cel mai potrivit în cestiunea ce ne preocupă, zendicul *raêvañt* „strălucit" devine în dialectul huzvaretic *râyômant* şi-n dialectul parsic *raêmant* [38].

Iacă de ce ῥάματα din Esichiu nu este decît primitivul *ravata*, adecă aceeaşi radicală pe care am găsit-o deja în românul *ravac* şi-n albanezul *rruvan*, posedînd cîte trele semnificaţiunea de „strugur", dar fiecare avînd un alt sufix: *-ka* la daci, *-na* la epiroţi şi *-ta* la macedoni.

Căutînd acum în sanscrita pe acest *rav-*, comun tuturor dialectelor tracice în accepţiune de „strugur" şi pe care corelativii săi din limba română, *răvenesc* şi *răvariu*, ni-l dau a înţelege ca fruct „apos", noi întîlnim verbul *ru*, în prezintele activ *ravîmi*, în trecutul perfect *rurâva*, avînd însemnarea de „a geme", de unde în dialecte indiane *rov* „a vărsa lacrime", *ruvebo* „plîns" [39] etc., şi de unde acelaşi *ru*, acrescut prin adausul lui *d*, capătă chiar în anticul dialect vedic sub

---

[35] *Ib.*, *Gramm.*, 8.

[36] Hesychii *Lexicon*, ed. Schmidt, Ienae, 1861, in 4, t. 3, p. 421.

[37] Ahrens, *op. cit.*, 457. *Id.*, *De dialecto dorica*, Gottingae, 1843, in-8, p. 85.

[38] Justi, *Handbuch der Zendsprache*, Leipzig, 1864. in-8, p. 250.

[39] Pott, *Wurzel-Wörterburch der indogermanischen Sprachen*, Detmold, 1867, in-8, t. I, p. 1257.

forma *rud*, ca și-n limba zendică, duplul sens de „a plînge" și de „a curge".

Nu avem nevoie de a mai insista asupra genealogiei tracicului *rav*, a căruia primă sorginte se află dar în arianul *rav* „a geme"; un punt indo-europeu comun de plecare, de unde indianii și tracii, fiecare pe o cale nedependinte, au ajuns egalmente, prin aceleași trepte logice de „a plînge" și de „a curge", la noțiunea de „umed".

Dacicul *ravaka*, după cum am spus, diferă de macedonicul *ravata* și de epiroticul *ravana* numai prin sufixul secundar *-ka*, unul din cele mai uzate în toate limbele indoeuropee și carele nu face în cazul de față decît a substantiva pe adiectivul *rava* „apos", ca și-n sanscritul *çîtaka*, ceva rece, din *çîta* „rece".

În acest mod, cel puțin doi termeni din vinicultura română, *gordin* și *ravac*, sînt de originea dacică (7) cea mai necontestabilă, probîndu-ne că legionarii lui Traian n-au introdus pentru prima oară, ci au găsit deja încetățenită mai denainte creșterea viței la poalele Carpaților.

După daci și după latini, al treilea element în terminologia noastră vinicolă, urmînd ordinii cronologice, sînt grecismele.

Hărăgirea sau *hărăcirea* este una din operațiunile cele mai importante ale viarului.

Cuvîntul nostru *harac* sau *harag* „parul la care se leagă vița de vie" [40] este din literă în literă grecul χάραξ, străin vechilor latini și care numai în latinitatea din evul mediu ne apare sub forma de *carratium* [41], de unde românii n-ar fi putut căpăta *harag*, ci trebuiau să facă *caraciu* sau *scaraciu*, după cum au făcut dintr-însul piemontezii *scaras*, picarzii *ecarats*, francezii *escaras*, modernul *échalas* [42] etc.

Haragul ne vine dar directamente de la greci.

Tot atît de greacă este *agurida*, ἀγουρίδα, în privința căriia vom observa proverbul român: „au mîncat *aguridă* părinții și și-au străpezit copiii dinții" [43], un proverb foarte

---

[40] *Lex. Bud.*, 255.

[41] Du Cange, *Glossarium mediae latinitatis*, ed. Carpent., II, 197: „carratium, paxillus quo sustentatur vitis".

[42] Scheler, *Dict. d'étymologie française*, Paris, 1873, in-8, p. 147.

[43] Pann, *Povestea vorbei*, Bucur., 1853, in-8, t. 2, p. 80.

vechi, deoarăce noi îl găsim întocmai aşa la genovezi tradus latineşte într-un tractat comercial din 1387:

„Neque quis insons dabit poenas pro aliquo alio scelerato seu delinquente, immo poena suos tenebit actores; etiam *ex uvis acerbis quas patres comedissent, obstupescent dentes filiorum,* vel e contra; scilicet, quod neque etiam filius dabit poenas pro scelere patris, vel e contra..." [44]

Este dar învederat că *agurida* nu s-a furişat la noi în epoca tîrzie a fanariotismului, după cum s-ar putea crede la prima vedere.

Butea şi *putina* sînt două cuvinte din vinicultura noastră în privinţa cărora e cam greu a decide dacă românii de la greci le vor fi căpătat, ori mai curînd de la germani.

Deşi originea lor este tot ce poate fi mai elen: βύτις şi πυτίνη, trecînd însă în evul mediu de la bizantini la teutoni ele au luat în vechea limbă germană nu numai neşte forme mai apropiate de cele româneşti: *butte* şi *putinna,* dar încă au dobîndit acolo şi semnificaţiunea întocmai aceea pe care-o au româneşte [45], pe cînd la greci βύτις şi πυτίνη nu însemnează decît „carafă", adecă un vas mai mic.

Lipsa de vreun termen pozitivamente german în vinicultura română ne sileşte totuşi a ne pronunţa în favoarea grecismului *buţii* şi al *putinei* [(8)], cu atît mai mult că ne mai întîmpină în limba română o altă vorbă de un înţeles înrudit, anume *strachină,* de la grecul ὄστρακον „oală" şi „hîrb", pe care n-o au nici germanii, nici celelalte limbe neolatine.

În *strachină,* din ὄστρακον, iniţialul *o* s-a pierdut la români din cauza identităţii sale cu articulul nostru nedefinit *o*: *o strachină* din *o-strachină;* iar finalul -ον a devenit *-ină* prin analogie cu finalul din *putină,* după cum din latinul *platanus* noi am făcut *palt-in,* prin analogie cu *fras-in.*

Am zis că nici un termen pozitivamente german nu ni se prezintă în terminologia vinicolă a românilor.

---

[44] *Notices et extraits de la Bibliothèque du Roi,* Paris, 1827, n. 4, t. 1, p. 65–70.

[45] Pictet, II, 275: „anc. all. byden, putin, putinna, all. mod. bottich, bütte, signifie tonneau". Diez, *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen,* Bonn, 1861, in-8, t. 1, p. 79: „ags. butte, nhd. bütte, ein grosses gefäss".

S-ar putea opune acestei aserțiuni vorba *butaș* „marcotte“, de unde *butășirea* „marcottage“ [46], ceea ce se cheamă în arboricultura franceză *bouture* „branche qui, coupée à un arbre, et plantée en terre, prend racine“ [47].

Diez [48], Littré [49] și Scheler [50] apropie această vorbă de medio-germanul *bôzzen* „a lovi, a împinge“, în înțelesul adecă al francezului „pousser“, în „l'herbe *pousse*“ sau „le vin *pousse*“.

Medio-germanul *zz* corespunzînd unui mai vechi *t*, ca în *gazze*=goticul *gatvô*, *vergëzzen* = anglul *vorget*, *wazzer* = goticul *vatô* [51] etc., derivațiunea francezului *bouture* din medio-germanul *bozzen* nu oferă nici o necompatibilitate fonetică într-o țară ca Francia, expusă la contact cu germanii încă din epoca Romei; e peste putință însă a deduce tot din medio-germanul *bôzzen* pe al nostru *butaș*, a cărui formațiune fiind dintr-un period posterior, cînd *t* fusese deja înlocuit la germani prin *zz*, românii ar fi făcut dintr-însul *boțaș* sau *buceș*, nu *butaș*.

Prin urmare, chiar dacă prima origine a *butașului* ar fi germană, (9) tot încă el a trebuit să pătrunză la români prin intermediul unei limbe neolatine, probabilmente a celei italiane, anume de la genovezi sau de la venețiani.

În adevăr, în dialectul piemontan *butașul* se cheamă *botüra*, aplicîndu-se ca și la noi exclusivamente la vinicultură [52], pe cînd francezul *bouture* are o accepțiune cu mult mai generală.

Singura vorbă de proveniență germană în terminologia noastră agricolă este *liura*,(10) în deminutiv *liurcă* „vin rău sau stricat“, „piquette“, din latinul *lora* trecut în limba medio-germană sub forma de *lûre*, de unde l-au primit apoi românii ca *liură*, întocmai precum din medio-germanul *schûre* noi am făcut *șiură*.

Acest cuvînt însă privește mai mult la comerciu de vin decît la vinicultură, și dovadă este că, fără a fi avut vie,

---

46 Pontbriant, 93.
47 Littré, I, 402.
48 *Vergl. Wörterb.*, I, 79.
49 *Dict.*, I, 400.
50 *Dict. d'étym.*, 60.
51 Schleicher, *Die deutsche Sprache*, Stuttgart, 1860, in-8, p. 322 sq.
52 Biondelli, *Saggio sui dialetti gallo-italici*, Milano, 1853, in-8, p. 563.

l-au luat de asemenea din nemţeşte polonii sub aceeaşi formă de *lura* şi *lurka*.

Mai pe scurt, elementul german nu există în vinicultura română.

Lăsăm la o parte cuvintele vinicole slavice, cele mai vechi din ele fiind în limba noastră abia de pe la finea veacului de mijloc, cînd adecă existinţa creşterii de viţă în Dacia se poate proba prin documente, devenind astfeli de prisos cercetarea filologică, nedispensabilă numai acolo unde lipsesc texturile.

Vom observa însă în treacăt că unele vorbe slavice în terminologia noastră vinicolă sînt de tot moderne.

Aşa, în loc de slavo-liturgicul *teasc*, noi găsim încă în *Evangeliarul Racoţian* din 1648 pe latinul *storcătoare*: „şi slobozi îngerul secerea sa cea ascuţită pre pămînt şi culese via pămîntului, şi o aruncă în tocitoarea cea mare a mîniei lui Dumnezeu, şi *fu călcată în storcătoarea* de afară de oraş..." [53]

Din rusescul *polu-bocĭka* sau *polu-bocenok* „jumătate-bute", „demi-tonneau" sau „demi-baril" [54], moldovenii abia în secolul trecut au format pe al lor *poloboc*, necunoscut celorlalţi români.

Podgoria, literalmente „sub-munte", s-a furişat în limba română prin crisoave, de pe cînd Curtea şi Biserica din Suceava şi din Tîrgovişte vorbeau slavoneşte, astfeli că-n secolul XVI gramaticii noştri nu ştiau încă ei înşii cum să-l pronunţe mai bine, *podgorie* sau *podgore* [55].

Acum să recapitulăm, completînd preţioasele revelaţiuni ale ştiinţei filologice prin monumente grafice.

Predecesori teritoriali ai dacilor au fost agatîrşii, o ramură scitică, pe care Erodot, cu cinci secoli înainte de Crist, o cunoştea ocupînd de mult aurifera Oltenie [56]; popor puternic, civilizat, luxos [57], avînd chiar legi în versuri, după mărturia lui Aristotele [58].

---

[53] *Apocal.*, XIV, 20.

[54] Reiff, *Etimologiczeskiĭ lexicon russkago ĭazyka*, Petersb., 1835, in-8, t. 1, p. 44.

[55] Crisov din 1538 în Venelin, 163: „da mu estĭ selo Aninoasa v'sa sĭ v'som chotarom i s podgoreĭa..."

[56] Vezi harta Agatîrşiei sub Erodot în *Istoria critică*, t. 1, ed. 2, p. 200.

[57] Herod., IV, 104.

[58] *Problem.*, IX, 28.

Pisandru, un scriitor pierdut pe care-l citează Ştefan Bizantinul şi Suida [59], zice că numele aga-thyrsilor derivă de la *thyrsii* lui Bac, adecă de la sceptrele cu struguri ce caracterizează în mitologia elenă cultul beţiei: ἀποὶ τῶν θύρσων τοῦ Διονύσου.

Această imaginară etimologie, care deduce din limba greacă un nume barbar, este totuşi foarte importantă, căci elenii n-ar fi putut-o născoci despre o naţiune străină viniculturei.

Cuvintele lui Pisandru se pot dară considera ca o aluziune directă la creşterea viţei în România deja în epoca agatîrşilor.

În adevăr, cu vrun secol înainte de Crist, înlocuind pe agatîrşi, dacii au găsit aci vinicultura în floare, deoarăce — zice Strabone — regele dacic Berebist, contimporean lui Cezar, pentru a stîrpi beţia în popor s-a văzut silit a tăia viţele: ἐκκόψαι τὴν ἄμπελον [60].

Este remarcabil că tot pe atunci, la capătul opus al Europei, un popor celtic, nervii, luase o măsură analogă contra vinului: „nihil pati vini" [61].

În secolul VI după Crist, regele bulgar Crum extermină de asemenea viţa de la poalele Balcanilor [62].

Această persecuţiune a viniculturei, ineficace la gali şi la bulgari, n-a putut să dureze nici la daci decît cel mult pînă la moartea lui Berebist.

Admirabila cupă aurită din corn de zimbru, pe care o adusese Traian din expediţiunea-i contra lui Decebal [63], probează că cultul lui Bac a reuşit în curînd a-şi redobîndi în Carpaţi vechea-i popolaritate, lăsînd apoi moştenire românilor doi termeni dacici: *ravac* pentru must şi *gordin* pentru o varietate de struguri.

Am putea trece răpede peste periodul mai bine cunoscut al dominaţiunii romane, căriia i se datoreşte porţiunea cea

---

59 V. 'Αγάδυρσοι.

60 Strab., *Geogr.*, VII, 3, § 11.

61 Caes., *De bell. gall.*, II, 15. Cf. Roget de Belloguet, *Le génie gaulois*, Paris, 1868, in-8, p. 67.

62 Suidas, v. Βουλγάροι.

63 Suidas, v. Κάσιον ὄρος, ed. Kuster, Cantabrigiae, 1705, in-f., t. 2, p. 249, unde reproduce în notă şi o poezie greacă a împăratului Adrian despre acel corn de zîmbru, βοὸς οὔρου.

mai caracteristică a terminologiei noastre vinicole: *vie, viță, auă, poamă, strugur* etc.

Ne oprim însă o clipă pentru a semnala că elementul latin ar deveni în această privință și mai bogat dacă am putea cunoaște nu numai clasicitatea, ci mai ales latinitatea *provincială*, adecă acele diverse dialecte barbare latinizate cari, astăzi în cea mai mare parte stinse, erau reprezintate prin legiunile Romei.

Vom da un exemplu.

Traian el însuși n-a fost roman, și nici măcar italian sau italiot, ci barbar din Spania, după cum ne-o spune în modul cel mai precis Dione Cassiu: Ἴβηρ ὁ Τραϊανός, ἀλλ'οὐκ Ἰταλός, οὐδ' Ιταλιώτης ἦν [64].

Este dar natural că o bună parte de coloni, stabiliți în Dacia în urma căderii lui Decebal, trebuiau să fi fost tot din Pirenei, niște iberi romanizați, consîngeni de ai împăratului, vorbind o limbă cu fond bascic sub o învălitură latină.

Legiunea XIII, așezată în Valea Hațegului, avea o „Cohorta *Hispanorum*" [65].

Ptolemeu pune tocmai în actuala Oltenie un trib numit *saldensii*, menționînd totodată în Spania fluviul *Salduba* cu orașul de același nume [66].

De la acei spanioli, veniți dintr-o țară celebră prin vinurile sale, să nu ne fi rămas oare vreo vorbă vinicolă?

Ar trebui consultată limba bascică.

Docamdată ne vom mărgini a cita o singură coincidință.

Pliniu ne spune că spaniolii numeau un fel de struguri aromatici *cocolobis:* „Hispaniae cocolobin vocant" [67].

O afirmă și Columella: „cocolubem vocant Hispani" [68].

Ar fi cam anevoie a atribui numai hazardului întîlnirea unui termen din patru silabe, atît de curios ca vechiul spaniol *cocolobe* sau *cocolube,* tocmai într-o localitate în vecinătatea căriia fusese staționată în Dacia cohorta „hispanică" din legiunea XIII.

---

[64] D. Cass., LXVIII, 4.

[65] Fröhner, *La Colonne Trajanne,* Paris, 1865, in-8, p. 13. O altă cohortă din aceeași legiune era „Britannica".

[66] Harta Daciei sub Ptolemeu în *Istoria critică,* t. 2, p. 57. Cf. Ptol., *Geogr.,* II, 4, 11.

[67] *Hist. Nat.,* XIV, 4.

[68] *De re rustica,* III, 2.

Ei bine, un munte la hotarul districtului Argeş se numeşte pînă astăzi *Cocalabean* [69].

Dacă acest interesant nume este o suvenire iberică [(11)] a strugurului, după cum e permis a crede, atunci l-am putea alătura cu muntele *Bobu* din Mehedinţ şi alţi doi omonimi din Prahova [70], cu muntele *Cereşu* tot din Prahova [71], cu muntele *Zmeuretu* din Buzău [72] etc.

Dar închizînd lungul parantez despre elementul provincial în terminologia noastră vinicolă, ajungem la periodul bizantin.

Grecul Prisc, vizitînd pe la 450 curtea lui Atila şi fiind salutat cu amicalul χαῖρε de către un ostaş îmbrăcat ca şi ceilalţi huni, îl întrebă cu mirare de unde ştie greceşte, primind drept răspuns că: „este elen venit pentru comerciu în oraşul danubian Viminaciu, de unde l-au prins în robie barbarii" [73].

Tot lungul sudic al Dunării era acoperit cu stabilimente bizantine, a căror industrie nu putea să aibe în vedere altceva mai productiv ca ţărmul nordic al fluviului.

În secolul VI Procopiu le mai menţionează încă în număr de peste şasezeci, mari şi mici, între cari unele, ca Lederata şi Theodora, erau situate chiar pe teritoriul dacic în Temeşiana şi-n Oltenia.[74]

În acest mod lesne se explică în vinicultura română introducerea unor termeni ca *harag*, *bute*, *putină* etc.

De la greci comerciul Mării Negre şi al Dunării trecînd ceva mai tîrziu in minele italianilor, amalfitani, pisani, veneţiani şi mai cu seamă genovezi, ale căror aşezăminte străbătuseră pînă-n Transilvania [75], nu se mai poate surprinde piemontezul *butaş* în terminologia noastră vinicolă.

Aci însă, sosind la secolul XIV, ne vin în ajutor fîntîne istorice curat române.

---

[69] Frunzescu, *Dicţ. topogr.*, 124.
[70] *Ibid.*, 50.
[71] *Ib.*, 105.
[72] *Ib.*, 536.
[73] Priscus, în *Excerota legationum*, Bonnae, 1829, in-8, p. 190.
[74] Procop., *De aedif.*, IV, 6, 11, ed. Bonn., p. 287—291, 307—308.
[75] Wenrich, *Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde*, N.F., Kronstadt, 1864, in-8, t. 5, p. 64. Schwartner, *De scultetiis per Hungariam*, Budae, 1815, in-8, p. 80.

Sîntul Nicodem, celebrul stareț al monastirii Tismana în lungul interval semisecolar dintre anii 1360—1410, a căruia interesantă biografie noi am schițat-o cu o altă ocaziune (12), a fost un neobosit propagator al culturei de viță, după cum tradițiunea olteană asicura, pînă pe la jumătatea secolului XVII, pe călătorul sirian Paul de Aleppo [76].

O vie a monastirii Motru mai conservă încă în popor numele de „via lui Nicodim" [77].

În Moldova, între anii 1372—1390, Petru Mușat dăruiește o vie monastirii Neamțu, pe lîngă care îi mai cumpără o alta pe la 1400 metropolitul Iosif [78].

La 1409 Alexandru cel Bun dă monastirii Pobrata un loc de plantat vie [79].

O diplomă de la Petru-Vodă din 1447 menționează deja famoasele vii de la Hîrlău și de la Cotnar [80], al cărora vechi renume a mers tot crescînd pînă-n zilele noastre.

Sub Ștefan cel Mare un medic italian asemăna calitatea vinurilor moldovene cu a celor din Friul...[81]

A fost totuși ceva care ar fi trebuit să împiedece vinicultura în secolul XIV, și chiar cu mult mai încoace, de a lua un puternic zbor pe țărmii Dunării.

Desfășurînd pe larg condițiunile economice ale Occidintelui în evul mediu, cavalerul Cibrario vede pe cel mai mare inamic al cultivatorului de pămînt în sistemul feudal de a nu lăsa vasalului decît o proprietate teritorială foarte neperfectă.

O cauză analogă paraliza la noi înflorirea viniculturei.

Un scriitor contimpurean ne spune că domnul moldovenesc Ion cel Cumplit, între anii 1572—1574, osîndea la moarte pe acei ce cutezau a vinde fără știrea princiară măcar un strugur de la vie, sau orice alt lucru supus censului [82].

---

76 *The travels of Macarius*, London, 1836, in-4.

77 Bolliac, în „Buciumul", 1863, nr. 3, p. 12, nota 4.

78 *Arhiva istorică a României*, t. I, part. 1, p. 141.

79 *Ibid.*, part. 2, p. 12.

80 *Ib.*, part. 1, p. 113.

81 Esarcu, *Ștefan cel Mare, documente din Arhivele Veneției*, Bucur., 1874, in-8, p. 92.

82 Lasicki, în Gorecius, *Descriptio belli Ivoniae Voivodae Valachiae*, Francofurti, 1578, in-8, p. 129: „si quis illo (Ivonia) invito seu racemum suae vineae, seu quidpiam alliud, ex quo census penditur, vendidisset...".

La prima vedere aceste cuvinte se par obscure.

Dacă vom trece însă din Moldova în Țara Românească, și-apoi dacă ne vom urca totodată cu vro două sute de ani mai sus tocmai pînă la ultima jumătate a secolului XIV, iacă ce găsim într-un crisov al marelui Mircea din 1388 relativ la monastirea Cozia:

„Jupînul Buda i-a dăruit vie la Rîmnic *cu voia părintelui domniei mele Radu Voievod*" [83].

Așadară pe ambele maluri ale Milcovului, fie sub Ion cel Cumplit, fie sub Radu-Negru, un român, chiar un mare boier ca jupînul Buda, nu avea dreptul de a vinde sau a dărui cuiva propria sa vie fără o specială autorizațiune domnească.

Era o semiproprietate, un precar uzufruct în spiritul instituțiunilor feudale din Occidinte, expus — după expresiunea lui Cibrario — „la o mulțime de cazuri de caducitate și de reversibilitate, la feliurite dări ordinare și extraordinare, adesea arbitrare" [84].

Băgată în asemeni cătușe, vinicultura mai putea ea oare să ia acel avînt cu care ar fi înaripat-o sicuranța unei perfecte proprietăți?

Pentru o ramură industrială atît de gingașă ca vița, care chiar astăzi și chiar la Rin rodește bine abia de 10 ori în 50 de ani [85], era o lovitură de moarte.

Și totuși ea n-a lîngezit....

Conchidem.

Popor format în munții Olteniei, a căror expozițiune spre sud este cea mai iubită de strugur, românii au fost pururea, fără nici o întrerumpere în urma colonizării romane, o națiune eminamente vinicolă; și nu numai românii, ci au fost

---

[83] *Istoria critică*, t. 1, ed. 2, p. 131.

[84] Cibrario, *Della economia politica del medio evo*, Torino, 1861, in-8, t. 2, p. 6: „Niuno si curava molto di ciò che non potea dir suo, e che era soggetto a tanti casi di caducità e di riversibilità, ed a tanti balzelli ordinari e straordinari e spesse volte arbitrari".

[85]. Rau, *Lehrbuch der politischen Oekonomie*, § 380.

nu mai puțin vinicole toate neamurile cîte ne-au preces pe noi la poala meridională a Carpaților, începînd de la agatîrși cu cinci sau șase secoli înainte de Crist.

Originile directe ale viniculturei noastre naționale, conservate în documente și mai ales în limba română, sînt latine și dacice, pe lîngă cari, dintre elemente posterioare, principalul rol se cuvine ingredientului bizantin din primii secoli ai creștinismului.

Chiar piedecele legislative cele mai puternice, rezultînd din natura cea uzufructuarie a proprietății feudale, n-au fost în stare a ucide la noi economia vinicolă...

ORIGINILE PĂSTORIEI LA ROMÂNI
STUDIU DE FILOLOGIE COMPARATĂ

'Εν δ'ἄνδρες ναίουσι πολύρρηνες πολυβοῦται

HOMER, *IL.*, IX, 154

ELEMENTE DACICE: CIOBAN, BACI, STÎNĂ, URDĂ, BRÎNZĂ

O şcoală ultraromanică, încuibată în institutul numit „Societatea Academică" şi avînd de organ aşa-zisul *Dicţionariu-glosariu,* ne face mai latini decît latinii[1]; o altă şcoală, ultrabarbară, răsărită pe malurile Bahluiului sub numele de „Societatea Junimea" şi reprezintată prin „Convorbiri literare", ne arată lumii mai barbari decît barbarii [2]; şi dacă vine cineva cu sînge rece a recunoaşte în naţionalitatea română elemente latine şi elemente barbare totodată, academicii din Bucureşti şi junii din Iaşi se azvîrlă asupră-i cu acelaşi avînt de înverşunare.

Cînd unii văd: 2 + 2 = 3, şi alţii: 2 + 2 = 5, e foarte criminal acela ce îndrăzneşte a le spune tuturora că: 2 + + 2 = 4!

Aşa am păţit-o mai dăunăzi noi înşine cu studiul despre *Originile agriculturei la români* *.

D. I. C. Massim, academic şi d-lui printre ceilalţi, revoltat de aserţiunea că *ţarină* este serbul *tzàrina* şi nu latinul *terrena* şi că *malai* provine din dacicul *malana* şi nu din

* „Columna lui Traian", nr. 3, 1874.

clasicul *milium*, s-a grăbit a ne fulgera cu o broșură întitulată *O mostră de istorie critică* [3], în care admite posibilitatea de a sări accentul în *țărină* pe o silabă mai sus decît în *terrèna*, deși o asemenea aserțiune va provoca o justă ilaritate din partea tuturor filologilor din Europa ** și afirmă că din *malana* s-ar fi format românește *malîi*, iar nu *malai*, deși tocmai grupul final *-lîi* nu există de loc în limba română.

În același timp d. A. Lambrior, unul dintre *junii* de pe Bahlui, iacă ce spune în „Convorbiri literare" de la 1 mai: „. . . mestecări de cuvinte nouă prin literatura poporană, au început a nu se mai simți, așa că d-nul Hăjdău în scrierea sa despre « originea agriculturei la români » ne dă drept poporane neologismele: *agru*, *tîrîm* sau *tărîm*, și aceste într-o argumentare istorico-filologică unde vorba *agru* nu i-ar fi prea trebuit să fie poporană, fiindcă tocmai căuta un mijloc de a scăpa de cuvintele *romanice* cîte au mai rămas în plugărie".

D. Lambrior stabilește dară următoarele două punturi:

1. Un istoric *nu prea trebuie* să cerceteze adevărul, *ci să caute un mijloc de a scăpa* de ceea ce nu-i place;

2. *Agru* și *tărîm* sînt *neologisme* în limba română.

Prima teorie o lăsăm cu totul în responsabilitatea d-lui Lambrior.

Pe noi ea nu ne privește.

Protestăm însă contra neologizării *agrului* și a *tărîmului*.

Dacă d. Lambrior ar fi citit *Psaltirea* lui Coresi din 1577, *Vechiul Testament* din 1582, *Noul Testament* din 1648 etc., unde pretutindeni *agrul* figurează ca o vorbă veche românească foarte poporană, d-sa n-ar fi cutezat cu atîta magistrală ușurință a neologiza cele mai necontestabile arhaisme.

Dacă d. Lambrior, pe de altă parte, ar fi ascultat vreodată un basm din gura poporului român, bunăoară pe *Prîslea*

** Diez, *Grammatik der romänischen Sprachen*, Bonn, 1836, in-8, t. 1, p. 119: „Was den Accent betrifft, so behauptet der Acut der alten Sprache im den neuen seine Stelle". Scăderea accentului latin într-o vorbă romanică pe o silabă mai jos e posibilă, ca în *întrèg* din *integrum*, *părète* din *parietem* etc.; niciodată însă nu s-a constatat urcarea accentului pe o silabă superioară, afară numai de cazul cînd cuvîntul se monosilabează ca în *usc* din *usuc*.

cel voinic și merele de aur, ar fi auzit la tot pasul vorba *tărîm*, precum de exemplu: „și într-un ceas străbătu cele patru părți ale *tărîmului* de jos și se întoarse cu deșert" ***.

Neinițiat în vechile tipăriture române și nici măcar în basmele de la șezătoare, d-sa nu se sfiește totuși a croi lungi articoli intitulați: *Literatura poporană !*

Neromanismul *țàrinei* și al *malaiului* scoate din sărite pe d. Massim; nebarbarismul *agrului* și al *tărîmului* nu-i vine la socoteală d-lui Lambrior; negreșit că pe nește critici atît de serioși, atît de competinți, atît de cunoscători în materiile despre cari au patimă de vorbă o să-i împace cu atît mai puțin studiul de față...

Terminologia pastorală română distingîndu-se prin mulțimea relativă a cuvintelor dacice, aci e locul cel mai propriu de a arunca o răpede privire sintetică asupra naturei limbei tracice în genere, și apoi mai în specie asupra dialectului pe care-l vorbeau dacii.

Scriitorii vechi, începînd de la Erodot, Strabone, Dioscorid, Apuleiu, Porfiriu, Esichiu, Suida, Arnobiu, Stefan Bizantinul etc., ne-au transmis un număr destul de însemnat de termeni din diverse limbe tracice, frigiană, macedonă, dacică și altele, cari abia difereau între dînsele într-un mod dialectic.

Pe de altă parte, după cum antica limbă egipteană, oricît de coruptă cu timpul, n-a pierit cu desăvîrșire, conservînd-o pînă astăzi pe țărmii Nilului degenerata poporațiune coptică, de asemenea fondul limbei tracice, așa cum se vorbea în Iliria, a străbătut pînă la noi în graiul albanezilor.

În fine, semilatini și semidaci prin tulpină, românii au moștenit o seamă de vestigii gramaticale și lexice din dialectul tracic cisdanubian, a cărora confruntare cu limba albaneză și cu tracismele de prin autorii clasici revarsă cea mai vie lumină asupra problemei.

Utilizînd, sub controlul filologiei comparate, aceste trei căi de informațiune, noi ajungem la rezultatul pe care-l prevăzuse deja Lassen și l-a admis Renan [1], anume că tracii

---

*** *Basmele românilor*, ed. Ispirescu, I, 43.

[1] Renan, *Histoire des langues sémitiques*, Paris, 1858, in-8, p. 52.

vorbeau o limbă indo-europee de familie persică, deşi mai tîrziu identitatea primitivă a trebuit să se diversifice din ce în ce mai mult.

Gosche, alăturînd unele vorbe tracice de prin scriitorii cei vechi cu vorbele corespundinţi zendice, neopersiane şi armene, a venit la aceeaşi concluziune [2].

Pentru ca faptul să reiasă cu mai multă plasticitate, noi din parte-ne vom lua aci ca exemplu un verb foarte interesant, rămas nu numai în limbele română şi albaneză, totodată, dar al căruia tracism este atestat în acelaşi timp de către însăşi anticitatea.

Esichiu ne spune că-n dialectul traco-frigian „a iubi" se zicea *adamni* şi amicul *adamna:* ἀδαμνεῖν τὸ φιλεῖν καὶ Φρύγες τὸν φίλον ἀδάμνα λέγουσιν [3].

Iubirea, τὸ φιλεῖν, se află la toate popoarele într-o strînsă asociaţiune logică cu *seducţiunea*, τὸ φίλτρον.

Traco-frigianul *adamnì* „a iubi" este tot una cu românul *ademeni* „a seduce".

Limba noastră alături de *ademenì* conservă o formă şi mai veche: *adămănì*, în care se mănţine radicalul *a* din traco-frigianul *adamnì*.

Românul *adămănesc* a fost pînă acum atît de enigmatic, încît pînă şi Societatea Academică, sublimă prin latinizarea *ciorbei, şerbetului, dulapului, ciolanului* etc., preferi a dechiara că este: „vorbă de origine necunoscută" [4].

O dată constatat, graţie lui Esichiu, tracismul acestui „necunoscut", este evidinte că noi l-am moştenit de la daci [(4)].

Româneşte *ademenesc* însemnează nu numai „îndulcesc", precum îl explică episcopul Bob [5], ci încă „amăgesc", „înşel", „vatăm".

---

[2] Gosche, *De ariana linguae gentisque Armeniacae indole*, Berolini, 1847, in-8, p. 20—30.

[3] Hesychii *Lexicon*, ed. Schmidt, Jenae, 1858, in-4, t. 1, p. 40.

[4] *Glosariu*, 5: *„Adămănire* şi *ademenire, adămănesc* şi *ademenesc*, v. tr., vorbă de origine necunoscută, căci din cauza celei de a doua forme, care este şi cea mai răspîndită, nu se poate susţinea că ar veni din *ad-ad-manus* (!!) ..."

[5] *Dicţionariu românesc*, Cluj, 1822, in-8, t. 1, p. 11: *„ademenesc*, îndulcesc, perlecto. — *ademenire*, perlecebra. — *ademenitoriu*, alliciens. — *ademenit*, pellectus".

În această din urmă semnificațiune îl reprezintă albanezul *dem* sau *dam*, în prezintele activ *damoig* sau *demoig*, în pasiv *demonem* sau *damonem*.

Ca și românii, albanezii posedă o formă mai pură *dam* (adămăni) lîngă o formă scăzută *dem* (ademeni), pierzînd totuși pe inițialul *a*, pe care noi l-am conservat.

Sub raportul semnificațiunii, traco-epiroticul *dam* „a vătăma" se referă la traco-frigianul *adamnì* „a iubi" întocmai ca sanscritul *lubh* „a tulbura" la sancristul *lubh* „a dori".

Ei bine, albanezul *dam* (5), frigianul *adamnì* și românul *adămăni*, trei forme tracice ale aceluiași cuvînt, una din Epir, a doua din Asia Mică, cealaltă din Dacia, nu sînt toate decît zendicul *hadhaman* „a simpatiza", din *hadha* (cu) și *man* (a cugeta) [6].

E remarcabil că dacicul *adamanì*, păstrînd pe al treilea *a*, pe care l-a supres frigianul *adamnì*, este cel mai apropiat de zendicul *hadhaman*.

Acest persism, comun tuturor dialectelor tracice, e cu atît mai prețios, cu cît pe de o parte el indică la traci posibila pierdere a sanscritului *s* inițial, căci tracicul *ada*, zendicul *hadha*, corespunde vechiului sanscrit *sadha*, iar pe de alta, arată că limba tracică nu admitea deloc dentala aspirată *dh* [7].

După ce am precizat întrucîtva filiațiunea persică a limbei tracice în genere, o filiațiune pe care cel întîi o semnalase deja Erodot cînd zice că armenii sînt o colonie de frigiani [8], să ne oprim un moment asupra caracterului individual al dialectului traco-dacic.

În vro trei pasaje foarte importante, peste cari toți istoricii noștri au trecut cu prea multă răpeziciune, Strabone ne spune că dacii, sub regele lor Berebist, cam în epoca lui August, au exterminat două popoare celtice învecinate, pe taurisci și pe boi, în fruntea cărora se afla regele Critasir: τούς τε Κελτούς τοὺς ἀναμεμιγμένους τοῖς τε Θρᾳξι καί τοῖς Ἰλλυριοῖς ἐξεπόρθησε, Βοΐους δὲ καὶ ἄρδην ἠφόνισε τοὺς ὑπὸ Κριτασίρῳ καὶ Ταυρίσκους, și apoi aiuri:

---

[6] Fr. Müller, ap. Fick, în Kuhn, *Beiträge*, VII, 384.

[7] Cf. *Istoria critică*, t. 1, ed. 2, p. 274.

[8] Herod., VII, 73: Ἀρυένιοι δὲ κατὰ περ Φρύγες ἐσεσάχατο, ἐόντες Φρυγῶν ἄποικοι. Cf. Steph. Byz., v. Ἀρμενία, și Eustath., în *Dionys.*, v. 694.

μεταστάντες (οἱ Βοΐοι) δ'εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἴστρον τόπους μετὰ Ταυρίσκων ὤκουν πολεμοῦντες πρὸς Δακούς, ἕως απώλοντο πανεθνεί [9].

Naţionalităţile se pot extermina numai doară pe hîrtie. În cazul cel mai rău, cînd ar fi să piară bărbaţii pînă la unul, ceea ce nu se întîmplă niciodată, totuşi se cruţă femeile cele tinere, a căror unire cu învingătorii dă naştere unei nouă generaţiuni, nu numai cu sînge amestecat, dar cu o limbă şi mai amestecată, căci copiii învaţă a vorbi de la mumele lor.

Cuvintele lui Strabone însemnează contopirea poporului lui Berebist cu poporul lui Critasir, astfeli că dacii din zilele lui Traian nu mai erau un neam curat tracic ca fraţii lor de peste Dunăre, ci o naţiune traco-celtică.

Să dăm aci unul din exemplele cele mai elocinţi despre acest semiceltism al dacilor.

Dioscorid şi Apuleiu ne spun că planta *quinquefolium*, adecă „cinci foi", se cheamă în limba celtică *pompedula*.

Iată, în adevăr, o vorbă exclusivamente celtică, căci pînă astăzi în dialectul celto-kimric *pimp*, în dialectul celto-cornic *pymp*, în dialectul celto-armorican *pemp*, în forma cea mai veche *penp*, adecă cu *n*, precum rezultă din comparaţiunea cu elenul πέντε, slavicul *pentĭ*, latinul *quinque*, litvanul *penki* şi sanscritul *pancĭa*, vrea să zică „cinci"; apoi iarăşi în dialectul celto-kimric *dalen*, în dialectul celto-cornic *delen*, în dialectul celto-armorican *delien* şi-n dialectul celto-irlandez *duillen*, din sanscritul *dala*, vrea să zică „foaie"; şi-n fine, chiar în compoziţiune, aceeaşi plantă în dialectul celto-kimric poartă pînă-n momentul de faţă numele de *pumdalen* şi-n dialectul celto-armorican de *pempdeil* [10], din punt în punt identic cu *pompedula*.

Tot Apuleiu şi tot Dioscorid ne spun despre *quinquefolium* că se cheamă în limba dacică *propedula*, προπέδουλα [11].

---

[9] Strab., VII, 3, § 11; V, 1, § 6. Cf. *ibid.*, VII, 5, § 2. Despre ambele popoare celtice, cf. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, München, 1837, in-8, p. 239—48.

[10] Roget de Belloguet, *Glossaire gaulois*, Paris, 1872, in-8, p. 152.

[11] Apuleius, *De virtutibus herbarum*, în *Medici antiqui*, Venetiis, 1547, in-f, p. 211: „pentaphyllum, Galli pompedulon, Daci propedula". Cf. Du Cange, *Glossarium mediae graecitatis*, Lugduni, 1688, in-f., 1349: „προπεδουλα, Dacis quinquefolium, apud Interpolat. Dioscor., cap. 624".

Afară de *r* în loc de nazală, între dacicul *propedula* și celticul *pompedula* nu există nici o umbră de diferință.

Este celtismul cel mai pur în limba dacică, caracterizat însă prin înlocuirea nazalei cu *r*, un fonetism tracic foarte marcat în limba albaneză și pe care de la daci l-au moștenit românii, făcînd din *monumentum* — *mormînt*, din *fenestra* — *fereastră* (6) etc., iar dialectul istriano-român mai cu deosebire schimbă pe nazala în *r* aproape în toate cuvintele: *bire* din *bine*, *mire* din *mine*, *omeri* din *oameni*, *mără* din *mînă* și altele nenumărate [12].

Din cele de mai sus urmează că filologul este ținut a distinge în limba dacică două elemente esențiale:

1. Elementul tracic, comun românilor cu albanezii și pentru limpezirea căruia ne pot veni în ajutor, cele mai de multe ori, diferitele dialecte persice vechi și nouă;

2. Un element netracic, datorit amestecului dacilor cu alte popoare cisdanubiane, pe prima linie cu celții, astfeli că anevoie s-ar putea înțelege fără aprofundarea diverselor dialecte celtice din Galia și din Britania.

Să intrăm acum în „ciobănia" română.

Dd. Rösler [13] și Pontbriant [14] cred că noi am fi căpătat pe *cioban* de la turci. Este a uita că osmanlîii, sosiți așa de tîrziu în Europa, reușiră abia în secolul XV a se apropia de hotarele Daciei.

Este a uita că nici într-unul din dialecte turanice, adecă de aceeași familie cu limba turcă, vorba *cioban* nu există.

Este a uita că acest cuvînt figurează în cele mai vechi balade și doine române, foarte anterioare cunoștinței noastre cu Sublima Poartă, precum bunăoară în *Mieoara:*

„Mîndru *ciobănel*
Tras printr-un inel,
Fețișoara lui
Spuma laptelui" [15] etc.

---

[12] I. Maiorescu, *Vocabular istriano-român*, în „Columna lui Traian", 1873—4, *passim*. Cf. despre dialectul istriano-român Schuchardt, *Der Vocalismus des Vulgärlateins*, Leipzig, in-8, t. 3, p. 56: „Neigung, *n* in *r* zu verwandeln, die es mit dem einen Dialekt des Albanischen theilt".

[13] *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Romänischen*, în *Sitzungsberichte der K. Akademie, phil-hist. Cl.*, Wien, 1865, in-8, t. 50, p. 608.

[14] *Dict.*, 129.

[15] Alecsandri, *Poezii populare*, ed. 2, 3.

sau în *Cucul și turturica:*

„Oricum te-i preface,
Tot nu ți-oi da pace,
Că și eu m-oi face
Un mic *ciobănaș*
Din fluier doinaș" [16] etc.

Este a uita că mai multe localități române poartă de asemenea numele de *cioban*, precum:

Ciobănașu, pîrîu în Bacău; *Ciobănești*, sat în Vîlcea; *Ciobănești*, sat în Prahova; *Ciobănești*, sat în Dîmbovița; *Ciobani*, sat în Argeș; *Ciobanu*, vale în Gorj; *Ciobanu*, măgură în Dolj; *Ciobănoaia*, sat în Buzău, unde — zice d. Frunzescu — „se află o biserică mică de lemn, veche de 400 ani"[17].

A reduce toate acestea la o epocă posterioară dominațiunii turce, a susține că abia după 1400 *ciobanul* se va fi întrodus la români, încuibîndu-se apoi din capul locului în grai vulgar, în poezia poporană, în nomenclatura topică pînă-n creierii Carpaților, a afirma o asemenea anomalie ar fi ceva inadmisibil chiar dacă cuvîntul ar avea în realitate o origine turanică, ceea ce nu este.

Societatea Academică propune o altă etimologie, sau mai bine două, și anume:

1. „Latin. *opilio* este în loc de *ovilio*, admițînd dar că cuvîntul românesc ar veni din aceeași rădăcină, ca compus oarecum din *ci-oban*, în loc de *ci-ovan*, ar fi foarte greu a se explica întîia parte a cuvîntului: *ci*, afară dacă nu s-ar presupune că *ci* ar veni din *cib*, care, combinat cu *ovan*, ar fi dat *ciovan* și, prin muiarea lui *b* din *cib* și totodată întărirea lui *v* din *ovan*, ar fi trecut apoi în *ciuoban* = *cioban*. . ."

2. „În tot cazul, noi credem că *cioban* vine tot din *cib*, care a putut lua și formele *ciub*, *ciob*, cu însemnarea cea mai generală de « vas », și apoi în special cu cea de vas în care se mulge și se ține lapte de oi. . ." [18]

O asemnea duplă amețeală etimologică n-ar merita a fi menționată aice dacă n-ar însoți-o pretensiunea de a fi o doctrină academică.

---

[16] *Ibid.*, 8.
[17] Frunzescu, *Dict. topogr.*, 114—115.
[18] *Glosariu*, 148.

A discuta cu seriozitate pe *ciob-ovilione* al doctei asociațiuni ar fi a ne strămuta în acele timpuri anteștiințifice, cînd ungurul Otrokocsi asicura că pînă și Dumnezeu vorbește în limba maghiară.

Să cercetăm dar adevărata origine a *ciobanului*.

În toate dialectele persice *șuban* și *ciuban*, două forme colaterale, însemnează pe „cioban".

Pretextînd diferința între palatală și sibilantă, Pictet presupunea că *șuban* și *ciuban* ar fi nește termeni nedependinți unul de altul [19]; astăzi însă fonologia a constatat că *ci* și *ș* alternează în limba persiană, astfeli că nici dintr-un punct de vedere nu se mai poate separa pe persianul *ciuban* de persianul *șuban* [20].

Cercetînd anterioritatea relativă între ambele forme, *șuban* ne apare ca cea mai veche, căci tot pe *ș* conservă acest cuvînt în dialectele perso-buharic și perso-afganic, precum și-n limba armeană [21].

Acest *șuban* coprinde două elemente constitutive: *șu* și *ban*.

Mai întîi, iacă ce zice cel mai mare persianist modern despre sufixul *ban*: „*Ban* indică preveghearea asupra unui lucru, de exemplu: *baz-ban* « perceptor de dări »; *bag-ban* « grădinar »; *deșt-ban* « păzitor de cîmp »; *marz-ban* « grănicer »; *der-ban* « ușiar »; *rah-ban* « îngrijitor de drum » [22] etc.

În limba persiană, ca și-n toate celelalte indo-europee, *b* înlocuind regularmente pe *v*, mai ales în grupurile inițiale, tulpina sufixul *ban* este zendicul *van* „a purta grije" [23].

În unele cazuri, persii păstrează pe primitivul *van* alături cu *ban*, precum în *rez-van* lîngă *rez-ban* „priveghetor de vie".

---

[19] *Origines*, II, 9—10, unde ilustrul filolog elvețian comite totodată eroarea de a identifica sufixul persian *ban* cu sanscritul *pâ*, două elemente cu totul eterogene, rezultînd din această confuziune mai multe deducțiuni rătăcite.

[20] Vullers, *Institutiones linguae persicae*, Gissae, 1870, in-8, p. 43. *Id.*, *Lexicon persico-latinum*, Bonnae, 1864, in-4, t. 2, p. 377. Trebui distins pe *șuban* sau *ciuban* de cuvîntul persian *gavban* sau *gôban*, carele însemnează numai pe „păstor de boi", de la *gav* „bou". Cf. Klaproth, *Asia polyglotta*, Paris, 1831, in-4, p. 247.

[21] Justi, *Handbuch der Zendsprache*, Leipzig, 1864, in-4, p. 206.

[22] Vullers, *Instit.*, 224—225. Cf. Garcin de Tassy, în „Journal asiatique", 1850, t. 16, p. 528.

[23] Justi, 266.

Aşadără finalul *ban* în *şu-ban* însemnează pe „păzitor". Să examinăm acum prima silabă: *şu*.

Persianul *ş* înlocuind pe zendicul *fş*, ca în *şarem* din *fşarema* „pudoare" [24], *şu* în *şu-ban* reprezintă vorba zendică *fşu* „vită", al căriia prototip e sanscritul *psu* „vacă", conservat în anticul dialect vedic [25].

Şu-ban din *fşu-ban* vrea să zică literalmente pe „păzitor de vite" [26].

Turcii, a cărora limbă este împestriţată întreagă de persisme şi de arabisme, formînd ca un feli de mozaic turano-ariano-semitic, împrumutaseră pe *cioban* de la perşi.

După cum am văzut însă, nu de la turci au putut să-l capete românii.

De la cine dară?

În Europa *ciobanul* există numai pe Peninsula Balcanică, acolo unde locuise pretutindeni marea ginte tracică şi unde, afară de români, o mai au albanezii: *tşoban*, serbii: *čiobanin*, şi grecii moderni: τζοπάνης.

Slavii cisdanubiani necunoscînd deloc această vorbă, după cum n-o are nici limba elenă, paternitatea-i faţă cu popoarele învecinate revine vrînd-nevrînd elementului româno-albanez sau daco-epirotic, moştenitorului direct al anticilor traci.

La greci τζοπάνης a străbătut foarte de curînd, căci în bizantini nu-l găsim absolutamente nicăiri, iar poezia poporană îi preferă mai adesea pe elenicul βοσκός.

La serbi *čiobanin* e mai vechi, dar aci provenința-i curat românească se poate demonstra prin texturi documentale.

Între 1320—1330 ţarul serbesc Stefan Uroş, vorbind întrun crisov despre neşte români aşezaţi dincolo de Dunăre, pe cari îi închină monastirii din Decian, zice:

„Românii însărcinaţi cu paza iepelor să nu-şi ia plată după numărul vitelor, ci să aibe simbrie cu luna. Românii păstori de oi să nu fie plătiţi cu luna, ci să-şi ia cîte o oaie

---

[24] Vullers, *Instit.*, 43.

[25] Pictet, *Orig.*, I, 341.

[26] Aceasta distruge forţata etimologie a lui Frähn, *Nachrichten aus Ibn-Foszlan's Reiseberichte*, Petersb., 1832, in-4, p. 167, carele, crezînd că forma *ciuban* e mai veche decît *şuban*, derivă cuvîntul de la persianul *ciob* „toiag", adecă „purtător de toiag".

cu miel, fiind răspunzători pentru orice pagubă. Serbii să nu se căsătorească cu românce..." [27]

Într-un alt crisov, din 1348, țarul Stefan Dușan sună: „Paşterea iepelor să fie în sarcina românilor de la Dobrușineț, și să li se dea la ziua lui St. Dumitru doi mînzi..."

Apoi mai departe:

„Legea pentru români este ca să dea de la fiecare 50 capete de vite o oaie cu miel și cîte un berbec netuns, și să dea la finea fiecărui an cîte un cal sau 30 iperperi, după cum dedeau pînă acum împărăției mele; și să dea de la fiecare bordei cîte un miel." [28] etc.

Arhivele Raguzei posedă neşte acte nu mai puțin caracteristice în această privință.

La 1399, Bosnia solicitînd de la raguzani permisiunea pentru neşte români de a-și ierna vitele pe pămîntul republicei, a primit un refuz: „de excusando nos cum bonis verbis domino regi Bossinae et voyevodae Radiz super his quae nobis petunt pro Vlachis qoud possint pastulare pro ista hieme in terris nobis noviter datis..." [29]

Codicele de legi raguzane vorbește din nou despre ciobanii români sub anul 1423: „quod nulli Wlahi cum eorum animalibus possint venire ad standum et pasculandum in dicta contrata nostra Canalis, et si quis veniret expellatur..." [30]

Mai pe scurt, pe teritoriul serbesc românii reprezintau totdauna păstoria [(7)], încît numai de la dînșii serbii au putut împrumuta pe *ciobanin*, prin care au înlocuit pe vechiul slavic *pastuch*, rămas în celelalte dialecte congenere.

---

[27] Iuriszicz, *Deczanski prvenatz, opisanie manastira Deczana*, Novisad, 1852, in-8, p. 63: „Vlach kto kobile pase, da ne uzima bieliega od kobil, no da se chrani mieseczinom; a kto ovtze pasu, uzimaiu ovtzu s iagnietem, a czto izgubi da plati a mieseczinu da uzima; Srbin da se ne jeni u Vlasiech..."

[28] *Archiva istorică*, III, 119—120.

[29] Putzicz, *Spomenitzi sr'bski od* 1395—1423, Beograd, s.a., in-4, p. III, de la fine.

[30] *Ib.*, 161. Cf. Schaffarik, *Geschichte des serbischen Schrifthums*, Prag, 1865, in-8, p. 159: „Vlasi, acc. Vlache — pastores. EB. Sava's Typikon, d. 1348, Leg. ms. 1390 u.a.; vgl. das slovak, valach — opilio, ferner die Stelle bei Anna Comnena zum J. 1081: « Bulgari et pastoritiae durati vitae laboribus agrestes juvenes in certis sedibus vagi, quos communis dialectus Vlachos vocare consuevit ». Im Griech. sind durch das ὁποσοι und καὶ ὁποσοι die Vlachen von den Bulgaren besser unterschieden".

O dată stabilit puntul esențial că românii și albanezii n-au luat pe *cioban* din nici o altă limbă învecinată, posedîndu-l prin urmare ca rest strămoșesc de la daci [8] și de la epiroți, identitatea-i cu *șubanul* persian întărește cele spuse mai sus despre originea ginții tracice.

Să trecem în terminologia pastorală română la alte cîteva persisme cu atît mai caracteristice, cu cît d. Rösler nu le va găsi la turci.

După *Lexiconul Budan*, pe care în această privință l-a reprodus și d. Pontbriant, *baci* este: 1. brînzarul de la stînă, „fromager, faiseur de fromage" ; 2. fratele mai mare sau om mai bătrîn, „frère aîné, personne plus âgé" [31].

D. Barcianu, preut din Rășinar de lîngă Sibiu, localitatea cea mai pastorală în toată Dacia, ne dă pe *baci* numai în înțeles de „brînzar": „der Senner, Käsemacher" [32].

D. Aurelian ne spune:

„Baciul este însărcinat cu facerea brînzei, a urdei și a untului. El cu toate că nu poruncește ciobanilor, nimeni însă nu poate să ia ceva din productele stînei fără încuviințarea sa; totdodată ține cheile sau îngrijește de stîna oilor. El duce la cășărie, pe cal sau asin, produsele stînei. Simbria sa este zeciuiala din toate productele ce fabricează, și îndestularea. Bacii cei buni sînt foarte căutați, căci de la dibăcia lor depind calitățile fabricatelor stînei. Bacii sînt în genere oameni mai în vîrstă. Ei șed numai cît stau oile în munte și apoi pleacă acasă. Oameni cu multă experiință, sînt căutați de către posesorii de turme. Ei în neștiință de carte sînt nevoiți să țină socotelele pe răboaje..." [33]

Urmează că semnificațiunea cea fundamentală a *baciului* este aceea de un „cioban mai în vrîstă și mai iscusit", de unde apoi accepțiunea secundară mai puțin răspîndită de „cineva mai bătrîn".

D. Pontbriant și arheologul ungur Jerney [34] derivă pe al nostru *baci* din maghiarul *bácsi*.

---

[31] *Lex. Bud.*, 42. Pontbriant, 60.
[32] *Romanisch-deutsches Wörterbuch*, Hermannstadt, 1868, in-8, p. 17.
[33] Aurelian, *Note economice*, în „Revista științifică", 1872, p. 303—4.
[34] Jerney, *Keleti utazàsa*, Pesten, 1851, in-4, t. 1, p. 141.

Această etimologie cade sub patru obiecţiuni:

1. Ungureşte *bácsi* nu însemnează decît pe „persoane plus âgé" avînd adecă numai accepţiunea cea subordinată a cuvîntului;

2. În ramura turanico-fineză, din care descind ungurii, *baciul* nu există nici într-un înţeles, oamenii mai în vîrstă fiind numiţi *wána* sau *wanga*, *gambel*, *şongo*, *matam* etc., iar fraţii mai mari *pokyş*, *şomciujmort*, *iap* şi altele [35];

3. În ramura turanico-tatară, cu care limba maghiară are de asemenea mai multe elemente comune, ne întîmpină aceeaşi lipsă a baciului [36];

4. În fine, cronicele maghiare recunosc ele înseşi că ungurii, la venirea lor în Panonia, au învăţat ciobănia de la români [37].

Aşadară, maghiarul *bácsi* este un împrumut de la noi.

Lexiconul Budan, după ce confundă pe *baci* cu *badea*, apoi deduce pe ambele din *abate*.

Şi mai curioasă este etimologia pe care o propune Societatea Academică, zicînd că, precum *ciobanul* seamănă cu *ciobul*, tot aşa *baciul* poate să fi ieşit din *basin* „vas de apă, de lapte, de vin" [38] etc.

D. Miklosich apropie pe *baci* de bulgarul *başta* „tată" [39].

I se poate răspunde că pe slavicul ş românii niciodată nu-l schimbă, ci-l conservă totdauna intact, după cum chiar din bulgarul *başta* „tată", noi avem *baştină* „patrimoniu", nu *bacină*.

E de mirare că d. Miklosich, aducîndu-şi aminte de bulgarul *başta*, trece cu vederea pe serbul *baci*, carele din punt în punt, prin son şi prin sens, este identic cu al nostru *baci* [40].

Se pare că ilustrul slavist recunoaşte el însuşi tacitamente originea românească a serbului *baci*.

---

[35] Castrén, *Nordische Reisen und Forschungen*, *passim*.

[36] Klaproth, *Sprachatlas*, *passim*.

[37] Anonymus Belae, în Endlicher, *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*, Sangali, 1849, in-8, p. 11; Muglein, *Chronik der Hunnen*, în Kovachich, *Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke*, Ofen, 1805, in-8, t. 1, p. 13: „die wolochen in panonia die ir mair und ir hirten waren."

[38] *Glosariu*, 148.

[39] *Lex. paleoslov.*, 42.

[40] Karagici, *Lex*,. 18, 712: „Bacz, der Senner, pecoris custos. Bacziia, die Sennerei, locus et casa mulgendis aestate ovibus".

În adevăr, noi ne-am încredințat deja mai sus, printr-un șir de texturi documentale, cum că serbii, ca și ungurii, au învățat păstoria anume de la români.

De unde însă vor fi luat pe *baci* românii?

Ca și pe *cioban*, din vechea limbă tracică [9].

Este o vorbă comună românilor și albanezilor, fără ca s-o fi împrumutat totuși unii de la alții.

Precum românește *baciul* e mîna dreaptă a unui stăpîn de turmă, de asemenea albanește *baci* însemnează tovarăș, asociat, „Geselle, Genosse, Gefährte, associé", după cum îl definește d. Hahn [41].

Afară din Europa *baciul*, ca și *ciobanul*, se află numai în Persia.

Persianește *bacĭ* și *bacĭa* vrea să zică „servitor" în sensul cel mai bun al cuvîntului, căci se leagă directamente, precum a observat deja Pictet, cu sanscritul *bhakta* „acel ce urmează cuiva din devotament", o formă participială din *bhagĭ* „a onora, a venera, a se devota" [42].

La macedoromâni *baciul* se pronunță *bagiu*, conservînd pînă și pe *g* din radicala indo-europee, la care a revenit prin legea atavismului limbistic, întocmai precum din latinul *aqua* făcînd *apa* noi ne-am întors pe nesimțite la sanscritul *ap* „apă", zendicul *ap*, perso-ahemenidicul *api*, huzvareticul *âp*, o formă eminamente persică.

Istoria *baciului* se poate dar rezume în următoarea genealogie:

arianul *bhakta* „servitor devotat"

persianul *bacĭa, idem* — tracicul *bacĭa, idem*

(din tracic:) românul *baci* „cioban mai bătrîn", și apoi „frate mai mare" — albanezul *baci* „tovarăș"

(din român:) maghiarul *bácsi* „frate mai mare" — serbul *bacz* „cioban mai bătrîn"

[41] *Alban. Stud.*, *Lex.*, 12.
[42] Pictet, *Orig.*, II, 377.

Ciobanul și *baciul* ne duc la *stînă* „bergerie, métairie, fromagerie, chaumière où les bergers font bouillir le lait pour faire le fromage“[43].

La albanezi *stan* are aceeași semnificațiune: „Schafpferch“, după d. Hahn [44].

La toți tracii, dincoace ca și dincolo de Dunăre, cuvîntul *stîna* însemna dar un loc anume pentru oi.

De la traci, prin intermediul albanezilor, vorba trecu la grecii moderni: στάνη „schattiger Ort zum Ausruhen der Heerden am Mittag“ [45], fără a fi existat în limba elenă și nici chiar la bizantini, iar prin intermediul românilor au căpătat-o serbii: *stan* „locus et casa mulgendis aestate ovibus“[46], fără să-l aibe ceilalți slavi.

Ruda cea mai de aproape a tracicului *stîna*, fie sub raportul formei, fie prin semnificațiune, este zendicul *çtâna* „loc pentru vite“, de unde *açpo-çtâna* (de la *açpa* „cal“) „loc pentru cai“, *ustrô-çtâna* (de la *ustra* „cămilă“) „loc pentru cămile“, *gavô-çtâna* (de la *gava* „bou“) „loc pentru boi“ [47]. În dialectele neopersice zendicul *çtâna* a primit, sub forma de *stan*, o accepțiune cu mult mai vastă de „loc“ în genere, afară numai de dialectul belugic, în care *thân* conservă ca și la traci înțelesul de „stînă“.

Latinul *stabulum*, grecul σταθμός și στάσις în Βούστασις, litvanul *staine* „grajdi“, slavicul *stan* „tabără“ etc. sînt de aceeași origine primordială cu al nostru *stînă* și cu albanezul *stan*, toate provenind din radicala indo-europee *stâ*, una din cele mai fecunde în derivate [48]; este însă nu mai puțin adevărat că termenul tracic posedă sub toate privințele o individualitate a sa proprie, pe care afinitatea cea mai intimă o leagă de familia persică (10).

Sosiți la *stînă*, dăm peste *urdă* și *brînză*

Acești doi termeni au preocupat deja pe ilustrul Iacob Grimm.

---

[43] Pontbriant, 697.

[44] *Alban. Stud., Lex.*, 116.

[45] Skarlatos, ap. Pott, *Wurzel-Wörterbuch der indo-germanischen Sprachen*, Detmold, 1867, in-8, t. 1, p. 327.

[46] Karagici, *Lexic*, 711.

[47] Justi, *op cit.*, *passim*.

[48] Fick, *Vergl Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Göttingen, 871, in-8, p. 12

Despre *urdă* el se întreabă cu sfială de nu cumva să fi derivînd din numele scandinavo-finez al caşului: *ost*, prin schimbarea lui *s* în *r*? [49]

O supoziţiune atît de riscată din partea unui stîlp al ştiinţei filologice moderne nu servă decît a proba dificultatea problemei.

Urdă însemnează româneşte „le fromage à la pie", „der Ziegerkäs", „caseus secundarius".

La prima vedere, s-ar părea lesne a-l apropia de radicala sanscrită *urd*, care exprimă pintre celelalte ideea de „a gusta".

Această etimologie ar fi foarte plauzibilă numai atunci dacă *urda* s-ar afla izolată în limba română, neavînd la noi nici un alt termen înrudit.

Pentru a constata derivaţiunea pozitivă a *urdei*, cată să procedem într-un mod mai sistematic.

Nemţeşte untul se zice *Butter*, iar curgerea de ochi *Augenbutter*, adecă „unt-de-ochi".

Franceeşte curgerea de ochi se numeşte *chassie*, ceea ce Grandgagnage derivă din latinul *caseus*, însemnînd prin urmare „caş-de-ochi" [50].

Româneşte un feli de brînzet se cheamă *urdă*, iar curgerea de ochi, *urdoare*.

E peste putinţă a contesta omogenitatea ambilor termeni, a cărora strînsă legătură ne pune pe cale de a căuta originea *urdei* în vro radicală avînd înţelesul de „a curge".

Ceea ce ne confirmă şi mai mult în această consecinţă este că, afară de *urdoare*, limba română mai posedă aceeaşi temă *urd* într-un vechi verb devenit trivial, dar a cărui semnificaţiune fundamentală nu este iarăşi alta decît aceea de „a curge" [51].

Însă din ideea de curgere născutu-s-a în celelalte limbe indo-europee vreun nume de brînzet?

Slavicul *syr* „caş" ca şi latinul *serum* „zer" şi sanscritul *sara* „unt", provin egalmente din „*sar*" „a curge".

Astfeli noi ajungem pe nesimţite la radicala indo-europee *rud* „a curge", pe care în limba zendică o găsim anume sub

[49] Grimm, *Geschichte der deutschen Sprache*, Leipzig, in-8, p. 1008.
[50] Scheler, *Dict. d'étymol. franc.*, 88.
[51] *Lex. Bud.*, 736. Pontbriant, 764, unde traduce verbul în cestiune franceeşte prin „avoir la *courante*".

forma *urud*, nu numai ca verb, dar şi ca substantiv „curgere, fluid, rîu“ [52].

Al doilea *u* din zendicul *urud* tinzînd a se suprime după fonetica română, ca şi-n *usc* din *usuc*, *surp* din *sub-rump*, în vechile cărţi române *surup* etc., căpătăm forma contrasă *urd* „a curge“ şi „curgere“, prin care se explică perfectamente românul „*urdă* (11).

Ca şi *cioban*, ca şi *baci*, ca şi *stînă*, este un termen demonstrînd persismul limbei tracice.

De la români, *urda* a trecut o dată cu atîtea alte vorbe pastorale la serbi [53], apoi la unguri sub forma *orda*, şi-n fine o colonie română, aşa-numiţii valahi din Moravia, rămaşi ciobani pînă astăzi, deşi de mult se slavizaseră prin limbă [54], au dus-o pînă la boemi, unde însă pretutindeni ea a rămas izolată, pe cînd româneşte se conservă într-o familie întreagă de termeni omogeni.

Brînza nu mai este un persism, adecă un tracism strictamente zis, sau cel puţin se depărtează cu totul de limbele eranice sub raportul fonetic.

Este o vorbă proprie dialectului tracic cisdanubian, un termen curat dacic, o formaţiune care, precum vom vedea îndată, n-a putut să existe la ceilalţi traci.

Cu ocaziunea *brînzei*, d. Pontbriant a comis una din cele mai colosale erori ce au putut să scape vreodată de sub pana unui scriitor.

D-sa zice că *brînza* derivă din latinul *berenda*.

Unde găsit-a d. Pontbriant această minune? [55]

În latinitatea clasică, în latinitatea din evul mediu, în latinitatea spaniolă, italiană, franceză, portugeză, retoromană, nicăiri nu există nici o *berendă!*

Colegianii de prin Transilvania de pe la începutul secolului nostru, vorbind între dînşii în latineasca cea culinară a şcoalelor ungureşti, ziceau: „no, da mihi *burendam*“ [56], în loc de: „dă-mi brînză“, după cum ziceau poate şi: „da mihi *mamaligam*“.

---

[52] Justi, 65: „*urud* — fliessen; *urud* — Fluss“.

[53] Karagici, *Lex.*, 786.

[54] Jireczek, *Entstehen christlicher Reiche im Gebiete des österreich. Kaiserstraates*, Wien, 1865, in-8, p. 225.

[55] Pontbriant, 85: „*brînză* (*berenda*, lat.), fromage“.

[56] De aceea *Lex Bud.*, 66, zice: „*brînză*, caseus friatus, vulgo burenda“.

Nu cumva de aci va fi căpătat d. Pontbriant, prin modificarea unei singure vocale, pe famosul *berenda*?

Este o mistificațiune fără exemplu în analele filologiei!

Lexiconul Budan deduce pe *brînză* din latinul *prandium*.

Dar atunci, fără a vorbi despre piedece fonetice și logice, ce mai face *prînzul*?

Societatea Academică, dînd peste etimologia *Lexiconului Budan*, avu de astă dată rarul bun simț de a observa că *p* latin inițial nu trece la români în *b*, și a recunoscut în același timp, în privința nemuritoarei „berende" a d-lui Pontbriant, că nu poate fi decît „brînza" latinizată deja sub cerul Austriei; însă nici derivațiunea pe care o propune d. I. C. Massim nu e cu mult mai fericită.

Găsind în Isidor cuvîntul *brundus*, explicat prin „solidus", adecă ceva tare sau vîrtos, d-sa deduce de acolo *brînza*, sub cuvînt că ar fi „lapte *solidificat*" [57].

Trebuia mai întîi de toate să cerceteze semnificațiunea cea fundamentală a lui *brundus*.

Afară de Isidor, această vorbă se mai află și în alte glosare de prin evul mediu, cari toate o traduc prin „corn de cerb", și anume:

În Ugotio: „*brunda*, caput vel cornu cervi";

În Aelfricus: „*brunda*, heortes heafod";

În Papius: „*Brundusium*, a situ loci dictum, videntur enim cornua cervi, et caput, et figura in dispositione ejusdem loci" [58];

Apoi în Esichiu: Βρένδον, ἔλαφον [59].

Strabone, trăind în floarea clasicității romane sub August, ne lămurește că această vorbă, tot în înțeles de „corn de cerb" (12), era proprie dialectului mesapian din Italia meridională: τῇ δὲ Μεσσαπίᾳ γλώττῃ Βρεντέσιον ἡ κεφαλὴ τοῦ ἐλάφου καλεῖται [60].

Urcîndu-ne și mai sus pe scara timpilor, se poate constata că chiar într-o epocă preistorică imemorială, înainte de separațiunea diferitelor ginți indo-europee, cuvîntul *brenda* însemna deja pe *cerb*, căci în limba litvană, căriia nemini

---

[57] *Dicționariu*, I, 254.

[58] Ap. Du Cange, *Gloss. med. latin.*, ed. Carpent., I, 787, v. *brunda*.

[59] Hesych., ed. Schmid, I, 397. Cf. Steph. Byzant., *ad. voc.*

[60] Strab., VI, 3, § 6, p. 234, ed. Didot.

nu-i va presupune vreo legătură posterioară cu mesapii de la capătul Peninsulei Italice, cerbul se cheamă pînă astăzi *bred*, în dialectul letic *breedis*, în dialectul prusic *braydis*[61].

Să se noteze că nazala, vocalizată în *breed* sau *brayd* „cerb", s-a conservat la litvani intactă în adiectivul *brend* şi *brand*, care însemnează ceva foarte dur, întrebuinţîndu-se mai ales despre sîmburii acelor fructe pe care germanii şi anglezii le numesc de piatră: „Steinobst" sau „stone-fruit", precum şi despre sîmburi de nucă.

Între strabonianul *brund* „corn de cerb" şi între isidorianul *brund* „solid", raportul este absolutamente acelaşi ca între litvanul *bred* „cerb" şi litvanul *brend* „tare".

Exprimînd ideea de o duritate ca aceea a cornului de cerb, nu înţelegem în ce mod *brundus* s-ar fi putut aplica la caşul cel eminamente moale şi fraged, fie el cît de „solidificat", după ingenioasa procedură filologică a Societăţii Academice!...

Din mesapianul *brunda* „corn" şi „cap de cerb", s-a născut regularmente tot pe teritoriul italian lombardicul *bronda* „cap" şi „coamă"[62].

Iacă o derivaţiune normală.

De acolo însă pînă la *brînză* e cam departe, afară numai dacă d. I. C. Massim va pretinde că burduful de brînză are „una certa configuratione craniana"...

Mai puţin intrepid, marele Grimm menţionează *brînza*, pe care de la noi au primit-o boemii ca şi pe *urda*, şi-apoi în timpii mai încoace au mai împrumutat-o de la moldoveni şi polonii, dar nu hazardează nici o etimologie.

Şi totuşi nemini n-ar fi putut să dezlege enigma mai bine decît dînsul, căci Grimm este acela carele a constatat cel dentîi că-n numile celtice ale laptelui *blith* şi *bliocht* iniţialul *b* este *bu* „vacă", însemnînd literalmente „lapte-de-vacă", ceva ca numele elen al untului βούτυρον „caş-de-vacă"[63].

---

[61] Nesselmann, *Thesaurus linguae prussicae*, Berlin, 1873, in-8, p. 21. Schleicher, *Litauische Lesebuch und Glossar*, Prag, 1857, in-8, p. 262. Kurschat, *Wörterbuch der littauischen Sprache*, Halle, 1872, in-8, t. 1, p. 651.

[62] Biondelli, *Saggio sui dialetti gallo-italici*, Milano, 1853, in-8, p. 61.

[63] Grimm, *Gesch. d. deut. Spr.*, 999—1000. Cf. Bopp, *Grammaire comparée*, trad. Bréal, Paris, 1866, in-8, t. 1, p. 285.

Inițialul *b* din românul *b-rînză* este identic cu inițialțu *b* din celticele *b-lith* și *b-liocht*, adecă o contracțiune din tema *bu* „vacă".

Toate gințiile indo-europee au format numile de bou și de vacă după cele două onomatopee ale mugirii: *gu* și *bu*, astfeli însă că o limbă avînd *gu* nu are pe *bu*, precum nici viceversa [64].

Forma *gu* există în limba sanscrită: *gau*, la slavi, *govedo*, la germani: *kuh* și *kû*, anglezește *cow*.

Forma *bu* ne întîmpină la greci: βοῦς, la latini: *bos*, la celți: *bû* și *bó*.

Limbele persice posedă numai forma *gu*: zendicul *gaô* sau *gava*, neopersicul *gav*, buharicul *gaô*, curdicul *gha*, afganicul *guai*, armeanul *kov*.

De asemenea, au avut și tracii numai pe *gu*, precum probează albanezul *ka*, articlat *kau* [65].

De la traci forma *gu* se pare a fi pătruns într-un mod sporadic la greci în γά-λαξ, adecă „lapte de vacă", și-n γαῖος sau γαιός „bou de muncă", ὁ ἐργάτης βοῦς, după Eșichiu [66].

Din toate dialectele tracice numai la daci boul, ca și la celți, se chema *bu*.

Dioscoríd, contimpuran lui Traian, ne oferă în astă privință o probă directă, zicînd că planta „limba-de-bou", grecește βού-γλωσσον, latinește *lingua-bovum*, nemțește *Ochsen-zunge*, se zicea la daci *bu-dalla*: Δάκοι βουδάλλα *, pe cînd la ceilalți traci această vorbă cată să fi fost *gu-dalla*, ceva foarte apropiat de numele litvan al plantei în cestiune: *gu-das***.

Așadară *bu* în *b-rînză* este la daci un fonetism curat celtic, străin dialectelor tracice de peste Dunăre, la cari cuvîntul ar fi trebuit să sune *g-rînză*.

---

64 Schlegel, *Sinico-Aryaca*, Batavia, 1872, in-8, p. 25, arată în limba chineză, anume în dialectul emui, ambele aceste forme: *gû* și *bo*, silindu-se a demonstra că toate numile indo-europee de vacă decurg de acolo. În limba egipteană ieroglifică boul se cheamă *ka*, despre care vezi Brugsch, *Hieroglyphisch-demotisches Wörterbuch*, Leipzig, 1868, in-8, t. 4, p. 1435.

65. Hahn., *Alban. Stud.*, *Lex.*, 40.

66 Hesych., ed. Schmidt, I, 411.

* Dioscor., Περὶ ὕλης ἰατρικῆς, IV, 126.

** Pictet, *Orig.*, II, 58.

O dată ajunşi aci, ne izbim de numele sanscrit al laptelui gros: *gôrasa*, compus din *gô* „vacă“ şi *rasa* „suc“, de la radicala *ras* „a gusta“.

Dacica *brînză* este o combinaţiune absolutamente identică, compusă din *bo* „vacă“ şi din *ras* „suc“, această din urmă sub forma nazală *ransa*, din care au provenit zendicul *ranha* şi huzvareticul *arang* [67].

Primitivul *boransa* n-a putut a nu deveni la români *brînză* printr-o proprietate regulară a limbei noastre de a preface după *n* pe *s* în *z* la finea cuvintelor, întocmai precum din latinul *pànnŭs* s-a născut la noi *pînză*, şi din latinul *mànnŭs*, *mînz*.

Această etimologie este cu atît mai decisivă, cu cît limba noastră a conservat din fericire pe al doilea element constitutiv separat al vorbei *b-rînză* (13).

Cuvîntul român *rînză* „stomac“ [68] derivă din acelaşi termen sanscrit *ransa*, carele însemnează nu numai „suc“, ci încă şi „gură“, ca organ al gustului (14).

Între a noastră *rînză* (stomac) şi între sanscritul *ransa* (gură) este din punt în punt aceeaşi legătură ca între elenul στόμαχος (stomac) şi στόμα (gură)[69].

Astfeli sub toate raporturile dacica *brînză* reprezintă cu o certitudine matematică pe sanscritul *gorasa*, fonetizat însă la noi sub o influinţă celtică.

TRAISTA

După ce am analizat originea cuvintelor *urdă* şi *brînză*, să trecem la *traistă*, acea „pungă de pînză rară şi de formă conică“ [1] în care ciobanii păstrează caşul.

Cum că această vorbă e nu numai dacică, dar încă a fost comună tuturor limbelor de tulpină tracică, probă este că se află în limbele albaneză şi română după toate dialectele,

---

[67] Justi, 252. Despre rolul acrescător al nazalei în limbele indo-europee, vezi mai cu seamă preţioasele observaţiuni ale lui Pott, *op. cit.*, II, 680 sqq.

[68] *Noul Testament*, Bălgrad, 1648, in-f., *Pavel la Timotei*, V, 23: „trăiaşte pentru stomahul tău“, unde la margine scolia: „rănza“.

[69] Curtius, *Griech. Etymol.*, 203. Benfey, *Wurzellex.*, I, 408.

[1] Aurelian, „Revista ştiinţifică“, 1872, p. 317.

lipsind în acelaşi timp cu desăvîrşire celorlalte familii limbistice din Europa, astfeli că nici celtică, nici greco-latină, nici slavo-litvană, nici germanică, nici fineză nu este.

Să înregistrăm mai întîi variaţiunile fonetice ale acestui cuvînt la români şi la albanezi, ceea ce ne va permite apoi pe calea comparativă a-i restabili prototipul.

În România danubiană se zice astăzi *traistă*.

Moldoveanul Pamva Berindei, scriind pe la începutul secolului XVII un dicţionar slavic în care băga pe ici-colea cîte o vorbă română, întrebuinţează *taistră* [2].

În Transilvania se aude mai adesea *straistă* [3], de unde uneori o formă mai coruptă *straiţă* [4] prin metateza finalului *st* în *ts*.

La românii din Macedonia, după cum ne asicură d. profesor Caragiani, se obicinuieşte *traisturŭ*.

La albanezi, în dialectul toschic este *traste* şi-n cel gheghic *trase* [5].

Accentul tonic cade totdauna pe primul *a*.

Avem dară şapte variante româno-albaneze: *traistă*, *taistră*, *traistură*, *traste*, *trase*, *straistă* şi *straiţă*, rezultînd din ele ca formă primitivă *staristra*, singura care poate să ne explice, în conformitate cu principiile filologice, totalitatea formelor derivate (15).

În cele mai multe din acestea iniţialul *s* a pierit denaintea lui *t* întocmai ca în elenul ταῦρος, latinul *taurus*, umbricul *turu*, slavicul *turŭ* şi litvanul *tauras* alături cu sanscritul *s-thûras*, zendicul *ç-taora* şi goticul *s-tiur*, sau ca în al nostru *tulei* faţă cu macedoromânul *s-turu*, elenul σ-τῦλος, sanscritul *s-thûlas* şi litvanul *s-tulys*, însemnînd toate „stîlp, buştean, trunchi".

Să descompunem acum pe primordialul *staristra* în elementele sale constitutive: *star-i-s-tra*.

Sufixul *tra* indică în toate limbele indo-europee o unealtă, un instrument, un intermediar servind la o acţiune.

El s-a conservat pur în sanscrita, în zendica, în elena, în latina şi-n gotica, precum în sanscr. *vas-tra* „haină" (de la

---

[2] *Lexicon slavenoroskiĭ*, Kiev, 1627, in-4, p. 154: „πήρα„ taistra".
[3] Bob, *Dicţionariu românesc*, Cluj, 1823, in-8, t. 2, p. 404.
[4] *Lexicon valachicum*, Budae, 1825, in-8, p. 675.
[5] Hahn, *Albanesische Studien*, Jena, 1854, in-8, *Lex.*, p. 132.

vas „a îmbrăca"), zend. *doi-thra* „ochi" (de la *di* „a vedea"), el. μάκτρα „piuliță" (de la μάσσω „a pisa"), lat. *ara-trum* „plug" (de la *aro*), got. *bluos-tar* „ofrandă" (de la *blotan* „a oferi") etc., numai la slavi originarul *tra* devenind regularmente *dlo* și *lo*, ca în *pravi-dlo* sau *pravi-lo* „regulă" (de la *pravi-* „a cîrmui").

Fiindcă acest sufix este aproape totdauna primar, adecă se unește cu teme verbale, iar nu cu cele nominale, urmează că elementul *star* din *staristra* este radicala în care reșede înțelesul fundamental al cuvîntului.

În adevăr, această radicală *star* ne apare în limba sanscrită cu semnificațiunea de „a acoperi", apoi în limba zendică *çtar* „a acoperi și a lega împreună", de unde participiul *çtareta* „acoperit și legat", carele la rîndul său dă naștere substantivului *çtaretaêși* „coș", lucru legat și acoperit totodată [6].

Iacă-ne dară foarte aproape de *traistă*, sub forma tracică *staristra*, adecă o legătură sau o acoperitură pentru caș.

Mai rămîn însă neexplicate în acest cuvînt elementele *i* și *s*.

Pe *i*, ca vocală de legătură între radicală și între sufixul *tra*, noi îl găsim de asemenea foarte des în limba sanscrită, precum: *khan-i-tra* „sapă" (de la *khan* „a săpa"), *vâd-i-tra* „instrument muzical" (de la *vad* „a răsuna"), *gâr-i-tra* „orez" (de la *gar* „a înghiți") etc.

Pe *s*, ca adițiune eufonică denaintea sufixului *tra*, ni-l prezintă pe de altă parte limba gotică [7], mai cu seamă însă acea latină într-o mulțime de vorbe, precum: *lu-s-trum* de la *lu-* „a spăla"; *plau-s-trum* de la *plu-* „a se mișca", *flu-s-trum* de la *flu-* „a curge", *mon-s-trum* [8] etc.

În cuvinte latine ca *fenestra* și *capistrum* noi vedem denaintea eufonicului *s* chiar pe vocala de legătură *i*.

Formate cu sufixul primar *tra*, prin această vocală de legătură și prin acel eufonic *s*, din teme verbale *fan-* „a lumina" și *cap-* „a apuca", *fen-e-s-tra* și *cap-i-s-trum* sînt iden-

---

[6] Justi, *Handbuch der Zendsprache*, Leipzig, 1864, in-8, p. 298—9.

[7] Schleicher, *Compendium der vergleichenden Grammatik*, Weimar, 1871, in-8, p. 434.

[8] Bopp, *Vergl. Gramm.*, § 817-a.

tice sub puntul de vedere morfologic cu vorba tracică *star-i-s-tra.*

S-ar putea totuşi admite contra lui Bopp explicaţiunea lui Corssen, carele crede că *tra* este aci un sufix secundar adaus către teme nominale *fen-es* şi *cap-is* provenite din radicalele *fan* şi *cap* prin sufixul primar *as* [9].

În acest caz vorba tracică *staristra* s-ar descompune şi ea în tema nominală *staris* şi sufixul *tra.*

Ce-i drept, *çtairis* de la radicala *star* se găseşte în limba zendică anume în înţeles de „loc unde se pune ceva" [10].

Fie *star-i-s-tra,* fie *staris-tra,* tracicul *staristra* exprimă dară perfectamente ideea de pungă pentru caş.

În acest mod nu numai se demonstră dacismul modestei *traiste* a ciobanului român, dar încă i se poate urmări originea, cu toată rigurozitatea ştiinţei filologice moderne, pînă la faşele din cari unul după altul ieşiseră din acelaşi leagăn numeroasele odrasle ale trunchiului indo-europeu.

DULĂU ŞI MOSOC

Pictet găsise vreo şapte-opt termeni însemnînd pe „cîne", cunoscuţi viţei indo-europee înainte de separaţiunea sa în mai multe ramure [1].

Ilustrul filolog de la Geneva nu s-ar fi putut aştepta că limba română e în stare ea singură să-i ofere alte vreo trei-patru numi de cîne de o anticitate tot atît de respectabilă.

Aci însă ne preocupă numai cînii ciobăneşti.

Societatea zisă Academică ne spune că *duleu* este un „cîne mare, care păzeşte casa, stîna" [2] etc.

Pronunţiaţiunea cea neacademică a poporului nu cunoaşte pe delicatul *duleu,* ci numai pe grosolanul *dulău* „mâtin, dogue, gros chien" [3].

---

[9] Corssen, *Kritische Beiträge zur lat. Formenlehre,* Leipzig, 1866, in-8, p. 409 urm.

[10] Justi, *op. cit.,* 297.

[1] Pictet, *Les origines indo-européennes,* I, 375—81.

[2] Laurian-Massim, *Glosar,* 236.

[3] Pontbriant, 233.

Articlul 65 din *Pravila* lui Vasile Lupul sună:

„De va avea neştine un *dulău* tare şi dîrz, şi va mînca pe toţi *dulăii*, şi de se va apuca de un *dulău* mai slab şi-l va birui, şi stăpînu-său va sta de va privi şi nu-i va despărţi, ci încă-i va amuţa de-l va semeţi, şi de-l va vătăma pre cel mai slab sau de-l va şi omorî, ca să plătească toată paguba celuia cu *dulăul* şi să-i dea şi zece toiege" [4].

În poezia noastră poporană ciobanul îşi adună împrejur „dulăii":

„El *dulăii* toţi chema,
Un caş dulce dezvălea,
Optzeci de fălii tăia,
Patruzeci la pui de cîni,
Patruzeci la cîni bătrîni..." [5]

Finalul *-ău* fiind un simplu augmentativ, după cum a spus-o de mult d. Cipariu [6], forma cea normală a cuvîntului rezultă a fi *dul-* sau *dol-*.

Deminutivul din acest *dol-* sau *dul-* este *dolcă*, nume de cîne ce ne întîmpină în adevăr într-o admirabilă baladă poporană [7].

După fonetismul român, în *dolcă* vocala *o* s-a conservat graţie accentului, scăzînd la *u* în *dulău* prin trecerea accentului pe sufix.

Ei bine, noi avem un text pozitiv cum că *dulu* sau *dola* se chema cînele la traci.

Bizantinul Tzetzes, utilizînd vechile glose grece, arată că-n limba lidiană, un dialect tracic din Asia Mică [8], cuvîntul

---

[4] *Pravilele împărăteşti*, Iaşi, 1646, in-f., fol. 11, verso.

[5] Alecsandri, *Poezii populare*, ed. 2, p. 55.

[6] Cipariu, *Gramatica*, 350.

[7] Alecsandri, *l. ut supra*.

[8] Strab., XIV, 2, § 23: **Λυδοῖς καὶ Μυσοῖς ὡς ἀδελφοῖς**. Herod., I, 171: **Διὸς Καρίου ἱρὸν αρχαῖον, τοῦ Μυσοῖσι μὲν κὰὶ Λυδοῖσι μέτεστι ὡς κασιγνήτοισι ἐοῦσι τοῖσι Καρσί, τὸν γὰρ Λυδὸν καῖ τὸν Μυσὸν εἶναι Καρὸς ἀδελφεούς. τούτοισι μὲν δὴ μέτεστι, ὅσοι δὲ ἐόντες ἄλλου ὁμόγλωσσοι τοῖσι Καρσῖ ἐγένοντο, τούτοισι δὲ οὐ μέτα.**
Prin urmare, pe lizi comunitatea de origine şi de limbă îi unea cu misii, al cărora tracism este constatat de către toate fîntînele anticităţii fără excepţiune.

κανδαύλης însemna σκυλοπνίκτης [9], adecă sugrumător de cîne sau chinuitor de cîne, căci πνίγειν vrea să zică „a sufoca" sau „a tortura", iar σκύλος „cîne".

Dificultatea este de a descompune pe κανδαύλης astfeli încît să se separe unul de altul elementul „cîne" și elementul „a tortura".

Kunik și Curtius văd pe cîne, în καν, cu care compară pe sanscritul *çvan*, elenul κυών, latinul *canis* etc., iar în δαύλης li se pare a recunoaște pe slavicul *daviti* „a sugruma" [10].

Pott a demonstrat imposibilitatea acestei etimologii, deoarăce:

1. Sanscritul *ç* corespunde nu unui *k*, ci unui *s* în toate limbele ario-asiatice, și prin urmare sanscritul *çvan* nu putea deveni *kan* în dialectul traco-lidian, trebuind să fie *san;*

2. Un *k* pentru sanscritul *ç* ar fi aci în contradicțiune cu derivarea lui δαύλης din slavicul *daviti*, căci la slavi de asemenea sanscritul *ç*, afară de excepțiuni, trece în *s*, iar nu în *k* [11].

Rămîne dar a se căuta un alt mod de a descompune pe κανδαύλης și anume de a considera pe *kan* ca verb și pe *daula* ca substantiv, întocmai ca în vorbele noastre compuse: *tîrîie-brîu, pierde-vară, cască-gură.*

Κανδαύλης însemnează ceva ca: *bate-cîne.*

În adevăr, *kan* este pînă astăzi în limba persiană imperativul din *kandan* „a săpa", în limba veche persică a inscripțiunilor cuneiforme „a săpa" și „a tăia" [12], de unde o tranzițiunе naturală duce la sensul de „a tortura".

Această radicală *kan*, sanscritul *khan*, s-a conservat în toate dialectele persice [13].

---

[9] Tzetzes, *Chiliades*, ed. Kiessling, Lipsiae, 1826, in-8, p. 24: Το δέ κανδαύλης Αυδικῶς τὸν σχυλοπίνίκτην λέγεῖ.

[10] Kunik, „Bulletin de l'Acad. St. Petersbourg", cl. hist., phil., VII, 367. Curtius, *Griech. Etymol.*, ed. 3, 151.

[11] Pott, *Zur Culturgeschichte*, în Kuhn, *Beiträge*, III, 291: „Ein solcher Name des Hundes mit *k* an Stelle eines Zischlautes aber wäre für Asien als da ganz allein stehend, befremdlich genug; und ebenso stände der Guttural mit der litu-slav. Auffassung des Wortes in Widerspruch, indem auch in ihr sich der sonst öfters wiederholende Gegensatz zeigt von Zischlaut gegenüber von Gutt. in Lat.-griech., Germ. und Kelt., an Stelle von palatalem *ç* im Samscrit, und medopers. Zischlaut".

[12] Spiegel, *Die altpersischen Keilinschriften*, Leipzig, 1862, in-8, p. 191: „*kan*, graben, behauen".

[13] Justi, *Handb. der Zendsprache*, 77.

Trebui dară să mai urmărim pe *daula*, δαύλης în înțeles de „cîne".

Au fiind totdauna o „gună", adecă un grad de creștere din *u*, contractibil la rîndul său în *o*, *daula* implică formele *dula* și *dola*.

Mai este oare necesar de a insista asupra perfectei identități a acestui termen cu al nostru *dulău* și apoi cu a noastră *dolcă?* (16)

Dintr-un primitiv *dula* tracii au format prin acreștere *daula*, mănținut intact în traco-lidianul δαύλης și contras din *au* la *o* în traco-dacicul *dola*, pe care apoi românii l-au conservat sub protecțiunea accentului în *dolcă*, de aci prin pierderea accentului scăzîndu-l din *o* la *u* în augmentativul *dulău*.

Traco-lidianul *daula* și traco-dacicul *dola* se referă la proto-tracicul *dula* întocmai ca în limba latină *claustrum* și *clostrum* către *cludo*, iar la români între *dulău* și *dolcă* este aceeași relațiune de vocalism ca între *durere* și *dor*.

Vom constata acum că *dula* „cîne" este anterior despărțirii trunchiului indo-europeu în mai multe crenge, căci ni se prezintă nu numai în ramura perso-tracică la lizi și la daci, dar încă s-a mai păstrat totodată în diferite dialecte germanice, unde *zûl* însemnează „cîne bătrîn", *töle* „cățea", *toel* „cîne de rînd" [14].

Se știe din legea lui Grimm că *z* și *t* la germani reprezintă regularmente pe primitivul *d*, astfeli că *zûl, töle, toel* corespund din punt în punt cu traco-lidianul *daula* și cu traco-dacicul *dola*.

Această întîlnire a termenului dacic cu termenul german este foarte importantă pentru noi în privința etimologică, căci germanicul *z* indică totdauna pe sanscritul *d*, niciodată pe sanscritul *dh*, și prin urmare tracicul *dula* „cîne" trebui căutat de asemenea într-o radicală sanscrită cu inițialul *d* neaspirat.

O asemenea radicală este *dul* „a sări", „a arunca", „a răpezi".

Românul *dulău*, la traco-lizi *daula*, la traco-daci *dola*, exprimă dară noțiunea de un animal răpede.

---

[14] Pott., *l. ut supra*, 297.

Aceeași noțiune, atît de potrivită pentru a caracteriza impetuozitatea cînelui, ne întîmpină în sanscritul *çvan* „cîne", de la radicala *çu-* „a repezi" [15].

Nu mai puțin dacic este la noi un alt nume de cîne, carele se află într-o legătură și mai strînsă cu viața pastorală.

D. Pontbriant zice că cînele de stînă se cheamă românește *mosoc:* *„mosoc,* chien de berger"[16].

În *Lexiconul Budan:* *„mosoc, mozoc,* cîne păcurăresc, canis oviarius".

În Barcianu: *„mosoc,* der Schafhund, Schäferhund" [17].

Pronunțiațiunea șovăiește între *mosoc* și *mozoc.*

Petru Maior făcuse unica încercare, întru cît știm noi, de a descoperi originea acestei vorbe.

El crede că românul *mosoc* derivă din italianul *mastino* [18].

Imposibilă de la cea întîie vedere, căci se bazează pe o ecuațiune fonologicește inadmisibilă *astino* = *osoc,* această etimologie devine și mai ciudată cînd știe cineva că italianul *mastino,* spaniolul *mastin,* francezul *mâtin* „cîne de curte" sînt contrase din medio-latinul *masnatinus* „casnic", de la *masnata* „casă", de unde prin forma *masnativus* a decurs pe o altă cale anglezul *mastiff* [19].

De la *masnatinus, masnativus, mastinus* și *mastivus* pînă la *mosoc* este mai mult decît un abis.

Să supunem acum cuvîntul unui riguros scrutin filologic.

Mai întîi să separăm tema *moso* de sufixul *-ka.*

Să observăm în treacăt că sufixul *-ka* în limbele indo-europee figurează foarte adesea în numi de cîne, bunăoară: medo-persicul *çpaka* „cîne"; rusul *sobaka* „cîne"; sanscritul *kâulêïaka* „cîne"; elenicul **σκύλαξ, σκυλακός,** neogrecul **κουλου** „cîne"; sanscritul *sûcïaka* „cîne"; slavicul *suka* „cîne"; neopersicul *sag, sak* „cîne"; sanscritul *bhașaka* „cîne" etc.

Acest sufix *-ka* poate fi vechi sau nou, ceea ce vom cerceta mai jos; ne ajunge deocamdată a căuta semnificațiunea esențială a cuvîntului.

---

15 A. Weber, *Indische Studien,* I, 341.

16 Pontbriant, 450.

17 Barcianu, 149.

18 *Lex. Bud.,* 402.

19 Scheler, *Dictionnaire d'étymologie francaise,* Paris, 1873, in-8, p. 293. Diez, *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen,* Bonn, 1861, in-8, t. 1, p. 260.

Tracicul *s* corespunde sanscritului *ç*.

Astfeli, capul, după mărturia lui Strabone[20], se chema în limba tracică *sara*, corespunzînd sanscritului *çira*, sub forma primordială *çara*.

Prin urmare, tema *moso* trebui urmărită într-o radicală sanscrită *maç*.

În adevăr, o asemenea radicală există, avînd două înțelesuri: 1. „a face zgomot", de unde „a bîzîi" și „a lătra"; 2. „a se irita", de unde „a mușca" sau „a pișca".

Între derivatele lui *maç* limba sanscrită ne prezintă: 1. *maçaka* „muscă", ca ființă pișcătoare sau bîzîitoare; 2. *maçuna* „cîne", ca ființă mușcătoare sau lătrătoare. *Maçaka* prin sufix și *maçuna* prin înțeles coincidă exactamente cu al nostru *mosoc*.

În limba zendică *mazu* înseamnează „mușcător", aplicîndu-se într-un pasagiu din *Vendidâd* anume la cîne[21].

Aci, ca și-n limba română, ne întîmpină deja tranzițiunea lui *ç* în *z*.

Despre scăderea primitivului *a* la *o* în vocalismul tracic noi am vorbit cu alte ocaziuni[22]; în privința lui *mozoc* vom nota însă că primul *o* se poate datori influinței de asimilațiune a lui al doilea *o*, iar acest al doilea *o* nu este scăzut din *a*, ci provine din *u*, dacă vom admite ca prototip *maçuka*, formă colaterală sanscritului *maçuna*, de care diferă numai prin sufix.

În *mosoc* sufixul *-ka* nu e deminutival, căci înțelesul de „cîne ciobănesc", „animal plin de vigoare" ar cere mai curînd o nuanță augmentativă, după cum am văzut mai sus în *dulău;* el nu e, de asemenea, secundar, ci primar, unindu-se d-a dreptul cu radicala *maç* prin vocala de legătură *u*, întocmai ca în sanscritul *kâm-u-ka* „iubitor" (de la *kam* „a iubi") și *ghât-u-ka* „dărîmător" (de la cauzativul *ghât-* „a destruge") sau în latinul *cad-u-cu-s* „căzător" (de la *cad-o*) și *mand-u-cu-s* „mîncător" (de la *mand-o*), astfeli că *mas-u-ka* însemnează literalmente „mușcător".

---

[20] Strab., *Geogr.*, XI, 14, § 14: Θρᾳκῶν τινας, τοὺς προσαγορευομένους Σαραπάρας, οἷον κεφαλοτόμον.

[21] Justi, *Handbuch der Zendsprache*, 223: „*mazu*, adj., bissig, gen. fem. ich habe den Hund geschaffen *yat dim mazaos kehrpô tûrahê* mit bissigem Körper für den Feind, vd. 13, 110".

[22] *Istoria critică*, t. 1, ed. 2, p. 262 etc.

Este dar un sufix tot atît de vechi ca și însuși cuvîntul, carele fără dînsul încetează de a mai fi, redevenind o simplă radicală.

În genere, sufixul *-ka*, cînd este primar, apare în limba română redus la *-k*, și această așa-zicînd tocire e unul din indicile vechimii lui în comparațiune cu sufixul nostru secundar *-ka*, cu mult mai nou, adesea de tot modern, bunăoară în cuvinte slavice, și carele a reușit a se mănține, uneori pînă și în teme bărbătești, de exemplu *taică* sau *bădică*, denotînd generalmente deminutive.

Repulsiunea sufixului secundar român *-ka* de a scădea la *-k* merge pînă acolo încît, deși noi avem finalul femeiesc *-cică* în *măricică, bunicică, ulcică* etc., nu există totuși finalul bărbătesc *-cic*, pe cînd la spanioli aceeași desinință poate fi și bărbătească: *cieguecico, airecico, arbolecico*...

E greu însă a decide dacă scăderea sufixului primar *-ka* la *-k* este un fenomen posterior, născut după formațiunea limbei române, sau dacă el fusese deja propriu graiului dacic.

Noi am fi dispuși a crede că tracii posedau încă pe acest *-ka* intact, după cum îl avusese intact limbele zendică și protopersică, pe cînd dialectele persice moderne nu-l mai au, bunăoară: din zendicul *kutaka* „mic", neopersicul *kûtak;* din zendicul *vĕhrka* „lup", neopersicul *gurg;* din protopersicul *vazraka* „puternic", persicul *guzurg* [23] etc.

Ceea ce ne confirmă și mai mult în această credință este că la germani de asemenea goții păstrau pe finalul *-a* în *mahteiga, listeiga* și altele, unde *-ga* reprezintă pe sufixul sanscrit *-ka;* însă germanii moderni nu mai au de acolo decît *mächtig, listig* etc., ceea ce corespunde sufixului scăzut *-k*.

Forma dacică a cuvîntului a fost dară *masuka*, de unde la români prin pierderea vocalei finale și prin căderea accentului pe ultima silabă s-a format dentîi *masok*, crescînd accentatul *u* la *o*, ca și-n *măsòr*, alături de *măsur* din *mensuro*, *cot* din *cubitus*, *scot* din *excutio* etc., iar apoi din *masok*, prin asimilațiune, *mosok*, întocmai ca în *noroc* din slavicul *narok*.

Dulăul și *mosocul* (17) se pot făli de a fi preces dominațiunea romană pe țărmii nordici ai Dunării!...

[23] Cf. Fr. Müller, *Beiträge zur Lautlehre der neupersischen Sprache*, în „Sitzungsberichte der Wiener Akademie", hist.-phil. Cl., t. 41, p. 294, 298.

Cuvîntul *țurcă* este unul din cele mai interesante în terminologia noastră pastorală.

D. Pontbriant zice că *țurcan* se cheamă berbecele ordinar, „mouton ordinaire", iar pe *țurca* o traduce prin „arbre de Noël" [24].

Lexiconul Budan indică numai pe această din urmă, aducînd-o sub două forme: *turcă* și *țurcă* „eine Weihnachtsmaske bey den Walachen" [25].

Marienburg ne spune că *țurcan* e cea mai veche varietate ovină în Transilvania, cu lînă lungă, dar de calitate inferioară [26].

D. Aurelian, descriind păstoria din Prahova, ne arată de asemenea că oile *țurcane* sînt acelea a cărora „lînă lungă este cea mai căutată pentru sarice" [27].

La prima vedere, între masca de Crăciun numită *turcă* sau *țurcă* și între *țurcele* sau *țurcanele* din păstoria română nu poate fi nici o legătură, și totuși în ambele cazuri vorba înseamnă același lucru.

Condus de simpla asemănare de sonuri și uitînd modernitatea otomanilor în Europa, Cantemir își închipuia că „țurca" de la Crăciun, pe care el însuși o numește obicei vechi, s-ar fi inventat la străbunii noștri din ură contra turcilor; din fericire, dînsul adaugă imediat că ea nu este în realitate altceva decît o grotescă efigie de cerb [28], și aceasta, înlăturînd orice ipoteză etimologică luată în afară din nomenclatura animală, aruncă cea întîie rază de lumină asupra istoriei cuvîntului.

---

[24] *Dicț. româno-francez*, 756.

[25] *Lex. Bud.*, 727.

[26] Marienburg, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1813, in-8, t. 1, p. 55.

[27] „Revista științifică", 1872, p. 301.

[28] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Papiu, Bucur, 1872, in-8, p. 142: „Turca, spectaculum quod in Turcarum odium priscis temporibus excogitatum videtur. Namque die natalitiis Domini sacra, *cervino capiti cornuto* larvam attexunt e variegato linteo consutam, et sat longam, ut pedes quoque portantis tegat. Hanc ita constructam alius senis gibbosi larvam gerens ascendit, et magno cum comitatu cunctas plateas domosque saltando et ludendo peragrat". Cf. *Kantemir's Beschreibung der Moldau*, Leipzig, 1771, in-8, p. 317.

Avem dară în limba română aceeași vorbă sub două forme și cu două accepțiuni: *turcă* și *țurcă* sau *tsurcă* „oaie" și „cerb".

Dacă ne vom aduce însă aminte asociațiunea între „cerb" și „căprioară", o asociațiune comună mai tuturor limbelor, atunci va fi natural a conchide că semnificațiunea proprie a *țurcei* sau *turcei* n-a fost la noi oaie și cerb, doi animali prea diferiți unul de altul, ci a fost oaie și capră.

Mai întîi să studiem elementul fonetic al acestui cuvînt.

În articlul nostru despre „traistă" am văzut deja că inițialul *t* reprezintă adesea un grup primitiv *st*, adecă forma *turca* poate proveni din prototipul *sturca*, prin suprimerea lui *s*, întocmai ca în al nostru *tulei* față cu macedoromânul *sturu* din sanscritul *sthûla* (18).

Tot la *sturca* vom ajunge pe o altă cale, luînd drept punt de plecare forma cea sibilată, *tsurca*.

În adevăr, după fonetismul român, grupul inițial *st* este expus a trece prin metateze în *ts* (19).

De o asemenea tranzițiune noi posedem cel puțin două probe necontestabile chiar în vorbe de origine latină, și anume:

1. *Țoală*, adecă *tsola* „haină", din latinul *stola*, cu finalul *ra* pentru *la*, ca și-n *moară* din *mola;*

2. *Țîră*, adecă *tsira* „picătură", din latinul *stira*, de unde deminutivul *stirula*, contras în *stilla* [29].

Așadară, fie plecînd de la *turcă*, fie de la *țurcă*, ne izbim de prototipul *sturca*, avînd înțeles de „oaie" și de „capră".

Dialectele persice ne oferă un exemplu foarte interesant despre modul cum poate să scază semnificațiunea unei vorbe: în limba zendică *gaoçpenta*, însemnînd „taur", în toate graiurile derivate acest termen ia accepțiunea de „oaie" și de „capră", huzvareticul *goçpand*, persicul *gôçpend*, neopersicul *gôçfand*, taticul *guçpen* și mazanderanicul *guçen* [30].

În limba sanscrită *vrișan* vrea să zică „taur" și *vrișni* „berbec".

---

[29] Corssen. *Ueber Aussprache der lateinischen Sprache*, II, 528.
[30] Justi, *Handbuch der Zendsprache*, 100.

După Pictet, dintr-o singură radicală derivă sanscritul *damĭa* „juncan“, grecul δάμαλος „vițel“, latinul *dama* „căprioară“ și celto-cimricul *dafad* „berbec“ [31].

Fiind dară legitim de a căuta pe al nostru *sturka* în celelalte limbe indo-europee nu cu semnificațiunea precisă de „oaie“ sau de „capră“, ci cu aceea de „taur“, noi găsim pe sanscritul *sthûra* „taur“, zendicul *çtaora* „vită de muncă“, oseticul *stur* „orice fel de vită“, goticul *stiur* etc.

O formațiune absolutamente analogă cu românul *stur-ka* s-ar părea a fi anglo-saxonul *stior-k* sau *stir-k* „juncan“, olandezul *stieri-ck*, bas-germanicul *star-ke*, mai observîndu-se că-n dialectul bavarez această vorbă, sub forma de *sterch*, a scăzut ca și la noi la semnificațiunea de „oaie“.

La germanii din Panonia *stür-ke* însemnează „vițel“, precum vedem într-un act din comitatul Scepusiului: „es waren kü und *stürken* in allem 911 und schafe 900 stück“ [32].

În orice caz, însă, la români sufixul *-ka* este secundar în *tur-că* sau *ţur-că* (20), un sufix relativamente nou, servind numai a da o accepțiune deminutivă formei normale *tura* sau *ţura*, întocmai ca în *fii-că* din *fiia* [33].

Cu un alt sufix deminutival, anume *-iţa*, noi o aflăm peste Dunăre.

Karagici ne spune că la slavii din Raguza, probabilmente și pe aiuri în Dalmația, *turiţă* se chema odinioară o efigie de cal, pe care o arătau în carnaval dempreună cu alte două maște, una *cĭoroĭe* avînd o lungă coadă, alta numită *vila*, îmbrăcată ca o fată [34].

Precum în *cĭoroĭe* e peste putință a nu recunoaște pe a noastră „cioară“ și-n *vila* pe ale noastre „iele“, fantome femeiești foarte răutăcioase, cărora li se atribuie în popor mai cu seamă paralizia [35], tot așa dalmatina *turiţă* din carnaval este româneasca *turcă* de la Crăciun, cu singura deosebire că un cal a înlocuit pe un cerb.

---

[31] Pictet, *Les origines indo-européennes*, 1, 340.

[32] Schröer, *Wörterbuch der deutschen Mundarten*, in „Sitzungsberichte der Wiener Akademie“, 1858, t. 27, p. 208.

[33] Cf. Schwabe, *De deminutivis graecis et latinis*, Gissae, 1859, in-8, p. 44 și urm.

[34] *Lex. serbicum*, 828.

[35] Pontbriant, 310, aduce o formă bărbătească: „*iel*, esprit malin, mauvais esprit, farfadet; *luat de iele*, paralytique, frappé de paralysie“.

Cioara, *vila* și *turița* sînt cîte trele dopotrivă tracice.

Cioara n-are a face cu grecul κορώνη și latinul *cornix* sau cu κόραξ și *corvus*, căci pe de o parte diferă sufixurile, iar pe de alta inițialul *k* s-ar fi mănținut în *cioară* după cum s-a conservat în *corb*, cu atît mai mult că legătura reală între corb și cioară trebuia să influințeze într-un mod puternic asupra legăturei lor nominale.

E de mirare că d. Cihac, atît de judicios aproape totdauna, s-a încercat a latiniza pe *cioară* [36], scăpîndu-i din vedere că albanește această pasăre se zice *sorră* [37], iar albanezul *s* niciodată nu corespunde greco-latinului *k* [38].

Cuvîntul este dară tracic, trecînd la români din *sorra* în *cioară* prin tranzițiunea sibilantei în palatală[(21)], întocmai precum din *socci*, numele unui feli de papuci la greci, la romani și chiar la traci [39], țăranul român a făcut *cioci* [40].

Tracicul *sorra* este identic, la rîndul său, cu persianul *sâr*, pasere neagră și cîntătoare, „avis quaedam nigra et canora", după cum traduce Vullers [41], iar persianul *sâr* își are păreche în numele sanscrit de pasere *çari* sau *çârikâ*, de unde de asemenea litvanul *szarka* și slavicul *sroka* [42].

De aceeași proveninţă tracică este *vila*, pe care o cunosc numai slavii de la sud, cei stabiliți adecă pe teritoriul tracic, pe cînd deloc n-o au nici rușii, nici polonii, nici boemii, nici elementul protoslavic reprezintat prin limba litvană.

Cum că *vila* este în adevăr tracică, există un argument direct.

O aveau prin împrumut grecii cu mult înainte de așezarea slavilor pe Peninsula Balcanică în vecinătatea Dunării.

---

36 *Dict. d'étymologie daco-romane*, 56.

37 Hahn, *Alban. Studien*, *Lex.*, 116. În Berat, *sorră* se întrebuințează și ca ocară, întocmai ca la noi *cioara*. Cf. Xylander, *Die Sprache der Albanescn*, Frankfurt, 1835, in-8, p. 182.

38 Cf. Miklosich, *Bemerkungen über die Lautlehre*, în *Albanische Forsehungen*, Wien, 1871, in-4, p. 73 și urm.

39 Fick, *Phrygische Glossen*, în Kuhn, *Beiträge*, VII, 375—7.

40 Pontbriant, 130: „*cioci*, chauffe-pieds, chaufferette". — Deja *Lex. Bud.*, 121: „*cioci*, sacculi pedales, de la *soccus*, un feli de încălțăminte ușoară la greci, la comedianți și la jucăuși".

41 *Lexicon persico-latinum etymologicum*, Bonnae, 1864, in-8, t. 2, p. 184.

42 Pictet, *Orig.*, I, 477.

Lexicograful Esichiu, carele trăia în Alexandria înainte de anul 300, menţionează cuvîntul γελλώ în sens de vampir femeiesc sugînd sîngele copiilor nou născuţi [43].

Suida adaugă că orice moarte grabnică se atribuia acestor *ghelle* [44].

Le cunoaşte de asemenea Nicefor Calist, Psel, Ignatiu Diacon, pînă şi Nomocanonul bizantin.

Nicăiri însă nu veţi afla această vorbă în grecitatea cea clasică, ceea ce denotă că elenică ea nu este.

Coincidinţa „ielelor" în limba română cu „ghellele" din provincialismul grec anterior invaziunii slavice demonstră pînă la evidinţă că grecii şi românii n-au putut să le capete unii şi alţii decît de la vechea poporaţiune intermediară între Dacia şi Elada, prin urmare numai şi numai de la traci.

Tot de acolo le-au luat mai tîrziu serbii sub forma de *vila*.

Hugo Weber deduce pe esichianul γελλώ din elenicul γελάω „a lumina" [45]; cum însă de nu ne întîmpină niciodată γελλώ în limba elenă propriu-zisă, deşi γελάω este o zicere eminamente omerică? Şi-apoi nici în γελλώ, nici în *vila* serbilor, nici în *ielele* noastre, nu se arată nicăiri semnificaţiunea de „lumină", ci mai curînd acea de „întunerec", de „răutate", de „amăgire".

Următorul descîntec poporan contra paraliziei poate să dea o idee despre natura cea infernală a ielelor:

„Voi ielelor, măiestrelor,
Duşmane oamenilor,
Stăpînele vîntului,
Doamnele pămîntului,
Ce prin văzduh zburaţi,
Pe iarbă lunecaţi
Şi pe valuri călcaţi,

---

[43] Hesych., ed. Schmidt, I, 421: Γελλώ εἴδωλον 'Εμπούσης τὸ τῶν ἀώρων, τῶν παρθένων. Γελλῶς... δαίμων, ἥν γυναῖκες τὰ νεογνὰ παιδία φρασῖν ἁρπάζειν.

[44] Suid., ed. Kuster, 471: Γελλοῦς παιδοφιλωτέρα αὕτη ἄωρος ἐτελεύτησε καὶ τὸ φάντασμα αὐτῆς ἐπὶ τὰ παιδία καὶ τοὺς ἀώρους θανάτους ιέναι.

[45] *Etymologische Untersuchungen*, Halle, 1861, in-8, p. 42—3.

Vă duceţi în locuri depărtate,
În baltă, trestie, pustietate,
Unde popa nu toacă,
Unde fata nu joacă..."[46]

Corespundintele sanscrit al ielelor este *vêlâ*, carele singur poate să satisfacă aci tuturor condiţiunilor materiale şi funcţionale.

Sanscritul *vêlâ* însemnează pe de o parte „boală" şi „moarte grabnică", pe de alta, „o petrecere nestatornică", adecă exprimă toate nuanţele pe care le observăm la greci în γελλώ, la serbi în *vila* şi la români în *iele*.

Derivat din radicala *vêl* „a se mişca", sanscritul *vêlâ* se aplică şi la vînt, explicîndu-ne astfeli epitetul „ielelor" noastre:

„Voi ielelor, măiestrelor,
Duşmane oamenilor,
Stăpînele vîntului..."

Prin son şi prin înţeles, este imposibil a despărţi pe românul *ielă* (22) de sanscritul *vêlâ*.

Dacă grecii ar fi moştenit această vorbă din zestrea primitivă comună a viţei indo-europee, fonetismul elenic ar fi dat lui *vêlâ* forma de Fειλω, de unde prin tranziţiunile ordinare ale digamei proveneau ειλω, βειλω sau γειλω; fiind însă împrumutat posterioramente de la traci, cuvîntul ni se prezintă în scriitorii bizantini sub variantele cele mai eterogene: nu numai γελλώ, ci încă γελώ γιλλω γιλώ şi γυλοῦ [47], o multiplicitate imposibilă pentru un termen curat elenic.

Ghela ca la greci, *vila* ca la serbi şi *iela* ca la noi, toate colaterale sanscritului *vêlâ*, au fost trei forme provinciale egalmente tracice, căci tot aşa românii confundă pe iniţialul *v* cu *g* şi cu *ĭ*, pronunţînd pînă astăzi pe latinul *vinum* în unele locuri *vin*, în altele *ghin* şi *ĭin*, după cum a observat-o deja d. Cipariu [48], un fonetism nelatin şi neslavic, pe care străbunii noştri l-au putut moşteni numai de la daci.

---

[46] Alecsandri, *Poezii populare*, ed. 2, p. 10.
[47] Du Cange, *Glossarium mediae graecitatis*, Lugduni, 1688, i. f., p. 240.
[48] Cipariu, *Gram.*, 74.

Tracismul *cioarei* și al *vilei*, dintre cele trei efigii de carnaval ale raguzanilor, ne scutește de sarcina de a mai insista asupra tracismului *turiței*.

Nu este aci locul de a limpezi rolul acestei trinități în antica mitologie tracică.

Vom spune numai că, precum în *turca* tracilor din Dacia capra deveni cerb prin intermediul căprioarei, de asemenea în *turița* tracilor din Iliria oaia s-a metamorfozat în cal printr-un intermediu analog, pe care-l oferă în limba română cuvintele *cîrlan* și *mînzat*, ambele aplicabile la oaie și la cal totodată, însă numai la un cal tînăr sau mic [49].

Semnificațiunea cea directă a *turei* sau *țurei* la traci, de unde s-au dezvoltat apoi celelalte accepțiuni indirecte, este „oaie" și „capră".

Tot așa la greci μῆλα însemna „oaie" și „capră" în același timp, ca și-n limba ebraică *tsôn* [50].

ELEMENTE LATINE

Mulțimea elementelor dacice, dintre cari noi am ales în studiul precedinte numai pe cele mai susceptibile de a fi urmărite cu toată rigurozitatea de procedură a filologiei comparate, probează că colonii latini au găsit aci o poporațiune indigenă ocupată mai cu seamă cu creșterea vitelor, după cum aceasta rezultă, pînă la un punct, chiar din basrelievele Columnei Traiane [1].

Parte prin amestecul cuceritorilor cu cei cuceriți, parte prin continuitatea de influință a acelorași condițiuni teritoriale sub cari mai-nainte s-au fost dezvoltat dacii, noua naționalitate daco-latină a moștenit cu pămîntul și a păstrat apoi în curs de secoli tradiționalul trai ciobănesc al predecesorilor săi, adăogîndu-se astfeli în nomenclatura noastră pastorală elemente latine cătră cele dacice.

Dacă de la daci noi avem pe *cioban* și pe *baci*, *stînă* și *traistă*, *urdă* și *brînză*, *mosoc* și *dulău*, *țurcă* și o seamă de alți

---

[49] Cihac, 157: „*mînz*, poulain, bidet, pouliche; *mînzar*, *oaie mînzară*, brebis à lait". Laurian-Massim, *Glosariu*, 120: „*cîrlan*, miel de 2 ani, cal de 2 ani". Barcianu, 32: „*cîrlan*, ein zweijähriges Füllen Lamm".

[50] Höfer, *Histoire de zoologie*, Paris, 1873, in-8, p. 16.

[1] Nr. 62, 119, 124, ed. Fröhner.

termeni analogi, pe cari le vom cerceta aiuri în cursul acestor studii, e nu mai puțin adevărat că și latinii ne-au transmis un mare număr de vorbe privitoare la păstorie, dintre cari iacă vreo două-trei:

Berbec sau *berbece*, latinește *vervex*, în latinitatea medie *berbicus* [2];

Ariete sau *arete*, latinește *aries*, din tema *ariet-*;

Caș, latinește *caseus*;

Cheag, o metateză din *caghĭu*, formă muiată din *cagliu*, latinește *coagulum* (23);

Staul, latinește *stabulum*;

Turmă, latinește *turma*;

Unt, latinește *unctum*;

Zer, cu *z* pentru *s* ca și-n „zahar", latinește *serum*(24);

Păcurari, latinește *pecuarius*;

Păstor, *capră*, *mînză* (25) etc.

E remarcabil că unele din aceste vorbe lipsesc diverselor dialecte romanice. Francezii, bunăoară, n-au pe *aries*, pe *caseus*, pe *turma*, pe *serum*, pe *pecuarius* și altele. Pe toate însă, dopotrivă cu românii, le posedă limba italiană, adesea chiar sub aceleași forme, precum din *pecuarius* ne întîmpină în dialectele italo-meridionale *pecuraru*, în dialectul toscan *pecorajo* din *pecorario*, adecă cu *r* intercalat prin acomodațiune între *a* și *u*.

Oricine contestă dintr-un patriotism rău înțeles legitimitatea celor spuse de către noi într-un alt articol despre nelatinismul plugăriei române, în care am văzut că elementele dacice și romane sînt foarte puține sau foarte ecuivoce, terminologia aproape întreagă fiind curat slavică, ar trebui să explice mai întîi de toate curiosul antagonism între marele *plus* daco-latin în ciobănie față de micul *minus* în agricultură.

Dacă pretindeți că străbunii noștri, deși nu vor fi încetat niciodată de a plugări, totuși au uitat vechile cuvinte agricole de ale lui Cincinnatus și Catone, schimbîndu-le mai tîrziu pe vorbe serbe și slovace, apoi cum oare de nu s-a întîmplat ceva asemenea și-n privința nomenclaturei pastorale, în care, din contra, mai toate sînt dacice și cu deosebire latine?

---

2 Du Cange, *Gloss. med. lat.*, ed. Carpent., I, 656.

În adevăr, cuvintele slavice în vocabularul nostru păcurăresc sînt tot pe atît de puține pre cît de multe sînt ele în plugăria română, și nu numai puține, dar încă sporadice, întrebuințîndu-se abia în unele localități sau în concurință cu nește termini neslavici, precum este, de exemplu, *islazul* alături cu *pășune* și cu *imaș*.

În loc de a fi procurat ceva păstoriei române, slavii și celelalte popoare învecinate au căpătat dînșii de la noi un însemnat continginte de vorbe relative la ciobănie, dintre cari am văzut deja mai sus pe *baci*, pe *brînză*, pe *urdă*, pe *stînă* etc., trecînd pe această cale la poloni, la unguri, la bulgari, la serbi, la sași.

Aceeași soarte au avut și unele elemente latine, serbo-bulgarii și rutenii luînd pe *turma*, iar maghiarii împrumutînd pînă și pe *berbece!*

O consecință firească a traiului eminamente bucolic al românilor din Dacia în tot cursul veacului de mijloc a fost că numele *vlah*, pe care slavii și germanii ni-l dedeau dentîi numai ca la o națiune romanică, după cum tot *vlah* „Wälsch" sau „Wloch", ei numeau de asemenea pe francez și pe italian, a devenit pentru toate popoarele carpatine și balcanice sinonim cu „cioban", cu atît mai mult că și frații noștri din Macedonia, aflîndu-se într-o pozițiune teritorială asemănată cu a noastră, duceau același feli de viață.

Nu numai la bizantini, la albanezi, la serbi și la bulgari cuvîntul *vlah* ajunsese a însemna pe român și pe păcurar totodată, păstoria considerîndu-se pretutindeni ca trăsura cea mai caracteristică în modul de activitate al părinților noștri, dar tot așa găsim la moravi și la slovaci [3], ba și-n dialectele germanice din Panonia [4].

Negreșit că o sentință atît de unanimă din partea tuturor vecinilor de orice ginte, la nord și la sud de Dunăre, putea să se aplice numai cătră o națiune dedată ciobăniei aproape exclusivamente într-un interval de timp foarte îndelungat, astfeli că ar fi de ajuns și atîta pentru a înfige convicțiunea într-o minte imparțială, chiar dacă n-am avea mărturia și mai pozitivă a limbei române.

---

[3] Miklosich, *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen*, în „Denkschriften der Akad.", hist.-phil. Cl., Wien, 1867, t. 15, p. 136.

[4] Schröer, *Wörterbuch der deutschen Mundarten*, în „Sitzungsberichte der Akad.", h. ph. Cl., Wien, 1859, t. 31, p. 260.

Înainte de Traian ca daci, după Traian ca daco-latini, strămoşii noştri pînă pe la secolul VIII au fost păstori şi numai păstori, întroducîndu-se apoi o brumă de plugărie şi sporind treptat pînă pe la secolul XIV, cînd agricultura începe a întra într-o rivalitate mai pronunţată cu stîna.

Ciobanul însă trebui să fie voinic, mult mai voinic decît plugarul, căci pe el nu-l ameninţă seceta şi lăcusta, contra cărora într-o societate primitivă orice luptă e peste putinţă, astfel că tot ce rămîne de făcut bietului om este de a-şi încrucişa mîinile pe piept într-o desperată apatie, pierzînd pînă şi deprinderea de rezistinţă, ci pe dînsul îl atacă alţi voinici, voinici pe cari poate să-i învingă, dacă îi va întrece în voinicie.

Poezia noastră poporană celebrează eroismul ciobănesc chiar într-o femeie.

Nu ne putem stăpîni de a nu reproduce aci întreaga baladă *Şalga*, întocmai după cum se reproduce un document:

„Sus pe malul Dunărei
La perdeaua cu cîni răi
A Şalgăi a vădanei
Este-o turmă de cîrlani
Păscută de opt ciobani,
Turma Şalgăi cea frumoasă,
Ca şoimul de inimoasă.
La perdea în miezul nopţii
Nemerit-au haiducii.
Nemerit-au, năvălit-au,
Paloşele zingănit-au,
Pe ciobani legatu-mi-au,
Dulăi împuşcatu-i-au,
Iar pe baciul cel mai mare
Îl ferecau şi mai tare
Cu coatele la spinare,
De striga că rău îl doare:

— Căpitan Caracatuci,
Vătăjel peste haiduci,
Peste cinci sute şi cinci
Tot haiduci de cei voinici!

De-ai făcut vrodată bine,
Fă-ţi o milă şi cu mine
Şi-mi dezleagă braţele,
Rău mă dor sărmanele!

Căpitanul se-mblînzea,
Braţele-i le slobozea,
Iară baciul cum scăpa
Mîna în sîn şi-o băga,
Bucium de aur căta
Şi de trei ori buciuma
Văile se răsuna,
Frunzele se clătina
Şalga-n somnu-i l-auzea,
La soacră-sa se ducea
Şi din gură-aşa-i zicea:

— Maică, măiculiţa mea!
N-auzişi tu buciumînd
Şi văile răsunînd?
Nu ştiu, maică, ciobanii
Rătăcit-au cîrlanii,
Ori drumul au rătăcit,
Ori haiduci au năvălit!

Baba soacră răspundea:

— Mergi te culcă, fata mea;
De ciobani nu te-ngrija,
C-aşa bucium ei de dor,
Cînd le-i dor de casa lor.

Soacra bine nu sfîrşea,
Şalga iar că auzea
Glas de bucium răsunînd,
Pînă-n suflet răzbătînd.

— Hei copii, copii argaţi,
Somnul dulce voi lăsaţi
Şi-un cal iute mi-nşeuaţi,

Puneți șeaua bărbătește,
Să încalec voinicește!

Ea pe cal se arunca
Și spre Dunăre-alerga,
Hăulind și chiuind,
Buzduganul învîrtind.
Cît haiducii o zărea,
Loc de fugă nu găsea,
Iar Șalga îi urmărea
Și din gură-așa răcnea:

— *Ian așteapt-așteapt-așteaptă,*
Să luptăm la luptă dreaptă,
Căpitan Caracatuci,
Vătăjel peste haiduci,
Peste cinci sute și cinci,
Tot haiduci de cei voinici!
Stăi pe loc să ne-ntîlnim,
Două vorbe să grăim
Și-n arme să ne lovim,
Că mă jur pe Dumnezeu,
Să te-nvăț eu, fătul meu,
Cum se leagă ciobanii,
Cum se pradă cîrlanii!

Căpitan Caracatuci,
Cetaş mare de haiduci,
Se ducea-ducea-ducea,
Nici capul nu-şi întorcea.
Şalga-i ici, Şalga-i colea,
Capul din fugă-i tăia!
Capu-n urmă rămînea,
Trupu-nainte fugea,
Sîngele părîu curgea,
Drumul roșu se făcea!...

Cică mări de pe-atunci,
Cînd vin cete de haiduci,
Drumul lor nici că greșesc,

Nici că zău mai nemeresc
La perdeaua cu cîni răi
A Şalgă-i a vădanei
De pe malul Dunării....“[5]

Dacă însă hoţii pîndesc turme pe cîmpie, neşte duşmani tot atît de îngrozitori o aşteaptă la munte: fiara sălbatecă.

Ciobanul trebui să fie vînător.

Aceasta ne aduce acum a urmări pe ţărmul nordic al Dunării originile vînătoriei, care la toate popoarele pastorale reprezintă dacă nu singurul, cel puţin momentul cel mai energic în reacţiunea omului contra naturei.

---

[5] Alecs., *Poezii populare,* ed. 2, p. 58—60.

STUDII GRAMATICALE ASUPRA LIMBEI DACILOR

„... Persica bracca tegit".
OVID., *TRIST.*, V, 10

GENITIV ŞI DATIV

Miklosich a observat de mult că identitatea formală a dativului cu genitivul în graiul român trebui să fie la noi o moştenire de la daci, deoarăce un fenomen identic, „die Bezeichnung des Genitivs und des Dativs durch dieselbe Form", caracteriză de asemenea limbele albaneză, bulgară şi necgreacă, adecă pre toate popoarele aşezate pe vastul teritoriu ocupat altădată de marea ginte tracică, din care dacii făceau şi ei o parte integrantă [1].

Aceeaşi observaţiune a repeţit-o apoi ilustrul nostru amic Hugo Schuchardt [2].

Venerabilul canonic Cipariu, stăpînit de sentimentalismul de a nu vedea în limba noastră decît Roma şi iarăşi Roma, se fereşte în privinţa declinaţiunii române de a menţiona măcar pe Miklosich sau pe Schuchardt, deşi *Gramateca* cea încoronată de Societatea Academică apăru la lumină în urma fecundelor cercetări ale acestor mari filologi.

---

[1] Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, în „Denkschriften der Wiener Akademie", 1862, t. 12, p. 7.

[2] *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, Leipzig, 1866—68, in-8, t. 4, p. 49.

D-sa știe că dativul și genitivul formează românește un singur caz pe care însuși îl numește „genitiv-dativ“ [3]; știe că dativul și genitivul au ambii la noi „numai una și aceeași terminațiune totdauna și în singulare și în plurale“ [4]; știe că la români „diferința între genitiv și dativ în amîndoi numerii și în toate declinațiunile se determină prin regime“ [5]; d-sa știe toate acestea, le și spune, dar nu voiește în ruptul capului să bănuiască aci vro influință nelatină.

Din contra, într-o altă scriere d. Cipariu nu se sfiește a ne asicura că și lătinește dativul și genitivul „puțină sau mai nici o diferință nu aveau“ [6], făcîndu-se astfeli a uita totalitatea declinațiunii latine nominale și pronominale la înmulțit, aproape totalitatea declinațiunii latine pronominale la singurit și trei cincimi din declinațiunea latină nominală iarăși la singurit.

Abia în singuritul primei declinațiuni genitivul latin *ae* se arată identic cu dativul *ae*, însă chiar această excepțională identitate e numai aparinte, căci adevărata desinință a dativului singurit din prima declinațiune este *ai*, iar adevărata desinință a genitivului este *as* (1), mai conservată în *pater familias*, alături cu posteriorul *familiae:* vechii latini ziceau nu *equae* în dativ și-n genitiv, ci în dativ *equai*, întocmai ca sanscritul *açvâyâi*, și-n genitiv *equas*, întocmai ca sanscritul *açvâyâs*.

Identitatea genitivului cu dativul la singurit în a cincea declinațiune, de exemplu *faciei* la ambele cazuri, este și mai iluzorie, căci în Enniu, în Lucrețiu, în Cicerone și-n Virgiliu ne mai întimpină încă pentru genitiv desinința cea adevărată cu *s: dies* în loc de *diei*, *pernicies* în loc de *perniciei*, *luxuries*, *rabies*, *facies* în loc de *luxuriei*, *rabiei*, *faciei* [7] etc., pe cînd niciodată nu s-a văzut undeva un dativ latin cu terminațiunea *s*.

Pe de o parte dar genitivii singuriți *ae* sau *ai* și *iei* nu sînt originari, ceea ce vrea să zică că identitatea lor cu dativii singuriți *ae* sau *ai* și *iei* nu rezultă din organismul

---

[3] *Gramateca limbei române*, București, 1869, in-8, t. 1, p. 173.
[4] *Ibid.*, p. 175.
[5] *Ib.*, 191.
[6] Cipariu, *Principia de limbă*, Blaj, 1866, in-8, p. 43.
[7] Corssen, *Ueber Aussprache, Vocalismus und Betonung der lateinischen Sprache*, Leipzig, 1870, in-8, t. 2, p. 72—3.

limbei latine; pe de alta, chiar dacă i-am considera fără legătură cu prototipurile lor *as* și *ies*, totuși ei formează un grup fără comparațiune mic și eminamente anormal față cu restul sistemului declinatoriu latin nominal și pronominal.

Mai pe scurt, lătinește la singurit și la înmulțit genitivul și dativul în numi și-n pronumi diferă cu desăvîrșire unul de altul, după cum difereau și-n celelalte dialecte italice ale anticității, dintre cari știința modernă a reușit a reconstrui pînă la un punt pe cel oschic și pe cel umbric [8].

Dacă dativul și genitivul se confundă undeva în limba latină, apoi numai doară în unele acte scrise în secolul XV de către vreun bucher român, carele în neștirea clasicității se mulțumea a îmbrăca lătinește o sintaxă curat română. Astfeli, bunăoară, într-o sentință judiciară internațională dată în București, la 9 noiembrie 1469, marele vornic Neagu subscrie: „Nagh, pallatinus ipsius *illustri principi* Radwl, vayuode transalpensis" [9], adecă pune dativul *illustri principi* în locul genitivului *illustris principis*, fiindcă românește în ambele cazuri, în genitiv ca și-n dativ, el era deprins a zice dopotrivă: *luminatului domn*.

Iacă în limba latină un curat românism, pe care în deșert s-ar încerca d. Cipariu a-l metamorfoza într-un latinism al limbei române!

Cu același drept, un elenoman ar vedea aci un grecism, sub cuvînt că dialectul doric zicea la genitiv singurit din a doua declinațiune λόγω, ceea ce se aseamănă cu dativul λογῳ, deși în realitate acesta din urmă este λογωι, iar cel dentîi λόγου [10]; cu același drept, un turanoman ar putea aduce ca exemplu pe genitivul ostiac *lîmben* alături cu dativul *lîmben*, uitînd că forma cea corectă este *lîmbend*, precum se vede din comparațiune cu celelalte cuvinte la dativ din aceeași declinațiune [11]; cu același drept, în fine, un teutoman ar cere preferință pentru articolul german femeiesc *die* avînd astăzi la singurit pe *der* la genitiv și la dativ [12],

---

[8] Schleicher, *Compendium*, § 252, 253. Aufrecht u. Kirchhoff, *Die umbrischen Sprachdenkmäler*, Berlin, 1849, in-4, t. 1, p. 110—111.

[9] National-Archiv din Sibiu, nr. U.V. 1163.

[10] Ahrens, *De dialecto dorica*, Gottingae, 1843, in-8, p. 227.

[11] Castrén, *Grammatik der samojedischen Sprachen*, Petersb., 1854, in-8, p. 47.

[12] Hahn, *Albanesische Studien*, Jena, 1854, in-8, *Gram.*, p. 28, nota.

macar că adevăratul dativ, întrebuințat încă sînt acum cîțiva secoli, nu este *der*, ci *dere*, diferind prin urmare de genitivul *der* [13].

Pe noi însă nu ne pot preocupa neşte izolate aparinţe anormale, ci numai o realitate în armonie cu întreaga economie a unei limbe.

Astfeli nici ostiacă, nici nemțească, nici dorică, nici latină nu este identitatea dativului cu genitivul în declinațiunea română, în care totdauna, fie în teme nominale, fie în cele pronominale, fie la singurit, fie la înmulțit, genitivul coincidă exactamente cu dativul.

Cît se atinge de particula *a*, pusă la noi denaintea genitivului cînd acesta urmează după un nominativ, acuzativ sau vocativ, bunăoară în *frumoasa grădină a împăratului*, ea nu este decît articlul definit aparținînd numelui ce-i precede şi depinzînd de el, fără nici o solidaritate cu genitivul ce-i succede, astfeli că:

<table>
<tr><td>bunul cal al</td><td rowspan="4">} țăranului</td></tr>
<tr><td>buna casă a</td></tr>
<tr><td>bunii cîni ai</td></tr>
<tr><td>bunele holde ale</td></tr>
</table>

sau:

<table>
<tr><td>al</td><td rowspan="4">} țăranului {</td><td>bun cal</td></tr>
<tr><td>a</td><td>bună casă</td></tr>
<tr><td>ai</td><td>buni cîni</td></tr>
<tr><td>ale</td><td>bune holde</td></tr>
</table>

ecivalează cu:

<table>
<tr><td>bunul calu'l</td><td rowspan="4">} țăranului</td></tr>
<tr><td>buna cas'a</td></tr>
<tr><td>bunii cîni'i</td></tr>
<tr><td>bunele holde'le</td></tr>
</table>

De aceea d. Cipariu a fost foarte corect cînd a supres cu desăvîrşire la genitiv pe acel *a* în paradigmele declinațiunilor.

---

[13] Schleicher, *Die deutsche Sprache*, Stuttgart, 1860, in-8, p. 252.

Trebuia totuşi să adauge că-n dialectul macedoromân genitivul se identifică cu dativul pînă şi prin *a*, pus acolo regularmente denaintea ambelor cazuri, precum:

Nuc—nux

	Singurit	Înmulţit
Gen.	*a nuclui* (nucis)	*a nucilor* (nucum)
Dat.	*a nuclui* (nuci)	*a nucilor* (nucibus)

El—ille

Gen.	*a lui* (illius)	*a lor* (illorum)
Dat.	*a lui* (illi)	*a lor* (illis) [14]

Într-un cuvînt, identitatea genitivului cu dativul la români este perfectă, diferind radicalmente de declinaţiunea tuturor celorlalte limbe neolatine, după cum se poate judeca din următorul tabel comparativ:

Singurit

	italian	spaniol	portugez
gen.	*dello, della*	*del, de la, de lo,*	*do, da*
dat.	*allo, alla*	*al, á la, á lo*	*ao, á*
	francez	retoroman	român
gen.	*du, de la*	*digl, de, della*	*lui, ei*
dat.	*au, à la*	*agl, al, alla*	

Înmulţit

	italian	spaniol	portugez
gen.	*degli, delle*	*de los, de las*	*dos, das*
dat.	*agli, alle*	*á los, á las*	*aos, ás*
	francez	retoroman	român
gen.	*des*	*dels, dellas*	*lor*
dat.	*aux*	*als, allas*	

D. Miklosich, precum am spus, pune identitatea genitivului cu dativul la români pe aceeaşi linie cu un fenomen analog în limbele bulgară şi neogreacă.

Înrudirea nu este tocmai atît de intimă după cum s-ar părea la prima vedere.

---

[14] Athanasescu, *Grammatica trâ românilii*, Bucur., 1865, in-8, p. 11—19.

Grecii moderni alături cu vechiul genitiv elen τοῦ şi τῶν conservă pe clasicul dativ în θεῷ δόξα, în πρὸς τούτοις, în ε'ν ᾧ, iar acolo unde nu-l au defeli îl suplenesc mai adesea prin acuzativ cu prepoziţiunea εἰς sau prin prepoziţiunile στὸν şi στὴν, iar numai cîteodată prin genitiv [15], de pildă în fraza: εἶπα τοῦ ἀδελφοῦ μου în loc de τῷ ἀδελφῷ [16].

Bulgarii, pe de altă parte, au păstrat pe genitiv şi pe dativ din vechea limbă slavică, de exemplu, pe genitiv în: *ot Boga, pet stotin, bez stracha* etc., sau pe dativ în: *knigâ Draganu podade, Bogu sĭa molĭeşe, ĭunatzim dumaşe;* totuşi ambele cazuri se exprimă mai adesea cu ajutorul prepoziţiunilor, sau se confundă dativul cu celelalte cazuri oblice, mai ales cu acuzativul şi cu genitivul [17].

Aşadar, declinaţiunea bulgară şi declinaţiunea neogreacă nu sînt analoge cu declinaţiunea română, ci se poate zice numai atîta, sub raportul dativului şi genitivului, cum că grecii şi bulgarii au resimţit şi dînşii într-o mică doză aceeaşi influinţă gramaticală care la români s-a exercitat într-un mod decisiv.

Mai identic decît la greci şi la bulgari este genitivul cu dativul la maghiari.

Ungureşte, ca şi româneşte, dativul şi genitivul, atît la singurit precum şi la înmulţit, au una şi aceeaşi terminaţiune.

Astfeli:

Atya — pater

Singurit		Înmulţit	
Genitiv:	*atyának,* patris	Genitiv:	*atyáknak,* patrum
Dativ:	*atyának,* patri	Dativ:	*atyáknak,* patribus

Könyv — liber

Genitiv:	*könyvnek,* libri	Genitiv:	*könyveknek,* librorum
Dativ:	*könyvnek,* libro	Dativ:	*könyveknek,* libris

---

[15] Heilmeier, *Ueber die Entstehung der romaischen Sprache*, Aschaffenburg, 1834, in-4, p. 35, 40. Mullach, *Grammatik der griechischen Vulgarsprach*, Berlin, 1856, in-8, p. 151—52.

[16] Pott, *Etymologische Forschungen*, Lemgo, 1859, in-8, t. 1, p. 43.

[17] Bezsonov, *Bolgarskiĭa pĭesni*, Moskva, in-8, 1855, p. 91—98.

De asemenea, în pronumii personali:

Én — ego

Singurit	Înmulțit
Gen. *nekem,* mei	Gen. *nekünk,* nostrum
Dat. *nekem,* mihi	Dat. *nekünk,* nobis

Te - tu

Gen. *neked,* tui	Gen. *nektek,* vestrum
Dat. *neked,* tibi	Dat. *nektek,* vobis

Ö — ille, illa

Gen. *neki,* illius	Gen. *nekik,* illorum, illarum
Dat. *neki,* illi	Dat. *nekik,* illis

Să se observe însă că-n pronumele demonstrativ *az* sau *ez* ambele cazuri se separă, genitivul fiind *azé* sau *ezé* la singurit și *azoké* sau *ezeké* la înmulțit, iar dativul *annak* sau *ennek* și *azoknak* sau *ezeknek.*

Să se mai noteze totodată că chiar în substantivi ungurii, afară de *nak* sau *nek,* mai posedă pentru genitiv o terminațiune specială *é,* zicînd dopotrivă: *atyának* și *atyáé, könyvnek* și *könyvé, atyáknak* și *atyáké, könyveknek* și *könyveké.*

După cum românii n-au moștenit de la latini identitatea genitivului cu dativul, de asemenea nici graiul maghiar n-a avut de unde s-o capete din zestrea comună a limbelor turanice, cari toate disting cu multă stăruință ambele cazuri [18].

În ramura turco-fineză mai în specie, în loc de a se identifica genitivul cu dativul, cel întîi se confundă adesea cu acuzativul, iar cel al doilea cu locativul [19]. În acest mod, de la identitatea normală a genitivului cu dativul la unguri pînă la declinațiunea turanică, ca și de la identitatea normală a genitivului cu dativul la români pînă la declinațiunea latină, nu se poate trage nici o linie de legătură.

A zice pur și simplu că ungurii au împrumutat acest fenomen de la români sau că românii l-au luat de la unguri nu este o soluțiune serioasă, pe cît timp nu se știe de la

---

[18] Abel-Rémusat, *Recherches sur les langues tartares,* Paris, 1820, in-4, t. 1, p. 10, 170, 261, 360 etc.

[19] Castrén, *op. cit.,* 110—117, și *Versuch einer jenissei-ost-jakischen und kottischen Sprachlehre,* Petersb., 1858, in-8, p. 28, 48.

cine anume dintre popoarele mai vechi îl vor fi primit unii și alții.

Afară din Panonia și Dacia, două regiuni învecinate, o identitate tot atît de caracteristică a dativului cu genitivul, ceva mai pronunțată decît la unguri, nu însă decît la români, ne întîmpină peste Dunăre, în limba albaneză.

Iată cîteva exemple:

Mal — munte

	Singurit	Înmulțit	Forma definită	
Gen.	*mali*	*maleve*	*malit*	*malevet*
Dat.	*mali*	*maleve*	*malit*	*malevet*

Nĭeri — om

Gen.	*nĭeriu*	*nĭerëzëve*	*nĭeriut*	*nĭerëzëvet*
Dat.	*nĭeriu*	*nĭerëzëve*	*nĭeriut*	*nĭerëzëvet*

Unë sau *u* — eu

	Singurit	Înmulțit	
Gen.	*mua, meĭe* sau *me*	*nave, neve* sau *na, ne*	În forma definită: *navet* sau *nevet*
Dat.	*mua, meĭe* sau *me*	*nave, neve* sau *na, ne*	

Tine sau *ti* — tu

Gen.	*tüig, teĭe* sau *te*	*ĭuve, ĭu* sau *u*	În forma definită: *ĭuvet*
Dat.	*tüig, teĭe* sau *te*	*ĭuve, ĭu* sau *u*	

Ai — el

Gen.	*atig* sau *i*	*atüre, atüreve* sau *u*	În forma definită: *atürevet*
Dat.	*atig* sau *i*	*atüre, atüreve* sau *u*	

Aio — ea

Gen.	*asaig* sau *i*	*atüre, atüreve* sau *u*	În forma definită: *atürevet*
Dat.	*asaig* sau *i*	*atüre, atüreve* sau *u*	

În pronumele demonstrativ *küig* — acest

	Singurit	Înmulțit
Gen.	*këtig*	*këtüre*
Dat.	*këtig*	*këtüre*

În pronumii interogativi *kuş* sau *tsilli* „cine"

Gen. *kuig*, *tsillit* sau *tsirit*
Dat. *kuig*, *tsillit* sau *tsirit*

Albanezii fiind cea mai directă posteritate existinte a vechii ginţi tracice, şi din aceeaşi ginte fiind la nord de Dunăre atîta dacii, din cari în parte se pogoară românii, precum şi panonii [20], pe teritoriul cărora s-au aşezat maghiarii, identitatea dativului cu genitivul în cîte trele limbele, albaneşte, româneşte şi ungureşte, rezultă a fi o moştenire din antica limbă tracică (2).

Aceasta e cu atît mai cert, cu cît tot în primitiva Tracie acelaşi fenomen, precum am văzut, a mai lăsat urme în limbele bulgară şi neogreacă, pe cînd aiuri nu-l găsim absolutamente nicăiri în Europa din dată ce vom ieşi din Peninsula Balcanică şi vom trece peste Ungaria.

Am arătat că identitatea genitivului cu dativul a fost străină latinilor, de la cari prin urmare n-au putut-o primi românii, şi este nu mai puţin străină tuturor neamurilor turanice, din familia cărora sînt ungurii.

N-au cunoscut-o, de asemenea, vechii elini şi n-o cunosc slavii, litvanii, celţii şi germanii, la cari toţi genitivul şi dativul prezintă la singurit şi la înmulţit în numi şi-n pronumi neşte terminaţiuni diverginţi.

Ca paradigmă, să declinăm pronumele personal *eu* în dativ şi-n genitiv din ambii numeri în limbele sanscrită, elenă, latină, gotică, germană modernă, litvană şi paleoslavică pe de o parte, iar pe de alta în limbele română, albaneză şi maghiară, observînd însă mai denainte că româneşte genitivul singurit al primelor două persoane s-a înlocuit în uz prin pronumii posesivi *meu* (meus) şi *tău* (tuus), iar la înmulţit prin *nostru* (noster) şi *vostru* (vester), astfeli că formele normale genitivo-dative s-au păstrat numai în genitivii enclitici: din parte-*mi*, din parte-*ţi*, din parte-*ne*, din parte-*vă*, iar în cărţile vechi: bunătatea-*le*, brîulu-*ţi*, toiagulu-*ţi*, frăţioru-*vă*, frate-*vă*, muieriloru-*vă*, părinţiloru-*şi* [21] etc.

---

[20] Fr. Müller, *Allgemeine Ethnographie*, Wien, 1873, in-8, p. 470.
[21] Cipariu, *Principia*, 136.

Aşadară:

	sanscrit	elen	latin	gotic	germ. mod.	litvan	slavic	român	alb.	maghiar
					Singurit					
gen.	*mama* *mê*	ἐμεῖο ἐμοῦ μοῦ	*mei*	*meina*	*meiner* *mein*	*manens*	*mene*	*mi*	*mua*	*nekem*
dat.	*mahyam* *mê*	ἐμίν μοί	*mihi*	*mis*	*mir*	*man*	*mŭnê*			
					Înmulţit					
gen.	*asmâkam* *nas*	ἀμμέων ἡμείων ἡμέων ἡμῶν	*nostri* *nostrum*	*unsara*	*unser*	*musu*	*nasŭ*	*nę*	*neve*	*nekünk*
dat.	*asmablyam* *nas*	ἄμμιν ἡμῖν	*nobis*	*unsis*	*uns*	*mumus*	*namŭ*			

Acest tabel ne spune cu cea mai elocinte plasticitate că:

1. Antica limbă tracică, din care identitatea genitivului cu dativul a trecut la albanezi, la români, la maghiari şi-n parte la neogreci şi bulgari, diferea în această privinţă de toate limbele greco-italice, germanice şi slavo-litvane;

2. În limba sanscrită, se poate însă întrevedea rudimentul acestui fenomen, căci alături cu neşte terminaţiuni distinse, *mama* şi *asmâkam* pentru genitiv, *mahyam* şi *asmabhyam* pentru dativ, ne apare pentru genitiv şi dativ la singurit o formă comună *mê*, pentru genitiv şi dativ la înmulţit o formă comună *nas*.

Tot aşa pentru persoana a doua a pronumelui personal limba sanscrită are pe *tê* pentru genitiv şi dativ la singurit, iar pe *vas* la înmulţit, şi Bopp profită de această ocaziune spre a observa că dativul în sintaxea sanscrită se întrebuinţează adesea în loc de genitiv chiar în declinaţiunea nominală[22].

Să se mai noteze că-n dialectul pracrit şi-n dialectul pâli, ambele derivate din sanscrită chiar pe teritoriul Indiei printr-o dezvoltare ulterioară, genitivul şi dativul formează regularmente unul şi acelaşi caz, adecă în loc de dativ se întrebuinţează totdauna genitivul [23].

Iacă deja un început de lumină.

În tabelul de mai sus ne-a fost peste putinţă a declina pronumele personal la celţi, deoarăce aceştia au pierdut desinintele cazuale pronominale; cum că însă la dînşii genitivul niciodată nu se confundă cu dativul, probă este declinaţiunea celtică a substantivilor, bunăoară:

Athir — tată

Singurit	Înmulţit
Gen. *athar*	*athre*
Dat. *athir*	*athraib* [24]

Dul — creatură

Gen. *dulo, duile*	*dula, dule, dail*
Dat. *duli, duil*	*dulib* [25]

---

[22] Bopp, *Vergl. Gramm.*, § 329, nota. Cf. Kuhn, „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung", t. 15, p. 420 şi urm.

[23] Burnouf et Lassen, *Essai sur le Pali*, Paris, 1826, in-8, p. 168.

[24] Ebel. *Die celtische Declination*, în Kuhn, *Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung*, t. 1, p. 155—87.

[25] Stokes, *Die irische Declination*, în *Beiträge*, I, 333—55.

Pînă aci, sub raportul identității genitivului cu dativul în graiul tracic, de unde au moștenit-o albanezii, românii, maghiarii, neogrecii și bulgarii, noi am constatat o asemănare numai în limba sanscrită și mai cu seamă în dialectele ei pracrit și pâli, observînd totodată în astă privință divergința cea mai radicală în limbele elenă, latină, celtică, litvană și germanică.

Tracii, prin urmare, deși au fost de viță indo-europee, totuși nu erau nici eleni, nici latini, nici celți, nici slavi, nici litvani, nici germani.

Ce dară?

În vechea limbă persică, descifrată în scriptura cuneiformă de pe lespezile de la Murghâb, Behistân, Alvend, Susa și Persepolea, nu există decît un singur caz dativ-genitiv, o singură terminațiune, și aceasta în toate părțile declinabile ale cuvîntului și-n toți numerii, la singurit ca și la înmulțit, în numi ca și-n pronumi.

Acea desinință genitivo-dativă la singurit variază după teme, și anume:

1. În temele bărbătești finite cu *a* terminațiunea cazuală este *hya*, precum *Khsayârsa-hyâ (Xerxis* și *Xerxi)* sau *Dârayavusa-hyâ (Darii* și *Dario)*, corespunzînd genitivului sanscrit *-sya*, cu obicinuita tranzițiune a lui *s* în *h* în toate limbele persice.

2. În temele bărbătești finite cu *i* sau *u*, acestea din urmă cresc la *ai* sau *au*, adăugîndu-se *s*, precum din *K'ur-u*—*K'ur-aus (Cyri* și *Cyro)*, din *Fravart-i*—*Fravart-ais (Phraortis* și *Phraorti)*.

3. În temele femeiești finite cu *i*, terminațiunea dativo-genitivă este *yâ*, precum din *d'ipi — d'ipi-yâ (scripti* și *scripto)*, din *bum'i — bum'i-yâ (telluris* și *telluri)*.

La înmulțit desinința dativo-genitivă este *âm* și *nâm*.

Pronumele personal de prima persoană *adam* are în genitiv și-n dativ la singurit *manâ*, în forma enclitică *maiy (mei* și *mihi)*, iar la înmulțit *amâkham (nostrum* și *nobis)* [26].

Într-un cuvînt, antica declinațiune persică prin identitatea dativului cu genitivul nu diferă întru nemic de antica declinațiune tracică, ale cării urme ni s-au transmis atît

---

[26] Spiegel, *Die altpersische Keilinschriften, Uebersetzung, Grammatik und Glossar*, Leipzig, 1862, in-8, p. 153—161.

de bine de către cele cinci limbe moderne din Dacia, Panonia, Iliria şi Tracia propriu-zisă.

Graiul neopersian, deşi derivă mai directamente decît de aiuri din persica inscripţiunilor cuneiforme, totuşi a pierdut identitatea genitivului cu dativul.

De asemenea limba osetică.

În ambele aceste dialecte persice desinințele cazuale sînt însă de o origine relativamente modernă [27].

Identitatea genitivului cu dativul reapare foarte pronunțată în limba armeană, una din cele mai importante în acelaşi grup.

Astfeli armeneşte:

Air — bărbat

Singurit	Înmulțit
Gen. *arrn*	*aranț*
Dat. *arrn*	*aranț*

Dêr — domn

Gen. *dêarrn*	*dêarț*
Dat. *dêarrn*	*dêarț*

Khoir — soră

Gen. *khêrr*	*khêrț*
Dat. *khêrr*	*khêrț*

Mair — mumă

Gen. *maur*	*maurț*
Dat. *maur*	*maurț*

În pronumi limba armeană are un dativ separat de genitiv, nu însă într-un mod sistematic, ci numai la singurit, pe cînd la înmulțit ambele cazuri se identifică ca şi-n declinațiunea nominală, afară de primii doi din pronumii personali [28].

După Friedrich Müller, desinința cea veche a genitivo-dativului armean ar fi fost *asya* sau *as*, conservată pînă

[27] Friedrich Müller, *Die Declination der Neupersischen und Ossetischen*, în Kuhn, *Beiträge*, V, 99: „Die Flexionselemente, sowohl Zahl- als Casuszeichen, sind als solche späteren Ursprungs".

[28] Petermann, *Grammatica linguae armeniacae*, Berolini, 1837, in-8, p. 166 urm.

acum în *ș* din unii genitivo-dativi ca *têrvoș (loci* și *loco,* de la *têri* „loc") sau *knoș (mulieris* și *mulieri,* de la *kin* „muiere"*)*, deși mai adesea, după legea fonetică generală a limbelor persice, această terminațiune a schimbat pe *s* în *h*, precum: *mardoh (hominis* și *homini,* de la *mard* „om"*)*, *gailoh (lupi* și *lupo,* de la *gail* „lup"), *gêtoh (fluvii* și *fluvio,* de la *gêt* „fluviu"*)* [29] etc.

În limba zendică genitivul nu se confundă cu dativul.

Totuși declinațiunea pronominală ne oferă chiar aci următoarele exemple de identitatea ambelor cazuri:

Azêm — eu

	Singurit	Înmulțit
Gen.	*mê* și *môi*	
Dat.	*mê* și *môi*	

Tûm — tu

Gen.	*thwôi, tôi*	*vô* și *vë*
Dat.	*thwôi, tôi*	*vô* și *vë*

Pronumele reflex

Gen. *hê, hôi*
Dat. *hê, hôi*

Aceste exemple din limba zendică sînt cu atît mai remarcabile, cu cît în aceiași pronumi, fără a mai vorbi de celți, elenii, latinii, germanii, slavii și litvanii separă pe genitiv de dativ, și anume:

Eu

	Singurit		Înmulțit	
	Dativ	Genitiv	Dativ	Genitiv
Grec.	ἐμίν, μοί	μοῦ		
Lat.	*mihi*	*mei*		
Got.	*mis*	*meina*		
Slav.	*mŭnê*	*mene*		
Litv.	*man*	*manens*		

[29] Fr. Müller, *Beiträge zur Declination des armenischen Namens*, în „Sitzungsberichte der Wiener Akademie", 1863, t. 44, p. 553.

Tu

	Singurit		Înmulţit	
	Dativ	Genitiv	Dativ	Genitiv
Grec.	τεΐν, τοί	τεοῖο	ὔμμι, ὑμῖν	ὑμμέων
Lat.	*tibi*	*tui*	*vobis*	*vestri, vestrum*
Got.	*thus*	*theina*	*izvis*	*izvara*
Slav.	*tebê*	*tebe*	*vam*	*vas*
Litv.	*taw*	*tawens*	*jumus*	*jusu*

Pronumele reflex

Grec.	οἶ	εἷο οὗ
Lat.	*sibi*	*sui*
Got.	*sis*	*seina*
Slav.	*sebê, si*	*sebe*
Litv.	*saw*	*sawens*

Cu modul acesta, numai în limbele indo-persice noi am putut regăsi mai mult sau mai puţin caracteristica identitate a genitivului cu dativul la singurit şi la înmulţit, pe care de la traci au moştenit-o în diverse doze albanezii, românii, maghiarii, neogrecii şi bulgarii.

Voind acum a reconstrui însăşi forma concretă genitivo-dativă în limba tracică, ne izbim mai întîi de dificultatea de a şti dacă terminaţiunea admisă pentru ambele cazuri era acea a genitivului sau acea a dativului.

În limba sanscrită, deşi în pronumii personali genitivo-dativii *nas* şi *vas* sînt originarmente nu dativi, ci genitivi, precum dovedeşte trecerea lor ca genitivi la slavi, totuşi în genere dativul este acela care se ia drept genitiv.

Din contra, în limbele pracrită, pâli, persică antică şi armeană, ca şi-n cazurile citate mai sus din declinaţiunea pronominală zendică, genitivul este acela care se ia drept dativ.

Cum oare să fi fost la traci: aşa ca în sanscrita? ori aşa ca în celelalte dialecte indo-persice?

Un indice de lumină s-ar părea a ne da limba română, al căriia genitiv-dativ înmulţit *-oru* este evidamente genitivul latin *-orum;* din nenorocire însă, valoarea acestui indice se paraliză prin terminaţiunea genitivo-dativă singurită *-lui,*

despre care filologii nu sînt de acord dacă ea ar proveni dintr-un dativ latin *illi-huic*, ori mai bine din genitivul *illius* (3) sub forma de *illui* pe o inscripţiune: „ultimum *illui* spiritum“ [30].

Pentru a rezolve cestiunea definitivamente, ne vine în ajutor un text foarte preţios chiar în limba tracică.

Actele sîntului Filip, episcopul de Eraclea în secolul IV, ne spun că un sat în Tracia, aproape de Adrianopole, se numea *Gestistyrum*, ceea ce în limba locuitorilor însemna *locus-possessorum*: „villa quae sermone patrio *Gestistyrum*, interpretatione vero latinae linguae *locus possessorum* vocatur“ [31].

Fiindcă lătineşte se putea zice dopotrivă bine „locus possessorum“ şi „possessorum locus“, traducătorul latin n-a fost împiedecat de a întrebuinţa inversiunea cea mai corespunzătoare vorbei compuse tracice, astfeli că-n cuvîntul *gestistyrum* prima jumătate, adecă *gesti*, se referă la „locus“, iar a doua, *styrum*, la „possessorum“.

Pe *gesti* îl lăsăm docamdată la o parte.

Styrum „possessorum“ ni se prezintă ca genitiv la înmulţit în limba tracică.

Cuvîntul trebui descompus în *styr-um*.

Styr este sanscritul *sthûra* contras din *sthavira*, avînd semnificaţiunea de „tare, puternic, bătrîn, venerabil“, de unde „posesor“ prin aceeaşi tranziţiune logică prin care latinul *senior* „bătrîn“ a devenit în evul mediu *senior* „stăpîn“, anglo-saxonul *ealdor* „bătrîn“ şi „domn“, arabul *şeikh* „bătrîn“ şi „domn“, elenul πρέσβυς „bătrîn“ şi „domn“ etc.

Finalul *um*, pe de altă parte, este desininţa genitivului înmulţit, în limba sanscrită *âm*, în limba zendică *anm*, în limba elenă ων, în limba latină *um*, în limba litvană *û* din *um*, în limba persică a inscripţiunilor cuneiforme *âm*.

Scăderea lui *â* la *u* din *âm* în *um* s-a operat la traci, ca şi la latini şi la litvani, prin asimilaţiune de labialism, sub influinţa lui *m*, care preferă pe *u*, ambele sonuri fiind labiale [32].

---

30 Diez, *Grammatik de romanischen Sprachen*, ed. 3, t. 2, Bonn, 1871, in-8, p. 82.

31 *Acta SS. Bolland.*, ad. XXIII, oct. IX, p. 551.

32 Cf. Corssen, *op. cit.*, II, 127 sq.

Așadară, în declinațiunea tracică, ca și la perși, la armeni și-n limbele zendică, pâli și pracrită, pentru cazul genitiv-dativ servea desinința proprie genitivului, precum este pînă astăzi în declinațiunea română.

La înmulțit era *um*.

Care să fi fost însă terminațiunea la singurit?

Deja Bopp observase în pronumii albanezi importanța desinințeî dativo-genitive pe care Hahn o transcrie cu litere grecești ιγ, anume κετιγ „acestuia", κεσαιγ „acesteia", ατιγ „aceluia", ασαιγ „aceleia", τυιγ „ție" [33] etc.

Pentru a înțelege însă și mai bine această importanță, trebui constatată mai întîi de toate valoarea fonetică a lui ιγ.

Rossi transcrie aceleași cuvinte cu ortografia italiană: *ktii* „acestuia", *kssai* „acesteia", *atii* „aceluia", *assai* „aceleia" [34] etc.

Miklosich crede că acel γ nu este decît un *i* [35].

Cum însă să ne explicăm atunci definițiunea pe care ne-o dă însuși Hahn, zicînd că γ este un *ch moale*, „weiches *ch*"?

Noi știm, pe de altă parte, că-n limba albaneză acel γ la finea cuvîntului trece în *f*, bunăoară *dersiγ* (eu asud) din dialectul tosco-albanez se schimbă în *dersif* în dialectul ghego-albanez, întocmai precum în vorbele cu *ch* din *șoch* se face *șof*, din *rach* — *raf*, din *bacht* — *bafte* [36] etc., pe cînd tranzițiunea din *i* în *f* este o imposibilitate.

Astfeli γ al lui Hahn nu poate fi decît un *h* foarte mlădios, în unele localități ale Albaniei abia distins în pronunțiațiune, în altele apropiindu-se din contra de sonul ordinar al lui *g*, după cum serbii pe vorbele slavice *rekoh*, *strah*, *orah* și altele în unele provincii le rostesc *reko*, *stra*, *ora*, în altele *rekog*, *strag*, *orag* [37]; și să se noteze că această fonetică serbă, fiind străină celorlalți slavi și identică cu acea albaneză, cată să se considere ca o moștenire teritorială de la traci.

---

[33] Bopp, *Ueber das Albanesische*, Berlin, 1855, in-4, p. 8.

[34] *Regole grammaticali della lingua albanese*, Roma, 1866, in-8, p. 24—26.

[35] *Die slavischen Elemente im Albanischen*, Wien, 1870, in-4, p. 12.

[36] Hahn, *Alban. Studien*, *Gramm.*, p. 18.

[37] Miklosich, *Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen*, Wien, 1852, in-8, p. 335.

Avem dară la singurit dativo-genitivii pronominali albanezi: *këti-h*, *asai-h*, *kësai-h*, *tui-h* etc., adecă cu terminațiunea *h*.

Ei bine, cu cîteva rînduri mai sus noi am văzut desinința genitivo-dativului singurit la armeni: *h* [(4)].

În inscripțiunile cuneiforme am constatat și mai clar aceeași terminațiune *hyâ*, care reproduce exactamente pe sanscritul *sya*, prin trecerea proprie fonologiei persice a lui *s* în *h*.

Hê și *hya* apar de asemenea ca genitivi în limba zendă și ceea ce-i și mai remarcabil este că *hya* în cel mai vechi dialect zendic devine uneori *qya* [38], întocmai precum albanezul *h* se face *g*.

Am ajuns astfeli la o noțiune foarte pozitivă despre o parte esențială a declinațiunii la traci în genere și la daci mai în specie.

La singurit și la înmulțit, genitivul se întrebuința în loc de dativ, ca și-n limbele pracrită, pâli, vechea persică și armeană.

Desinința tracică a acestui genitiv-dativ era:

1. La singurit *h*, ca și-n limbele armeană, vechea persică și zendică;

2. La înmulțit *um*, scăzut din *âm* al aceluiași caz în limbele vechea persică și sanscrită.

Înlocuirea acestor desinințe tracice genitivo-dative în graiul nostru la singurit și la înmulțit prin cazurile oblice ale latinului *ollus* este o altă cestiune, o cestiune în cea mai strînsă legătură cu fenomenul articlului postpus la români, la albanezi și la bulgari, explicabilă iarăși prin grupul persic al limbelor indo-europee.

Deocamdată, după ce ne-am mărginit a urmări din punct în punct originea identității genitivului cu dativul la noi și la vecinii noștri, să tragem din dezvoltările precedinți o concluziune generală.

În limba sanscrită se face prima încercare de a identifica genitivul cu dativul.

Această tentativă este posterioară epocei de separațiune de la trunchiul comun arian a ramurelor greco-italică, celtică,

---

[38] Bopp, *Vergl. Gramm.*, § 188.

germană și slavo-litvană, deoarăce la nici una din ele nu i se întrevede nici un vestigiu.

Tracii prin urmare, la cari identitatea genitivului cu dativul a fost una din trăsurele cele mai caracteristice ale limbei, fie în dialectul traco-iliric, fie în acel traco-dacic sau traco-panonic, nu puteau fi nici greci, nici latini, nici celți, nici germani, nici slavi, nici litvani, ci aparțineau anume ramurei eranice sau indo-persice.

În această din urmă ramură, deja după plecarea celorlalte, începu, dacă nu a se naște, cel puțin a lua consistință fenomenul gramatical ce ne interesă, astfeli însă că o seamă de dialecte, atît indiane precum și persice, l-au dus la cea mai completă dezvoltare, ca limbele pâli și pracrită, perșii propriu-ziși, armenii și tracii, pe cînd unele s-au oprit la rudiment, ca limbele sanscrită și zendică.

Este curios, în fine, că moștenitorii parțiali ai limbei persice a tracilor în Europa, albanezii și românii, ba pînă și nește împrumutători de alt sînge, ca maghiarii, bulgarii și neogrecii, au conservat tradițiunea declinațiunii persice din inscripțiunile cuneiforme mai bine decît însăși posteritatea directă a Dariilor, Artaxerxilor în Asia, persianii de astăzi...

CÎTEVA ÎNTREBĂRI D-LUI T. MAIORESCU

„Words without thaughts never to heaven go". (Cuvinte fără idei nu merg niciodată în cer.)
SHAKESPEARE

I

Răsfoind zilele trecute cartea d-lui Tit Maiorescu intitulată *Critice*, numai şi numai pentru plăcerea de a revedea încă o dată cu stupefacţiune apoteoza d-lor Eminescu (1)—Bodnărescu—Panu—Carp—Tasu—Negruzzi şi a celorlalţi reprezentanţi nu mai puţin iluştri ai aşa-numitei „noua direcţie", o apoteoză menită a rămînea în adevăr nemuritoare, ca unul din cele mai strălucite specimene de excentricitate, — am dat din întîmplare, pe paginele 257—258, peste următorul pasagiu:

„Etimologiştii ne îndatoresc a vorbi, sau cel puţin a scrie, *anima* în loc de *inimă*, zicînd că *i* este «spuriu». Dar *inima* noastră nu mai are a face cu *anima* veche, şi *i* stă acolo tocmai pentru a arăta că nu mai are a face. *Anima* era în legătură cu ἄω = a sufla, a respira, şi însemna mai întîi principiul respiraţiunii materiale, şi deveni apoi principiul vieţii intelectuale, suflet, curaj etc., însă în perpetuă amintire a acelei origini fiziologice, din care cauză se şi scria într-un timp pentru mai multă imitare *hanima*. Dar *inima* noastră a devenit astăzi altceva: ea este locaşul sentimental de durere şi de bucurie şi nu mai este răsuflarea brută *hanima*, care a dat origine numelui antic" (2).

Las la o parte că fraza întreagă după cuvîntul „însă" pînă la punct e lipsită de orice legătură gramaticală; las la o parte că expresiunea „locașul sentimental de durere și de bucurie" mi se pare a fi cam ciudată, ca una ce presupune că durerea și bucuria ar putea să aibă și „locașuri nesentimentale"; las la o parte toate aceste modeluri de *logică* și mă voi opri numai asupra unor curiozități curat linguistice, în privința cărora autorul e cu atît mai responsabil, cu cît capitolul ce le coprinde poartă fără sfială titlul de *Cercetări limbistice*.

Fantastica legătură a latinului *anima* cu grecul ἄω d. Maiorescu o va fi luat, negreșit, din vreunul din acele dicționare latine de școală, bazate cel mult pe Döderlein, pentru cari a rămas pînă astăzi cu totul străină filologia comparativă modernă, bunăoară din *Handwörterbuch* al lui Klotz.

Un „critic" ar fi trebuit să recurgă la nește fîntîne mai serioase.

Anima n-are a face cu ἄω.

Ἄω, ἄημι, sub forma cea mai veche αϜω, αϜημι, de la radicala αϜ „a sufla", corespunde sanscritului *vâ, vâmi*, goticului *vaian*, slavicului *vêĭati* etc., iară prin nazalizare latinului *ventus* și germanului *wind*. Despre aceasta d. Maiorescu poate să consulte următoarele autorități, pe cari le-am ales într-adins numai dintre fruntași în linguistică:

Benfey, *Griechisches Wurzellexicon*, t. 1, p. 262.

Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, ed. din 1873, p. 390.

Bopp, *Glossarium sanscritum comparativum*, ed. din 1867, p. 356.

H. Weber, *Etymologische Beiträge*, în Kuhn „Zeitschrift", t. 10, p. 241—246.

Sonne, *Sprachliche Untersuchungen*, în Kuhn, t. 13, p. 427 sq.

Diefenbach, *Vergleichendes Wörterbuch der gothischen Sprache*, t. 1, p. 155.

Eichhoff, *Parallèle des langues*, p. 322 etc., etc.

Vorbele latine *animus* și *anima*, pe de altă parte, ca și grecul ἄνεμος, derivă din radicala *an* „a sufla", de unde decurg de asemenea, diferind numai prin sufixe, sanscritul *anas* „suflare" și *anilas* „vînt", celto-irlandezul *anál* „su-

flare", vechiul scandinav *önd* „viață", vechiul germanic *ando* „mînie" etc. Despre aceasta, iarăși, d. Maiorescu poate să consulte pe:

Benfey, *op. cit.*, t. 1, p. 118.

Bopp, *op. cit.*, p. 9 și *Grammaire comparée*, trad. Bréal, t. 1, p. 263.

Stokes, *Irish Glosses*, p. 149.

Littré, *Dict.*, t. 1, p. 126.

Eichhoff, *op. cit.*, p. 265.

Curtius, *op. cit.*, p. 306.

Fick, *Vergleichendes Wörterbuch*, ed. din 1871, p. 7 etc., etc.

D. Maiorescu ar fi putut să găsească aceasta chiar în Max Müller: *Lectures on the science of language, second series*, — cel puțin după traducerea franceză a lui Harris, t. 2, p. 57; o carte pe care adesea o citează, dar se vede că n-a citit-o cu destulă atențiune, după cum s-ar cuveni unui „critic".

Anima provenind din *an* și ἄω provenind din *vâ*, ambele cuvinte sînt întocmai tot atît de eterogene, precît de străine pot fi între ele bunul simț și pretinsa „nouă direcție".

Însă dacă d. Maiorescu nu cunoaște deloc filologia comparativă, deși nu se teme a se arunca în „cercetări *limbistice*", ar trebui totuși să știe măcar latinește.

Ei bine, de unde luat-a d-sa că *anima* ar fi existat vreodată sub forma de *hanima*.

Aceasta n-a putut s-o scoată nici chiar dintr-un *Handwörterbuch*.

Hanima întrece prin curiozitate pînă și pe *anima* legată de ἄω.

D. Maiorescu s-o fi cules oare în monumentele de latinitate epigrafică la Ritschl și la Mommsen?

Sau nu cumva în latinitatea cea paleografică a lui Brambasch și Fleckeisen?

Ori poate în numeroasele variante de ortografie latină medială din Schuchardt?...

Și să se observe că pentru d. Maiorescu *hanima* nu este o eroare străcurată din ignoranța unui copist, nu este un „*h* falsch geschrieben", după expresiunea lui Corssen, nu este o anomalie sau un caz izolat, ci o formă normală și totodată arhaică, căci așa „se scria într-un timp" în „perpetuă amin-

tire" despre „principiul răsuflării materiale" care „a dat origine numelui antic".

Inscripțiunile latine semibarbare, publicate de Gruter, prezintă cîte un *hobitus* în loc de *obitus* (moarte) sau *hornamentum* în loc de *ornamentum* (podoabă).

D. Maiorescu, cu logica d-sale în mînă, se va apuca într-o zi să ne asigure într-un mod critic că *hobitus* s-a scris astfel fiindcă... omul la moarte *suflă* pentru ultima oară, iar „hornamentum" fiindcă... ornamentarea unui lucru ne face a *sufla* de oboseală.

Țiganii noștri, cînd zic *hamor* în loc de *amor*, vor fi avînd și ei în vedere, după d. Maiorescu, ceva din „principiul răsuflării materiale"!

Minunata *hanima* ar merita pe deplin a deveni o deviză pentru a caracteriza pe criticii de „noua direcție".

Aștept cu nerăbdare o lămurire în această privință.

Atunci cînd se păcălise de a publica în „Convorbiri literare" pe *„Eu și ea" de Gablitz,* d. Maiorescu protesta că lucrul s-a făcut fără știrea-i, scuzîndu-se că lipsea din Iași.

Sper că nu se va apăra cel puțin de astă dată printr-un asemenea *alibi,* căci îi va fi cam anevoie de a zice că era aiurea pe cînd scria *Cercetări limbistice.*

II

„Les oracles deviennent galimatias par la mauvaise disposition de l'organe qui les rend".

BALZAC

ORTOGRAFIA INTELECTUALĂ

Hanima, despre care am vorbit în numărul trecut al „Columnei lui Traian", m-a împins pe nesimțite de a mai citi vro cîte ceva din *Criticele* d-lui Maiorescu, ceea ce am putut face, negreșit, numai ca o distracțiune în momente libere de ocupațiuni mai importante.

Astfel am dat pe paginele 204—209 peste polemica d-sale cu ilustrul profesor de filologia romanică de la universitatea din Halle.

Hugo Schuchardt, celebru prin clasica sa operă despre vocalismul limbei latine vulgare, scrisese în revista franceză „Romania" din 1873 o spirituală critică contra ortografiei patronate de Societatea noastră Academică, unde menționează în treacăt și sistema ortografică așa-numită *intelectuală* a d-lui Maiorescu [(3)].

Acesta din urmă pretinde că ortografia trebuie să fie mai perfectă decît limba vorbită, căci — unica rațiune — scrierea nu se poate ajuta, ca vorbitorul în acțiune, prin gest sau prin accent. Schuchardt îi observă la aceasta că franțuzește *loué* nu diferă în grai de *loués*, nici prin gest, nici prin accent; și totuși francezii se înțeleg foarte bine unii cu alții. Față cu o obiecțiune atît de serioasă, d. Maiorescu ar fi trebuit să tacă, cel puțin „pentru a rămînea filosof". D-sa, din nenorocire, n-a fost în stare de a se stăpîni, și iată ce răspunde:

„De unde să știm dacă cuvîntul *loué* exprimă un bărbat sau o femeie sau mai mulți bărbați sau mai multe femei, sau un imperatif sau un infinitiv etc.? Cînd vorbim, deosebim aceste categorii ale înțelesului prin gest și accent. *Louez, je vous l'ordonne* — accentul scurt și oarecum brusc al vorbirii și gestului natural, care însoțește aici pronunțarea imperativului *louez*, îl deosebește în vorbire de un infinitiv cum ar fi d.e. acesta: *louer lui parassait impossible...*"

Las la o parte stilul, deși „accentul... *vorbirii*... îl deosebește în *vorbire*" — iată în toată puterea cuvîntului o „beție de *vorbire*".

Mă mărginesc a analiza fondul.

După d. Maiorescu, dacă ar zice cineva aceste cuvinte: *louez, je vous l'ordonne*, fără a le însoți de „gestul natural" și de „accentul scurt și oarecum brusc", nenorocitul n-ar putea fi înțeles.

Am fi curioși de a ști ca ce fel de „gest natural" va descoperi d. Maiorescu pentru fraza: *louez, je vous prie.*

Oare accentul și aci ar trebui să fie „scurt și oarecum brusc"?

Apoi în ce mod iarăși ar accenta și ar gesticula d-sa, cînd i s-ar cere a zice: *louez, s'il vous plaît*?

În fine, dacă ar fi silit a spune toate acestea pe-ntunerec cum oare ar face să i se înțeleagă gesticulațiunea?

Fără gest și fără accent limba vorbită ar fi neînțeleasă, iată una din cele mai comice aserțiuni din cîte mi s-a întîmplat a auzi vreodată! (4)

Consecința **logică** a teoriei d-lui Maiorescu este că cea mai perfectă limbă e cea mai gesticulată și cea mai accentată.

Dar atunci nemic mai sublim ca sălbaticii!

Profesorul Sayce de la Oxford ne spune că la gallas, popor negritean din Africa orientală, cînd se scoală cineva pentru a vorbi într-o adunare nu se mulțămește numai de a gesticula și a accenta, ci încă ține în mînă un bici, din care pocnește cu mult tact, uneori mai tare, alteori mai încet, la orice pauză a discursului [1].

Iată un Cicerone de „noua direcție"!

Un fenomen opus ne întîmpină la națiunile cele civilizate.

Limba engleză, bunăoară, n-are mai deloc accent, și se știe totodată că vorbitorii cei flegmatici ai Albionului sînt niște oameni foarte sobri în gesticulațiune.

După d. Maiorescu, ar urma că un englez e mai puțin înțelegibil decît oratorul cel negru cu biciul în mînă!

Englezește *loué* nu diferă de *louée*, *loués* și *louées* prin nemic exterior, nici în grai, nici în scriere. „He is *praised*", „she is *praised*", „they are *praised*", „praised" și numai „praised" însemnează: „il est *loué*", „elle est *louée*", „ils sont *loués*", „elles sont *louées*". Cum atunci de nu se încurcă englezii, fără voia d-lui Maiorescu?

Imperativul *louez* sună englezește *praise*, și tot *praise* este infinitivul și prezintele indicativ. Pentru a le distinge unul de altul, ce de mai gesturi și accenturi ar trebui să învețe de la d. Maiorescu patria lui Bacon și a lui Locke!

Dar să-i dăm d-sale un exemplu și mai curios.

Max Müller zice într-un loc: „Sound etymology has nothing to do with sound" [2], adecă: „sănătoasa etimologie n-are nemic a face cu sunetul".

Fraza engleză se începe printr-un *sound* și se termină iarăși printr-un *sound*.

---

[1] Sayce, *The principles of comparative philology*, London, 1874, p. 26.
[2] *Lectures*, second series, London, 1864, p. 243.

Ambele *sound* se scriu şi se pronunţă dopotrivă „saund", deşi cel dentîi *sound* însemnează „sănătos", iar cel de al doilea „sunet".

Neputînd englezeşte a le accenta, oare cum ar face d. Maiorescu pentru a distinge în conversaţiune prin gest pe *sound* „sănătos" de *sound* „sunet"?

Pentru *sound* „sunet", ar pune un deget în gură; este „gest natural", dar pentru *sound* „sănătos", unde oare l-ar mai pune?...

Apoi pentru cuvîntul englez *get*, care are patruzeci de semnificaţiuni, deşi se pronunţă şi se scrie totdauna în acelaşi chip, d. Maiorescu ar fi silit să mai împrumute degete!...

Cine nu se sfieşte a intra în luptă cu un Schuchardt s-ar cuveni să ştie că nu numai gesticulaţiunea, dar pînă şi vigoarea accentului este o trăsură caracteristică a popoarelor primitive.

Ritter şi Dietrich au constatat de mult că strămoşii noştri romani avusese şi ei oarecînd o duplă şi chiar o triplă intonaţiune pe un singur cuvînt, astfel că, de exemplu, în vorba *inaequalitatis* iniţialul *i* şi cei doi *a* erau dopotrivă accentaţi: *ìneguàlitàtis* [3].

În epoca de civilizaţiune a Romei nu mai exista însă nici o urmă din această barbarie, care poate fi „intelectuală" numai doară sub punctul de vedere al „nouei direcţii".

La un popor cult, gestul şi accentul înzestrează vorbirea cu mai multă tărie, cu mai multă plasticitate, cu mai multă pasiune, dar niciodată cu mai multă înţelegibilitate.

În orice limbă, trecută peste faza copilăriei, înţelesul frazei rezultă din sintaxă, σύνταξις, adecă *„co-ordinaţiunea* vorbelor", iar nu din gest sau din accent.

E curios că tocmai d. Maiorescu, autor al unui tractat de „logica sub presă", anunţat pe coperta *Criticelor*, nu înţelege înţelegibilitatea.

Gesticulaţiunea şi tonul sînt de o natură mai mult *emoţională* decît *intenţională*.

După Herbert Spencer şi după Darwin, cînele cînd îşi mişcă coada, calul cînd îşi pitulează urechile, maimuţa înamo-

---

[3] În Kuhn, „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung", t. 1, p. 554.

rată cînd execută o octavă întreagă de sonuri muzicale [4], fac întocmai ceea ce face omul d-lui Maiorescu; dar oamenii cei culți, grație unui simplu uz sintactic al limbei, se pot înțelege de minune unii cu alții, chiar cînd se feresc de gesturi și cînd abia accentează.

În acest mod, departe de a răspunde lui Schuchardt, d. Maiorescu n-a putut decît a-i procura un motiv de justă ilaritate.

Însă aci nu se încheie socoteala.

Profesorul de la Halle observase cu drept cuvînt că gramatica nu aparține ortografiei, ci graiului celui viu al unui popor.

Iată ce-i întîmpină d. Maiorescu:

„... la afirmarea d-lui Schuchardt *il n'y a pas de grammaire hors de la langue parlée* răspundem prin contraafirmarea mai întemeiată: *la moitié de la grammaire est en dehors de la langue parlée.* Și în adevăr cum ar putea să fie altfel cînd în chiar exemplul citat limba vorbită a șters orice deosebire din cuvîntul *loué* și cu toate aceste el este cînd infinitiv, cînd participiu trecut masculin, cînd feminin, cînd singular, cînd plural, și prin urmare întreaga lui analiză gramaticală se face în afară de exprimarea lui fonetică, prin ceea ce adăugăm noi în mod intelectual la sonurile brute ale cuvîntului, așa încît propria gramatică este *dans la langue pensée* și nu *dans la langue parlée*".

Apoi adaugă cu triumf:

„Aceasta nu este vreo descoperire a noastră, ci un adevăr de mult știut între limbiști, și nu ne rămîne decît a aduce aminte d-lui Schuchardt de următoarele cuvinte ale lui Humboldt: « Relațiunile gramaticale atîrnă cu totul de la intenția în care sunt stabilite. Ele nu sunt atît alipite de cuvinte, cît sunt mai mult gîndite de cel ce vorbește și aude»" etc.

Este o fatalitate că Schuchardt nu putea să vorbească d-lui Maiorescu prin gest și prin accent; de aceea n-a fost înțeles!

---

[4] Herbert Spencer, *Principes de psychologie*, trad. Ribot, Paris, 1874, t. 2, p. 566, sq. Darwin, *L'expression des émotions*, trad. Pozzi, Paris, 1874, p. 93–4.

Limba nefiind altceva decît instrumentul social al cugetării, instrument mai bun sau mai rău, dar în orice caz numai instrument [5], urmează de aci că o limbă necugetată, adecă instrument fără instrumentalitate, este un nonsens.

Schuchardt nu punea în opozițiune *la langue parlée* și *la langue pensée*, după cum pretinde d. Maiorescu.

Din contra, scrierea fiind un instrument al vorbirii în aceeași măsură în care vorbirea este un instrument al cugetării, Schuchardt crede, împreună cu toți filologii, afară de d. Maiorescu, că scrierea cea mai nemerită este anume aceea care corespunde mai bine vorbirii, precum și perfecțiunea relativă a vorbirii consistă iarăși în cea mai justă expresiune a cugetării.

Cu alte cuvinte, pentru a fi mai înțeleși de d. Maiorescu, dacă vom recurge, în loc de gest și de accent, la formula matematică, reprezintînd cugetarea prin C, vorbirea prin V și scrierea prin S, vom dobîndi că:

$$S : : V = V : : C$$

Aceasta este ideea lui Schuchardt.

Ce mai însemnează dară victorioasa tiradă a d-lui Maiorescu despre *langue parlée* și *langue pensée*!

Am dori ca d-sa să le explice toate acestea prin vrun gest sau un accent.

Dorința noastră e cu atît mai legitimă, cu cît o mulțime de pasage din cartea d-sale rămîn pentru lumea profană nește modeluri de *neînțelegibilitate*, deși sînt scrise cu ortografia cea *intelectuală*.

Astfel, între atîtea altele, prefața se începe cu următoarele cuvinte:

„Iluzii pierdute — iacă signatura timpului în care trăim. Stăpînirea frazei încetează".

Apoi punct și un alineat.

Desfidem pe oricine de a descifra, fără un lung comentar, această *signatură* și de a-i descoperi legătura cu *stăpînirea încetată a frazei!*...

---

[5] Whitney, *Language and the study of language*, London, 1870, p. 305: „Language, then, is the spoken means whereby thought is communicated, and it is only that".

Tot aşa, pe pagina 227 d. Maiorescu zice:

„O teorie este numai atunci învinsă cînd i se îngăduie realizarea cea mai perfectă şi totuşi i se arată tocmai atunci viţiul în însăşi concepţiunea ei..."

Concepţiunea ei... a cui?... a realizării?

D. Maiorescu va răspunde printr-un gest sau un accent că nu este vorba de concepţiunea realizării, ci de concepţiunea teoriei.

Fie! dar atunci se naşte altă întrebare: o teorie cu *„viţiul* în însăşi concepţiunea ei" cum oare poate să aibe „realizarea *cea mai perfectă"*?

Într-un limbaj filosofic, care trebui să fie un model de preciziune, ideea de *perfect* exclude pe acea de *viţiu,* mai ales pe un *viţiu de concepţiune.*

Într-o conversaţiune de toate zilele, într-un stil mai uşor se admite chiar un „charlatan parfait", dar nu într-o terminologie ştiinţifică.

Şi-apoi d. Maiorescu pune: „realizarea *cea mai* perfectă"!

Să mai dăm o frază şi mai puţin înţelegibilă.

Pe pagina 270 d. Maiorescu zice:

„Hieroglifele fonetice puse deasupra celor simbolice pentru exprimarea aceluiaşi lucru nu sunt o scriere alfabetică, ci sunt numai auxiliare psihologice secundare pentru înţelegerea legăturii între desemnul simbolic şi conceptul simbolizat".

Prin urmare, alfabetul egiptean, deşi e alfabet, fiind compus din *a, b, c,* totuşi nu este alfabet, căci serveşte a explica figurele.

Tot astfel, după l o g i c a d-lui Maiorescu, cuvintele *Deşteptarea României,* puse pe tabloul d-lui Tătărescu, nu pot fi „o scriere alfabetică, ci sunt numai auxiliare psihologice secundare pentru înţelegerea legăturii între desemnul simbolic şi conceptul simbolizat".

„Begreif's wer kann!" — vorba soldatului din Schiller.

Dar asupra teoriei hieroglifice a d-lui Maiorescu, voi reveni altă dată.

Acuma termin.

Pe pagina 34 d-sa critică pe d. Aron Densușianu din Transilvania pentru expresiunea: „a trage toate pe un calapod", sub cuvînt că ar fi un germanism: *über einen Leisten ziehen*. Dacă d. Densușianu ar fi zis: „a măsura toate cu un cot", ar fi fost un galicism: *mesurer tout à la même aune*. Cît privește pe d. Maiorescu, d-sa nu face nici germanisme, nici galicisme. E ceva mai bun decît atîta! „Noua direcție" ne dă adesea nește fraze pe cari românul nu le poate înțelege, dar tot așa de puțin le-ar înțelege germanul sau francezul.

Este o neînțelegibilitate universală, scrisă pentru gest și accent printr-o ortografie intelectuală!

ZIMBRUL ÎN DACIA

D. Alecsandri, într-o baladă pe care n-a cules-o din gura poporului, ci a compus-o însuşi în spiritul legendelor naţionale, povesteşte lupta lui Dragoş, închipuitul fundator al Moldovei, cu „un zimbru fioros":

„Bine vorba nu sfîrşea,
Din rîu iată că ieşea
Zimbrul aprig ca un zmeu,
Cu lungi coame ca de leu
Şi cu coarne oţelite
Şi cu aripi la copite!
Fiară cruntă şi turbată,
Pleacă fruntea lui cea lată
Şi sărind, mugind, da zor,
Peste mîndrul vînător;
Iară Dragoş s-aţinea,
Şi cel zimbru cum venea,
Ghioaga-n frunte-i arunca,
Fruntea-n două-i despica..." [1]

Tot duelul legendar al lui Dragoş cu zimbrul, cîntat de ilustrul poet şi descris într-o naivă proză de către mai toţi analiştii Moldovei [2], se crede a fi reprezintat de asemenea

[1] Alecs., *Poezii populare*, ed. 2, p. 166.
[2] Hasdeu, *Arhiva istorică*, t. 3, p. 2; Kogălniceanu, *Letopisețele*, ed. 2, t. 1, p. 131 etc.

pe o antică cutioară sculptată, descoperită în Bucovina pe la 1861 de pictorul Panaioteanu-Bardasare, pe două din laturele căriia figurează vînătoarea din față [3]:

Mitul lui Dragoş a servit totdauna poporului şi cronicarilor noştri pentru a-şi explica prezința capului de zimbru în stema Moldovei; un cap gravat într-un mod admirabil pe unele vechi monete moldovene, bunăoară pe ale lui vodă Petru Muşat din secolul XIV [4]:

[3] Din colecțiunea d-lui V. A. Urechea.
[4] Din colecțiunea d-lui Dim. A. Sturdza.

şi pe care un zugrav din epoca marelui Ştefan l-a desemnat cu aur pînă şi într-un manuscript de *Evangeliar* [5]:

5

Aceste reproducţiuni, afară de punctul de vedere artistic sau al obiceielor, sînt interesante sub raportul curat natural, căci fără ele, dacă ar fi să ne luăm numai după monumente literare sau chiar după limbă, n-am mai şti aci cu destulă preciziune ca ce feli de animal va fi fost famosul *zimbru* din Moldova.

Negreşit că era din specia bovină, însă „bonasus" ori „urus"? iacă cestiunea.

Aşa, de exemplu, metropolitul Dositeu, în *Stihuri la luminatul gherb a Ţărei Moldovei*, numeşte pe zimbru *buor*, descriindu-l în următorul mod:

„Capul cel de buor, de fiară vestită,
Sămnează putérea ţărei nesmintită;
Pre cîtu-i de mare fiara şi buiacă,
Coarnele-n păşune la pămînt îşi pleacă:
De pre chip se véde buorul ce-i place:
C-ar vrea-n toată vrémea să stea ţara-n pace". [6]

Într-un alt loc, tot metropolitul Dositeu ne arată pe *zimbri* în Palestina:

„Din Eghipet ţ-ai mutat vie buiacă
Să rodească vin şi strugurii să-ţi placă,

---

[5] În *Albumul lui Ştefan cel Mare*, cedat de mine Muzeului din Bucureşti.
[6] *Psăltire a sfîntului proroc David*, Uniov, 1673, in-4, pe dosul frontispiciului.

Curățît-ai denainte-i toți păgînii
Cînd ai răsădit ș-ai zmult din cale-i spinii,
Ia-i lățîtu-i rădăcine cu jancuri
De s-au plodit prin pămînt în toate laturi,
Toate dealuri de frunza ei să umbrează
Și cu vițele ei chedrii să-mfrămșază
Cu curpenii pînă-n mare să lățéște
Și pă-n văi cu mlădițe odrăsléște;
Dară că ce, Doamne, lași gardul să-i cază
Și nu cați ce fac drumeții și-i lucrează:
O scurmară vierii cei grași de la luncă
Și zimbrii o paşc și-n coarne o aruncă...

Să se observe că-n aceste versuri *zimbrul* ocupă locul „porcului sălbatec" din edițiunile ordinare ale *Psaltirii*.

Tot metropolitul Dositeu descrie apoi pe zimbri ca pe vite domestice:

„Și de zimbri-am cirezi multe..."[8]

Însuși numele de *buor* sau *bour*, dat zimbrului foarte adesea în documentele moldovene, lesne ar putea induce în eroare prin extrema-i asemănare cu *bos urus* „bou-ur"[9], deși în realitate finalul *-or* se pare a fi aci, ca și-n *sgrips-or* din γρύψ, un simplu augmentativ dînd cuvîntului înțelesul de „bou mare", un augmentativ ecivalinte cu sanscrito-zendicul *uru*,उरु(vast), și grecul εὐρύς[1].

Confuziunea devine și mai simțită dacă vom consulta *Lexiconul Budan*, atît de prețios sub mai multe alte privințe.

În adevăr, într-un loc el preface pe *zimbru* în cal[10], într-un altul îl dă de „bonasus" și de „urus" totodată[11], și-n fine sub forma femeiască „zimbră" îl traduce prin căprioară![12]

---

[7] *Ibid.*, *Ps.* 79.

[8] *Ib.*, p. 49.

[9] Pott, *Etymologische Forschungen*, *Wurzeln*, Lemgo et Detmold, 1861, in-8, p. 809. N. Costin, in *Letopis.*, I, 84: „fiara aceasta ce-i zic bour poate că a fost zimbru".

[10] *Lex. Bud.*, 769: „*zembru*, equus cebra".

[11] *Ibid.*, p. 770: „*zimbru*, bour, urus, bos sylvestris, der Auerochs, Urochs".

[12] *Ib.*, „*zimbră*, dama".

Pînă la Cuvier nici chiar zoologii nu ştiau toţi a deosebi pe „bonasus“ de „urus“.

Marele naturalist francez a demonstrat cel întîi într-un mod definitiv cum că *urus* nu era decît un bou sălbatec, tulpina boului nostru domestic, pe cînd *bonasus* se deosebea prin mai multe particularităţi anatomice, printre cari sînt nu numai cocoaşa, coama şi barba ,dar încă o formă bombată foarte largă a frunţii [13].

Graţie desemnului de pe monumente plastice sau picturale, noi constatăm dară în cunoştinţă de cauză că *zimbrul* lui Dragoş n-a fost „urus“, ci „bonasus“, slavoneşte *ząbr*, ruseşte şi poloneşte *zubr*, litvaneşte *stumbras*, în dialectul leto-litvan *zumbrs* şi *zubrs*, nemţeşte *wisent*, de unde prin împrumut latin *bisons* [14], iar elineşte βόνασος sau βούνασος, termen care în prima silabă pare a fi numele boului în genere, βοῦς, însă finalul νασος rămîne docamdată enigmatic [15].

Vorba noastră *zimbru*, fiind identică cu numele acestei fiare la litvani, la ruşi şi la poloni, să fie oare de proveninţă nordică?

Cuvîntul *ząbr*, care se citeşte ca francezeşte *zombre* în *„les ombres“*, nu poate fi slavic, căci, după o lege imperioasă a fonologiei slavice comparative, poloneşte în loc de *u* din *zubr* ar fi fost neapărat o vocală nazală [16]; nu este nici litvan, căci litvanul iniţial *st* din *stumbras* ar corespunde tot unui *st* nu numai la slavi, dar şi-n dialectul letic, întocmai ca în litvanul *stambras* „pai“ = leticul *stu°brs*, iar nu unui *z* ca în *zubrs*, care acesta din urmă, viceversa, s-ar reprezinta la litvani printr-un *ź*, ca în leticul *zi'rgs* (cal) =litvanul *źirgas* [17].

---

[13] Cuvier, *Recherches sur les ossements fossiles*, Paris, 1834, in-8, t. 6, p. 220, 233, 235, 300. Cf. Owen, *British fossil Mammals*, London, 1846, in-8, p. 491.

[14] Plinius, *Hist. nat.*, VIII, 15, deosebeşte prin coamă pe bizonte de către ur: „insignia boum ferorum genera, jubatos bisontes excellentesque et vi et velocitate uros“. Cf. Pictet, *Les origines indo-européennes*, I, 336.

[15] Cf. Lagarde, *Abhandlungen*, Leipzig, 1866, in-8, p. 26. Benfey, *Griechisches Wurzellexicon*, Berlin, 1842, in-8, t. 2, p. 62. Ellis, *The armenian origin of the Etruscans*, London, 1861, in-8, p. 63.

[16] De aceea Miklosich, *Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen*, Wien, 1852, in-8, p. 454, se vede silit a presupune pe *zubr* ca împrumut de la ruşi; dar de unde l-au luat ruşii, deoarăce nu este panslavic?

[17] Bielenstein, *Die lettische Sprache*, Berlin, 1863, in-8, t. 1, *passim*.

Aceste neregularități, întrucît ele nu se explică prin nemic, probează că vorba nu poate fi de baștină în grupul linguistic slavo-litvan, ci a fost împrumutat mai tîrziu de undeva dintr-o altă limbă [18]

Un document grec ne spune, în adevăr, cum că zimbrul în Tracia se numea ζόμβρος[19], termen evidamente omogen cu զոմարակ (zovarak) „juncan" în limba armeană, nume format din *zovar*, sub forma nazalizată *zomvar* „taur", prin sufixul deminutival *-ak* [20].

La români *zimbru* este dară încă una din cele multe moșteniri dacice [(2)].

Slavii și litvanii l-au împrumutat din regiunea Dunării [21].

„Zimbrul — zice Lubbock — a despărut de mult din Europa occidentală. Istoria nu ne spune nemic despre existința lui în Anglia și-n Scandinavia. Din Elveția el se pare a fi pierit cam în secolul X. După *Nibelungenlied* din secolul XII zimbrul se mai afla atunci în pădurea de la Worms. În Prusia, cel de pe urmă a fost ucis la 1775. Într-o epocă oarecare, zimbrul trebuia să fi locuit aproape în întreaga Europă, într-o mare parte a Asiei și chiar în America. Astăzi el nu se mai găsește decît intr-un parc din Litvania, unde se conservă din ordinea împăratului rusesc" [22].

Cuvier pretinde că zimbrul n-a pierit nici astăzi din munții nordici ai Greciei, unde-l cunoștea în epoca lui Traian celebrul arheolog Pausania [23]

---

[18] De aceea Miklosich, *Lexicon palaeoslovenicum*, Vindob., 1865, in-8, p. 235, pe lîngă rezerva despre care vezi mai sus, nota 16, e forțat a admite aci că slavicul *zubr* nu este de aceeași origine cu litvanul *stumbras*. Adăugăm aceasta ca răspuns lui Fick, *Die ehemalige Spracheinheit*, Göttingen, 1873, in-8, p. 420, unde afirmă fără nici o discuțiune că „nicht thrakisch, sondern bulgarisch ist ζόμβρος."

[19] Apud Lagarde, *op. cit.*, 280.

[20] Despre acest sufix la armeni, vezi Fr. Müller, *Zur Wortbildungslehre der armenischen Sprache*, în Benfey, *Orient und Occident*, t. 3, p. 435. Despre prototracismul armenilor, a mea *Istorie critică*, ed. 2, t. 1, p. 240.

[21] De această opiniune pare a fi și Rösler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, in-8, p. 55: „der Auerochs, der in Paeonien und Thracien bezeugt wird und Zombros hiess..."

[22] Lubbock, *L'homme avant l'histoire*, trad. Barbier, Paris, 1867, in-8, p. 154. Cf. Rütimeyer, *Untersuchung der Thierreste aus den Pfahlbauten der Schweiz*, Zürich, 1860, in-4, p. 44, 60.

[23] Cuvier, *Discours sur les révolutions du globe*, Paris, 1850, in-8, p. 49.

Dacă ar fi să credem pe d. dr. Vârnav, această teribilă fiară nu s-a stins încă nici chiar în Moldova; dar modul cum o menţionează d-sa, confundînd-o cu *urus*, ne face a bănui vreo neînţelegere [24].

Oricum să fie, de la Rodop d-a lungul Balcanului şi al Carpaţilor pînă-n mlaştinele Prusiei orientale, iată linia de predilecţiune a zimbrului, unde el reuşise a se mănţine mai mult timp decît în restul Europei.

Durata persistinţei n-a fost însă uniformă pe această vastă întindere teritorială.

Maximum ne apare în Litvania unde zimbrul mai există [25], şi la nordul Moldovei, unde el exista cu certitudine în timpul lui Cantemir, deşi acesta îl descrie într-un mod foarte necorect [26].

Bizantinul Niceta Choniate, din secolul XII, vorbeşte despre zimbrul, ζοῦμπρος, ca despre o fiară deja de pe atunci cu totul necunoscută peste Dunăre, dar foarte răspîndită la „taurosciţi", după cum numeşte el mai cu seamă creştetul oriental al Carpaţilor, acolo pe unde se învecinează Moldova, Transilvania şi Galiţia [27].

Bucovina de astăzi se poate considera cu tot dreptul ca adăpostul cel mai favorit al zimbrului în Dacia.

Aceasta însă e departe de a fi o laudă, căci neexterminarea pînă mai în zilele noastre a unei asemeni „hieri năsîlnice", după expresiunea cronicarului Urechea, nu servă decît a dovedi că reacţiunea omului contra naturei s-a început acolo mai tîrziu şi s-a exercitat mai domol.

În Ardeal zimbrul domnea ca şi-n Moldova.

În secolul XVI exista încă un vechi obicei la voievozii din Transilvania de a face în fiecare an cîte o mare vînătoare contra zimbrilor [28].

---

[24] Vernav, *Rudimentum physiographiae Moldaviae*, Budae, 1836, in-8, p. 37: „In montibus altissimis et desertissimis carpaticis rarius quidem conspicitur Bos Urus, nec non species quaedam e genere Antilope".

[25] Cf. Eichwald, *Naturhistorische Skizze von Lithauen*, Leipzig, 1830, in-4, p. 185.

[26] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Papiu, 31—32.

[27] Stritter, *Memoriae populorum ad Danubium incolentium*, Petropoli, 1771, in-4, t. 2, p. 1023. Despre Tauroscitia la bizantini, cf. Hasdeu, *Istoria critică*, ed. 2, t. 1, p. 15.

[28] *Album Oltardianum* sub 1534, în Trauschenfels, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, Kronstadt, 1860, in-8, p. 10.

Pe la finea secolului trecut zimbrii tot se mai găseau acolo în pădurile săcuiești de la Csik, Györgyö și Udvarhely[29].

Ei bine, în Muntenia singură, deși era și dînsa, ca și Moldova sau Ardealul, acoperită numai de păduri, totuși nu ne întîmpină nici o mențiune despre zimbri.

La 1606 se făcuse în munții Prahovei o splendidă vînătoare domnească, care a ținut 15 zile și la care asistase sasul Michail Weiss: s-au ucis căprioare, lupi, porci mistreți, dar despre zimbru — nici o vorbă [30].

Pentru ca Șerban Basarab să nu găsească zimbri pe la începutul secolului XVII, trebuia să-l fi prevenit în curs de veacuri pe teritoriul Țărei Românești un lung șir de vînători, geloși de a nu lăsa multă treabă posterității...

[29] Marienburg, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Hermanstadt, 1813, in-8, t. 1, p. 59.

[30] Apud Trauschenfels, *op. cit.*, p. 195.

RĂSPUNSUL MEU ADVOCATULUI D-LUI T. MAIORESCU

„Non parla da vero, parla da burla"
Idiotism italian

Printr-un hazard curios, în aceeași săptămînă am primt trei reviste, cari îmi fac onoarea de a mă menționa: dentîi ultima făscioară din „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung" (Ziar pentru filologia comparativă), prin care se încheie tomul 22 din această prețioasă publicațiune, unde se concentrează de douăzeci de ani lucrările tuturor linguiștilor germani și chiar negermani, începînd de la Max Müller pînă la Ascoli, Stokes și Bréal; al doilea, numărul 12 din „Litterarisches Centralblatt für Deutschland" (Foaia literară centrală pentru Germania), publicat în Leipzig de profesorul Zarncke; în fine — coincidință curat cronologică — „Convorbiri literare" de la 1 aprilie.

În „Zeitschrift", pe pag. 555, dr. Ernst Kuhn anunță *Istoria critică a românilor* între alte publicațiuni importante relative la filologia comparativă.

În „Centralblatt", pe pag. 380—381, Hugo Schuchardt, unul din cei mai însemnați linguiști contimpurani, scrie un articol despre *Istoria critică*, despre *Principii de filologie comparativă* și despre „Columna lui Traian", unde zice că: „în darea unei direcțiuni serioase literaturei române, a luat parte mai cu seamă B. P. Hasdeu, dezvoltînd, ca istoric și

ca filolog, o activitate de o forță neobicinuită" [1], și-mi acordă nemeritata favoare de a numi puținele mele cunoștințe: „erudițiune prodigioasă" [2].

În sfîrșit, în „Convorbiri", pe pag. 35—39, într-un articol intitulat: *Un exemplu de cunoștința filologiei comparative a d-lui B. P. Hasdeu*, mă văd expus la următoarele amabilități:

„. . . D-sa este *abia un începător* în filologia comparativă modernă. . ."

„. . . Domnul Hasdeu. . . neștiind încă. . . ceea ce astăzi știu și *copiii din clasa I gimnazială*. . ."

„. . . Cunoștințele sale filologice *nu ajung nici măcar pînă la epoca aglutinativă a limbei*. . ."

„. . . *Ignoranța filologică* a d-lui Hasdeu. . ."

„. . . Alte *blagomanii copilărești*. . ."

Toate aceste gingașe expansiuni de bună cuviință sînt scrise la adresa mea de *V. Burla*.

Chiar dacă aș fi un pitic și dacă d. V. Burla ar fi un colos, colos în înțelesul moral al cuvîntului, chiar dacă aș fi comis niște erori atît de elementare, atît de grosolane, încît să fie capabil de a le observa pînă și d. V. Burla, tot însă d-sa, dacă nu din considerațiune pentru mine, cel puțin din respect pentru sine și pentru public, ar fi trebuit să recurgă în critica d-sale la un limbaj mai pieptănat, mai potrivit cu starea generală de educațiune în secolul în care trăim.

Tonul cel foarte necuviincios al d-lui V. Burla este cu atît mai nescuzabil, cu cît d-sa abia apare pe scena literaturei române, și cu cît în articolul în care mă înjură de la început pînă la sfîrșit, — de la început pînă la sfîrșit n-are dreptate nici măcar asupra unui singur punct, verificînd pe deplin idiotismul italian: *non parla da vero, parla da burla*.

Față cu insultele d-sale, aș fi fost autorizat de a nu-i răspunde, după cum nu răspund unui alt critic tot atît de știutor și tot atît de bine crescut, d. G. Panu, care, în curs de vro trei ani, umplea despre mine și numai despre mine mai toți numerii „Convorbirilor" [(1)], pînă ce actualul d. ministru

---

[1] „Ganz neuerdings lässt sich jedoch ein Anfang von Besserung wahrnehmen, und zwar hat daran vorzugsweise B. P. Hasdeu Antheil, welcher als Historiker und Philologe eine ungemein starke Thätigkeit entfaltet".

[2] „Erstaunliche Gelehrsamkeit".

al Instrucţiunii Publice a crezut de cuviinţă a-l trimite la Paris, negreşit ca să înveţe acolo ceea ce nu ştia mai înainte; aşadară, dacă mă pogor astăzi pînă la d. V. Burla, cauza este că d-sa, cu procură sau fără procură, se erige în advocat al d-lui T. Maiorescu şi, prin urmare, răspunzînd advocatului, fie el cît de rău ales, voi avea în vedere pe client, pe un om mai de societate.

Intru în cestiune.

În *Criticele* sale, d. T. Maiorescu a susţinut că forma cea mai veche a cuvîntului *anima* ar fi fost *hanima*, pe care o pune în legătură cu grecul ἄω.

Iată pasagiul întreg:

„Etimologiştii ne îndatoresc a vorbi, sau cel puţin a scrie, *anima* în loc de *inimă*, zicînd că *i* este «spuriu». Dar inima noastră nu mai are a face cu *anima* veche şi *i* stă acolo tocmai pentru a arăta că nu mai are a face. *Anima* era în legătură cu ἄω = a sufla, a respira, şi însemna mai întîi principiul respiraţiunii materiale, şi deveni apoi principiul vieţii intelectuale, suflet, curaj etc., însă în perpetuă amintire a acelei origini fiziologice, din care cauză se şi scria într-un timp pentru mai multă imitare *hanima*. Dară *inima* noastră a devenit astăzi altceva: ea este locaşul sentimental de durere şi de bucurie şi nu mai este răsuflarea brută *hanima*, care a dat origine numelui antic".

În nr. 1 al „Columnei lui Traian", răspunzînd la această erezie linguistică şi arătînd că *anima* n-a fost niciodată *hanima*, eu am rugat pe d. T. Maiorescu de a-mi spune de unde oare să fi luat d-sa o asemenea curiozitate, şi i-am adus la cunoştinţă totdodată că *anima* n-are a face deloc cu ἄω, afară numai doară în vreun dicţionar de felul aceluia al lui Klotz.

Despre *anima* = *hanima*, nici chiar advocatul nu-şi apără pe client, deşi tocmai aci este întrebarea cea fundamentală, de care depinde întregul pasagiu de mai sus.

Dacă *anima* nu e *hanima*, atunci se răsipeşte doctrina psiho-fiziologică întreagă a d-lui T. Maiorescu.

Ei bine, departe de a sprijini acest punct atît de esenţial, d. V. Burla iată ce zice:

„În ceea ce priveşte *hanima* în loc de *anima*, fiind mai mult o cestiune de spirit şi de *glume cît se poate de seci*, o trecem cu vederea".

Pentru d. V. Burla totul se reduce dar la justificarea legăturei între latinul *anima* și grecul ἄω.

Despre originea lui ἄω, eu am spus:

„Ἄω, ἄημι, sub forma cea mai veche αFω, αFημι, de la radicala αF « a sufla », corespunde sanscritului *vâ, vâmi*, goticului *vaian*, slavicului *vêĭati* etc., iar prin nazalizare latinului *ventus* și germanului *wind*".

În aceste trei șiruri, advocatul d-lui T. Maiorescu găsește atîtea erori, încît eu unul, dacă ele ar fi reale, nu m-aș mai crede demn de a fi altceva decît numai doară colaborator la „Convorbiri".

Iată-le pe rînd:

I. Luînd asupră-și gravitatea unui înțelept dascăl față cu un biet școlar puțin priceput, d. V. Burla mă face „luător aminte" că „numai ἄFω se reduce la radicala ἀF, iar ἄFημι este derivat de la radicala ἀ-Fε, amplificat c-un α protetic neorganic", și drept dovadă zice: „vezi și Curtius, *op.* și *loc. citat.* de d-nul Hasdeu".

După d. V. Burla, eu aș fi fost dator să pun: „ἄFω din ἀF și ἄFημι din ἀ-Fε".

Oare așa să fie?

'A-Fε fiind o radicală de formațiune posterioară [1], nici însuși Curtius, pe care-l citează d-sa, n-o pune alături cu radicala primară ἀF.

Atît în clasica sa operă despre etimologia greacă [2], precum și într-un articol din revista lui Kuhn [3], pe care regret că d. V. Burla n-o cunoaște, Curtius derivă pe ἀFω și pe ἀFημι d-a dreptul din ἀF, menționînd pe ἀ-Fε numai în istoria separată a diverselor forme.

II. D. V. Burla mă mustră fără cruțare pentru că aș fi „stabilit un fel de proporțiune" între grecul ἄFω și sanscritul *vâ*, adică aș fi uitat că ἄFω e „deja o formă flexionară," pe cînd *vâ* nu este decît „radicala simplă".

Mai întîi, acea proporțiune, inventată de d. V. Burla, nu există deloc în cuvintele mele, căci, dacă ea ar exista în pri-

---

[1] Hugo Weber, în *Zeitschrift*, X, 241: „eine um ein neues Bildungselement vermehrte ἀFε".

[2] *Griech. Etymol.*, ed. din 1873, p. 390: „W. ἀF ἄω — hauche, ἄος πνεῦμα Hesych., ἄημι wehe".

[3] Curtius, *Vermischte Etymologien*, în *Zeitschr.*, I, 29: „ἀF von ἄFημι".

voința lui *vâ*, atunci ar urma în același timp că eu am stabilit o proporțiune între prezintele activ ἄω și infinitivul gotic *vaian* sau substantivul latin *ventus*.

Al doilea, o asemenea proporțiune chiar dacă ar exista, ceea ce nu este, totuși n-ar fi o crimă atît de mare precum i se pare d-lui V. Burla, sau cel puțin ar fi un delict justificat prin exemplul lui Pictet, în capdopera căruia se găsește în adevăr: „ἄω = va"[4].

Punînd ἄω = *vâ*, ilustrul linguist elvețian nu contesta prin aceasta natura flexionară a lui ἄω, nici caracterul de rădăcină pură al lui *vâ*, ci presupunea numai că cititorul pricepe măcar atîta, căci acei ce nu știu că ω în prima persoană singulară din prezintele activ al verbului grec aparține flexiunii, aceia să nu se apuce de a citi un studiu de filologie comparativă!

III. D. V. Burla mă pogoară mai jos de „copiii din clasa I gimnazială" pentru că, vorbind despre originea latinului *ventus* și germanului *wind* din radicala *vâ*, eu am cutezat a întrebuința cuvîntul *nazalizare*, „ceea ce va să zică — observă d-sa— că consonanta nazală *n* din aceste cuvinte este neorganică", pe cînd în realitate ea aparține sufixului participial *-nt*, fiind prin urmare organică.

Cu alte cuvinte, *nazalizare*, după d-sa, se poate zice numai despre un *n* neorganic.

Este o descoperire a d-lui V. Burla de a contesta nasului proprietatea de a fi nas în orice ocaziune.

Pînă la d-sa, *nazalizarea* se întrebuința în filologia comparativă despre toate cuvintele in cari, fie organică sau neorganică, nazala ne întîmpină numai în unele forme, lipsind în altele.

Baudry n-a fost mai corect decît mine, cînd a zis bunăoară:

„La tendance à la nasalisation aparaît en latin dans quelques mots qui ne la portent ni en sanscrit ni en grec: par ex. dans *anguis* comparé au sanscrit *ahti* et au grec ἔχις (serpent); dans *angor*, comparé au grec ἄχος. Mais ici c'est le grec qui a perdu la nasale, car le verbe ἄγχω et le sanscrit *añhas* (souffrance) sont conformes au latin. Ces rapproche-

[4] *Origines indo-européennes*, t. 2, p. 474.

ments prouvent que la présence ou l'absence des *formes nasalisées* doivent peu arrêter les rapprochements étymologiques" [5].

Zicînd „formes nasalisées", Baudry înțelege aci dopotrivă pe cele organice și pe cele neorganice.

Este curios că sculîndu-se contra acestei *nazalizări*, d. V. Burla citează după obicei pe Curtius, atribuindu-i o greșeală de care s-ar speria celebrul elenist de la Leipzig.

La cuvintele : „lat. *ventu-s* precum și got. *vind-s* sînt desigur de considerat ca forme participiale amplificate", d. V. Burla adaugă că: „Curtius a avut în vedere vocala *u* din silabele finale ale cuvintelor *ventu-s* și *vindu-s*".

Afle d. V. Burla că tema gotică n-are deloc pe *u*, ci pe *a*: *vinda-s* [6].

Așadară, în ceea ce privește pe ἄω, advocatul d-lui T. Maiorescu pierde procesul.

Înainte, ca și după articlul d-sale, eu am putut zice și voi putea repeta cu conștiința împăcată:

„Ἄω, ἄημι, sub forma cea mai veche αFω, αFημι, de la radicala αF « a sufla », corespunde sanscritului *vâ, vâmi*, goticului *vaian*, slavicului *vĕiati* etc., iar prin nazalizare, latinului *ventus* și germanului *wind*".

Să trecem la *anima*.

În privința acesteia eu am spus:

„Vorbele latine *animus* și *anima*, ca și grecul ἄνεμος, derivă din radicala *an* « a sufla », de unde decurg de asemenea, diferind numai prin sufixe, sanscritul *anas* « suflare » și *anilas* « vînt », celto-irlandezul *anal* « suflare », vechiul scandinav *önd* « viață », vechiul germanic *ando* « mînie »" etc.

Aci d. V. Burla nu mă combate, mulțămindu-se a zice: „să lăsăm la o parte geniul d-lui Hasdeu".

Prin urmare, dacă ἄω vine din aceeași radicală cu *vâ* și *anima* din *an*, după cum am stabilit-o eu și după cum recunoaște însuși advocatul părții adverse, cum mai rămîne atunci încuscrirea lui ἄω cu *anima*?

---

[5] *Grammaire comparée*, I, 157. Cf. Johannes Schmidt, *Zur Geschichte des indo-germanischen Vokalismus*, Weimar, 1871, in-8, p. 29 sq.

[6] Bopp, *Glossarium comparativum*, ed. din 1867, p. 356. Fick, *Ehemalige Spracheinheit*, Göttingen, 1873, p. 365.

Ridicîndu-se mai pe sus de periodul flexionar al limbei ario-europee, d. V. Burla ne asigură că în acea epocă exista o radicală *a*, pe care „produce omul la suflare sau respirare", de unde prin amplificare au provenit două ramure posterioare: *a* + *n* din „anima" și *a* + *v* din „ἄω".

Nu voi dezbate deloc această teorie $A = {a+n \atop a+v}$ care ar fi în cestiune numai doară atunci dacă o mai emitea altcineva înainte de *Criticele* d-lui T. Maiorescu.

D. V. Burla citează în articlul d-sale pe Pott, Curtius, Fick, Schleicher, Bopp, Grimm și Benfey.

Ar mai fi putut cita alți douăzeci.

Dintre toți însă nici unul, *absolutamente nici unul* n-a redus vreodată pe *an* și *va* sau fie și *av*, la un singur prototip *a*.

Din contra, Curtius, în admirabila să monografie despre cronologia limbelor indo-europee, pe care d. V. Burla n-o cunoaște, menționează tocmai în periodul anteflexionar, coexistînd separate una lîngă alta, radicalele *an* și *av* [7].

Fick, atît de hazardos adesea, atît de puțin scrupulos cîteodată, încît Schleicher recomandă de a nu-l citi cineva fără multă pază [8], însuși Fick nu cutează a identifica pe *an* cu *av* sau *va*, ci le desparte cu desăvîrșire [9].

Așadară $A = {a+n \atop a+v}$ este o proprietate exclusivă a d-lui V. Burla, născută la lumină nu înainte de anul 1875, anume în nefasta zi *1 aprilie*.

În limba ario-europee, afară de *av* sau *va* și *an*, mai există rădăcinele *ak*, *ag*, *ad*, *ap*, *am*, *ar*, *as* etc.

După d. V. Burla, ele ar trebui reduse toate la un singur *a*, adecă:

$$A = \begin{matrix} a+r \\ a+k \\ a+g \\ a+d \\ a+p \\ a+m \\ a+s \text{ etc.} \end{matrix}$$

---

[7] Curtius, *Zur Chronologie der indogermanischen Sprachforschung*, Leipzig, 1873, în 8, p. 24: „Ausser diesen vocalisch auslautenden sind aber mit völliger Sicherheit auch consonantisch schliessende anzunehmen, wie ad (essen), ak (scharf sein), ag (treiben), an (wehen), ar (gehen, streben) av (wehen)".

[8] Schleicher, *Compendium*, ed. din 1871, p. 10, nota: „ist nur mit Kritik zu benutzen".

[9] Fick, *Vergleichendes Wörterbuch*, ed. din 1871, p. 1016, 1038.

Toate acestea pot fi foarte bune pentru „Convorbiri", dar se naşte o întrebare:

Înainte de sublima invenţiune a acestui universal *a*, cum oare de nu s-a temut d. T. Maiorescu a lega pe ἄω de *anima*, bazîndu-se numai şi numai prin antecipaţiune pe autoritatea numai şi numai a d-lui V. Burla!

Nu ne îndoim că d. ministru actual al Instrucţiunii Publice, precum a făcut cu d. G. Panu, tot aşa şi pe d. V. Burla îl va trimite în străinătate ca să mai înveţe carte.

APENDICE LA „RĂSPUNSUL MEU ADVOCATULUI DOMNULUI T. MAIORESCU"

În „Convorbiri" de la 1 mai d. V. Burla *începe* replica d-sale la răspunsul meu, publicat în „Românul" din 15 aprilie şi reprodus în „Columna" de faţă.

Urmarea replicei d-sale are să apară, probabilmente, in „Convorbiri" de la 1 iuniu, apoi iarăşi urmare, una sau mai multe, cine mai ştie cînd!

Înţeleg că advocatul d-lui T. Maiorescu are trebuinţă de o bună bucată de timp pentru a-şi putea justifica prima pledoarie: din nefericire însă pentru client, pe lîngă curiozităţi primogenite se mai grămădesc acum din partea d-lui V. Burla altele şi mai nepermise, după cum voi arăta din dată ce se va termina replica.[(2)]

În orice caz, răspunsul meu al doilea, ca şi cel întîi, pe de o parte va avea în vedere — o declar mai denainte — numai pe d. T. Maiorescu, iar pe de alta, fie cît de lungi şi cît de mensuale cele ce scrie d. V. Burla, va fi de ajuns prea puţin spaţiu pentru a le reduce la adevărata lor valoare.

NOTE

CÎTEVA DEDUCERI DIN „GLOSARUL LĂTINIEI MIJLOCII" DE DU CANGE

Publicat cu alfabet de tranziție în „Foița de istorie și literatură", Iași, nr. I, martie 1860, p. 7.

Charles Du Cange (1610—1688), autor al celebrei opere *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, tipărită întîia oară la Paris în 1678 în trei volume; apoi a fost augmentată mereu cu material nou (cuvinte și construcții din documente de latină medievală) de către diferiți autori; o ediție exemplară, în zece volume, a dat L. Favre, la Niort, 1883—1888.

În continuare, cîteva observații în legătură cu cele cinci cuvinte pe care Hasdeu le pune în legătură cu corespondente latinești medievale: pentru *buleandră* se acordă în DA (după REW, nr. 892) probabilitatea de a fi lat. **balandra*, care are descendenți romanici; *coif* e dat în DA (tot după REW, nr. 2024) ca provenind din lat. *cofia* „căiță", cu urmași în limbile romanice; în privința lui *cucută*, redactarea etimologiei din DA nu diferă prin nimic de textul respectiv din articolul lui Hasdeu: „termen savant, împrumutat din mediogrecul κούκουρον (lat. *cucurum*) *idem*"; *cărare* este explicat în CDDE, p. 39 și de Pușcariu, *Limba română*, I, p. 319, din *carraria* „drum făcut de care"; asupra lui *mămăligă*, Hasdeu va reveni în studiile de mai tîrziu legîndu-l, etimologic, de lat. *milium*.

Așadar, constatările lui Hasdeu sînt valabile; prin confruntarea acestor cuvinte cu corespondentele din dicționarul lui Du Cange, el aducea un argument în plus privind originea latină a acestora.

Totodată, el mai intuia un adevăr de mare importanță, acela că unele cuvinte românești își pot avea originea în latina medievală. Chestiunea aceasta a fost tratată de unii învățați; de exemplu, Vasile Grecu, *Influențe semantice latine medievale*, în SCL, I, 1950, p. 236 ș.u., examinează sensurile „noi" ale cuvintelor *cetate*, *curte*, *domn* și *țară*, pe care le pune pe seama latinei medievale.

PIERIT-AU DACII?

A fost publicat în „Foița de istorie și literatură", Iași 1860, nr. II, aprilie, col. 46–52, nr. III, mai, col. 70–73, nr. IV, iunie, col. 95–105, nr. V, iulie, col. 137–152. Textul este scris cu alfabet de tranziție (predomină slovele chirilice) și cu o ortografie tributară mai ales pumnismului. În transcrierea noastră am ținut seamă de opțiunile ortografice ale lui Hasdeu din anii imediat următori.

Astfel, am redat prin *î* pe i de după *s*, *z*, *r* în cuvinte ca: *sîn*, *văzînd*, *zîmbi*, *rîs*, *rîu*, *strîngînd*, *strînsături*.

Scrierea cu *e* după labiale în loc de *ie* este etimologică și, ca atare, am reintrodus diftongul: *perduți* = *pierduți*, *perit* = *pierit*, *peire* = *pieire*, *petroasă* = *pietroasă*. E greu de admis că, în secolul al XIX-lea, numeroșii autori care scriau *e* în loc de *ie* în cuvintele de origine latină se conformau, nu unei norme ortografice latinizante, ci unei realități fonetice regionale (Oltenia, Moldova).

Am redat pe *ua* prin *oa*: *numeruase* = *numeroase*, *bunăuară* = *bunăoară*, *puate* = *poate*, *tuate* = *toate*, *uameni* = *oameni*, *următuarea* = *următoarea* (vezi în acest volum articolul *Cercări ortografice, Ua*, în care se susține necesitatea redării diftongului *oa* prin *ua*). De altfel, în scrierile de după 1860, el nu va mai aplica această normă ortografică.

Am restabilit variantele cu *î*- ale formelor pronominale neaccentuate cînd precedă verbe care încep cu consoană: *mi* place = îmi place, *lu* aduc = *îl* aduc, ceea ce corespunde unei reguli naturale a limbii române.

Formele pronominale de dativ *ni*, *vi*, *li* în construcții cu verbe la alte moduri decît gerunziul, participiul sau imperativul urmate de alt pronume personal (dindu-*ni*-l, datu-*ni*-s-a, ia-*ni*-l) sînt înlocuite, împotriva uzului moldovenesc, prin *ne*, *vă*, *le*: să li poată = să *le* poată, făgăduindu-*li* = făgăduindu-*le*, a *vi* lipsi = a *vă* lipsi (dativ) Am făcut însă o concesie graiului din Moldova, păstrind formele cu *i* provenit din *e* neaccentuat în: *căpitenie*, *asemine*, *se cuvinea*, *voi disluși videre*, *a videa*, *dizvoltări*.

Am scris cu *h* în loc de *ch*: *arheologi*, *arhitectură*, *arhidoctor*; de asemenea, cu aspirația vocalei inițiale: *se va otări* = *se va hotărî*.

În două cazuri, am restabilit pe *x* în locul lui *s*: *alexandrean*, *Maxim*.

Am considerat forma *sunt* ca o realitate pur grafică, de aceea am redat-o prin *sînt*.

Am refăcut în neologisme grupul *ct* pe care autorul îl scria *pt* după regula lui Aron Pumnul: *doptor*, *doptoral*, *doptrina*, *obieptul*, *Optavian*; la fel, „pumnisme" evidente: *ediciuni*, *inscripciuni*, *instrupciune*, *năciuni*, *răciunămînt* (și *rațiunămînt*), *antinăciunariă*, *funciunariu*, *compusăciune*,

năciunalitatea au devenit în ediția noastră: *edițiuni, inscripțiuni, instrucțiune, națiuni, raționament, antinațională, funcționar, compozițiune, naționalitatea.*

Hasdeu va renunța repede la formele substantivale și adjectivale în *-toriu, -ariu, -eriu* ,fie vechi, fie noi, ceea ce ne-a determinat să adoptăm și pentru acest studiu variantele fără *-iu* la cuvinte ca: *autor, anticar, breviar, cîrmuitor, cuceritor, cunoscător, doftor, făcător, gubernator, învingător, pretor, scriitor, senator, spițer, tipar, traducător, trăitor* (toate acestea sînt scrise în original cu *-iu* final: *autoriu, anticariu* etc.). Adjectivele feminine în *-torie* sînt refăcute în spiritul normei care s-a impus: *cuprinzătorie = cuprinzătoare, următorie = următoare, viitorie = viitoare.*

Alte modificări: *duoe, duoă = două, înduoeală = îndoială, al duoile = al doile, idea = ideea, broșiură, broșiurist = broșură, broșurist, asfeli = astfeli, plântele = plantele, Bastila = Bastilia.*

De remarcat că în acest studiu Hasdeu scrie *principii* (plural), așadar formele *principia* și *principie,* care apar mai tîrziu, sînt ortograme latinizante.

Notăm, în sfîrșit, că în paranteze drepte sînt date intervențiile lui Hasdeu în citatele din autori antici.

Textul a fost cules cu multe greșeli de tipar, pe care le-am corectat tacit.

(1) E vorba de *Diodor din Sicilia* (cca 90—20 î.e.n.), autor al unei istorii universale intitulate *Biblioteca istorică,* în care ni se dau și știri despre geți, despre războiul lui Dromichete cu Lisimach, regele macedonenilor.

(2) *Dion Chrysostomos* (cca 40—120 e.n.) a fos surghiunit de Domițian, în Dacia, la curtea lui Decebal. S-a întors la Roma în timpul lui Traian, a scris în grecește optzeci de *Discursuri* și o *Istorie a geților,* din care s-au păstrat doar fragmente reproduse de istoricii de mai tîrziu.

(3) Pentru problema dacilor „mărgineni" sau „nesupuși", numiți astăzi „daci liberi", v. *Istoria României,* I, 1960, p. 637—647.

(4) E vorba de *Breviarium ab Urbe condita,* o scurtă istorie a Romei.

(5) Mai exact: „Dacia fu *secătuită* în bărbați...", adică a pierdut mulți bărbați, așa cum se întîmplă în timpul oricărui război; prin urmare, verbul e întrebuințat în mod figurat.

(6) Felul în care interpretează Hasdeu informațiile transmise de autorii antici concordă întru totul cu lecțiunile pe care le propun istoricii de mai tîrziu (Xenopol, Iorga, Pârvan etc.). Dovezile aduse de el privind persistența populației indigene în Dacia după cucerirea romană sînt pe deplin convingătoare. La acestea se adaugă multe altele (v. de exemplu Constantin I. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri*

pînă astăzi, Albatros, București, 1971, p. 90—98; Pentru mai multe detalii, v. *Istoria României*, I, 1961, p. 388 ș.u.).

Pierit-au dacii? este un pamflet scris într-o epocă în care concepțiile exclusivismului latinist dominau încă în istoriografia noastră. Tonul violent polemic trebuie considerat în cadrul modalităților literare adoptate de autor. Altfel, Hasdeu a avut întotdeauna stimă față de învățații latiniști. Șincai, Petru Maior și, apoi, Cipariu, Laurian etc. sînt mereu citați în opera lui. Bineînțeles, el a apreciat cum se cuvine latura pozitivă din cercetările lor, fără să le ierte însă erorile și exagerările.

CERCĂRI ORTOGRAFICE. 1. *Ua*

Publicat în „Foița de istorie și literatură", Iași, nr. V, iulie 1860, col. 133—137. E folosit un alfabet de tranziție (cu dominarea slovelor chirilice) și o ortografie parțial latinizantă. Potrivit principiului ortografic susținut în acest articol, diftongul *oa* e redat în toate situațiile prin *ua;* în ediția noastră am restabilit pe *oa* dat fiind că Hasdeu însuși va renunța foarte repede la *ua.* Deci am scris cu *oa*, nu cu *ua*, cuvintele: *oarecare, bunoară, neînlăturăcioase, să poată, poate, cuprinzătoare, oare, comoară, doară* (adv.), *spanioală, toate* (în ordinea apariției lor în text); am păstrat totuși scrierea cu *ua* în citatele din folclor și din aromână, precum și la cuvintele discutate în mod special.

Am făcut, de asemenea, următoarele înlocuiri:

iniciariu, iniciarie (fem. sg. și pl.): *inițial, inițială, inițiale; finariu, finarie: final, finală; poporarie: poporale; arbitrariu: arbitrar; cuprinzătoarie: cuprinzătoare;* la fel, *carapteristic, carapterizează* sînt redate prin echivalentele cu *ct*, iar *sunt* prin *sînt.*

Cu aceste modificări, textul iese de sub dominația ortografiei latinizante.

Articolul este important, deși se susține o normă de scriere care nu s-a impus. Autorul observă un detaliu de finețe al rostirii românești: ceea ce scriem *oa* se realizează, de fapt, ca *ua.* Hasdeu este partizan al ortografiei fonetice. Soluția ortografică pe care o propune e motivată prin comparația cu realitatea altor limbi romanice.

LUCA STROICI, PĂRINTELE FILOLOGIEI LATINO-ROMÂNE

S-a publicat prima oară în revista „Din Moldova", Iași, I, nr. 4, 1862 p. 49—59, sub rubrica *Glosologie* și cu titlul *„Rugăciunea Domnului" scrisă, românește cu litere latine în 1593 de către vel-logofătul moldovean Luca Stroici, anotată și publicată la 1594 în Cracovia de către Stanislav Sarnicki.* Textul orației dominicale este precedat de cîteva versuri închinate lui Stroici, pe care le reproducem aici:

„Progresul omenirei se pare-a fi grădina
În care nu s-aclimă dodată orice flori,
Căci are mii de pofte născînda rădăcină,
Sînt viermii-n sol, în ceruri de grindină sînt nori!
Ideea, ca sămînța, pîn-ce-o privești deplină,
Se-ncoalță, se usucă, se pierde adeseori,
Căci predomnește-n lume a celor mulți rutină
Strigînd la propășire: în fașă, drace, mori!

Lung timp răbdat-am vorba și slova moschicească,
De-mpiedecam pe înșiși neolatinii frați
În trupu-ne un sînge d-o mumă să-l gîcească,
Păstrat în străcurare-i prin veci nenumărați,
Dar și atunci, o Stroici, pătrunzătoarea-ți minte
Cea-ntîie-n loc de « TATѦΛ » a încercat « PĂRINTE »".

B.P.H.

În continuarea acestor versuri, semnate separat de Hasdeu, e dat textul propriu-zis al studiului, compus din trei părți: I. *Rugăciunea Domnului* (Pacierz Woloski); II. *Anotarea*, care cuprinde explicația lui Sarnicki, în original și în traducerea lui Hasdeu; III. *Comentarul* lui Hasdeu, organizat în șase subpuncte: 1. Notiță bibliografică; 2. Viața lui Luca Stroici; 3. Începuturile științei limbistice; 4. Teoria lui Stroici despre originea limbei române; 5. Ortografia stroiciană; 6. Purismul lui Stroici.

Studiul e rescris și publicat în broșura *Studii critice asupra istoriei române // Luca Stroici /, părintele filologiei latino-române /,* de / Bogdan Petriceicu-Hâjdeu /, București /, Imprimeria Cezar Bolliac, strada Scaunilor, 40/ 1864. Broșura, de format mic, de 13/9 cm, are 54 de pagini.

Reproducem în ediția noastră textul din broșură. Materia este aceeași cu cea publicată în revista „Din Moldova", dar diferă mult stilistic și compozițional. Astfel, de exemplu, traducerea românească a notiței lui Sarnicki

e mult mai liberă în varianta din revistă. De asemenea, sînt deosebiri în semnate de ortografie. Sonetul care precedă textul lipsește din broșură.

Dintre faptele de grafie caracteristice textului pe care îl reproducem sînt de semnalat: litere duble, *-ŭ* final, *st* la pluralul unor cuvinte noi (*complotisti, ministri, ortografisti*), *y* în *styl, protosyngel, typariul, typografie* (în ediția noastră: litere simple, *-ŭ* = zero, *st* = *șt*, *y* = *i*); la fel: *duo* = *două*, *in-, im-* = *în-, îm-*: *imprieteni* = *împrieteni*. În general, ortografia nu diferă de cea întîlnită în paginile *Istoriei critice*.

Ca limbă, textul conține elemente arhaice, caracteristici moldovenești, neologisme cu aspect latinizant și italienizant, numeroase dublete morfologice și fonetice. În ansamblu însă, textul e de factură modernă, încît se citește cu plăcere și astăzi.

Textul din broșură e retipărit în „Buciumul", București, an. II, febr.—martie 1864, nr. 192, p. 775—776, nr. 193, p. 786, nr. 196, p. 791—792, și în „Concordia", Pesta, IV, 1864, nr. 23/277, din martie 19/31, p. 89—91; v. și *Cuvente den bătrîni*, II, 1879, p. 118—119.

În nr. 202, din 5/17 martie 1864, p. 824, „Buciumul" făcea reclamă broșurii: „De vînzare la toate librăriile și la administrațiunea « Buciumului » broșura: *Luca Stroici, părintele filologiei române*, de B. P. Hăjdău, prețul 1 sfanț. Acest opuscul, plin de erudițiune și bazat pe sorginți rare sau puțin cunoscute, aruncă o mare lumină asupra istoriei literaturei române". Anunțul se reia în alte numere ale revistei.

Textul rugăciunii domnești tipărit de Sarnicki a fost republicat recent, în transcriere interpretativă, de Magdalena Georgescu, în „Limba română", XXVII, 1978, 1, p. 77, de unde îl reproducem integral, pentru a se vedea că nu sînt deosebiri față de interpretarea făcută de Hasdeu:

„Parintele nostru / Ce ești în ceriu / Svințască-se numele tău / Să vie împărăția ta / Să fie voia ta / Cumu e în ceriu / Așa și pre pămîntu / Pînea noastră sățioasă / Dă noauă astăzi / Și iartă noauă / Dătoriile noastre / Cum și noi lăsăm / Datornicilor noștri / Și nu aduce pre noi în ispită / Ce ne mîntuiaște de fitleanul / Că e a ta împărăție / Și puterea și cinstea / În vecii vecilor. Amin."

Pentru o caracterizare generală a rugăciunii *Tatăl nostru* în varianta lui Stroici, vezi Ion Gheție și Alexandru Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, p. 333—334. Cei doi autori susțin, ca și Hasdeu, că logofătul moldovean urmărea să pună la dispoziția învățaților străini un eșantion de text prin care aceștia să-și facă o idee generală despre caracterul limbii române. Ei relevă și unele particularități dialectale moldovenești în textul discutat. La p. 167—168 ale cărții citate, sînt interpretate unele dublete grafice din text în consens cu principiile de interpretare promovate de Hasdeu însuși.

Am lăsat la urmă informația că primul semnal al descoperirii rugăciunii duminicale în limba română e făcut în revista „Ateneul român", Iași, 1861, p. 157—178, sub titlul *Luca Stroici. Fragment din călătoria în părțile Galiției.* Articolul, în ortografie latinizantă, nu cuprinde textul rugăciunii și, bineînțeles, nici comentariul lingvistic și filologic. Hasdeu pledează, la început, pentru impunerea definitivă a alfabetului latin în scrierea românească: „Ar fi lucrul nu numai de prisos, ci încă banale, să voiască neștine, tocmai acuma, a-și pierde timpul întru a ne cuvinge, în urma atîtor alții, despre necesitatea primirei alfabetului latin în locul celui cirilic" (p. 157). Amintește apoi de *Dottrina christiana tradotta in lingua valacha dal Padre Vitto Piluzio* (din 1677), considerată ca prim text românesc cu litere latine, descoperit de Kopitar, apoi de Kogălniceanu; un fragment a reprodus Cipariu în *Analecte literare.*

În continuare, Hasdeu face un elogiu învățaților ardeleni, care au formulat diverse sisteme ortografice, dar care, în același timp, au riscat enorm prin promovarea concepțiilor puriste în scrierea etimologică și în dezvoltarea limbii literare: „Eu însumi sum departe de a nu recunoaște necesitatea îmbogățirei graiului românesc prin împrumuturi din latinitate, muma și, laolaltă, fireasca lui nutrice, dar să ne mai amintim cîteodată și de zisa țăranului: *Ion a Mariei nu-i Maria !* [...] Mulțimea sinonimelor demustră dezvoltarea vorbei. Ei bine, răspundeți-mi acum, cu exactitatea aritmeticei, care va fi soma cîștigului nostru, după ce, înlocuind toate termenile românești nelatine prin un șir de ecivalenți clasice, vom fi custrînși, la adecă, neapărat, să ne oprim pe loc, balsămînd și înfășurînd dulcele grai ca pe o mumie egipteană?" (p. 165).

Arată apoi cum a descoperit la pagina 1224 a operei lui Sarnicki *„Patre nostru românesc* cu litere latine, cupus [= compus] de către un mare logofăt moldovenesc" (p. 167).

Celelalte pagini (168—178) sînt consacrate biografiei lui Luca Stroici pînă la fuga lui în Polonia de mînia lui Lăpușneanu.

În sfîrșit, nu e lipsit de interes să arătăm că Hasdeu republică varianta „Stroici" a rugăciunii în *Cuvente den bătrîni,* II, 1879, p. 119, pentru comparație cu o variantă dintr-un manuscris al Popei Grigore din Măhaci (1619), precum și cu variantele din două texte coresiene (1560 și 1580). Textul e republicat ulterior de Al. Lambrior, *Carte de citire,* Iași, ed. I, 1882; în ed. a III-a, Iași, 1893 (sub îngrijirea lui Gh. Ghibănescu), la p. 26. Versiunea din cartea lui Sarnicki e reprodusă în *Crestomație romanică,* întocmită sub conducerea lui Iorgu Iordan, vol. I, București, 1962, p. 190—191, însoțită de note explicative privind ortografia. (Pentru ortografia textului original, v. și R. Ionașcu, *Sistemele ortografice cu litere latine în limba română,* Focșani, 1889, p. 24.)

S-a publicat în „Din Moldova", Iași, II, nr. 8, 1863, p. 17–18. Am schimbat „pumnismele": *împurtanță, instrupciune, năciunar, leptură, carapter, reprezînta, elemînt, ocășiune*, cu formele ortografice pe care Hasdeu însuşi le-a adoptat ulterior: *importanță, instrucțiune, național, lectură, caracter, reprezinta, element, ocaziune;* de asemenea, am înlocuit pe *â* prin *ă (fârâ = fără)*, pe *iea* prin *ia (etimologica = etimologia)*, pe *-ea* după vocale prin *ia (foaea = foaia)*.

(1) Andrei Pretorian reproșa lui Hasdeu că adoptase scrierea cu litere latine a revistei: „A protesta slovele la moldo-valahi este a tăgădui originea limbei lor", scrie acesta într-o întîmpinare făcută lui Hasdeu chiar în coloanele publicației (nr. 6, 1862, p. 80). În nr. 7 pe 1863, p. 15–16, Pretorian revine cu detalii privind „concepția" lui asupra originii „mixte" (slavo-latine) a limbii române, ceea ce ar justifica menținerea scrierii cirilice. Hasdeu răspunde doar în cîteva propoziții arătînd incompetența acestuia în chestiunile limbii.

În nr. 7 din 1863 al revistei, Hasdeu scria încă *si, ti*, în loc de *ș, ț*. E interesant în această privință răspunsul pe care îl dă lui C. Negruzzi, care era supărat că „zețarii" îi corijaseră ortografia în spiritul celei folosite în revistă: „D. Negruzzi recunoaște necesitatea uniformității ortografiei unui ziar. Ne place a crede că celebrul literator, a cărui conlucrare onorează foaia noastră, nu se va retrage de a recunoaște, de asemenea, că sistemul d-sale ortografic — sistem păstrat în scrisoarea de mai sus — fiind fonetic, iar nu etimologic, prin însăși această nu se deosebește atît de mult de acel al ziarului nostru. Diferința fundamentale constă în întrebuințarea lui *î* înaintea literelor *m* și *n* în acele cazuri în cari d. Negruzzi întrebuințează *â*; cu plăcere vom mănținea în articlele d-sale acest punt de deosebire. Sperăm dar că, făcînd concesiune pentru concesiune, d-lui ne va permite de a nu amite [= admite] *ț, ș* și *ḑ*, cu atît mai mult că ortografia e un ce de tot secundar, mai cu seamă pentru românii neardeleni, și scrierile unui Negruzzi se vor citi cu aviditate, fie ele scrise cu orice ortografie!" („Din Moldova", nr. 7, 1863, p. 16.) În tot textul, *ș* e redat prin *si*, iar *ț* prin *ti*, în schimb *z* nu e înlocuit prin *ḑ*.

Articolul e interesant prin declarația de principiu pentru impunerea ortografiei fonetice.

RAPSODII GRAMATICALE. I. GENITIVUL FEMEIESC. II. FINALUL -*u*

S-a publicat în „Lumina", Iași, nr. 15, 1863, p. 33—37. Am păstrat pe *ĭ* în cazurile necesare explicării pronunției și pe -*ŭ* în exemplele folosite de autor pentru opozițiile de număr discutate în text.

(1) Regula aceasta este formulată aproape la fel în *Gramatica Academiei*, I, 1963, p. 86—87: „Genitivul și dativul singular la substantivele feminine se formează adăugîndu-se articolul la forma nearticulată...: *unei case — casei, unei grădini — grădinii...*"; -*i* nu este „desinință", cum zice Hasdeu, ci chiar articol. El însuși arată că, etimologic, *i* „nu este decît genitiv-dativul scurtat al pronumelui personal femeiesc *ea*", adică demonstrativul latin *illaci*.

(2) Ideea lui Hasdeu privind scrierea cu *ĭ* scurt, pe care o susțineau mulți oameni de cultură din epocă, a reapărut în discuțiile pentru reglementarea ortografică din 1953. Acad. Al. Graur susține și astăzi, exact în felul lui Hasdeu, că e necesar să se scrie cu *ĭ: capul familii* (= familiii), Dicționarul *Academii* (= Academiii), *copii* (= copiii), dar: *copiĭ* (= copii), *unei familiĭ* (= familii) (Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, București, 1974, p. 136—137).

(3) Fraza are o anumită coloratură stilistică, prin care se sugerează că, de fapt, Hasdeu era împotriva felului ușor „simplist" în care Negruzzi și Alecsandri motivau necesitatea lui -*u* final numai la formele verbale de plural. Spre deosebire de aceștia, el are în vedere totalitatea omonimiilor verbale, realizate la nivelul desinențelor și al auxiliarelor, precum și opoziția dintre masculin și neutru, dintre adjectiv și adverb, dintre singular și plural la substantivele masculine invariabile.

Metoda analizei gramaticale întreprinsă de Hasdeu în acest articol nu e departe de descriptivismul structuralist de astăzi.

COMENTARIUL ASUPRA TITLULUI DOMNILOR ROMÂNI: Iѡ, GOSPODAR ȘI VOIEVODĂ

Publicat în „Buciumul", București, I, 1863, nr. 111, din 24 sept., p. 441—443 și nr. 119, din 3 oct., p. 474—475.

În altă variantă, studiul fusese publicat mai devreme cu titlul *Despre* Iѡ *în titlul domnilor români* [*ai*] *Moldo-Vlahiei și ai Bulgariei* și subtitlul: *Cercetare filologică și diplomatică*, în revista „România", Iași, an. I, 1858,

nr. 1, din 18 nov., p. 6—8, nr. 2, din 25 nov., p. 12—16, nr. 3, din 3 dec., p. 20—21 (aci și *nota bene*, p. 21—22), nr. 4, din 9 dec., p. 31—32. În această variantă se reproduc fragmente din diverse hrisoave domnești din sec. XV—XVII care conțin formula Ïѽ în titulatura voievozilor noștri.

(1) Peste zece ani, în *Istoria critică a românilor* (vezi ediția „Minerva", 1984, p. 450), Hasdeu va susține originea gotică a numelui Moldava (de la got. *mulda* „praf").

(2) Nu există dovezi că statul Asaneștilor ar fi cuprins și teritorii de la nordul Dunării. Sub Ioan Asan al II-lea, nepotul lui Ioniță, statul de la Tîrnovo „e în culmea puterii și ajunge la cea mai mare întindere: de la Marea Neagră la Marea Adriatică și de la Dunăre pînă la Adrianopol și la Ohrida" (Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 191).

(3) În lucrările de mai tîrziu, Hasdeu își va corecta afirmațiile privind originea „neromânească" a unor voievozi români. De exemplu, în *Istoria critică*, p. 123, scrie că „domnii moldovenești Petru Mușat și Roman Mușat, dempreună cu tatăl lor Costea Mușat, n-au putut fi serbi".

(4) Mai tîrziu, Hasdeu va renunța la ipoteza că structura numeralului românesc de la „unsprezece" la „nouăsprezece" e un calc după slavă și va propune explicarea prin substrat a acestui tip de compunere (comp. alb. *njëmbëdhjetë*, identic ca structură cu *unsprezece*).

Asupra lui Ïω din titulatura domnilor români s-a scris mult, dar originea acestei formule este enigmatică încă și astăzi. Iată ce scrie Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea I, ed. a III-a, 1940, p. 352: „În ce privește particula aceea Ïѽ, care apare necontenit în titlul domnilor munteni, de unde a trecut, încă în veacul al XIV-lea, și în Moldova, părerile sunt împărțite: unii văd în ea o influență a cancelariei bulgare, *Io* fiind prescurtarea numelui de *Ioan*, purtat de vestitul țar din familia Asaneștilor Pentru marile merite ale acestui stăpînitor, numele lui, scris paleografic așa: Iѽ, a devenit titlu — întocmai cum s-a întîmplat cu numele lui Caesar sau al lui Carol cel Mare (din care slavii au făcut *kral* « crai ») — și s-a adaos la numele tuturor stăpînitorilor bulgari ce au urmat după Ioniță. Din cancelaria bulgară a trecut apoi la noi. Alți cercetători sunt însă de părere că Iω este o influență a cancelariei bizantine însemnînd crucea care se punea la începutul actelor imperiale și o invocație. Titlurile domnilor următori în documentele interne nu sunt decît variante ale celor arătate pînă aci". În tratatul academic de *Istoria României*, II, 1962, p. 319, se scrie: „La aceste titluri de mare voievod și domn, pe care le purtau conducătorii celor două state feudale, se adaugă particula *Io*, derivată din *Ioan*, care avea semnificația, în concepția feudală, de cel ales de Dumnezeu pentru a domni și menirea să ridice prestigiul domnului în fața supușilor săi". Între indicațiile bibliografice, adăugăm: Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea*

la domnie în Țara Românească și Moldova, București, 1960, iar dintre lucrări rile mai vechi: D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui*, București, 1903; I. Bogdan, *„Io" din titlul domnilor români*, în „Convorbiri literare", XXIII, 1889, p. 721—738 (care susține ideea influenței bulgărești).

UNDE S-A TIPĂRIT „PSALTIREA" LUI CORESI?

Articol publicat în „Traian", I, nr. 10 din 14 mai 1869, p. 40. În variantă ușor simplificată, s-a republicat în Col Tr, VII, t. 1, mai 1876, p. 193 ș.u, Reproducem textul din „Traian".

(1) E vorba de *Psaltirea slavo-română*, cu traducere românească intercalată, tipărită de Coresi în 1577 la Brașov. Pentru descrierea generală a textului, vezi Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tom I, 1903, p. 63.

Textul românesc a fost editat pentru prima oară de B. P. Hasdeu, în 1881; el a reprodus textul în alfabet cirilic și în transcriere cu litere latine. În 1976, *Psaltirea* a fost editată din nou, de către Stela Toma.

Astăzi știm că nu această *Psaltire* este prima tipăritură românească făcută de Coresi, ci *Întrebare creștinească*, din 1560, un catehism descoperit de Andrei Bîrseanu în 1921, la Ieud, în Maramureș. Urmează, în ordine cronologică, tipărite tot la Brașov, *Evangheliarul* (1561), *Lucrul apostolesc* (1563), *Cazania* (1564), *Molitvenicul* (1564), *Liturghierul* (1570), *Psaltirea* (1570), cf. Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, Editura Minerva, București, 1971, p. 59; Ion Gheție — Al. Mareș, *Originile scrisului românesc*, București, 1985, p. 224 ș.u.

Revenind la catehismul coresian, trebuie spus că Hasdeu însuși i-a presupus existența cu patruzeci de ani înainte ca această carte să fi fost descoperită: „Este sigur, pe temeiul unei mărturii istorice contemporane, cum că la 1560 s-a tipărit la Brașov, din inițiativa autorităților săsești de acolo, un catehism în limba română" (*Cuvente den bătrîni*, II, 1879, p. 97; v. și ediția lui G. Mihăilă, nota de la p. 531 a editorului).

(2) Vezi Al. Odobescu, *Opere*, vol. II, București, 1967, p. 175.

(3) Astăzi nu mai este nici o îndoială că *Psaltirea slavo-română* din 1577 s-a tipărit la Brașov (cf. N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, Ed. Minerva, București, 1980, p. 94 ș.u.; Gheție — Mareș, *op. cit.*, p. 306). Locul imprimării, nefiind indicat în text, a fost considerat fie Brașovul, fie Tîrgoviștea (unii au presupus și Sebeșul Săsesc). Istoria noastră literară consemnează o aprinsă dispută privind centrul cultural unde s-a tipărit

această psaltire (pentru bibliografia problemei, v. Gheție — Mareș, *op. cit.*, p. 306).

În ziarul „Românul" din 6 noiembrie 1881, p. 989, M. Gaster susține, într-un articol îndreptat împotriva opiniei lui Hasdeu, că *Psaltirea* s-a tipărit la Sas-Sebeș. Hasdeu îi răspunde, tot în „Românul", din 15 noiembrie 1881, p. 1020, prin articolul intitulat *Ceva pentru d. dr. M. Gaster*, pe care îl reproducem aici în întregime:

CEVA PENTRU D. DR. M. GASTER

În „Românul" de la 6 noiembrie, d. dr. M. Gaster a publicat un articol asupra căruia, dispunînd de un moment liber, nu crez de prisos de a face următoarele două observațiuni.

I. D. Gaster își intitulează articolul *O carte românească în 1546*. În realitate însă, de acea carte se vorbește numai în titlu și-n prima jumătate a primului aliniat, restul fiind consacrat unor publicațiuni neromânești și nu din anul 1546.

Titlul să fie oare o simplă reclamă pentru a atrage pe amatori?

Oricît de puțin științifică ar fi o asemenea procedere, aș fi trecut-o cu vederea dacă autorul nu găsea de cuviință de a-și face reclama anume pe socoteala subtscrisului. D-sa zice că despre acea carte românească din 1546 „d-l Hasdeu însuși se-ndoiește chiar dacă a existat vreodată", și drept dovadă citează de la mine *Cuvinte den bătrîni*, t. II, p. 92. Mai pe scurt, pînă la d. Gaster existința acelei cărți n-a fost recunoscută în România de vreme ce „d. Hasdeu însuși se-ndoiește chiar dacă a existat vreodată". Ceea ce nu știa „d. Hasdeu însuși" ne-o spune acuma d. Gaster.

Ei bine, în prefața la edițiunea mea a *Psaltirii* lui Coresi, apărută la lumină cu spesele Academiei Române încă din anul trecut, eu am spus foarte lămurit că „sînt probe documentale cum că pe la 1546 în Sibiu, iar pe la 1560 în Brașov, s-au publicat românește cîte un catehism".

D. Gaster cunoaște această edițiune a lui Coresi, ba încă o și citează mai la vale în articolul d-sale, și totuși se face că nu știe și n-a văzut pasagiul de mai sus, prin care scădea valoarea reclamei.

Nu e frumos.

II. Într-un studiu publicat în „Columna lui Traian" de la 1876, eu am adus temeiurile mele de a crede că *Psaltirea* cea românească a lui Coresi din 1577 nu s-a tipărit în Transilvania, după cum se afirma generalminte, ci mai curînd la Tîrgoviște, deoarece tot de Coresi, în același an 1577 și cu aceleași caractere, se găsește în Muzeul Național din Praga o psaltire slavică unde figurează subt epilog stema Țării Românești.

D. Gaster pretinde că eu aș fi greșit, fiindcă — după d-sa — în *Psaltirea* cea slavică a lui Coresi se află indicat anume locul edițiunii: „nu s-a tipărit în Muntenia, ci în Sebeș în Transilvania"; și ca probă, d-sa citează un catalog foarte necritic al bibliotecelor de pe Muntele Athos, publicat de arhimandritul Leonida în t. 44 al „Memoriilor Societății Literare Serbe".

O eroare, cel mult o ipoteză personală a arhimandritului Leonida, împinge astfel pe d. Gaster nu numai contra mea, după cum i se pare d-sale, dar încă contra marelui Schafarik, care, în *Geschichte der serbischen Literatur*, part. I, Prag, 1865, p. 279, descrie pe larg *Psaltirea* cea slavică a lui Coresi după exemplarul monastirii Kruședol, în Sirmia, și ne spune în termenii cei mai expliciți că ea coprinde anul 1577 și numele lui Coresi, dar fără locul edițiunii: „die kurze Schlussrede mit der Jahrzahl 1577 und mit dem Namen des Herausgebers Koresi, *ohne Angabe des Druckorts* sich befindet".

Cunoscînd această carte *de visu*, ca și Schafarik, iar nu după un catalog foarte nesicur, ca d. Gaster, eu pot afirma și mai afirm încă o dată că nici un Sebeș nu se află acolo nicăiuri.

Ceva mai mult. Temîndu-mă ca nu cumva concluziunile mele-n privința provenințeí curat muntene a ambelor *Psaltiri* ale lui Coresi să fie cam pripite, eu rugasem în 1875 pe d. Gr. Tocilescu de a le mai verifica d-aproape cu ocaziunea petrecerii sale în Praga; și iacă ce mi-a răspuns d-sa printr-o epistolă din 27 octombre 1876:

„La Praga, în biblioteca lui Schafarik, am studiat cu amănuntul cărțile slavone imprimate-n Muntenia, raportul lor în ce privește tiparul, vinietele, monogramele, cu celelalte cărți bisericești tipărite la Veneția și-n Serbia, și am dispus fotografiarea lor. Concluziunile d-tale despre locul tipăririi *Psaltirii* coresiane, despre românismul vinietelor din cărțile slavone tipărite-n țară, le-am verificat pe deplin prin studiul comparativ al monumentelor slavice imprimate în țările vecine... "

Deocamdată, dar, d. Gaster rămîne cu catalogul cuviosului arhimandrit Leonida, în care trebuie să fie cineva prea bun creștin pentru a crede cu atîta ușurință.

În numărul din 15 decembrie 1881, p. 1123, al aceluiași ziar, M. Gaster arată că titlul articolului său „a fost dat de redacție", fără știrea autorului; el insistă, cu alte dovezi, la fel de neconvingătoare, asupra ideii că *Psaltirea* coresiană a fost imprimată la Sebeș.

Într-o cronică (Col Tr, noua serie, an. III, iul.—sept. 1882, p. 527—528) la primul număr al „Revistei pentru istorie, arheologie și filologie", condusă de Gr. Tocilescu, Hasdeu se ocupă, pe scurt, de studiul lui Gaster

Stratificarea elementului latin în limba română, publicat în paginile acestei reviste: „Regretăm însă că partea cea consacrată « filologiei » pare a nu fi fost controlată, iar în specie lucrările d-lui dr. M. Gaster, al cărui articol intitulat *Stratificarea elementului latin în limba română* este un colosal *nonsens*, începînd de la titlu și pînă la sfîrșit, adecă pînă la « sfîrșitul va urma » . Ca să dăm un singur specimen, a susține ca d. Gaster că *beșică*, *bătrîn*, *berbece* etc. sînt la noi albanisme, sub cuvînt că latinul *v* se conservă la români în *vierme*, în *vin* și-n altele, iar prin urmare trecerea lui *v* în *b* nu poate fi datorită decît numai doară albanezilor, este a crede că tot albanezii vor fi plăsmuit pe portugezul *bexiga* « beșică » alături cu portugezele *verme* « vierme » și *vinho* « vin » și este a uita în același timp că albanește « bătrîn » se zice *vietără*, adecă cu *v*, nu cu *b*. Nici d. Cihac n-a cutezat a merge așa de departe, ba nici chiar răposatul Rösler, a căruia cauză o ia acum pe furiș în mînă d. Gaster, deoarăce ținta articolului d-sale nu este altceva decît a ne asigura că românii au venit aci de peste Dunăre, din vecinătatea Albaniei, abia în veacul de mijloc..."

Hasdeu a avut dreptate: bizara teorie a lui Gaster, potrivit căreia un strat de elemente latine din română s-ar explica prin intermediu albanez, a fost total ignorată în lingvistica românească. Aceeași soartă a avut și studiul *Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen*, în „Grundriss der romanischen Philologie", ed. de G. Gröber, vol. I, ed. I, Strassburg, 1888, p. 406—414, în care Gaster susține că elementele traco-dace din română s-ar datora, de fapt, influenței bulgarilor turanici (v. Philippide, OR, II, p. 582—583, care arată că teoria „bulgărească" a lui Gaster fusese susținută, încă din 1871, de Roesler).

UN TEZAUR DE TIPO-XILOGRAFIE ROMÂNĂ DE PE LA 1550

Publicat în „Traian", I, 1869, nr. 18 din 4 iunie, p. 72, nr. 20 din 11 iunie, p. 80, nr. 23 din 18 iunie, p. 92, nr. 27 din 29 iunie, p. 107.

Studiul e republicat împreună cu articolul *Unde s-a tipărit „Psaltirea" lui Coresi?* în Col Tr, VII, t. 1, mai 1876, p. 193—213, sub titlul *O pagină din istoria tiparului la români în secolul XVI*. Deosebirile de la o variantă la alta sînt minime.

Noi reproducem prima variantă, cea din 1869, pe considerentul că e separată de varianta articolului care privește locul de imprimare a *Psaltirii* din 1577.

Triod-Penticostarul slavonesc de la 1550, descris amănunțit de Hasdeu, este prezentat și de Bianu-Hodoș, în *Bibliografia românească veche*, I, 1903, p. 31, unde se reproduc și numeroase viniete. De fapt, e vorba de un *Triod-Penticostar* în limba slavă tipărit de Coresi la Tîrgoviște în 1558, din porunca lui Pătrașcu cel Bun (cf. Gheție-Mareș, *Originile scrisului în limba română*, 1985, p. 100). Xilogravurile ar fi fost executate de Coresi însuși (cf. Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, *Pagini din istoria cărții românești*, București, 1981, p. 38).

(1) Tipăriturile lui Macarie în Țara Românească sînt *Liturghierul* (1508), *Octoihul* (1510) și *Evangheliarul* (1512), toate în limba slavă.

(2) Meșterul tipograf Dimitrie Liubavici, nepot al voievodului sîrb Bojidar Vukovici, tipărește la Tîrgoviște *Molitvenicul* (1544) și *Apostolul* (1547).

LIMBA ROMÂNĂ ȘI DIALECTELE ITALIANE. SCHIȚĂ FILOLOGICĂ DE G. L. FROLLO, 1869

Se publică în „Traian", I, nr. 80, 11 nov. 1869, p. 224, la rubrica *Bibliografie*. La titlu se adaugă că G. L. Frollo este „profesor la Gimnaziul Carol I din Brăila" și că lucrarea acestuia apăruse la „Brăila, tip. I. Boerescu, 1869, in-8, pag. 28". În 1875, G. L. Frollo era profesor la Liceul „Matei Basarab" din București, iar în 1879, e numit profesor la catedra de limbi romanice a universității bucureștene. De altfel opusculul său, recenzat de Hasdeu, menționat apoi de L. Șăineanu, în *Istoria filologiei române*, p. 155, este o pledoarie pentru înființarea unei catedre de filologie romanică la universitate.

Înaintea lui, româna fusese comparată cu italiana de către Ion Heliade Rădulescu, *Paralelism între limba română și italiană*, 1840.

G. L. Frollo a publicat în 1869, la Budapesta, un *Vocabolario italiano-romanesco*, iar în 1875, *O nouă încercare de soluționare a problemului ortografic* (mai întîi în Col Tr, V, nr. 6, 1874, p. 135—142), un întins studiu teoretic, în care se susține necesitatea aplicării principiului fonetic în ortografie. A publicat, de asemenea, tot în revista lui Hasdeu, un fragment din cursul său universitar: *Considerațiuni asupra istoriei literaturei neolatine n general* (Col Tr., VII, 1876, noiembrie, p. 538—547 și VIII, 1877, febr., p. 49—62).

Frînturile de texte excerptate din cele trei opere ale lui Varlaam și Dosoftei au fost tipărite în Col Tr, I, 1870, începînd cu nr. 10, din 2 aprilie și terminînd cu nr. 61, din 21 decembrie. În numerele 54, 58 și 61 ale revistei, denumirea rubricii, *Arhiv filologic*, este înlocuită cu *Filologia*. Titlul propriu-zis, *Spice pentru limba română*, a rămas neschimbat. În normele de transcriere folosite de Hasdeu pentru textele vechi am invervenit cu următoarele modificări: am eliminat pe *-u* final (l-am menținut ca *-u* în diftongi descendenți la finală: *au, Dumnezeu, eu, sau* etc.); am suprimat semnul scurtimii lui *i (ĭ)*, păstrîndu-l în mod excepțional pentru unele pronunții vechi; am generalizat pe *î* (în dauna lui *â*), pe considerentul că ambele litere redau aceeași pronunțare; pe *é* l-am menținut numai în cazurile în care, din punctul de vedere al limbii de azi, nu notează diftongul *ea*, de ex.: *să fălésțe, întunérec, légea, putredéște, vécii* etc.

Fiecare pasaj reprodus conține o porțiune subliniată cu o linie, Hasdeu ținînd să atragă astfel atenția asupra faptelor interesante de limbă. El dă uneori cîte o explicație, fie în paranteză cu semnul „egal", fie la subsolul paginii. Am considerat necesară explicarea detailată a formelor, sensurilor, construcțiilor, imaginilor artistice, în general a fenomenelor de limbă și stil relevate de Hasdeu. În notele noastre am menținut trimiterea la pagina din textul original. Ne-am oprit în mod special asupra sublinierilor din *Acatist* și din *Cazanie;* cele din *Psaltirea* lui Dosoftei sînt, în bună parte, explicate de Hasdeu în subsol.

ACATISTUL MOLDOVEAN AL MITROPOLITULUI DOSITEU

Pasajele selectate au apărut în ColTr, I, nr. 10, 11 și 12, din aprilie 1870.

2. *arăți-mi-te*, formă de conjunctiv, cu inversiunea reflexivului și intercalarea pronumelui de dativ; ***neputredă***, adj. „veșnică, eternă", sens atestat încă de la Coresi (cf. DLR).

3. ***patime***, pl. în *-e;* ***luptați de patime*** „chinuiți mereu de suferințe".

4. ***meserătate*** (învechit) „sărăcie; suferință; umilință", înregistrat și în textele din sec. al XVI-lea (v. citate în DLR); ***mișelință*** (învechit) „mizerie, nenorocire, necaz, pacoste", derivat de la adj. ***mișel*** „sărac, umil, nevolnic", frecvent în limba veche; ***nenevestită*** „nemăritată", participiu negativ al verbului *a se nevesti* „a se mărita", derivat de la ***nevastă; neatinsă de nuntă,*** „curată, virgină".

6. *găoace* „mitră", sens arhaic.

7. *volbură* „tulburare sufletească"; *cugete-ndoite* „nehotărîri, îndoieli".

8. *ți-au împlutu-ți ursîtura:* verbul are sensul „a împlini, a îndeplini" și fonetismul arhaic, etimologic (*î* la inițială); se reia pronumele obiect indirect (fenomen specific textelor biblice și limbii populare); *ursîtură* „soartă, destin", derivat de la verbul *a ursi.*

9. *vederos* „arătos, frumos, la vedere".

10. *pogorîciunea* „pogorîrea", derivat învechit de la *a pogorî; carătă* (= trăsură), cuvînt de origine polonă sau rusă; *ciumilitori* „tîlcuitori, ghicitori"; *vedemu-i,* inversiune poetică.

11. *meșteri de cuvinte* „oratori"; *nemăestri,* adj. „neînțelepți", exemplu de derivare cu *ne-*, frecventă în limba veche.

12. *mărituș* „măritiș, căsătorie", derivat vechi, specific probabil ariei de nord a dacoromânei; *luccare* "claritate, strălucire", de origine latină *(lucor, lucoris)*, cristalizat în textele vechi; interesante metafore: *fulgerule, tunule (tun* are sensul „tunet", propriu limbii vechi*).*

13. *diadîmă* „diademă" (?), cuvînt cult folosit metaforic.

14. *ruje* „trandafir", în context metaforic.

15. *scoică de mare* ce-*ai mohorîțît plașca.* Hasdeu glosează verbul *a mohorîțî* prin „a vopsi cu purpură" (și substantivul *plașcă* prin „manta"), știut fiind că purpura *(mohor* „haină de purpură", tot la Dosoftei, în *Viețile sfinților,* cf. DLR) se obține din diverse specii de moluște marine. Se realizează o metaforă splendidă.

17. (nearsă) *tufă de ruji,* metaforă izbutită, exprimată prin pluralul *ruji* determinînd un nume colectiv.

18. *au învitat* „au îndemnat", verb frecvent în textele vechi, împrumutat din latină și devenit repede popular; azi a dispărut din cauza lui *a invita,* neologism mai recent, din franceză; *amelițare,* din *amenințare* (vechi), cu disimilarea lui *n; vădzum* (în text: *vădzumì*), formă arhaică de perfect simplu; varianta cu *-ră-* este ulterioară; *statnică,* adj., derivat arhaic cu suf. *-nic.*

19. *edem,* cu fonetismul *m.*

22. *apoasa* „apă mare", un adjectiv substantivat; *nevoe* „oprimare, violență, primejdie", sens arhaic.

23. *duroroase,* adj. „dureroase", legat etimologic de *duroare, dor* și *a durea.*

25. *fu,* verb întrebuințat impersonal: *deaca* temporal, ca în limba populară.

28. *sărcinați* „împovărați", de la *sarcină.*

29. *nu l-au prinsu-l*, cu reluarea pronumelui neaccentuat avînd rol de obiect direct, construcție vie astăzi în graiurile nordice, în special în Maramureș; *tine* la acuzativ, fără *pe*.

30. *putredisăm*, variantă cu *d* a verbului *a putrezi*, proprie textelor din sécolele al XVI-lea — al XVII-lea; azi există încă în Maramureș (cf. DLR); *ce-ai pre ape spănzurat*, cu dislocarea formei verbale compuse.

31. *rumpînd*, fonetism etimologic; *îmbe* „amîndoi", din lat. *ambae;* de regulă *îmbi, îmbe* se construiește cu un substantiv articulat; totuși, aici, fără articol: *îmbe legături;* astăzi, *îmbi, -e* se mai întrebuințează în graiurile din Apuseni (cf. DA).

32. *plazuri*, glosat prin „forme" de Hasdeu, dar mai potrivit este sensul de „profeție, prezicere, prevestire" (cf. DLR); *statul* „starea, forma, locul".

33. *văcuește*, derivat de la *veac* și cu fonetism moldovenesc (*e* devine *ă* din cauza lui *v* dur).

34. *cuconi* (= copii), propriu ariei dialectale nordice; *luméni* „laici, mireni", derivat arhaic de la *lume; popoare* are aici sensul învechit de „totalitate a credincioșilor de același cult", pentru care vezi alte citate în DLR; în ciuda unor dificultăți de evoluție fonetică, *popor* s-a păstrat din latină ca termen cult bisericesc.

35. *mine*, acuzativ fără *pe; streină*, fonetism popular; *prespre*, variantă arhaică a prepoziției *peste; mă răzrump*, formă verbală rară, cu fonetism etimologic, neînregistrată în dicționare.

36. *să-și tupile* „să-și ascundă", variantă regională a lui *a pitula*.

38. *fum* (în text: *fumĭ*), formă arhaică de perfect; *umorîți*, cu *-u-*, variantă veche și, azi, regională.

42. *bunăfacere* „binefacere", tip de compunere cu adj. *bun*, foarte frecvent în limba veche (v. DA, s. *bun*); *vă arătat* (în text: *arătatĭ*), formă veche de perfect, anterioară formei *arătarăt*, din care s-a creat, relativ tîrziu, cea de astăzi, *arătarăți; a ce* „de ce", explicat în detaliu de Hasdeu în EMR, I, p. 129—131, unde se notează că e frecvent în scrierile lui Dosoftei și se dau multe citate din *Psaltirea slavo-română* de la 1680, din *Psaltirea* de la 1673 și din *Paremiarul* din 1683. „Adverbul *a-ce*, scrie Hasdeu, reprezintă pe latinul *ad-quid*. El este mai elegant și mai energic decît construcțiunile actuale *la ce, de ce, pentru ce*, în care totodată urechea simte cele două elemente, pe cînd în *a-ce* ele s-au contopit pe deplin" (*op. cit.*, p. 131); *m-ai urnitu-mă*, construcție verbală cu repetarea pronumelui obiect direct, proprie astăzi graiurilor de nord (v., de ex., ALRM, II, serie nouă, vol. VI, h. 1610 „m-aș bucura; te-ai bucura" și h. 1612 „ne-am bucura; v-ați bucura", unde se notează, în punctul 349 (Maramureș), construcțiile: *m-aș bucura-mă, te-ai bucura-te, ne-am bucura-ne, v-ați bucura-vă;* pentru pers. a III-a, reluarea

nu se produce); *lucoarea cea negrăită*, metaforă remarcabilă, iar lingvistic, un superlativ afectiv.

43. *domnit* „stăpînit", sens pasiv.

44. *în mijlocul de (cuptoriu)*, locuțiune prepozițională cu *de*, după modelul construcțiilor genitivale arhaice de tipul *cale de cetate* (= calea cetății); surprinde însă faptul că *mijloc* apare aici articulat: *în mijlocul de* (de regulă, articolul exclude pe *de: în mijloc de* și *în mijlocul*).

45. *mă dediu*, formă veche, etimologică, de perfect (lat. *dedi*); *ticăit* „nenorocit, necăjit, chinuit, năpăstuit, sărman".

47. *nu vă bucurareți*, formă arhaică de imperativ negativ plural, cunoscută încă și astăzi în graiurile din nord și din vest.

48. (împărățiile) *adului*, formă bine cunoscută în textele vechi, coexistînd cu *iad;* în vechea slavă, de unde au intrat *iad* și *ad*, existau ѧдъ și ѩдъ, iar în greacă ᾅδης; *astroacă-mi* (= îngroapă-mi), verb popular, probabil din latină; varianta cu *oa* în radical (în loc de *u: astrucă*) se pare că e cunoscută numai la Dosoftei (cf. DA, s. *astruca*).

CAZANIA MOLDOVENEASCĂ A MITROPOLITULUI VARLAAM DIN 1643

Frazele reținute de Hasdeu sînt publicate în ColTr, I, apr.—sept. 1870, nr. 15—21, 23—25, 27, 31, 32, 34, 35, 38, 39, 41—43.

Despre „gravorul" *Ilie*, iată ce scrie, printre alți istorici, N. Cartojan: „Tot din Ucraina au fost aduse și gravurile comandate pentru ilustrarea *Cazaniei* lui Varlaam. Ele au fost lucrate de un celebru artist al artei rutene a timpului, *Ilia* sau *Helias*. Acesta fusese mai înainte ieromonah al lavrei din Pecerska și a ilustrat cu gravuri în lemn, lucrate sub influența xilografiei germane, cărțile tipărite la Kiev și Lwów, între anii 1639—1670". (*Istoria literaturii române vechi*, „Minerva", București, 1980, p. 193.)

1. *a zécea* „dijmă", tratat în EMR, II, p. 705—706, ca numeral ordinal substantivat; se reproduc acolo citate din texte muntenești și transilvănene, alături de cel din *Cazania* lui Varlaam.

2. *bucin* „bucium", variantă veche, mai apropiată de etimon (lat. *bucinum*) și regăsită ca radical în derivatele *bucinaș, buciniș* (cf. CDDE, nr. 193).

3. *în pomciș*, variantă fonetică a lui *ponciș*, aici în expr. *a sta în ponciș* „a se opune, a se împotrivi"; *mai (iubește)*, valoare arhaică a adverbului, aflat în corelație cu *de, decît* dinaintea termenului de comparație; *s-am face, s-am împlea*, conjuncția *să* cu valoare condițională.

4. *a-i sosi* „a-i fi de ajuns", sens propriu textelor vechi, în speță *Cazaniei* lui Varlaam.

6. *mene*, variantă fonetică veche și acuzativ-obiect direct fără *pe; auzîu că carțile*, formă verbală iotacizată (în ediția Byck: *audz*[b]) și pluralul vechi *carți*, fără alternanța *a: ă*.

7. *lucrure*, variantă veche a desinenței *-uri* (din lat. *-ora*) a pluralului neutrelor; *cum* modal.

9. *sîmt* (tot la Varlaam și: *sîmtem*, *sîmteți*, cu *m*, datorat, probabil contaminării cu *sem(u)*, forma veche de pers. I pl.); *văzu-l*, topica pronumelui; *pri-ns*, *di-ns* = pronumele *însu* precedat de prepoziții; *cursă*, pers. a III-a sing. de perfect simplu a verbului *a cure* „a alerga", frecvent în limba veche și azi în unele graiuri; *grumazii* „gît", sens vechi; Varlaam preferă pluralul, așa cum e folosit acest cuvînt în limba populară; *au învis*, perfectul compus al verbului *a învie* (de la *a vie*), care păstrează o formă străveche de conjugare, în raport cu *a învia*, mai nou.

10. *a méle*, *ale tale*, cu articolul posesiv invariabil în primul caz, variabil în al doilea; *perirea*, formă anterioară variantei *pieire*; *său* e folosit cu referire la subiect (față de *lui*, *lor* care se folosesc, în limba veche, cu referire la orice altă parte de propoziție în afară de subiect).

11. *părăsiciune*, un derivat vechi cu suf. *-ciune*.

16. *aslamurile* „camătă, dobîndă", termen vechi, tratat de Hasdeu în EMR, II, p. 499, unde e ilustrat și cu alte citate.

19. *păcătoase*, adjectiv substantivat, în cazul vocativ cu desinența *-e*.

25. *giudețul* „judecată", cuvînt arhaic și ca formă și ca sens; *giudecate*; cu fonetismul vechi *gi* și cu pluralul, de asemenea vechi, în *-e*; (ispravnicii) *lumiei*, substantiv feminin cu genitiv-dativul articulat în *-iei* (ca și: *beserecïei*, *inimiei*, *nopției*, cf. Rosetti, ILR, p. 546); (va) *hi*, cu *f* palatalizat.

27. *omorîciune* „omorîre; moarte", derivat arhaic în *-ciune* și folosit figurat în textul lui Varlaam (cf. DLR); *îmă* (= mumă), cuvînt vechi, probabil din substrat (comp. alb. *ëmë* „mamă"); *sor* „soră" e continuarea nominativului latin *soror* (*soră* e formă analogică și mai recentă, căci *o* nu s-a diftongat).

29. *nu fireți*, *nu adunareți* sînt forme vechi de imperativ negativ, în structura cărora se recunoaște forma de infinitiv lung; *șie*, pronume reflexiv în dativ, din lat. *sibi*, atestat în inscripții cu forma *sibe*; *putredéște*, cu *d* păstrat, formă curentă în textele vechi și azi prin graiul maramureșean.

30. *căci că-i* (om), conjuncție cauzală compusă (*căci* + *că*, ambele elemente avînd valoare cauzală; limba veche avea tendința de a marca suplimentar raportul circumstanțial); *deoprotivă*, cu fonetism etimologic (sl. *protivŭ*, bg. *protiva*); *dăns*, pronumele *îns* cu prepoziția *de* aglutinată; *s-are hi* (= deacă ar fi), formă de condițional vechi, cu conjuncția *să* și forma „lungă" a auxiliarului la pers. a III-a; *cu firea-i întocma*, construcție de limbă populară (*întocma*, fără *i*, ca etimonul slav).

31. *un șalău*, cuvint vechi de origine poloneză, denumind „o monedă de aramă care a circulat în Moldova".

46. *pate* (= pățește), pers. a III-a sing. prezent, fără sufixul *-esc*, cunoscută și astăzi în graiurile nordice.

47. *vene* (= vine), pluralul substantivului *vînă*, cu *en*, fonetism arhaic.

48. *te du acasă-ți:* formă de imperativ cu reflexivul prepus (predomină ideea de îndemn, sfat, nu cea de poruncă, ordin); *ți*, dativ posesiv pe lîngă substantivul *casă*, din structura lexicală a adverbului *acasă* (Hasdeu transcrie *a-casă*); *luo*, în loc de *luă*, cu *o* rezultat din acomodarea lui *ă* la locul de articulație al lui *u*.

50. *ce e*(= cu care); cu valoare de relativ, *ce* e frecvent în limba veche; *dănăoară* „odată", un adverb vechi compus, la origine, din lat. *de una hora* (în text: *nicedănăoară* „niciodată"); *cu nusa* (= cu dînsa), pronumele personal *îns* cu prepoziția *cu; n-* se explică din construcția *cum* + *ipso* > *cunăsu*, printr-o falsă separație *(cu năsu); ă, î* a fost apoi asimilat cu *u* următor: *cu nusu;* absența propagării lui *n* (în dacoromână, de regulă, *cunînsu, însu*) e caracteristică aromânei.

51. *cărtularii*, de origine greacă (καρτουλάριος), cu *l* păstrat, aici cu sensul „învățat evreu, cunoscător și tălmăcitor al legii" (DA); *unde* (= cînd) cu valoare temporală, cunoscută în limba populară; *grăia*, formă normală (fără *-u*) de pers. a III-a plural, imperfect; *andesine* este discutat pe larg în EMR, II, p. 49—50, cu multe citate din sec. al XVII-lea, unde e considerat locuțiune adverbială formată din *îndesine* (prepoziția *înde* și pronumele *sine*), precedat de prepoziția *a* (din *ad;* pentru *înde*, v. DA).

52. *ști*, pers. a III-a sing., fără *-e*, formă etimologică (lat. *scit*); *a-umăr* cu prepoziția *a* exprimînd un raport local (v. EMR, II, p. 66; DA).

53. *să are* (dobăndi) (= deacă ar), formă arhaică de condițional.

54. *să ne închinăm cu vésele suflete și cu bucurate inimi*, de remarcat topica și valoarea celor două adjective (sînt sinonime?).

56. *sabie, arc, suliță, coiuf, platoșe*, o enumerare de metafore pentru „cruce"; *de* (= care) cu valoarea unui pronume relativ.

60. (în) *toate zile*, construcție neobișnuită (adică substantivul e nearticulat, deși e precedat de adjectivul *tot*); *întrestată*, variantă veche, cu *e*; *mainte* „înainte", formă cunoscută și astăzi în zonele de nord ale dacoromânei, compusă din *mai* și *ainte* (din lat. *ab ante*); forma *ainte* e proprie limbii vechi; *pohtesc* „doresc", variantă veche cu *h*, ca în slavă.

61. *găvoazdele* (= cuiele), de origine slavă, se mai aude azi la moți (cf. DA).

62. *săvai* (= măcar), explicat chiar de Hasdeu din *să* + *a vrea* (cf. CB, I, 1878, p. 300; v. și *Omagiu lui Al. Rosetti*, 1965, p. 705—707, unde se dă greșit *a vci* în lcc de *a vrea*), *simtem*, pers. I plural prezent a verbului *a fi*,

cu *m* explicabil prin contaminarea cu vechiul *semu* a radicalului *sînt*, impus de la pers. a III-a plural; *nice*, cu *e* etimologic; *măhăesc* „fac semne" (cu mîna), verb de origine slavă; *are amăgi*, formă de condițional cu auxiliar arhaic; *oarece* „ceva"; *măniecie*, învechit, cu sensul „scamatorie, înșelătorie"; *tînd*, în corelație cu el însuși, folosit pentru exprimarea unei alternanțe (azi învechit).

64. *frate a frate, părinte a fecior:* autorul se referă la prepoziția *a*, foarte frecventă în textele vechi pentru exprimarea dativului nedeterminat (v. și EMR, I, p. 73—74, cu numeroase exemple); *s-ai* (= dacă ai), conjuncția *să* are valoare condițională; *veri* (piiarde), formă veche de auxiliar pentru viitor.

66. *cur* (= curg), persoana a III-a plural, indicativ prezent a verbului *a cure*.

68. *duhule mute și surde*, cu desinența de vocativ atît la nume cît și la adjective.

71. *pri-nsul, spri-ns*, pronume personal cu prepoziție și, de asemenea, cu și fără articol; *vor șchiuopi*, variantă dialectală a verbului *a scuipa*.

72. *să vrea smenti de vrea zice*, condițional perfect cu *a vrea* plus infinitivul verbului de conjugat; *s-au vrut lepăda*, tot un tip de condițional perfect specific limbii vechi, constituit din perfectul compus al verbului *a vrea* plus infinitivul verbului de conjugat.

73. *așia are a păți de oameni*, o formă de viitor compusă din prezentul lui *a avea* urmat de infinitivul verbului de conjugat (infinitivul se folosește aici cu morfemul *a*); *de* = de la.

74. *singele*, cu *i*, vocală prepalatală provenită din *ă* sau *î* sub influența consoanei continue *s*, articulată în partea anterioară a gurii (la fel *simtem* „sîntem", *simt* „sînt"); *morției*, feminin în *-e* cu forma în *-iei* la genitiv-dativ singular articulat.

79. (de) *somnu*, cu *u* păstrat din cauza sonantelor *mn* (comp. *un basmu*); *s-au* (= dacă au), conjuncția *să* cu valoare condițională, auxiliarul *au*(adormit) pentru persoana a III-a singular.

82. *să oțărî* (= se indignă), cu sensul mai exact: „se mîhni, se amărî" (cf. DLR).

83. (preste) *mînu; mînule* = forma arhaică, etimologică a lui *mînă* (lat. *manus*); de notat pentru limba veche și pluralul *mînuri*, alături de *mînule*.

84. *auzit* (în text: *auziți*), perfect simplu, persoana a II-a plural, fără desinența *-ră-*.

85. *omohor* (= omofor); tot la Varlaam apare și varianta etimologică cu *f* (slavon. *omoforŭ*), în *Cazania*, ed. J. Byck, p. 392; *tarul* (= sarcina), cuvînt învechit, se mai aude astăzi prin Transilvania; *sarcină* e sinonim

cu *tar* (de remarcat folosirea amîndurora în aceeași frază, pentru variație stilistică); *rămîine*, cu diftongul *îi*, e un hiperurbanism; sub influența textelor muntenești, Varlaam scria *mîine*, *pîine*, *cîine*, alături însă de formele fără diftong (v., de exemplu, Constantin Frâncu, *Limba „Cazaniei" lui Varlaam în comparație cu limba celorlalte cazanii din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea*, în „Studii de limbă literară și filologie", vol. III, 1974, p. 53—55); *pestéște* (= zăbăvește), cuvînt învechit, cu etimologie necunoscută.

87. *péningi* (= bani), de origine slavonă, denumea o monedă a cărei valoare varia în timp și spațiu (cf. DLR).

88. *nu o supărareți pri-nsă*, formă veche de imperativ negativ plural; pronumele personal *însă* cu prepoziția *pre; stălpări* (= ramure), cu etimologie greu de stabilit; *asin*, moștenit din latină și menținut, probabil, ca un cuvînt religios cult; în sec. al XVIII-lea începe să fie înlocuit prin *măgar*, dar *asin* reapare în secolul următor (vezi pe larg în EMR, II, p. 498 și în DA).

90. *văndut* (= vîndurăți, în text: *văndutĭ*), formă veche de perfect simplu; *vărsat*, *istrăvit* (în text cu *-ĭ*), tot forme arhaice de perfect; *mișeilor* (= săracilor), sens vechi, etimologic (lat. *misellus*).

91. *vende*, formă verbală subliniată probabil pentru fonetismul *e; tocma*, fără *i* final, mai aproape de etimon; *mășcoi* (= catîr), probabil variantă a lui *mușcoi*, derivat dintr-un *mușcu*, *mușcă* (în limba veche: *mîșc*, *mîșcă*, cf. DLR), de origine traco-dacă (pentru detalii, v. Brâncuș, VALR, p. 103).

92. *pedestru* „pe jos, cu piciorul", sens adverbial frecvent în textele vechi; *păpriștea* „unitate de măsură pentru lungimi, egală cu aproximativ 200 de metri", învechit.

95. *pietoriu* (= pieritoriu), variantă derivată de la radicalul iotacizat al verbului *a pieri*.

96. *mente*, variantă fonetică cu *-e-; de-a ne închinarea* (= de a ne închina), infinitiv lung; *bozilor* (= idolilor), cuvînt învechit, cu singularul *boz*, de origine veche slavă.

97. *a doi domni*, dativul construit cu *a* urmat de numele nearticulat; (să va) *dezveaște* (= se va dezbrăca), cuvînt învechit, ca și antonimul său *a se învești* (din lat. *investire*).

98. *să nu him postit*, formă de conjunctiv perfect cu auxiliarul variabil (azi: *să nu fi postit*), care se folosește încă în ariile vestice și nordice.

103. *paliţe* (= bețe), de origine slavă, folosit încă prin Transilvania; *menciunos*, formă veche, cu *u* (derivat din *minciună*), care se mai aude prin Moldova și e curentă în aromână și meglenoromână; *vartă* (= cazarmă), învechit, cu etimologie multiplă (cf. DLR).

104. *uciseturi* „lovituri, bătăi", sens învechit; *dezvăscură* „dezbrăcară", perfectul simplu al verbului *a dezvești* (mai exact, un infinitiv *a dezveaște*, de conjugarea a III-a); *plașcă mohorîtă* (= manta de purpură), cuvinte învechite; *cunună*, popular, din lat. *corona*.

106. *a mulți*, dativul cu *a*, propriu limbii vechi.

107. *s-au vrut putea cunoaște* (= s-ar fi putut cunoaște), o formă de condițional trecut compusă din perfectul compus al verbului *a vrea* plus infinitivul verbului de conjugat; construcția e urmată de alt infinitiv.

108. *de nu vrea lua* (= de n-ar fi luat), un tip de condițional trecut construit din imperfectul lui *a vrea* și infinitivul verbului de conjugat.

113. *pementéște*, adverb învechit, cu sensul „ca pe pămînt, ca pămîntenii" (cf. DLR); *veneri*, formă cu fonetism vechi (din lat. *Veneris*).

115. *îmă* (= mumă), folosit azi numai în unele graiuri din nord-vest; *amar mie, sîngurata de mene*, construcție cu dativul; adjectivul *sîngurat*, derivat de la *singur*, e rar chiar și în limba veche; construcția cu *de* este afectivă și are caracter popular.

117. *pemente*, vocativ arhaic în *-e*.

118. *umilit* (= umilirăți), perfect arhaic în *-t* și fără desinența internă; (nu să) *obidui* „nu se lăsă pradă deznădejdii, nu se tîngui", verb în *-ui* (față de varianta *a (se) obidi*, de la *obidă*), intrat în română probabil direct din slavonă (cf. DLR).

119. *veri pesti* (= vei zăbăvi), viitor cu auxiliarul *veri* la persoana a II-a, formă anterioară față de *vei* (lat. *velis*); *Oh, oh, mare nevoie! Vai, vai, mare greutate! Amar, amar!...*, reține atenția încărcătura afectivă a frazei exprimată printr-o aglomerare de interjecții și o intonație exclamativă.

125. *căzusăm*, formă de mai mult ca perfect fără desinența internă *-ră-*, aceasta fiind impusă foarte tîrziu de la perfectul simplu; *vene*, fonetism vechi; *pentru căci că*, locuțiune cauzală proprie limbii vechi (ne întîmpină și la Coresi).

126. *aducemu-ne a mente:* locuțiunea verbală pare nesudată complet; de remarcat inversiunea pronumelui reflexiv.

127. *păindu-i* (= părîndu-i), formă de gerunziu cu radical iotacizat; *pementesc*, adjectiv cu sensul „omenesc".

128. *cursără* (= alergară), perfectul simplu al verbului *a cure; căotă*, cuvînt subliniat probabil pentru fonetismul *o*, specific limbii vorbite; *sudariul (adecă mahrama)*, învechit, de origine slavonă sau grecească (cf. Tiktin, DRG); *Lucăei*, dativul în *-ei*, cu sudură incompletă între flectiv și radical (azi: *Lucăi*).

135. *al optul*, numeral ordinal cu *-l* în loc de *-le* (ca și *al patrul*), pentru că cel cardinal se termină în *-u* (cf. *omu — omulu*).

136. *pre-amănuntul socoti și pipăi*, e subliniat, probabil, caracterul popular al întregii fraze.

138. *te véghe* „ferește-te, păzește-te", sens învechit (de notat și topica pronumelui reflexiv).

139. *parțile*, pluralul cu *a* în loc de *ă*, specific limbii vechi *(carți, cetați* etc.*)*.

141. *amu* (= deja), sens arhaic (pentru detalii, v. EMR, I, p. 769—772).

143. *veneri*, formă arhaică; *zua* „ziua", pronunțat, probabil, *zuųa*, cu transformarea lui *î (zîua)* în *u* sub influența lui *ų* (cf. Rosetti, ILR, p. 515); *stejiră* (= se grăbiră), cuvînt arhaic.

144. *au fost ducîndu-se*, construcție perifrastică de mai mult ca perfect (din perfectul auxiliarului și gerunziul verbului de conjugat) proprie limbii vechi; *așa de noapte* „pînă în ziuă", construcție populară.

147. *să him făcut noi*, conjunctiv perfect cu auxiliarul variabil, echivalent ca sens cu condiționalul perfect; *him*, cu *f* palatalizat.

150. *vrea întra* (= ar fi intrat), condițional perfect cu imperfectul lui *a vrea* și infinitivul verbului de conjugat; *vrea hi ținut* (= ar fi ținut), alt tip de condițional perfect arhaic; *ai* (= ani), pluralul lui *an*, care se mai întîlnește astăzi în graiurile din Transilvania.

152. *mănuntaele* (din lat. *minutalia*), cu *n* păstrat.

156. *să piae* (= să peară), cu iotacizarea radicalului.

159. *adeveri* (= adevărați), un adjectiv destul de des în vechile texte (v. detalii în EMR, I, p. 235—236).

160. *plăvițe*, adjectiv învechit, cu sensul „de culoare galbenă"; *cătră sécere*, prepoziția are valoare temporală, iar substantivul e nume de acțiune.

162. *de vrea vedea; să vrea rușina, nu vrea merge* sînt forme de condițional perfect arhaic; în unele graiuri de vest, au valoare de condițional prezent.

165. (sămt amu) *de sécere*, nume de instrument devenit nume de acțiune printr-un transfer semantic propriu limbii populare.

173. *sulinare* (= tuburi), pluralul lui *sulinar, solinar* „canal, tub", din gr. σωληνάριον „țeavă"; *currea* (= curgea), formă veche și, astăzi, regională (lat. *currere* a devenit normal *a cure; a curge* e ulterior, refăcut prin analogie cu *a merge*, cf. CDDE); Hasdeu atrage atenția și asupra lui *rr* (*r* forte).

175. *ocărăia-l, mărturisiia-l*, forme arhaice de imperfect specific verbelor în *-i (-î)*; topica obiectului direct.

181. (părăsiți) *de-a plăngerea*, infinitivul lung precedat de prepoziția *de*.

183. *au* „sau", conjuncție, din lat. *aut*.

187. *obicină* „obicei, obișnuință", învechit, de origine slavă; *făcea-i*, inversiunea pronumelui cu rol de obiect indirect; verbul *a face* are în text sensul „a sculpta".

188. *cătinel* „încetinel", de origine latină, folosit astăzi în graiurile nordice; *istoriia*, neologism din latină sau din neogreacă atestat la noi încă din secolul al XVII-lea; (Constantin împărat), *acela bunul și creștinul*, apoziție de tip vechi: substantivul și adjectivul au articol enclitic, iar adjectivul demonstrativ are deicticul *-a*, în ciuda proclizei.

195. *cu totul tot* „în întregime", construcție populară.

197. *aii* (= anii), pluralul articulat al subst. *an; pamentea* (= memoria), arhaism, din slavonă; *numerele* (= numenile), formă de plural obișnuită în unele texte vechi și azi regional, cu *n* devenit *r* sub influența lui *număr* sau printr-o simplă disimilație (v. și DLR, s. *nume*).

204. *să avăm lucrure: ă* normal după labială *(avem* se explică prin analogie cu *aveți*, unde *e* e justificat de *i* următor); *-ure*, forma arhaică a desinenței de plural a neutrelor (din lat. *-ora*).

206. *cércetă*, aici cu sensul învechit de „pune la încercare, încearcă"; forma fără *-ez* la prezent e obișnuită în textele vechi; *gata de-a arderea*, infinitivul lung verbal cu prepoziția *de;* (focul) *nestinsu*, metaforă pentru „iad".

208. *tine*, acuzativ fără *pe*.

213. *într-o mică de ceas* (= într-un moment), locuțiune adverbială destul de obișnuită în limba veche și în cea populară (v. DLR), cu subst. *mică*, de origine, probabil, latină; *parți*, plural feminin în *-i* și cu *a* din radical netrecut la *ă; veniea* (sau *veniia*), formă arhaică de imperfect (lat. *veniebat* a devenit normal *veniia*).

214. *singe*, cu *in;* (mucenicii) *vărsa-și singele său*, imperfectul etimologic (fără *-u*), topica veche a reflexivului *și*, posesivul *său* echivalent cu *lor* de mai tîrziu.

215. *au-l*, inversiunea pronumelui obiect direct.

217. *o, oame*, forma arhaică de vocativ a lui *om* (cu diftongarea normală a lui *o* din cauza lui *e* următor).

220. *cunteniea* (= reținea), verb de origine latină, cu formă veche de imperfect, dar și cu înțeles arhaic.

221. *a* (domni), *a* (înpărați), genitivul vechi cu prepoziția *a; nu vă grijireți*, imperativ negativ cu desinența *-ți* adăugată la forma lungă de infinitiv; *nice vă învățareți*, omiterea sub influența slavă a adverbului negativ *nu*.

226. *a*, prepoziție cerută de verbul *a se asămăna*.

226. *chiar* „clar", evoluție așteptată a lat. *clarus*.

228. *armășie* „asuprire, chinuire", sens vechi.

232. (patru) *parți a lumiei, a* invariabil la genitivul numelor; genitivul singular în *-iei* la femininele în *-e* la nominativ.

238. *mai iubăsc: b* dur în graiurile moldovenești menține pe *ă* următor; *mai* „mai mult".

242. *patr-ănși* „patru inși", pronumele *îns* devenit substantiv (încă din limba veche) cînd era precedat de numeral; *nice leac* (putére) „de loc", expresie negativă proprie limbii vechi și care, sub influența lui *de tot*, a devenit *deloc* (v. J. Byck, *Studii și articole*, 1967, p. 217 ș.u.).

243. *am răpști* (= am murmura), învechit și regional, de origine slavonă.

244. *mănule*, plural articulat; *oare* (= ori), formă conjuncțională frecventă în textele vechi (din lat. *volet*); *prespre*, prepoziție din lat. *per* + *super*.

253. *coriu* „cerc, ceată, adunare" (probabil din lat. *chorus* „horă. cerc, ceată", cf. DA); *coșpinițe* (= coșuri de pîne), probabil *coșniță* contaminat de *pîne*.

255. *periiu* (= pier), formă cu evoluție așteptată (lat. *pereo* > *periu*, *peiu*).

256. *de toate orile* „întotdeauna", construcție învechită, cu subst. *oară* la plural articulat; *rugămentea*, cu fonetismul arhaic *en*.

261. *horciță* (= muștar), cuvînt dialectal, de origine ucraineană.

262. *zmăcina* „a zdrobi, a sfărîma", de la *a măcina* cu prefixul intensiv *s* (< lat. *ex-*); *munciea* „chinuia"; *armășéște* (= chinuiește), verb format de la *armășie* „chin".

263. *căci* (= de ce), locuțiune cauzală în interogative, frecventă în limba veche; *răscumpărătoriu* (= vindicativ), sens învechit, atestat numai la Varlaam.

272. *zugruma* (= a apuca de piept), derivat de la *grumaz* cu sensul vechi de „gîtlej".

273. *suma*, cuvînt din latina medievală; *camene* (= pietre), folosit de fapt cu sensul de „unitate de măsură de greutate, la origine de piatră, cu care se cîntăreau cu deosebire mărfurile de băcănie, alcătuind în general a cincea parte dintr-o majă" (DA); *zlobă* (= răutate), cuvînt de origine slavă, cunoscut numai în limba veche.

274. *cumpliciunea* „cruzimea, grozăvia", derivat de la *a cumpli*, și verbul și derivatul fiind astăzi arhaisme.

277. *să custe* (= să trăiască) este verbul *a custa* (din lat. *consto, -are*), despre care în DA se scrie: „Frumos cuvînt de origine latină, atestat în textele vechi din regiunile nordice, din Moldova și Banat și păstrat azi numai prin Bihor și Munții Apuseni"; *cust* (= viață), postverbal de la *a custa*.

279. *memérnici* (= drumași), mai exact, cu sensul arhaic „pribeag, străin de loc, vagabond"; *ospetătoriu* „ospitalier, primitor", sens învechit; *pururrea ca un prunc după maică*, de relevat comparația; (în) *toate nopți*, cu substantivul nearticulat.

280. *căsaș* (= cu familie), derivat de la *casă*, ca și sinonimele *casnic*, *căsar*, *căsător*.

281. *ciumiléște* (= face aluziune), variantă a verbului *a cimili* „a tîlcui", cu etimologie încă necunoscută.

282. *ai doii*, formă arhaică de plural a numeralului ordinal *al doilea*.

283. (vă) *lepădat*, *căzut*, (vă) *astreinat*, forme de pers. a II-a pl. a perfectului simplu cu desinența *-t*.

287. *nevastă* (= mireasă), sens primar conservat din vechea slavă.

290. (slugile) *carii* (fură) *tremiși*, acord după sens; variabilitatea pron. relativ; *giuruita* (= promisiunea), substantiv feminin care denumește acțiunea (deci are valoare abstractă) și provine din participiu (ca și: *agonisita*, *dzisa*, *fapta*, *mulțămita*, *răsărita* etc. din limba veche).

295. *să polzui* (= folosi), mai exact „trase învățăminte", cuvînt slavon.

309. *de* cu valoare partitivă; *pasi* e o formă veche de imperativ (totuși desinența este *i*, nu *ă*) probabil a verbului învechit *a păsa* „a apăsa" (din lat. *pensare*).

311. *ascultoi* „ascultător, supus", derivat arhaic de la *a asculta*.

313. *netocma* (= dacă nu), cu sens neînregistrat în DLR.

314. *căméșea*, cu fonetism arhaic (azi, popular); probabil se rostea cu diftong.

320. *atinsură* „atingere, contact", cuvînt rar, derivat de la participiul lui *a atinge* (cf. DA).

323. *umegiune* (= umiditate), cu aceeași caracteristică *(gi)* de derivare ca și *putregiune*, frecvent la Varlaam.

325. *hierbenteala*, variantă a lui *fierbințeală* (cu *t* păstrat și cu palatalizarea lui *f*), derivat de la *fierbinte;* varianta cu *t* apare și la Dosoftei, Cantemir ș.a.

327. *să se simță* e subliniat, probabil, pentru iotacizare.

330. *scoposă*, variantă de plural învechită a subst. *scop*, provenit din greacă.

333. *căsca să-i ucigă* (= dorea să-i ucizà), sens învechit al lui *căsca* (întîlnit și la Miron Costin, cf. DA).

334. *șie*, formă veche de pron. reflexiv (din lat. *sibi*, în lat. vulg. *sibe*); *nevechite*, derivat adjectival cu *ne-*, propriu limbii vechi (nu e înregistrat în DLR).

336. *să îndelungi* (= să amîni), un derivat vechi de la adv. *îndelung*.

338. *curărea* „curgerea", infinitiv substantivat al verbului *a cure*.

341. *glăsiea*, aici cu sensul „a cînta" (tot în *Cazania* apare și cu sensul „a se plînge, a se boci"), din slavonul *glasiti; cinghii* (sing. *cinghie* „harpă"), cuvînt învechit, din turcă sau din sîrbocroată (cf. DA); *cunteni* lor (= îi

popri), variantă arhaică a verbului *a conteni*, de origine latină (de remarcat construcția cu complementul în dativ).

344. *căzu în tălhari* „nimeri (ajunse din întîmplare) între tîlhari", sens popular; *poddanic* (= supus), derivat din *podan* (din rusă și polonă).

347. *jecuiră-l* (= îl prădară), variantă a verbului *jefui*, proprie mai ales textelor vechi moldovenești; *om a om*, construcție de dativ cu prepoziția *a*.

351. *vrutu-ț-am da*, formă de condițional perfect alcătuită din perfectul compus al lui *a vrea* și infinitivul verbului de conjugat; de remarcat forma inversată a perfectului compus și inserțiunea pronumelui.

358. *să mă aibi lepădat* (= să mă scuzi), sens arhaic (cf. DA).

364. *fu ducîndu-se* (= cînd s-au dus), construcție perifrastică de perfect bazată pe gerunziul verbului de conjugat.

365. *stricăciunea* (= lepra), sens arhaic; *rrea*, adjectiv subliniat pentru *r* forte la inițială.

367. *une* (păcate), adjectiv nedefinit fără art. *-le* (comp. *alt*).

368. *cerșu*, formă de perfect simplu ivită din contaminarea lui **ceșii* (< lat. *quaesivit*) cu *cere;* rezultatul a fost *cerși*, care, încrucișat cu *ceru* (perfectul în *-u*), a devenit *cerșu;* sensul lui *cerșu*, în limba veche este „ceru".

372. *duci-te*, formă de prezent indicativ cu valoare de imperativ; (unii) *leșuesc* (= pîndesc), derivat de la *leș* „ascunzătoare, loc de pîndă", de origine maghiară.

380 și 381. *păzéște (de te pogor)* „grăbește, străduiește-te", sens învechit și regional.

PARTEA A II-A

1. *obicină*, rostit *običnă; în toate dumeneci*, substantivul e nearticulat; *să pohtiea* „se jeluia", la diateza reflexivă și cu sens arhaic; *să șerbască* „să slujească", cuvînt latin *(servire)* și rostire moldovenească, cu *b* dur (ceea ce explică pe *a* în loc de *ea*); *tărsină* (= șvară), învechit și regional, de origine slavonă.

3. *cum are hi făcut*, circumstanțială comparativă condițională introdusă prin *cum;* auxiliarul are forma veche *are*.

5. *bunătăcioși*, adjectiv cu sensul „binefăcători"; *oare* (= ori) *făt, oare fată;* conjuncția disjunctivă *oare* (din lat. *volet*), substantivul *făt*, păstrat astăzi numai în *Făt-Frumos* sau în vocative ca: *fătul meu!*

9. *cum să nu-mi hie a plănge și a tăngui?* sînt forme de infinitiv cerute de *a fi* folosit impersonal.

10. *războaie bătu* „se război, se luptă", locuțiune arhaică.

11. *ambon*, cu *b*, ca în gr. ἄμβων.

13. *nu potoale*, fără sufixul *-esc* la prezent; *săltarea (trupului)*, cuvaloare figurată „patimă amoroasă"; *erbile*, cuvînt interesant prin pluralul în *-i* (azi *-uri*, plural colectiv).

14. *unuia născut fiiului tău am călătorit*, de reținut construcția verbului cu un complement în dativ.

17. *nu mai părăsiea de-a învățarea*, construcție cu infinitivul lung precedat de prepoziția *de-a*.

19. (om) *vrătucios* (= fórte), derivat vechi de la *vîrtute*.

24. *zburăm* (= zburarăm), *sosim* (= sosirăm) sînt forme arhaice de perfect simplu fără desinența internă *-ră-*; *vamele*, caracteristic prin pluralul în *-e* (deci și cu menținerea lui *a* accentuat în radical; azi, *vămile*).

29. *deaca fu* (= cînd deveni), cu valoarea temporală a lui *dacă*; *abătu* (= se apucă), mai exact „îl apucă, îi veni în minte, îi trăzni prin cap", sens pentru care în DA nu se dau citate decît din sec. al XIX-lea.

32. *pasi de stă*, formă de imperativ în *-i* (la fel în ed. J. Byck), în loc de *pasă*; *stă* e tot la imperativ (în loc de *stai*, cu *i*), omonimă cu forma de pers. a III-a sing. a indicativului prezent.

33. *spata* „sabia" (din lat. *spatha*), cu sens învechit.

41. *s-au împelițat* „s-a întrupat", derivat verbal de la *pieliță* „trup, făptură, ființă", al cărui sens se pare că e calchiat după v. sl. *plŭtĭ*; de altfel și *piele* are acest înțeles, căci *(a fi) în pielea goală* înseamnează „(a fi) cu trupul gol".

46. *marmaziu* (și var. *marmanziu*) „vin grecesc de Malvazia" (v. și DLR).

49. *spunea* (= spuneam), formă veche, fără desinența *-m*, de pers. I sing., indicativ imperfect.

50. *falci*, substantiv feminin cu pluralul în *-i* și cu *a* din radical netrecut la *ă*.

52. *să oștéște* „își pregătește oastea", derivat de la *oaste*.

55. *meserì* (= sărăci), verb cunoscut numai în textele vechi, derivat de la *measer* „sărac" (lat. *miser, -a*).

56. (foarte) *întreagă, adecă blăndă și fără de mănie*, e subliniat înțelesul de „blînd" al lui *întreg*, cînd e vorba de „porumbel", probabil o traducere după slavonă sau greacă (cf. DA).

59. *feace*, formă de perfect simplu, pers. a III-a sing.

61. (a unii) *boaze* (= zeițe), femininul lui *boz*, arhaic, din sl. *bogŭ*; comp. cu femininul *dumnezoaie*, format de la *Dumnezeu*.

62. *pentru ce* (= cu cît) ... *pentr-acea* (= cu atît). Hasdeu remarcă aici raportul circumstanțial modal de măsură progresivă; în studiile actuale nu apare corelația celor două locuțiuni specifice acestui tip de raport sintactic.

63. *gros* (= închisoare), termen interesant prin evoluția semantică: de la „buștean, trunchi de arbore, butuc", la înțelesul „temniță" (cel condamnat era strîns cu picioarele într-un butuc); la 63ᵛ, rețin atenția mai ales cele cinci propoziții concesive introduse prin *săvai să*, o splendidă repetiție proprie stilului retoric.

75. *a mare Dumnezeu* (se închină), construcție de dativ cu prepoziția *a* urmată de substantivul nearticulat.

77. *plănget* „plîngere", derivat cu sufixul *-et*, rar chiar și în limba veche (sufixul exprimă aici un nume de acțiune, comp. *plînset*, *rîset*, *scîncet* etc.).

81. (Dumnezeu) *cel adevăr* (= adevărat); valoarea adjectivală a lui *adevăr* nu mai e cunoscută în limba de azi.

86. *căndai* (= poate), un adverb cu numeroase valori în limba veche; segmentul *-ai* nu e clar din punct de vedere etimologic.

87. *nu vrea crede; vrea da; vrea înfrunzi; să vrea pricépe; vrea cădea*, construcții vechi de condițional trecut formate din infinitiv precedat de imperfectul lui *a vrea*.

89. *va răni* (azi, *rîni*), de origine slavă; *area* „aria", panromanic; *caotă a arde*, verbul *a căuta* e folosit unipersonal (ca *trebuie*, *se cuvine*), în construcții cu infinitivul.

101. *binevoiu* (în ed. J. Byck: *binevruiu*); contextul preferă însă forma de prezent, nu de perfect.

108. *ai băiat*, perfectul verbului *a (îm)băia*, derivat de la *baie*, cuvînt latin.

112. *brău de curea* „brîu de piele".

PSALTIREA VERSIFICATĂ A METROPOLITULUI DOSITEI DIN 1673

Fragmentele se publică în numerele 44, 45, 49, 50, 54, 58 și 61 din sept.-dec. 1870 ale Col Tr. Exemplarul de care vorbește Hasdeu că ar fi aparținut chiar lui Dosoftei se află la Biblioteca Academiei R.S.R., secția „Carte veche", cota I, 65, dublet 1.

„PSALMUL 77" DIN CORESI

S-a publicat în „Foaia Societății Românismul", an. I, nr. 2, mai 1870, p. 62–68.

În citatele din *Psaltire* am eliminat pe *-ŭ* (dar nu și pe *-u*), am modificat pe *é* în *ea* în cazurile în care în limba de astăzi se rostește cu diftong: *légé* e redat prin *légea*, *acéstě* prin *acéstea;* am păstrat pe *â*, care, în transcrierea

lui Hasdeu, poate avea altă valoare decît *ă*. Am păstrat punctuația la textul latinesc.

(1) La 1870, nu se cunoșteau încă tipăriturile făcute de Coresi înainte de 1577 (vezi notele la studiul *Unde s-a tipărit „Psaltirea" lui Coresi?*). *Psaltirea* din 1577 este prima tipăritură slavo-română cu traducere românească intercalată cunoscută pînă astăzi.

(2) Unii cercetători (mai recent, Gavril Istrate, *Originea și dezvoltarea limbii române literare*, în „Analele științifice ale Universității « Al. I. Cuza » din Iași", serie nouă, t. III, 1957, p. 77 ș.u.) susțin că diaconul Coresi era în exclusivitate tipograf, nu și traducător al cărților religioase pe care le-a imprimat. Al. Rosetti (ILR, p. 757) arată că nu se poate formula un răspuns sigur de îndată ce „știrile privitoare la activitatea diaconului Coresi sînt, după cum se știe, cu totul sumare. În această stare a lucrurilor, afirmația că diaconul Coresi a participat sau nu la revizuirea traducerilor maramureșene, pe care le-a tipărit, sau la traducerea versiunilor din *Cazania* I și a II-a, este gratuită. De aceea, socotim că nu se poate trage nici un argument, pro sau contra, din astfel de considerații". Aproape de adevăr pare interpretarea lui I. Gheție, din articolul *Coresi — traducător sau tipograf?*, în „Limba română", XXVIII, nr. 4, iulie—august 1979, p. 325—332: „Coresi făcea, prin urmare, ultimul control al textelor, revizuindu-le și modificîndu-le în privința (orto)grafiei. E foarte probabil că el efectua și o unificare de natură lingvistică, adaptînd la normele literare muntenești limba manuscriselor provenite din alte regiuni dialectale".

(3) Ideea că la traducerea unor texte românești vechi ar fi fost folosite și versiuni latinești a fost susținută de unii cercetători de mai tîrziu. Astfel, Densusianu (HLR, II, p. 563 ș.u.) descoperă multe potriviri de topică între textul românesc și cel latinesc, identități semantice sau de structură lexicală etc. După I. C. Chițimia (*Urme probabile ale unei vechi traduceri din latină în „Psaltirea Scheiană"*, în „Revista de istorie și teorie literară", 30, nr. 2, 1981, p. 151—156), *Psaltirea Scheiană* s-ar sprijini și pe o traducere făcută după *Vulgata*. Pentru I. Gheție (în articolul *A existat un izvor latin al Psaltirilor românești din secolul al XVI-lea?*, în „Limba română", XXI, nr. 2, martie—aprilie 1982, p. 181—185), ipoteza aceasta, deși nu e pe deplin convingătoare, trebuie reținută, urmînd ca ea să fie verificată cu noi dovezi. Amintim, în sfîrșit, că Mariana Costinescu (în studiul introductiv la *Codicele Voronețean*, editat în 1981, p. 64—66) crede că unele particularități lingvistice ale *Codicelui Voronețean* și ale *Apostolului* tipărit de Coresi sugerează ideea că la traducerea lor din slavonă ar fi fost utilizat și un izvor latin.

Pentru Hasdeu, identitățile dintre versiunea românească a *Psaltirii* și *Vulgata* se explică nu prin influența modelului latin, ci prin natura „latină" propriu-zisă a limbii române.

CETATEA NEAMȚUL

S-a tipărit în „Foaia Societății Românismul", an. I, nr. 7 din oct. 1870, p. 326—331; reprodus în Col Tr, I, 1870, nr. 59 din 7 dec., p. 3—4.

Numele *Neamț* e relativ frecvent în toponimia din partea de est a țării (v. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, 1963, p. 278).

Despre colonizarea cavalerilor teutoni, v. Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ed. a III-a, p. 338, 387, unde se arată că „regiunea Neamțului cu vechea ei cetate și cu valea Bistriței a fost iarăși cu siguranță locuită în vremea lui Dragoș"; în *Istoria României*, II, ed. Academiei R.P.R., 1962, p. 355, cetatea ar fi fost construită tîrziu, de Petru I, în a doua jumătate a sec. al XIV-lea. Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 298—305 (cu bibliografie), revine asupra istoricului Tîrgului-Neamț și Cetății Neamț, arătînd că „ambele așezări au fost întemeiate într-o regiune intens populată din vechime și numele amîndurora au fost date de către români... ... Numele însuși de *Neamț* a fost luat de români de la slavi" (p. 299). Numele acesta s-ar fi dat întîi tîrgului, apoi rîului din apropiere, cetății, mînăstirii, ținutului; chiar orașul „Piatra lui Crăciun" a devenit „Piatra-Neamț". Numele cetății e atestat prima oară la 2 februarie 1395 într-un act dat de Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei.

„CRONICELE ROMÂNIEI" DE KOGĂLNICEANU

S-a publicat în Col Tr, III, nr. 31 (131) din 15 sept. 1872, p. 273—275, de unde îl reproducem; reluat în „Românul" din 18—19 sept. 1872, p. 786.

În același număr al Col Tr, la p. 269—273, este republicată și prefața lui Kogălniceanu la noua ediție, din 1872, a *Cronicelor României*. Reținem aici din prefață fragmentul la care se referă articolul lui Hasdeu:

„D. B. Hasdeu, ale cărui lucrări, merite și aptitudine rară pentru istoria țărei sum eu cel dintîi a le recunoaște, în concluziunile sale critice asupra unei cronice vechi a Moldovei, pe care d-sa a descoperit-o într-o traducțiune polonă și pe care d-sa o califică de *Cronică putneană* [1], zice că lucrarea mea, adecă întîia edițiune a *Letopisețelor Moldovei*, este parțială și nu satisface toate exigințele științei moderne. Apoi continuă: «Nu-și poate închipui

---

[1] Vezi *Arhiva istorică a României*, tom. III, pag. 33. Această cronică va fi reprodusă și în colecțiunea noastră, tom. III.

cineva cîtă lumină ar revărsa asupra istoriei noastre măcar contextul analitic al variantelor. Vom da un exemplu: Analele lui Ureche ne sînt cunoscute pînă acum numai în neşte copii mai mult sau mai puţin moderne şi modernizate. Fiecare copie difereşte de toate celelalte, şi numai critica ar fi în stare a restabili textul primitiv » etc.

Dorinţa întîi a d-lui Hasdeu, de a se face în privinţa cronicelor române o lucrare completă, astăzi se realizează prin această ediţiune, care coprinde toate cronicele Moldovei şi ale Ţărei Româneşti, tipărite şi manuscrise, cîte ne sînt cunoscute pînă astăzi.

Dorinţa a doua, de a se publica contextul variantelor, cred că în privinţa cronicei lui Ureche şi a lui Miron Costin este împlinită! La celelalte cronice contextul variantelor ar fi de prisos, cînd s-a luat de bază la tipărire mai totdauna înseşi originalele! Cît de a se face o lucrare critică despre letopiseţe, în conformitate cu prescripţiunile ştiinţei moderne, şi eu am exprimat aceastaşi dorinţă deja la publicarea întîiei ediţiuni. Iacă ce ziceam în prefaţa acei ediţiuni: « Ştiu că colecţiunea mea va avea încă multe lipsuri, multe fapte rău citate, multe date nepotrivite, dară îndreptarea acestora este treaba ori a istoricilor ce vor întrebuinţa-o, ori a criticilor ce vor lămuri-o ». Ce ziceam atunci, o zic şi acum. Odată ţara înzestrată cu publicarea unei colecţiuni complete a cronicelor sale, va veni desigur un erudit carele va face lucrarea cerută de d. Hasdeu. Poate d-sa însuşi va îndeplini această trebuinţă, ca unul ce are toată capacitatea pentru a o putea face cu succes. Însă, pînă atunci, lucrarea de mare importanţă era şi este de a scăpa de la pieire analele noastre, cari fiind numai în manuscrise, din zi în zi au dispărut şi, din nenorocire, dispar şi astăzi!

Cînd însă d. Hasdeu pretinde că cronica lui Ureche ar fi reprodusă numai după niște copii mai mult sau mai puţin modernizate, d-sa este în mare eroare. Cronica lui Ureche, publicată pentru întîiaşi dată de mine, este scoasă de pre un manuscris, carele dacă nu este originalul, dară este netăgăduit cel dintîi sau una din cele dintîi copii ale cronicei lui Ureche compilată de Miron Costin! Manuscrisul acesta numără o vechime de cel puţin două sute de ani!

Ceea ce s-a făcut cu Ureche s-a făcut cu toţi ceilalţi cronicari. Ediţiunea mea este făcută nu după copii moderne sau modernizate; ea reproduce, cu un respect filial, textul chiar al originalului sau al copiilor celor mai vechi cunoscute pînă astăzi. Nu cred, o spunem cu oareşicare fală, ca cineva să fie avut sub ochi şi să fie studiat un număr mai mare de cronice, decît eu[1]. Biblioteca publică din Iaşi posedă o colecţiune interesantă de vro zece leto-

[1] Această studiare şi colecţionare am început a le face încă din anul 1833!

pisețe manuscrise. Toate aceste s-au studiat de mine, fiindcă au fost ale mele, și după săvîrșirea întîiei edițiuni au fost cedate bibliotecei [2].

Biblioteca din București are asemenea vro patru letopisețe: și pre aceste le-am cercetat, cu toate că nu oferă nemic interesant, fiind numai niște copii moderne.

Pretutindene unde am aflat că există vreun letopiseț manuscris, n-am crutat nici timp, nici sacrificii spre a-l putea dobîndi pentru studiare. Aceasta se va dovedi prin lista manuscriselor ce am întrebuințat la publicarea acestei colecțiuni, și cu care se va încheia tomul al cincilea al edițiunii.

Din această listă, îndestul de numeroasă, am pretențiunea de a posede manuscrisele cele mai vechi, și prin urmare cele mai prețioase [3].

---

[2] Între aceste manuscrise se află și cartea de muzică religioasă, *psaltiki*, a capelei domnești din cetatea Neamțului, din timpul lui Ștefan cel Mare. (Al lui Petru-Rareș. — Nota redacțiunei.)

[3] Așa, eu posed copia cea mai veche a lui Ureche, compilată de Miron Costin, de care am vorbit mai sus. Posed originalele cronicelor lui Ioan Neculce, a lui Enaki Kogălniceanu, și poate și a lui Simeon Dascălul. Mai am două copii foarte vechi ale cronicelor lui Neculai Costin și a lui Radu Greceanu, cari se află în posesiunea familiei mele de *o sută unsprezece ani*. Ele, împreună cu cronica lui Simeon Dascălul, au fost cumpărate în Constantinopole în 1761, precum o afirmă însemnarea autografă a străunchiului meu Enaki Kogălniceanu, frate cu străbunul meu Constantin Kogălniceanu, și însuși el cronicar. Originalul *tragodiei* lui Alexandru Beldiman mi s-a pus la dispozițiune de domnul Dimitrie A. Sturdza, carele, în prețioasa sa colecțiune de la Miclăușeni, posedă și d-lui un mare număr de letopisețe manuscrise, dară cari sînt mai nouă decît manuscrisele păstrate de mine. Cronica calificată de *cronică inedită, scrisă de un logofăt Ștefan*, și care se publică în „Trompeta Carpaților", nu este decît o copiare foarte modernă a cronicelor lui Neculai Costin și a lui Radu Greceanu, a căria singurul merit este că, după ce reproduce o pagină din manuscrisul moldovean, apoi prescrie o altă pagină din manuscrisul muntean, și așa coprinde analele ambelor țăre. În anul 1858, adecă *șase ani* după publicarea cronicelor complete ale Moldovei, și *zece ani* după publicarea în „Magazinul istoric" a cronicelor lui Radu Greceanu și a lui Radu Popescu, domnul George Ioanide, *chiar în București*, a publicat două volume calificate de *Istoria moldo-română*, și dîndu-le *ca reproducțiuni a niște manuscrise vechi*, cele despre Moldavia găsite în monastirile Cozia și Șerbănești și cele despre Valahia ca aflate în orașul Chișinău de ierodiaconul Daniil, cînd se afla acolo în surghiun cu mitropolitul Gregore. Și domnul librar Ioanide afirmă încă că marea descoperire din monastirile Cozia și Șerbănești s-a făcut de un eminent profesore de istorie din gimnaziul Sîntului Sava! Hei bine, în fapt volumele publicate de d. Ioanide nu sînt decît reproducțiunea unor copii moderne ale cronicelor lui Niculai Costin, Radu Greceanu și Radu Popescu, publicate cu zece ani mai înainte, cea întîi cronică de mine, între *Letopisețele Moldovei*, și cele două din urmă în „Magazinul istoric" al lui N. Bălcescu. Singurul lucru nou ce conțin acele volume este *Fragmentul despre începutul*

Cele expuse mai sus îmi dau dreptul de a sprijini că colecțiunea mea, departe de a moderniza pre vechii noștri cronicari, îi reproduce în toată fidelitatea textului aflat în originale și în copiile cele mai vechi cunoscute. În reproducerea lor, eu am pus un deosebit și sînt scrupul pentru a păstra limba în care ei au scris. Modernizare nu s-a făcut decît în privința caracterelor latine, pre cari le-am adoptat la această edițiune, din cauză că literele chirilice au devenit necunoscute la cea mai mare parte din cititori, și că scopul principal al lucrării mele este de a populariza în generațiunea actuală cunoștința vechilor noștri cronicari, și prin urmare istoria noastră națională, așa cum ea este scrisă de dînșii, în limba lor naivă, pitorească și adesea chiar sublimă".

(1) Ediția Kogălniceanu a reprezentat, la apariție, un act de mare cultură, fapt recunoscut în unanimitate de contemporani și mai ales de Hasdeu. Din punct de vedere filologic, posteritatea a criticat ediția cam în același mod în care o criticase Hasdeu: absența variantelor și modernizarea textului. Mai mult, Hasdeu cerea includerea între variante a pasajelor din cronici folosite de istoricii din secolul al XVIII-lea (Șincai, Maior), cu atît mai mult cu cît „înseși manuscriptele utilizate de către dînșii nu se mai știe unde se află".

După cum se știe, Kogălniceanu a încercat, dar fără succes, să disocieze pasajele care reprezentau interpolările lui Simion Dascălu în cronica lui Grigore Ureche (v. și N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, ed. Minerva, București, 1980, p. 280).

O lungă și savantă recenzie la ediția Kogălniceanu a publicat Gr. Tocilescu, *Studii critice asupra cronicelor române. I. Cum sînt publicate cronicele române*, în Col Tr, VII, noua serie, t. I, nr. din sept. 1876, p. 385—419.

(2) Ipoteza că Nestor Ureche, iar nu fiul său Grigore, ar fi adevăratul autor al *letopisețului*, nu a rezistat cercetărilor ulterioare.

(3) Hasdeu scrisese despre Milescu un întins studiu intitulat *Viața, faptele și ideile lui Nicolai Spătaru din Milești*, în „Traian", II, 1870, nr. 7, p. 27—28; nr. 8, p. 31—32; nr. 9, p. 36; nr. 11, p. 43; nr. 12, p. 47—48; nr. 14, p. 55—56; nr. 16, p. 64.

---

românilor, pe care d-nul Hasdeu îl atribuie moldoveanului Nicolae Milescu. Eu reproduc acest fragment în volumul întîi al acestei edițiuni, însă din început fac rezervele mele în privința paternității dată de domnul Hasdeu. Din cele întîi pagine cititorul se va convinge că acest fragment are de autor *un român de peste Olt*, carele se vede că nici a cunoscut Moldova.

S-a publicat în Col Tr, V, nr. 3, 1874, p. 49—53.

(1) Ipoteza că românii s-au format ca popor mai ales în Oltenia, Banat și în ținutul Hațegului, susținută consecvent de Hasdeu și în *Istoria critică a românilor* (ed. „Minerva", 1984, p. 459—460), precum și în EMR (ed. „Minerva", vol. III, 1976, p. 645 ș.u.), trebuie luată în sensul că în această zonă procesul romanizării a fost de intensitate maximă, populația indigenă fiind numeroasă.

El insistă asupra Olteniei și a regiunilor limitrofe acesteia considerînd că în această arie geografică stăpînirea și colonizarea romană au fost mai puternice, dovadă că s-a conservat aci un număr foarte mare de elemente arhaice, de origine dacă și latină. Hasdeu nu a negat însă niciodată prezența reală a populației romanizate în întreaga Dacie Traiană, mai exact, pe toată întinderea României de azi.

El explică, de exemplu, numele rîului Moldova prin gotică, ceea ce e o dovadă că admitea existența populației romanizate pe teritoriul Moldovei încă de la începutul secolului al IV-lea e.n.

De fapt, *Istoria critică a românilor*, publicată în 1873, este o patriotică pledoarie pentru ideea continuității românești, pe tot teritoriul nostru de astăzi, de la colonizarea romană pînă în timpurile moderne.

(2) E adevărat că, în general, numele uneltelor folosite în agricultură sînt nelatine, dar cuvinte ca *arat* „plug" (păstrat încă în aromână și chiar în graiul maramureșean), *furcă*, *par* (lat. *palus*), *piuă*, (lat. *pilla*), *sapă* (lat. *sappa*), *secere* (lat. *sicilis*) sînt suficiente pentru a proba că agricultura e o îndeletnicire pe care dacoromanii o practicau cu mult înainte de contactul lor cu slavii. Adăugăm și faptul că numele de unelte se schimbă foarte ușor, deci concluziile trase din examinarea lor sînt adesea riscante. E surprinzător că Hasdeu nu vorbește deloc de existența unei agriculturi, fie și rudimentare, impusă de păstorit.

(3) Etimologia alb. *parmendë* „plug" pe care o reproduce Hasdeu după Hahn nu a fost acceptată de albaniștii de mai tîrziu, care au propus un lat. **per-aramentum*, derivat din *perarare*, verb atestat în latina medievală (cf. G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891, p. 322; N. Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin-Leipzig, 1923, p. 136); Eq. Çabej (*Studime gjuhësore*, II, Prishtine, 1976, p. 12) propune ca etimon lat. *paramentum* (de unde și ital. *paramento*, fr. *parement*) sau *apparamentum* „pregătire; unealtă?"

(4) Derivările de care vorbește Hasdeu s-au produs în slavă, deci să nu se înțeleagă cumva că el le-ar atribui domeniului românesc; de exemplu, *țelină* a intrat din limbile slave vecine (bg. целинá, scr. *cèlina* etc., toate pornind de la rădăcina *cělъ* „întreg"); la fel, *răzor* vine din bg. рáзор „brazdă între două ogoare" etc. (pentru detalii, cf. G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960); *grapă* e considerat astăzi ca element de origine traco-dacă.

(5) *Rariță, raliță* e folosit mai mult în Muntenia (lipsește în Banat), deci e mai probabilă originea bulgară a termenului (pentru răspîndire dialectală, vezi ALR, s.n., vol. I, h. 99 „rariță").

(6) În dicționarul lui Tiktin: *steajer, stéjer, stréjer, strejerel* provine din v. sl. *stežerŭ*.

(7) Ca mulți alți termeni de agricultură atribuiți de Hasdeu în exclusivitate influenței sîrbești, și *claie* se află, nu numai în sîrbă, ci și în bulgară.

(8) *Tărîm* și *țărînă* nu se pot explica din lat. *terrenus*.

(9) Observațiile lui Hasdeu sînt, în general, valabile, dar cercetările ulterioare au dovedit că 1. terminologia agricolă românească pusă de el pe seama influenței sîrbești se explică foarte bine (cu puține excepții) și prin alte idiomuri slave, în special prin bulgară și 2. bogata terminologie de origine slavă nu e o dovadă că românilor le era străină agricultura pînă la venirea slavilor. Termenii agricoli de origine latină dovedesc îndeajuns acest lucru. În legătură cu întreaga terminologie agricolă, pot fi consultate următoarele lucrări: H. Dumke, *Die Terminologie des Ackerbaus im Dakorumänischen*, în Weigand's „Jahresberricht", XIX—XX, 1913, p. 65—131; Petre Cancel, *Termenii slavi de „plug" în dacoromână*, București, 1921; Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română. Studiu filologic-istoric-cultural*, în „Codrul Cosminului", II—III, 1925—1926; G. Mihăilă, *op. cit.*, cap. *Cuvinte referitoare la agricultură*, p. 18—35; ALR, s.n., I, consacrat, aproape în întregime, termenilor privitori la agricultură.

(10) Prin cercetările arheologice din secolul nostru s-a dovedit, dimpotrivă, existența unor așezări românești stabile în sec. IV—VIII în toate zonele României de azi. Chiar studiul terminologiei agricole duce la această concluzie.

(11) Sînt interesante din perspectivă sociolingvistică derivatele cu sufixul-*ărit: oierit, porcărit, albinărit, cîblărit* (mai jos: *gălețărit*), *vinărit* etc., nume care exprimă impozite și dări în perioada feudală. Exemplele sînt numeroase (vezi Maria Iliescu, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 403—411, fără referire la Hasdeu).

(12) Exagerează Hasdeu afirmînd că în vremea lui Mircea cel Mare agricultura era foarte săracă în Țara Românească. „Principalele ramuri ale economiei Țării Românești și Moldovei [în secolele XIV—XV]... continuă

să rămînă agricultura și, strîns legată de ea, creșterea vitelor". *(Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 284; pentru numeroase alte detalii privind dezvoltarea culturii cerealelor în secolul al XIV-lea, vezi și p. 573—575.)

(13) Totuși, în *Istoria României*, vol. II, p. 574, se arată că o mulțime de documente consemnează exportul de cereale la începutul sec. XVI-lea atît în sudul Dunării, cît și peste Carpați, la Sibiu, la Brașov etc.

(14) În dicționarele actuale (DLR, DEX) se evită o etimologie pentru *mălai;* în schimb Tiktin, DRG, nu exclude apropierea de lat. *milium* și o contaminare cu v. sl. *mlêti, meljan* „mahlen". Cred că Hasdeu nu greșește văzînd în *mălai* un cuvînt din fondul preroman al limbii. Pentru radical, nu este exclusă comparația cu alb. *mjell* „făină" (cuvînt indo-european, cf. G. Meyer, *op. cit.*, p. 282).

Felul în care rezolvă Hasdeu originile agriculturii la români l-a iritat mult pe latinistul I. C. Massim, care publică o broșură intitulată *O mostră de istorie critică*, Noua tipografie a laboratorilor români, 1874, 23 pagini, în care arată, nu fără temei, că românii practicau agricultura înainte de venirea slavilor. Broșura e îndreptată cu toată asprimea în contra lui Hasdeu, care răspunde lui I. C. Massim prin articolul *Stiința și d. I. C. Massim*, în Col Tr, V, nr. 4, 1874, p. 95—96, articol pe care îl reproducem în întregime. Autorul citează multe pasaje din lucrarea lui Massim, deci nu mai e necesară rezumarea ei.

ȘTIINȚA ȘI D. I. C. MASSIM

„Patriotism is nationally that which egoism is individually; has, in fact, the same root; and along with kindred benefits brings kindred evil".

HERBERT SPENCER, *THE STUDY OF SOCIOLOGY*, IX

Pe cît de mult am rîs citind din cînd în cînd o critică pe care, în curs de vro doi ani și mai bine ne-a adresat-o mereu și ne-o mai adresează încă „Convorbirile literare" de la Iași sub numele unui G. Panu, pe atîta am resimțit o adîncă durere, o sinceră compătimire, cînd am primit zilele trecute o broșură scrisă de d. I. C. Massim sub titlul de *O mostră de istorie critică*.

În adevăr, dacă poate fi jovial de a privi pe un biet școlar care, muncit de o necumpătată sete de a ajunge mai curînd la nemurire, abordează cu o

magistrală gravitate problemele științifice cele mai grele, este în aceeași măsură trist de a vedea pe membrul unei societăți ce-și dă epitetul de „academică" azvîrlindu-se cu o juvenilă usturime de limbă, cu o necugetată vivacitate, într-o polemică imposibilă.

Pe 23 pagine in-8 cu litere mărunte, d. Massim ne mustră în modul cel mai trivial de a fi cutezat în „Columna lui Traian" a proba modernitatea agriculturei la români... „Să punem că această aserțiune — zice d-sa — ar fi numai și numai curat adevăr; totuși nu s-ar fi cuvenit unui român cu titlele d-lui Hasdeu, caută să ne conceadă și însuși această aserțiune, nu s-ar fi cuvenit d-sale să vină să o arunce cu atîta cruditate în fața fraților săi de sînge" (pag. 5).

A susține că românii fuseseră păstori mai-nainte de a deveni plugari aceasta se cheamă pentru d. Massim că: „d. Hasdeu, deși se pretinde român, ba încă scriptoriu al istoriei românilor, deși remunerat de români spre a le scrie această istorie, deși președinte al societăței « Românism », deșartă românismul și trece pe față în castrele inimicilor numelui român" (pag 4).

Iacă-ne dară vînduți străinului! Și-apoi vînduți pentru totdauna, căci pe *tărîmul științific*, în viitor ca și pînă acum, nu ne vom sfii niciodată a pune purul adevăr, fie el plăcut sau urît, mai pe sus de orice veleitate „romanică". Această limpede confesiune din parte-ne nemicește printr-o singură trăsură de condei trei pătrimi din broșura d-lui Massim.

Cestiunea se reduce dară a ști: demonstrat-am noi, da sau ba, modernitatea agriculturei la români?

Argumentațiunea noastră se răzema pe două serii de probe: monumente scrise și limba română.

Prin monumente scrise noi arătarăm că chiar pe la 1400 plugăria română se afla încă în fașă. Ce ne răspunde la aceasta d. Massim? Printr-o poezie. De nu credeți, iată textualmente pasagiul întreg:

„Auzi tu, dive Traiane, ce se spune și se afirmă despre predilecții tăi fii în columnele unui ziariu ce se decoară cu numele tău, ca să-l ia în deșert. — Nu m-ai înțeles, zice d-nu Hasdeu; eu n-am zis că colonia lui Traian nu cunoștea și știa agricultura sa, cînd veni pe terenul Daciei, ci în urmă, după ce Aurelian retrase legiunile și lăsă în prada barbarilor provincia cucerită de Traian, atunci a pierit din coloni — pitulați secule întrege prin cavernele munților și scorburile de arburi ale acelorași — atunci a pierit din coloni pînă și ultima scînteie din geniul agriculturei române, care apoi a reînviat prin o minunată inspirațiune externă, venită de afară de la un popor slavic! — Fie și așa; să vedem dacă, pusă chiar în acești termini, aserțiunea d-tale coprinde macar fir-firic-firicel de adevăr istoric. Din parte-mi, mai înainte de toate, jur pre umbra divului Traian — pre umbrele amărîților coloni ce au îngrășat cu sudoarea și sîngele lor pămîntul Daciei, pre umbrele acestor

martiri de coloni asupra cărora, deși demni de o mai bună soarte, și astăzi fii ingrați vin de-și varsă veninul ingratitudinei — jur că și în romanul de astăzi viază intact geniul anticului roman, jur cu poetul poporului român că românul nu piere, că nemic roman din român nu piere, jur, și cu mine va jura tot românul prin vocea noului său profet, prin vocea vatelui, care sună:

« Cînd din Roma cea măreață
Pre-aste plaiuri m-au adus
Traian, ale cui brațe
Pre toți dacii au răpus,
Cu-a lui voce mi-a zis mie:

— Acest loc încîntător
De-acum iacă ți-l dau ție,
Ca să-mi fii moștenitor;
Și-oricît timp român vei fi,
Nu te teme că-i pieri ».

Acesta e, domnule Hasdeu, crezul naționale al românului; acesta se cade să fie și al d-tale, dacă ești român; și mai mult, sub pedeapsa de a pierde frumosul titlu de istoric critic al românului, d-ta nu poți — caută singur să concezi — nu poți în neci un moment și în neci un mod face abstracțiune de acest crez românesc, în care se reflectă cu spontaneitate și fidelitate sufletul românului, ci ai să reproduci în istorie ce-ți plătește din sudoarea sa" (pag. 15—16).

Așadară, toate monumentele scrise d. Massim le-a spulberat printr-o declamațiune de „crez naționale". Oare, combătut-a mai bine cel puțin partea filologică a demonstrațiunii noastre? Din toate cuvintele serbe a cărora prezință noi am constatat-o în terminologia agricolă română, *plug, cobilă, grindei, cormană, plaz, brazdă, răzor, mlăciu, țelină, ogor, tîrnăcop, polog, greblă, stog, snop, claie, căpiță, grapă, lopată, coasă* etc., din toate d. Massim răspunde în privința *unuia singur: țarină.* Iacă mai întîi ce spuseserăm noi:

„Un serbism și mai remarcabil este a noastră *țarină* « cîmp cultivat», pe care în deșert se încearcă toți a o deduce din adiectivul latin *terrenus*, o imposibilitate filologică din mai multe punturi de vedere, dentîi din cauza diferinței accentului, al doilea fiindcă din *terrenus* noi avem deja dupla formațiune regulată *tărîn* sau *tărîm* și *țărînă.*

La prima lor stabilire pe Peninsula Balcanică, după invitațiunea împăratului Eracliu, serbii, căpătînd de la guvernul bizantin uzufructul unui pămînt care n-a încetat totuși de a fi un dominiu imperial, κυρία sau *ager vectigalis*, ținuți a plăti pentru dînsul un tribut, au numit acele ogoare ale

ior tributare «împărătești», *tzarina*, de la *tzar* «împărat», și pînă astăzi serbește *tzàrina*, cu accentul întocmai ca la noi, însemnează «tribut» în genere, servind în același timp de calificațiune la o mulțime de vechi localități. Împrumutînd cuvîntul, românii i-au conservat accepțiunea cea primitivă, născută dintr-o stare de lucruri proprie serbilor".

Ce zice acum d. Massim?

Zice că accentul în *țàrină* poate fi pe silaba antepenultimă, căci tot pe silaba antepenultimă este în „*fràsinu, càrpinu, scàrminu, scàrmină* și mii de altele".

D. Massim n-a avut fericirea de a înțelege cestiunea.

În *fràsinu*, accentul trebui să fie pe antepenultima căci și lătinește e *fràxinus*, de unde apoi *càrpinul* și chiar *pàltinul* l-au căpătat prin analogie; în *scàrmînu*, accentul trebui să fie de asemenea pe antepenultima, căci și lătinește este *càrmino;* cum însă de ar putea fi accentul pe antepenultima într-o vorbă derivată din latinul *terrènus*, în care el cade pe penultima?

Și pentru ca d. Massim să preceapă și mai bine importanța accentului în toate vorbele romanice provenite din limba latină, să ne permită a-i cita cuvintele lui Littré, pe cari ilustrul filolog le pune în fruntea maiestosului său cap-d-operă: „Toutes les langues romanes obéissent à l'accent latin".

Prin urmare, *țàrina*, orice i-ar face d. Massim, nu poate fi latină.

D-sa ne spune însă că ideea românească de *țarină* „cîmp" „n-are neci în clin, neci în mînecă" cu ideea serbească de *tzarina* „tribut".

S-a prea grăbit cu „o asemenea aserțiune".

Fără a ieși din sfera limbelor romanice, n-are decît să-și aducă aminte că spaniolește *terrazgo* însemnează „cîmp" și „tribut" totodată.

Așadară, concluziunea noastră despre *țarină* a rămas nezguduită.

Lăsînd apoi la o parte toate celelalte treizeci de cuvinte slavice din terminologia agricolă românească, d. Massim se acață de vorba *malai*.

Iacă ce am spus noi:

„*Mei* și *malai* distingeau în limba noastră cele două varietăți ale *meiului: milium* și *panicum*.

Din latinul *milium*, ca și *tei* din *tilia*, s-a făcut *mei;* din același *milium*, orice ar zice d. Cihac, nu s-a putut face *malai*, cu totul nedependinte prin cei doi *a* și prin sufix.

Malai, deși radicalmente de aceeași tulpină cu *milium*, totuși prin conservarea lui *a*, pe care latinii l-au scăzut la *i*, reprezintă o formațiune mult mai veche, în care sufixul *-ai* e muiat după fonetica română dintr-un primitiv *-ani*, ca și-n *cui* în loc de *cuni* din *cuneus*, *întîi* pentru *întîni* din *antaneus*, *călcîi* din *calcaneus* etc.

Forma corectă este *malaniŭ*, apropiindu-se chiar prin sufix de numele meiului la greci μελίνη, și mai mult încă de numele litvan al meiului *malna*, în care s-a mănținut pînă și vocala *a*.

Malaniŭ este un deminutiv din *malanŭ*, însemnînd « meiușor », după cum și francezul *millet* este un deminutiv din *mil*.

Radicala indo-europee a cuvîntului se regăsește în verbul sanscrit de prima clasă *mlâi*, în perfect *mamlâu*, în participiu *mlâna* « a lîngezi, a se muia», de unde *kô-mala* « delicat », adecă un complex de idei exprimînd ceea ce este la noi *a se măldi*, *măldieț*, *malac*, toate corespunzînd puntualmente grecului μαλακός, μαλάσσω, μαλός sau ἀμαλός cu prosteticul α etc.*, astfeli că numele elin, dacic și litvan al meiului, provenit din forma participială *mlâna*, însemnează o cereală gingașă sau fragedă.

Numele românesc al mîncării din « mălai », *mămăliga*, dentîi de mei, apoi de porumb, este o formațiune duplicată întocmai ca perfectul sanscrit *mamlâu* din *mlâi* sau grecul μεμαλαγμένος din μαλάδδω.

Malai, pe care de la noi l-au împrumutat de curînd prin vecinătate ungurii și rutenii, ne permite a restabili numele meiului la daci: *malana*, omogen prin toate elementele de formațiune cu grecul μελίνη și litvanul *malna*, diferind însă prin sufix și prin vocalism de latinul *milium*. Pe dacicul *malana* limba noastră l-a masculinizat prin analogie cu *mei*".

Ce ne răspunde d. Massim?

Că: „D-ta zici că *malai* e în loc de *malaniu*, însă eu aud și mucoși de clasile primarie spunîndu-mi că *a* din *anu* e de regulă obscur, adecă *aniu* se aude ca *îniu* sau *îi*".

D. Massim trebuia să mai întrebe o dată pe „mucoșii" d-sale, și aceștia i-ar fi răspuns negreșit că din latinul *planum* s-a făcut *plai*, iar nu *plîi*, după cum și din al nostru *bălan* — *bălai*, iar nu *bălîi*, doi termini în cari figurează grupul *lai* întocmai ca în *malai*.

Pentru a scăpa cu orice preț latinitatea *malaiului*, d. Massim se apucă cu amîndouă mînele de etimologia propusă de d. Cihac, carele deducea acest cuvînt din adiectivul latin *miliarius*.

Să ne spună însă d-lor amîndoi cum de a rămas *l* fără a se muia sau a trece într-o altă consoană?

Să ne spună cum de s-a prefăcut *ilia* în *ala* contra tuturor legilor filologice de scădere?

Să ne aducă un singur-singurel cuvînt român în care să ne întîmpine aceste două anomalii.

---

* Am mai fi putut adăoga pe celto-irlandezul *malk* „a putrezi" și *mal* „leneș", precum și pe celto-gaelicul *mall* „slab", despre cari vezi Pictet, *De l'affinité des langues celtiques avec le samscrit*, Paris, 1837, in-8, p. 70.

Goethe, povestind campania pruso-franceză din 1792, descrie pe o poznașă vivandieră care critica planul strategic al războlului, zicînd că duce prin neşte ţăre unde ea nu poate să cîştige.

Sărmana babă avea dreptate din punctul său de vedere. Tot aşa d. Massim, iarăşi din puntul său de vedere, trebuie să fie foarte supărat pe filologia modernă, care a devenit, după expresiunea lui François Lenormand, „algebra ştiinţelor istorice", astfeli că, supusă unor legi riguroase, nu mai permite nimănui a croi, dintr-o patriotică neştiinţă, neşte teorii fantastice ca în epoca lui Bochart sau a lui Gorrop Bekan. Nu mai avem nimic de zis.

Restul broşurei d-lui Massim, afară de pasagiul unde ne asicură că serbeasca *raliţă* derivă din francezul *arère*, coprinde propria d-sale biografie, pe care o reproducem întreagă:

„Mai întîi ştii şi singur foarte bine că sînt membru acelei societăţi, care, după părerea d-tale, e un comic institut, iară după părerea şi din graţia naţiunei române e o serioasă instituţiune ce are serioasa sarcină de a apăra şi răzbuna numele acestei naţiuni de oprobriile ce ar tenta să-i aducă fii ingraţi ca d-ta. Tot atîta de bine ştii singur că fac parte de mai bine de 25 de ani din acel corp didactic în care d-ta — cum se spune de oameni demni de credinţă—ai fi spunînd pe toate tonurile şi la toţi cîţi vor să te crează că nu s-ar afla un singur individ de doamne-ajută şi că ar fi toţi buni de înlocuit cu capacităţile străine, a cărora antegardă — cum ţi-am mai spus — se zice că te-ai fi însărcinat a comanda. Dară ce se vede că nu ştii e că nu-s macedoromân, cum, dacă nu mă-nşală memoria, mă faci d-ta prin una din minunile de cari eşti capace, nu-s macedoromân, ci curat dacoromân, născut din părinţi dacoromâni în satul Măxinenii Moldovei, în judeţul Covurlui, pre rîpa dereaptă a Siretului, din familia ai cărei cei mai mulţi membri au fost sacerdoţi şi agricultori în acelaşi timp; tată meu, încă fiind eu prunc ce sugeam la pieptul mamei, fu ordinat preut la satul Tîmpu, în judeţul Brailei, apoi strămutat în aceeaşi calitate la satul Gropeni din acelaşi judeţ, unde din cea mai fragedă tinereţe pînă la adînci bătrîneţe servi cu demnitate şi devotament altariului şi aratrului în acelaşi timp: fie-i uşoară ţărîna ţărînei fecundată cu sudoarea cea mai preţioasă! De aceea şi eu însumi, pînă la etate de copilandru, am mînat boi româneşti, înjugaţi la jug românesc, la aratru românesc, cu strămurare românească; am secerat cu secere românească grîne româneşti sămănate din sămînţă românească, crescute şi coapte în ţărînă românească; am treierat în arie românească cu cai româneşti şi am vînturat orz, grîu, secare şi mei românesc cu vînturători româneşti" etc.

„Mînînd boi româneşti, înjugaţi cu jug românesc la aratru românesc, cu strămurare românească", d. Massim căpătase o antică educaţiune patri-

arcală ale cării urme se mai recunosc pînă astăzi în modul d-sale de a face polemică.

Terminînd, îl rugăm dară de a reciti mai de multe ori răspunsul nostru, pentru a învăța dintr-însul că o discusiune științifică între oameni bine crescuți diferă întru cîtva de respectabila meserie de „a mîna boi românești".

ORIGINILE VINICULTUREI LA ROMÂNI

A fost publicat în Col Tr, V, nr. 4, 1874, p. 89—95.

(1) Vezi în legătură cu aceasta notele noastre la studiul *Originile agriculturei la români.*

(2) Cf. DA, s. *auă*, unde se dă un citat cu *auă* din *Psaltirea Scheiană* (fapt relevat încă de Hasdeu în EMR, II, p. 650). Termenul e cunoscut și astăzi în sudul Olteniei și prin Teleorman, cum avea să arate tot Hasdeu *(ibid.)*. În CB, I, p. 268, el propune o etimologie acceptabilă: lat. *uva* > rom. **oaă* > **oauă* > *auă* (vezi și EMR, II, p. 651). În aromână este forma *auă*, cu *a* protetic, ceea ce a făcut pe unii învățați să considere că dacorom. *auă* ar fi intrat din aromână (cf. CDDE, p. 16). Rosetti, ILR, p. 414, crede că *uva* a devenit **uă* și că proteza lui *a*- s-a produs și în dacoromână, determinată de „structura fonetică a cuvîntului". Dificultățile etimologiei lui *auă* provin de la accent: *úva.*

(3) Comparația cu v. gr. τρύξ, τρυγός etc. e reluată de Laurian-Massim, II, 1876, p. 1318, precum și de numeroși alți cercetători. *Strugure* provine însă din traco-dacă (cf. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, p. 393; Brâncuș, VALR, p. 116).

(4) Modificarea lui *a* în *o* în daca tîrzie, prevăzută de Hasdeu încă din 1873, este o lege „redescoperită" în cercetările actuale (cf. Georgiev, „Linguistique balkanique", II, Sofia, 1960, p. 5; v. și ILR, II, 1969, p. 317).

(5) În EMR, II, p. 74, Hasdeu preferă ca etimon lat. *alninus.* (Pentru discuții mai largi, vezi DA, s. *anin.*)

(6) Demonstrația lui Hasdeu că *gordin* e un cuvînt din substrat nu e întru totul convingătoare; ea e interesantă însă ca model de analiză istorico-comparativă a elementelor presupuse din substratul traco-dac. Cît despre originea lui *gordin*, trebuie spus că o etimologie mai bună nu a fost dată încă (TDRG și DA raportează cuvîntul la rus. *gordina* „dîrmoz, coacăze"; „etimologie necunoscută" în DEX).

Cît despre *grozd*, trebuie arătat că se află în toate limbile slave (cf. *Bălgarschi etimologhicen recinic*, I, Sofia, 1971, p. 284), unde împrumutul din traco-dacă nu se poate demonstra.

(7) Astăzi se dă ca sigură originea turcească a lui *ravac* „miere de bună calitate; must limpede, vin de fructe" (cf. DLR). Alb. gheg *rruvâ, -ni* „coardă de viță fără struguri" e înregistrat de Meyer, *op. cit.*, p. 376, fără să i se precizeze etimologia. Cît despre *răvar*, de observat că în DLR e dat cu etimologie necunoscută.

Explicația lui *ravac* prin substrat, propusă de Hasdeu, nu justifică menținerea lui *v* intervocalic (derivarea cu *-ak* s-ar fi produs, după el, în traco-dacă). Aceeași observație e valabilă și pentru alb. *rruvâ*. De altfel, Hasdeu renunță repede la autohtonismul lui *ravac*, în urma criticii pe care i-a făcut-o Cihac.

(8) *Bute* se explică prin lat. *buttis* (gr. βοῦττις), cf. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, București, 1966, p. 54; pentru *putină* se preferă ca etimon lat. **puttina* (cf. DEX).

(9) *Butaș* e raportat în DA la magh. *bujtás* „butășit", dar tot acolo se atrage atenția asupra unui radical comun cu cel din *butuc, butură, buturugă* (poate și *bucium*), cuvinte din stratul străvechi al limbii.

(10) *Liur* e tratat în DA ca împrumut din ucraineană (cf. și magh. *lõre* „id.").

(11) Hasdeu exagerează afirmînd că ar fi nume basce în toponimia noastră.

(12) Vezi *Istoria critică a românilor*, ed. „Minerva", București, 1984, p. 191–199.

ORIGINILE PĂSTORIEI LA ROMÂNI. STUDIU DE FILOLOGIE COMPARATĂ

A fost publicat în Col Tr, V, 1874, nr. 5, p. 101–107, 124, nr. 6, p. 156, nr. 7, p. 173–177, nr. 9, p. 234–235. Studiul pare neterminat. În textul original, titlul e formulat astfel: *Originile păstoriei la români / Elemente dacice: / cioban — baci — stînă — urdă — brînză / Studiu de filologie comparată*, după care urmează citatul din *Iliada*.

(1) În 1869, deci cu cinci ani în urma publicării acestui studiu, fusese respinsă candidatura lui Hasdeu la Academia Română; el devine însă membru al acesteia în 1877.

(2) În multe numere ale revistei „Convorbiri literare", G. Panu a publicat în 1873 o foarte lungă și aspră recenzie la *Istoria critică a românilor*, la critica lui Panu a răspuns, în favoarea lui Hasdeu, elevul său Gr. Tocilescu (în paginile Col Tr, 1873).

(3) Vezi *Știința și d. I. C. Massim*, în notele la acest volum, p. 317 ș.u.

(4) Cercetările ulterioare nu au reținut pe *ademeni* printre elementele de origine autohtonă. De altfel, Hasdeu însuși, în EMR, I, p. 228, consideră că e de origine latină: *ad manum*, de la care verbul **admanuare = ademînare;* dar nici această etimologie nu este acceptabilă (v. TDRG, unde e apropiat de *a îndemna* și DEX, cu raportare la magh. *adomány*). În orice caz, *ademeni* nu este din substrat.

(5) Alb. *dëm* (var. *dam*) „daună" vine din lat. *damnum* (cf. Meyer, *op. cit.*, p. 60; Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, 1905, nr. 488; Çabej, *Studime gjuhësore*, I, p. 121). Derivatele verbale *dëmoj*, *damoj*, *dëmtoj*, *damtoj* s-au creat pe teren albanez.

(6) Hasdeu tratează laolaltă cu rotacismul lui *n* intervocalic schimbările accidentale de asimilație ori disimilație a lui *n*.

(7) Vezi și Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959, cap. *Vlahii din Serbia medievală*, p. 16, ș.u., unde sînt discutate și documentele interpretate de Hasdeu.

(8) În EMR, III, p. 73, Hasdeu afirmă că „*cioban*... ne-a venit nouă foarte de demult prin turani". Astăzi, toți lingviștii sînt de acord că *cioban*, pe care îl găsim în toate limbile balcanice și chiar în unele limbi nebalcanice (maghiara, polona, ucraineana), este de origine turcă; vezi Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p. 200, harta 13, din care se vede că *cioban* e general în Muntenia, Moldova și sudul Ardealului; în restul țării s-a păstrat *păcurar*, de origine latină.

(9) În EMR, III, p. 74, autorul renunță la etimologia tracă a lui *baci*, propunînd, de astă dată, explicarea cuvîntului ca un rest din pecenegă sau cumană. (Pentru detalii privind originea autohtonă a lui *baci*, vezi Brâncuș, VALR, p. 31—32, cu bibliografie.)

(10) Explicația prin substrat a lui *stînă* a fost acceptată de numeroși învățați (Philippide, OR, I, p. 443; *id.*, OR, II, p. 734; Mihăilă, în SCL, XXIV, p. 66; pentru albaneză, v. Jokl, *op. cit.*, p. 247 ș.u., unde explică pe *shtazë* „animal, vită" din **sta-n-zë* „loc de adăpost pentru animale", cu care e în legătură rom. *stînă;* vezi și Brâncuș, *op. cit.*, p. 149); totuși Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, 1947, p. 408—411, explică termenul prin slavă.

(11) Vezi în amănunțime problema originii lui *urdă* la Brâncuș, *op. cit.*, p. 125; I. I. Russu, *Etn. rom.*, p. 412.

(12) Mesapicul *brunda*, βρέντιον s-ar regăsi, după mulți cercetători, în alb. *bri, -ni* „corn" (cf. Meyer, EWA, p. 48).

(13) În CB, I, p. 190, Hasdeu propune altă etimologie pentru *brînză:* „ar trebui să renunțăm la orice derivațiune care nu ne-ar oferi tema *brand-*, și am ajunge astfel a înrudi acest cuvînt cu βρένθιξ „lăptucă", din „lapte" și βρένθον „grăsime" sau „untură", vorbe negrece, probabilmente de origine tracică..." Pentru alte detalii, vezi Russu, *Etn. rom.*, p. 271; Brâncuș, *op. cit.*, p. 44–45.

(14) Legătura etimologică dintre *brînză* și *rînză* reapare la alți lingviști, de exemplu la Barić, *Albanorumänische Studien*, Sarajevo, 1919, p. 87: „das rum. *brînză*... mit rum. *rînză* «Labmagen» identisch ist" (vezi și Brâncuș, *op. cit.*, p. 45, 109).

(15) Alte variante ale lui *traistă*, în română și în albaneză, la Brâncuș, *op. cit.*, p. 150 (vezi și DLR).

(16) În cercetările ulterioare, *dulău* a fost explicat prin polon. *dołow* „Hetzhund" (Densusianu, HLR, I, p. 386; Tiktin, DRG; DEX).

(17) *Mosoc, mozoc* e înregistrat astăzi cu etimologie necunoscută (cf. DLR).

(18) *Tulei, tuleu* e atestat tîrziu, abia în sec. al XVIII-lea și nu pare un cuvînt din substrat (în DLR e raportat la scr. *tulaj*); ar. *stur* „stîlp"(și daco-rom. *sturii* „țurțuri de gheață") ar fi lat. *stylus* (cf. Papahagi, DDA); în toponimie, muntele *Sturu*, în Gorj. După Rosetti, ILR, p. 232, 235, *stur* (ca și alb. *shtyllë* „stîlp") ar fi v. gr. στῦλος.

(19) Metateza $st > ts$ ($= ț$) nu e posibilă în română; *țoală* sau *țol* e un cuvînt de origine neogreacă, iar *țîră* (în *o țîră* „puțin, nițel") s-ar putea compara cu alb. *cërre* „picătură, fărîmă, țîră", pus în relație cu verbul *ther* „a tăia", de origine indo-europeană (cf. Reichenkron, *Dak.*, p. 165; Brâncuș, *op. cit.*, p. 150).

(20) *Turcă* sau *țurcă* e înregistrat în DLR cu etimologie necunoscută.

(21). Rom. *cioară*, alb. *sorrë* pornesc de la un etimon comun cu palatală la inițială (*ḱorna, ḱvorna*, cf. Meyer, EWA, p. 390) care a devenit africată și apoi *s* în albaneză (cf. Brâncuș, *op. cit.*, p. 61).

(22) După L. Șăineanu (*Ielele*, în RIAF, an. III, vol. VI, p. 154–210), *iele* ar proveni din cumanicul *yel* „vînt"; etimologia lui nu e departe de ceea ce propune Hasdeu. Astăzi se preferă totuși vechea explicație prin pron. pers. *ele*, folosit pentru numele tabu al zînelor rele (DEX).

(23) Pentru *cheag* trebuie să presupunem o formă originară **clagum*, cu metateza lui *l* întîmplată înainte ca grupul *gl* (*coagulum*) să se fi palatalizat.

(24) *Zăr* nu se poate explica, din motive fonetice, din lat. *serum*; mai degrabă e un termen autohton (cf. Russu, *Etn. rom.*, p. 420—422, cu bibliografie).

(25) În privința lui *mînz*, atragem atenția că în CB, I, p. 190, Hasdeu îl consideră element de substrat, deși nu observă legătura cu alb. *mës*, *mëz* „id".

STUDII GRAMATICALE ASUPRA LIMBEI DACILOR. GENITIV ȘI DATIV

A fost publicat în Col Tr, V, nr. 6, 1874, p. 150—154. Normele ortografice nu diferă de cele din *Istoria critică a românilor*.

În afară de Miklosich, Schuchardt și Hasdeu, ipoteza că omonimia genitiv-dativ e un fapt de substrat în limbile balcanice a fost susținută, între alții, de Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930, p. 185—191. După învățatul danez, în greacă s-ar fi impus genitivul asupra dativului, pe cînd în română, albaneză și bulgară, invers, dativul a devenit și genitiv.

Dat fiind faptul că în latina vulgară exemplele de omonimie a genitivului cu dativul sînt numeroase, astăzi se susține mai ales ipoteza că avem de-a face cu un fenomen propriu latinei. Pentru situația generală a sincretismelor cazuale, v. ILR,I, 1965, p. 123 ș.u.

Th. Capidan, observator atent al trăsăturilor prin care se definește „uniunea lingvistică balcanică", crede că „înlocuirea genitivului cu dativul era un fenomen cunoscut în latina vulgară, prin urmare nu este nevoie să admitem o influență greacă" (Th. Capidan, *Limbă și cultură*, cap. *Romanitatea balcanică*, București, 1943, p. 195). Ipoteza aceasta, care aparține, de fapt, lui W. Meyer-Lübke (*Rumänisch und Romanisch*, în „Analele Academiei Române", tom. V, 1930, p. 12), a fost reluată de romaniștii de astăzi (v. I. Coteanu, în ILR, II, 1969, p. 219: „procesul de constituire a unei forme unice de genitiv-dativ s-a efectuat sub influența dativului asupra genitivului"; I. Fischer, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, 1985, p. 89: „genitivul tinde să se confunde cu dativul, cu predominarea celui dintîi").

Sandfeld (*op. cit.*, p. 187) credea, și nu fără temei, că e vorba de o tendință a latinei vulgare de a unifica genitivul cu dativul întîlnită cu una similară în limbile antice din Balcani.

(1) În privința genitivului singular în *-aes*, *-es* la declinarea I din latina inscripțiilor tîrzii, v. H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale*

Imperiului Roman, București, 1960, p. 125—126; I. Fischer, *op. cit.*, p p. 83 ș.u.

(2) Hasdeu greșește punînd pe seama unei „moșteniri din antica limbă tracică" identitatea genitivului cu dativul în limba maghiară. Mai întîi că la venirea ungurilor în Panonia (sec. al X-lea), traca dispăruse de mult; apoi, maghiara e o limbă de alt tip decît româna, bulgara, albaneza și neogreaca, prin urmare, ea trebuie scoasă din discuție cînd e vorba de trăsăturile flexionare comune limbilor balcanice.

(3) Privitor la originea art. *-lui*, *-lu*, v. Rosetti, ILR, p. 144: *-lui* < *illui; -lu* < *illo; -ei* < *illaei*. Mai recent, I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, București, 1969, p. 118: *lu* > *lui* prin analogie cu formele pronominale *acelui*, *acestui*, *cărui* etc.; „*lui* nu a existat în protoromână".

(4) În transcrierea actuală: *këtij*, *kësaj*, *atij*, *asaj*, *ty*. Prin ιγ Hasdeu transcrie diftongul *ij* [ii̯] sau numai semivocala *j* [i̯]. Camarda (*Saggio di grammatologia comparata sulla lingua albanese*, Livorno, 1864, p. 232) crede că Hahn reda prin ιγ un *-e* mut presupus în analiza etimologică a formei verbale. La fel cu Hahn transcrisese mai devreme diftongul *ij* sau numai pe *j* J. Ritter von Xylander (*Die Sprache der Albanesen oder Schkipetaren*, Frankfurt a. M., 1835, p. 25, 28): ατιγ (= *atij* „lui"), ασαϊγ (= *asaj* „ei"), κετιγ (= *këtij* „acestuia"); la pers. I sing. a indicativului prezent, γ final reda, după Xylander (*op. cit.*, p. 31), nazalizarea finalei, pentru că desinența *-j* provine de la *-nj* (tip. *punonj* „muncesc"), care se aude încă în albaneza de sud.

Așadar, nu putem vorbi de o desinență *h* la genitiv-dativul pronumelui albanez și nici la verbe, după cum susține Hasdeu. În gramaticile albaneze din secolul al XIX-lea (v., de exemplu, gramatica lui Kristoforidhi, din 1882) nu se vorbește de o desinență *h*; aceasta nu e relevată nici de cercetările dialectale actuale.

CÎTEVA ÎNTREBĂRI D-LUI T. MAIORESCU

S-a tipărit în Col Tr, an. IV, 1875, nr. 1, p. 57—60 și nr. 2, p. 65—72; reprodus în „Românul" din 19 febr. 1875, p. 155; redăm textul din „Columna".

(1) Față de Eminescu, Hasdeu a avut o atitudine inconsecventă. În unul din numerele pe 1870 ale „Columnei" reproduce poezia *Noaptea*, subliniind cu maliție unele epitete pe care le consideră lipsite de valoare artistică. La moartea marelui poet însă, același Hasdeu scrie un necrolog de remar-

cabilă obiectivitate, din care reproducem un scurt fragment: „Eminescu a lăsat multe versuri admirabile, însă meritul lui cel covîrşitor, un merit de principiu, este acela de a fi voit să introducă şi de a fi introdus în poezia românească adevărata cugetare ca fond şi adevărata artă ca formă, în locul acelei uşoare ciripiri de mai-nainte, care era foarte igienică pentru poet şi pentru cititor, scutindu-i deopotrivă, pe unul şi pe celălalt, de orice bătaie de cap şi de orice bătaie de inimă" („Revista nouă", an. II, nr. 6, din 15 iunie 1889, p. 211—212). Gloria crescîndă de după moarte a lui Eminescu îl irită însă pe Hasdeu, care nu pregetă să-l acuze de formalism: „Nu-i poezie rima. Homer şi-Anacreonte, / Virgiliu şi Horaţiu n-au stat a făuri / Pe «Tisa-plînsu-mi-s-a...», sonoare chiţibuşuri / Pe-o cîrtiţă menite s-o schimbe-n elefant" (din poemul *Dumnezeu*, publicat în „Revista nouă", an. VII, nr. 3, din decembrie 1894, p. 83—89; reprodus şi în volumul *Sarcasm şi ideal*, 1897, p. 193—201). Asupra reacţiei în epocă a acestor versuri, vezi comentariul larg din notele la vol. B. P. Hasdeu, *Opere*, I, *Poezii*, ediţie de Stancu Ilin, Ed. „Minerva", Bucureşti, 1986, p. 426—432. Notăm şi faptul, mai puţin cunoscut, că pentru cele trei masive tomuri ale *Etymologicului* Hasdeu nu a reţinut decît un singur cuvînt din întreaga operă eminesciană, şi anume *bîlbîit* (extras, bineînţeles, din partea a II-a a *Scrisorii III: bîlbîiţi cu gura strîmbă*). Nici în caietele cu material lexical pentru literele *B* şi *C* ale *Dicţionarului*, caiete păstrate la Arhivele Statului din Bucureşti, nu am găsit vreun cuvînt excerptat din textele lui Eminescu.

Cît priveşte modul în care îl vedea Eminescu pe Hasdeu, reţinem cîteva observaţii din studiul lui I. Precup, *Eminescu despre Hasdeu*, în „Steaua", an. XXVI, nr. 6, 1975, p. 10—11, 17. Eminescu îl aprecia ca om de ştiinţă, dar nu-l agrea deloc sub aspect moral. Hasdeu are „o nemărginită închipuire despre sine însuşi", scria poetul în „Timpul" din 17 sept. 1878, cu prilejul apariţiei *Cuventelor den bătrâni*, operă de valoare excepţională, pe care Eminescu însă nu o apreciază în termeni prea elogioşi. În schimb, mai tîrziu, cînd apare noua serie a „Columnei lui Traian", Eminescu scrie în „Timpul" din 1 aprilie 1882 următoarele despre Hasdeu: „Înzestrat c-o memorie imensă şi c-o putere de combinaţie aproape egală cu această memorie, întrunind deci cele două calităţi ce caracterizează inteligenţele geniale: memoria şi judecata [...], d-sa ne-a descoperit cel dintîi izvoarele slavoneşti atingătoare de istoria noastră". Ne asociem la observaţia lui I. Precup că aceste rînduri conţin cea mai înaltă apreciere pe care Eminescu a formulat-o la adresa unui contemporan.

(2) Citatul este din partea a IV-a a studiului *Despre scrierea limbii române*, intitulată *Cercetări limbistice şi critica sistemului etimologic*, în *Critice*, Bucureşti, 1874. În ediţiile ulterioare ale operei sale, Maiorescu renunţă, probabil că în urma criticii lui Hasdeu, la propoziţia: „din care

cauză se şi scria într-un timp pentru mai multă imitare *hanima*". Din fraza următoare elimină adjectivul *brută*, iar varianta *hanima* o readuce la *anima* (vezi şi Titu Maiorescu, *Opere*, I, Ed. „Minerva", Bucureşti, 1978, p. 369).

(3) Articolul lui Hugo Schuchardt din „Romania", ianuarie 1873, a fost republicat în versiune românească în Col Tr, an. IV, nr. 8, din 1 iunie 1873, p. 137—139, cu titlul *Despre ortografia limbei române*. T. Maiorescu răspunde criticilor lui Schuchardt în ediţia a II-a a lucrării *Despre scrierea limbii române*, publicată în 1873 (v. Titu Maiorescu, *Opere*, I, Bucureşti, 1978, p. 337 ş.u.), unde sînt reproduse şi citate din articolul profesorului de la Halle. Din păcate, nici Schuchardt, nici Hasdeu nu voiau să înţeleagă ideea unei ortografii fonologice pe care o propunea Maiorescu: „Menirea caracteristică a literelor este de a exprima ideile prin scrierea cuvintelor lor flecţionare..."; „Dacă, d.e., sonul ц în pluralul *cărţi* provine ca schimbare flecţionară din sonul *t* în singularul *carte*, atunci litera cea mai nemerită pentru exprimarea lui grafică va fi aceea care, însemnîndu-i sonul deosebit, îi va aminti totuşi şi originea primitivă (nu originea etimologică, ci originea flecţionară)" (*op. cit.*, p. 338—339). Recomandările lui Maiorescu, gîndite în termenii opoziţiilor fonologice, stau la baza ortografiei noastre de la 1880 încoace.

(4) Hasdeu e nedrept cu Maiorescu, căci se preface a nu vedea sfîrşitul frazei, în care se spune clar că în cazul omonimiilor gramaticale (fr. *loué, louée, louer* etc.) „se stabilesc în vorbire acordurile de gen, număr, caz etc., acolo unde s-au tocit terminările flecţionare şi nu s-au înlocuit prin alte cuvinte", altfel spus, contextul e suficient pentru evitarea ambiguităţilor. De altfel Hasdeu însuşi spune mai departe că „înţelesul frazei rezultă din sintaxă".

Hasdeu nu a zdruncinat prestigiul cîştigat de Maiorescu prin excepţionala sa operă *Despre scrierea limbii române*. Se ştie că Academia Română alege la 2 iunie 1879 o comisie pentru fixarea noii ortografii. Această comisie era formată din V. Alecsandri, A. T. Laurian, G. Bariţiu, Al. Odobescu, I. Caragiani, B. P. Hasdeu, N. Quintescu şi Titu Maiorescu. Comisia, deci şi Hasdeu, recomandă ca raportul să fie expus în Academie de către Maiorescu, cu atît mai mult cu cît normele ortografice stabilite atunci (1880) se întemeiau pe principiile din *Despre scrierea limbii române*.

ZIMBRUL ÎN DACIA

A apărut în Col Tr, an. VI, nr. 2, 1875, p. 97—104.

Am înlocuit forma *zîmbru* prin *zimbru* (şi în citatul din *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei); *zîmbru* > *zimbru*, cu *î* > *i* după pl. *zimbri*, cf. Densusianu, HLR, I, p. 269.

(1) *Buor, bour* descinde din lat. *būbalus;* varianta *bor* nu s-a produs (ca în cazul lui *nor, nuor, nour* < *nubilum*) din cauză că „evoluțiunea fonetică a acestui cuvînt s-a oprit o dată cu dispariţiunea animalului din ţările noastre" (CDDE, nr. 172); în aceeaşi sursă însă, e atestat *bor* în Transilvania cu înțelesul de „melc". Cuvîntul are multe derivate: *bourean, bourel* (şi *boierel,* prin etimologie populară), *bouresc,* (şi *boieresc*), *bouriu, a boura, a bouri* (cf. DA).

(2) *Zimbru (zîmbru)* e considerat, în general, de origine slavă: *zǫbrŭ* (Densusianu, HLR, I, p. 269; Rosetti, ILR, p. 322; Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch,* I—III, Heidelberg, 1950—1958, s. *zubr*); etimologia lui Hasdeu (trac. ζόμβρος) e reţinută, cu destul temei, în ILR, II, 1969, p. 334.

RĂSPUNSUL MEU ADVOCATULUI D-LUI T. MAIORESCU

S-a publicat în Col Tr, an. VI, nr. 3, 1875, p. 125—132, reprodus din ziarul „Românul", nr. din 15 aprilie al aceluiaşi an, p. 337—338, aşa cum se precizează şi în *Apendice la „Răspunsul meu advocatului domnului T. Maiorescu"* din Col Tr, an. VI, nr. 3, 1875, p. 160.

„Advocatul d-lui Maiorescu" este V. Burlă, autor al articolului *Un exemplu de cunoştinţa filologiei comparative a d-lui B. P. Hasdeu,* „Convorbiri literare", an. IX, nr. 1, din 1 apr. 1875, p. 35—39, o întîmpinare la paginile lui Hasdeu intitulate *Cîteva întrebări d-lui T. Maiorescu.* Hasdeu e ofensat, chiar insultat de filologul convorbirist V. Burlă, din lucrările căruia ştiinţa noastră nu a reţinut absolut nimic. Reproducem un singur citat din articolul lui Burlă: „De aici radicala primitivă *a,* considerînd-o din punct de vedere fiziologic, este sonul articulat care produce omul la suflare sau aspirare, însoţindu-l de mai multă sau mai puţină aspiraţiune. Dacă d-l Maiorescu în critica principiului etimologic a susţinut că lat. « *anima* era în legătură cu ἄω = a sufla, a respira, şi însemna mai întîi principiul respiraţiunii materiale, şi deveni apoi principiul vieţii intelectuale, suflet, curaj etc.», a exprimat prin aceasta un adevăr filologic pe care numai ignoranţa filologică a d-lui Hasdeu este în stare a-l numi « curiozitate linguistică » şi celelalte".

Burlă răspunde şi la articolul *Răspunsul meu...* cu *Replica la răspunsul d-lui B. P. Hasdeu,* în „Convorbiri literare", an. IX, 1875, nr. 2, din 1 mai, p. 73—80, nr. 3, din 1 iunie, p. 109—118.

(1) E vorba de articolele lui G. Panu privitoare la *Istoria critică a românilor.* Lui G. Panu i-a răspuns Gr. Tocilescu.

(2) La *Replica...* lui V. Burlă, Hasdeu nu a considerat util să mai răspundă.

CUPRINS

Lector: : DACIANA VLĂDOIU
Tehnoredactor : ELENA CĂLUGĂRU

Bun de tipar : 17. 03. 1988
Coli ed. 23,82. Coli tipar 24,75

Comanda nr. 519
Intreprinderea poligrafică „13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, București,
Republica Socialistă România